
2019

XV МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

---

30 квітня 2019 р.

Переяслав-Хмельницький

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки
в країнах Європи та Азії»**

30 квітня 2019 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XV Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития современной науки
в странах Европы и Азии»**

30 апреля 2019 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019 р. – 158 с.

Материалы XV Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2019 г. – 158 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Діана Скалозуб
(Одеса, Україна)****ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ІСНУВАННЯ *CANDIDAALBICANS* ЗА УМОВ
РОЗВИТКУ МІКОТИЧНОЇ ІНФЕКЦІЇ**

Середусіх представників грибів роду *Candida* найбільш поширеним грибковим патогеном людини є *Candidaalbicans*, який колонізує поверхні слизової оболонки ротової і вагінальної порожнини шлунково-кишкового тракту, а також здатний викликати різні інфекції, залежно від характеру основного дефекту хазяїна. Тому інфекції *C. albicans* (кандидоз) дуже нечасті у здорових осіб. З таких причин, як імуносупресивні методи лікування, довготривала катетеризація, використання антибіотиків широкого спектру дії, інфекції *Candida* різко зросли впродовж останніх двох десятиріч [1].

Рід грибів *Candida* включає 134 види, 20-27 з яких мають медичне значення. Вид *C. albicans* є типовим видом роду *Candida*, який входить до родини *Saccharomycetaceae*, порядок *Saccharomycetales*, клас *Saccharomycetes*, підтип *Saccharomycotina*, тип *Ascomycota*, царство *Fungi* [1].

Invivo *C. albicans* є поліморфним мікроорганізмом, що може існувати або як справжній дріжджоподібний грибок з овальною формою клітин (розміром до декількох мікрон у діаметрі) або як неподілені перегородками гіфи (діаметр яких становить близько 2 нм), а також у вигляді подовжених еліпсоїдних клітин із перетяжками, т. зв. псевдогіфів (діаметром 2,8 нм) [10].

Цікавою особливістю *C. albicans* є здатність рости двома різними способами: гіфальний спосіб, в якому безперервний апікальний ріст на кінчику клітини призводить до витягнутої трубки, що містить несептовані клітини, та дріжджовий спосіб росту, в якому дискретні клітини витягуються або відриваються від дочірніх клітин. Більшість грибів є гіфальними. Дріжджова форма рідше зустрічається в природі, але зустрічається в таких організмах, як *Saccharomyces cerevisiae*, і, таким чином, також є добре вивченим типом росту [10].

Впродовж розвитку кандидозів реалізується диморфізм – перехід від окремих клітин *C. albicans* у ниткоподібні структури – гіфи та псевдогіфи, що є ключовим фактором при проникненні грибів в тканини організму, а також утворенням біоплівки [3].

Відомо, що клітини *C. albicans* зазнають зворотного морфологічного переходу від дріжджів до гіфів у відповідь на різні екологічні сигнали. Діапазон факторів довкілля, які сприяють філаментативності *C. albicans*, досить широкий: температура 37-40 °С, рН близько 7,0 та ін. Наприклад, при низькому рН (<6) клітини *C. albicans* переважно ростуть у дріжджовій формі, тоді як при високому рН (> 7) індукується ріст гіфів [6]. Крім того, необхідні певні хімічні речовини, такі як N-ацетил-D-глюкозамін, амінокислоти, біотин, сульфгідрильні сполуки, гем-група, цинк, сироватка і т. п. Проте, дотепер не встановлено жодного «універсального» фактору, який можна було використовувати, щоб здійснювати штучне перемикання морфології *C. albicans* [3].

Індукція формування гіфальних структур у сироватці залишається методом виявлення *C. albicans* у клінічних зразках під час їх дослідження. Хоча сироватка є одним з найбільш сприятливих середовищ для перемикання дріжджів на міцеляльну форму, на жаль, її хімічна складність не дає можливості щодо вивчення молекулярної основи факторів індукування гіфальної форми.

Здатність *C. albicans* інфікувати різноманітні ніші господарів підтримується широким діапазоном факторів патогенності, які можна представити у наступному вигляді: здатність до адгезії на тканинах хазяїна і утворення біоплівок не тільки на слизових оболонках, а й на полімерному покритті медичного обладнання; трансформація в псевдоміцелій, який здатний до інвазії у тканини хазяїна; мікогенна сенсibiliзація за рахунок алкогольдегідрогенази і кислого Р2-протеїну; синтез гідролітичних ензимів, таких як аспартил-протеїнази і фосфоліпази, що викликають пошкодження тканин господаря; фенотипова мінливість, яка може грати роль у процесах адаптації грибів до різних анатомічних ніш господаря і придбання резистентності до антифунгальних препаратів; імуномодуляторні ефекти, що знижують ефективність систем антимікробної резистентності господаря; токсичність за рахунок гемолізіна і ендотоксинів; пригнічення облігатної бактеріобіоти слизових оболонок господаря і формування мікст-інфекції [2].

Одним з основних механізмів вірулентності даного мікроорганізму є здатність *C. albicans* утворювати біоплівки в організмі людини [6]. Клітини слизової оболонки, поряд з одноразовими медичними пристроями, є найбільш поширеними субстратами, до поверхні яких можуть прикріплюватися клітини цього дріжджоподібного гриба [5].

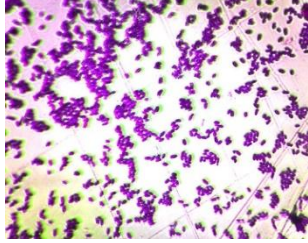
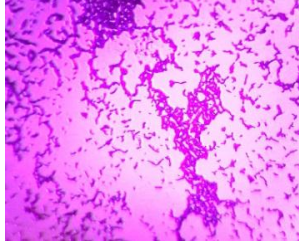

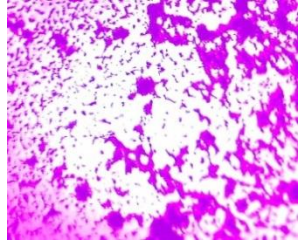

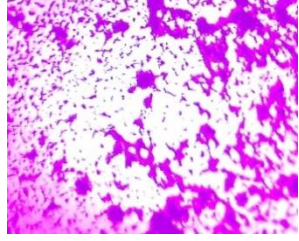

Утворення біоплівки *C. albicans* є послідовним процесом, що включає прилипання і поширення дріжджових клітин по твердій поверхні, формування гіфів у верхній частині біоплівки, накопичення позаклітинного матриксу і, нарешті, дисперсію дріжджових клітин від біоплівки [9]. Було встановлено, що дисперсія дріжджових клітин від зрілої біоплівки безпосередньо сприяє підвищенню вірулентності *C. albicans* [8].

При дослідженні процесу утворення біоплівок різних типів дріжджоподібними грибами *C. albicans* був використаний штам *Candidaalbicans* ATCC 18804, отриманий з колекції культур мікроорганізмів кафедри

мікробіології, вірусології та біотехнології ОНУ імені І.І. Мечникова. Попереднє вирощування мікроорганізму відбувалось на скошеному МПА впродовж 48 годин при температурі 37 °С. Після чого біомасу переносили у наступні живильні середовища: повноцінне середовище Сабуро та середовище Сабуро із додаванням проліну, а також Спайдер. Культивування мікроорганізмів відбувалось впродовж 48 годин в лунках полістиролового планшету. Визначення утворення біоплівки проводили з використанням кристалічного фіолетового.

Результати, які були отримані під час культивування штаму *Candidaalbicans* ATCC 18804 у різних середовищах, представлено на рис. 1

Термін культивування, год	Поживне середовище		
	Сабуро	Сабуро + пролін	Спайдер
24			
48			
72			

Рис. 1 Характеристика утворення біоплівок різних типів досліджуваним мікроорганізмом: фото – оригінал, забарвлення кристалічним фіолетовим, збільшення x280.

Структура біоплівки, яка формується даним мікроорганізмом, може бути різною: зазвичай, вона містить як дріжджові клітини, так і гіфи.

У роботі було досліджено морфологію утворення біоплівки *C. albicans* при температурі 37 °С у стандартному варіанті поживного середовища Сабуро, а також його модифікаціях. В ході дослідження було встановлено, що з часом відбувається формування зрілої біоплівки *C. albicans*. При цьому збільшується кількість клітин, що входять до її складу. Угрупування складалось з щільного клітинного шару, в якому окремі мікроколонії зливались, утворюючи «суцільну» біоплівку. Найбільша кількість клітин у біоплівці спостерігалася на третю добу культивування, що підтверджується результатами мікроскопії: в усіх полях зору фіксувався щільний шар клітин *C. albicans* дріжджоподібної форми, пронизаний наскрізь каналами та порами. Після цього, очевидно, почалося деяке руйнування біоплівки через обмежену кількість поживних речовин чи вивільнення деякої кількості клітин в навколишнє середовище.

Тобто при дослідженні морфогенезу біоплівки *C. albicans* у класичному середовищі Сабуро було зафіксовано наявність клітин тільки дріжджоподібної форми, що, скоріше за все, обумовлено тим, що в середовищі відсутні будь-які індуктори перемикання форм існування даного мікроорганізму.

У варіанті рідкого поживного середовища з проліном спостерігалось зміщення форми клітин у бік поляризованого росту, тобто клітини мали ростові трубки та видовжену форму, але формування гіфів не відбувалось.

Ключовим фактором, що обумовлює природну здатність *C. albicans* до диморфізму, зокрема утворенню гіфів, є експресія відповідних генів, що обумовлюють продукцію специфічних білків [7]. Для виявлення роботи цих генів застосовують середовище Спайдер, яке найчастіше використовують для визначення ступеню агресивності клінічних штамів збудника кандидозу. Середовище Спайдер було розроблено для визначення особливостей фенотипу деяких диморфних грибів, тобто їх здатності до перемикання від дріжджоподібної форми існування на гіфальну. У цьому досліді було визначено, що

інтенсивність утворення біоплівки є дещо нижчою, ніж у середовищі Сабуро. Структура біоплівки у середовищі Спайдер суттєво відрізняється від попереднього варіанту досліду.

Вже на початку формування цієї структури було виявлено досить значну кількість гіфів, що поступово утворювали суцільну систему: а на третю добу практично 90 % структурних елементів були саме гіфами. Формування останніх впродовж розвитку *in vivo* необхідно *C. albicans* для ухилення від фагоцитів, виходу з кровеносних судин і колонізації медичних приладів з утворюванням біоплівки.

Отже, при розвитку біоплівки *C. albicans* у середовищах різного складу спостерігались розбіжності у інтенсивності цього процесу, а також суттєві зміни морфологічної структури угруповань. Одним з найбільших впливів морфогенез клітин *C. albicans* зазнав при модифікації середовища Спайдер, що характеризувалось появою гіфальних форм.

Також на процес морфогенезу *C. albicans* складі біоплівки впливає не тільки фактори навколишнього середовища, зокрема термін культивування та наявність деяких поживних компонентів, але й природна здатність до диморфізму, тобто «перемикання» з дріжджоподібних клітин на гіфи. Це обумовлює різний розмір угруповання клітин та співвідношення окремих структурних елементів у біоплівці.

Сьогодні серед нових протигрибкових препаратів ефективним щодо біоплівок, які утворюються представниками роду *Candida*, є лише каспофунгін [11]. Цей антимікотичний засіб пригнічує синтез β -1,3-глюкана, який є основним структурним компонентом клітинної стінки дріжджоподібних грибів, а також у значній кількості входить до складу матрикса біоплівки. Саме синтез глюкану може стати надзвичайно ефективною мішенню для боротьби з біоплівкою даних мікроорганізмів, а також сприяти важливим змінам у лікуванні грибкових інфекцій імплантатів.

Лікарська стійкість клітин *C. albicans*, що формують біоплівку, являє собою складний процес, який не може бути пояснений тільки одним механізмом [9]. Недостатня ефективність антибактеріальної терапії кандидозів, пов'язаних з утворенням біоплівок, пояснюється особливим фенотипом частини сесильних клітин, що виявляють резистентність до переважної більшості протигрибкових препаратів [6]. Перспективи підвищення ефективності лікування таких інфекцій пов'язані з розробкою принципово нових препаратів, що пригнічують не тільки формування біоплівок, подолання специфічних механізмів резистентності, але й інгібування процесу розповсюдження клітин, що входять до складу таких асоціацій [4].

Література:

1. Голубка О. В. Поширення кандидозів, загальна характеристика збудника, особливості лабораторної діагностики / О. В. Голубка // *Annals of Mechnikov Institute*. – 2011. – № 2. – С. 54–56.
2. Капустина О. А. Факторы патогенности грибов рода *Candida* и возможность их регуляция эфирными маслами / О. А. Капустина, О. Л. Карташова // *Журнал УрОПА*. – 2013. – №1. – С. 7–10.
3. Biswas S. Environmental sensing and signal transduction pathways regulating morphopathogenic determinants of *Candida albicans* / S. Biswas, P. Van Dijck, A. Datta // *Microbiol. Mol. Biol. Rev.* – 2007. – V. 71. – P. 348–376.
4. Dalle F. Cellular interactions of *Candida albicans* with human oral epithelial cells and enterocytes / F. Dalle, B. Wächtler, G. Holland // *Cell Microbiol.* – 2010. – V. 12. – P. 248–271.
5. Fanning S. Fungal biofilms / S. Fanning, A. P. Mitchell // *PLoS Pathog.* – 2012. – V. 8. – P. 234–256.
6. Francois L. *Candida albicans* pathogenicity mechanisms / L. Francois, D. Wilson, B. Hube // *Virulence*. – 2013. – V. 4. – P. 119–128.
7. Kurtz M. B. Characterization of echinocandin-resistant mutants of *Candida albicans*: genetic, biochemical, and virulence studies / N. B. Kurtz, G. Abruzzo, A. Flattery // *Infect. Immun.* – 2000. – V. 64. – P. 244–251.
8. Lewis K. Persister cells / K. Lewis // *Annual Review of Microbiology*. – 2010. – V. 64. – P. 357–372.
9. Mah T.-F. C. Mechanisms of biofilm resistance to antimicrobial agents / T.-F. C. Mah, G. A. O'Toole // *Trends Microbiol.* – 2001. – Vol. 9. – P. 34–39.
10. Molero G. *Candida albicans*: genetics, dimorphism and pathogenicity / G. Molero, R. Díez-Orejas, F. Navarro-García, L. Monteoliva // *Internat. Microbiol.* – 1998. – V. 1. – P. 95–106.
11. Refai M. Monograph on *Candida albicans* / M. Refai, M. El-Enbaawy, A. Hassan // *Mol. Microbiol.* – 2015. – V. 1. – P. 235–247.

Юлія Чуприна
(Харків, Україна)

АГРОЦЕНОЗИ ЯРОЇ ПШЕНИЦІ (TRITICUM. L.) ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА ЗА ВЕГЕТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Пшениця – найпоширеніша злакова культура на всій земній кулі. У сучасному світі відомо більше тисячі видів цієї рослини. Ботаніки поділяють їх на дві великі групи: пшеницю твердих і м'яких сортів.

Коли в нашій країні говорять про пшеницю, мають на увазі саме її м'які сорти (вони становлять 95% від загальної кількості пшениці) [1, с. 207].

Для м'яких сортів рослини підходить вологий клімат, тому цей злак поширений в Австралії, Західній Європі, Україні та інших країнах СНД. Тверді сорти вирощують переважно в сухому, континентальному

кліматі. Її вирощують в Аргентині, Канаді, Сполучених штатах Америки, багатьох регіонах Північної Африки та Азії [3, с. 28].

Частки крохмалю в пшениці м'якої – більш великі і м'які, тому борошно з них виходить розсипчастим і слабо вбирає рідину. Крім того, мука виготовлена з таких сортів схильна до швидкого черствіння, а використовують її в хлібопекарській і кондитерській галузях. Крохмальні вкраплення в зернах пшениці твердої – тверді і невеликі.

Незважаючи, на це тверді і м'які сорти пшениці містять у собі достатню кількість білка, складних вуглеводів, жирів. Обидва види багаті ефірними маслами, фруктозою, вітамінами А, С, Е, F, PP, кальцієм, фосфором, бромом, залізом і іншими корисними речовинами. За міжнародними стандартами макаронні вироби з борошна твердої позначаються «групою А», а макарони з борошна м'яких сортів «групою В». На імпортованих продуктах борошно твердого сорту можна ідентифікувати за словами «durum» або «semolina» на упаковці [4, с. 121].

На сьогоднішній день найбільш широке розповсюдження в зонах вирощування отримали два види пшениці: пшениця м'яка, або звичайна (*Triticum aestivum*) – це найбільш широко розповсюджений вид пшениці, також відомий як хлібна. Як правило, цей вид відрізняється високим вмістом білку та клейковини. Ендосперм зерна твердий або м'який. М'яка пшениця має м'який ендосперм, крохмальні зерна добре кришаться при перемелюванні. Використовується для виготовлення багетів, бісквітів та печива; пшениця тверда (*Triticum durum* Desf), або «макаронна» крупа, відома особливою твердістю зерна, високим рівнем вмісту білку, насиченим жовтим кольором, приємним запахом, а також прекрасними хлібопекарними достоїнствами. Щорічно в світі виробляється від 25 до 30 мільйонів тон пшениці дурум, що складає 4% від загального світового виробництва пшениці. Тверда пшениця відрізняється підвищеним вмістом білку.

Triticum monococtum. Культурна однозернянка – це пшениця з диплоїдним геномом ($2n = 14$) з Близького Сходу, одомашнена близько 10 000 років тому на південному заході Туреччини в Даг Карадаге. Її значення зменшилося після бронзового віку, коли її замінили високоврожайні голозерні тетраплоїдні і гексаплоїдні пшениці.

Triticum dicocctum – тетраплоїдний вид ($2n=28$) генетично близький до твердих пшениць з геномом А і В. Колос щільний, з паралельними остюками, колоски двозерні, зерно видовжене при обмолочуванні залишається в колосках. У минулому *T. dicocctum* дуже поширений переважно як яра культура Татари, Чувашії, Мордовії та в Середньому Поволжі. Висівається на досить незначних площах. Колос ламкий, зерно плівчасте, скловидне.

Triticum persicum. До корисних селекційних ознак відносять: стійкість до низьких температур як на початку росту так і при дозріванні, скоростиглість, стійкість до проростання зерна в колосі і у валках. Характеризується високою стійкістю до борошнистої роси і до різних видів іржі. Вміст у зерні білка сягає до 23 %.

Triticum turgidum – багато зразків цього виду мають високу продуктивність і не дивлячись на високорослість не вилягають. Деякі форми характеризуються скоростиглістю. Вид в цілому імунний до грибкових хвороб і більшості рас бурої і жовтої іржі. До негативних ознак відносять високорослість. У більшості форм висота рослин сягає 2 м. М.І. Вавілов відмічав, що у горах Азербайджану і Дагестану зразки *T. turgidum* – гіганти серед всіх пшениць світу. Вид в цілому високовимогливий до вологи, характеризується порівняно низьким вмістом білку.

Triticum spelta L. В світі йде активний «пошук», відродження, покращення (селекція), й впровадження у виробництво «античних злаків» - забутих зернових. Одним з таких видів є спельта. Спельта - є гексаплоїдним видом пшениці, була розповсюджена у давні часи, згодом зникла з посівів, залишившись лише у невеликих районах. У спельти менша реакція на збідненість ґрунту.

Triticum compactum. Деякі зразки характеризуються високими хлібопекарськими якостями і мають у зерні до 22 % білка, стійкістю до вилягання, скоростиглістю, і стійкістю до високих температур [4, с. 362].

До негативних ознак відносять: низьку продуктивність, схильність до вилягання багатьох форм, вибагливість до тепла, сильна сприйнятливості до бурої і жовтої іржі та сажки.

В якості вихідного матеріалу для дослідження було використано зразки роду (*Triticum* L.) різного еколого-географічного походження з Національного Центру генетичних ресурсів рослин України (НЦГРРУ) Інституту рослинництва імені В.Я. Юр'єва НААН України. Зокрема, вихідний матеріал представлений наступними видами пшениці ярої: м'якої ярої (*Triticum aestivum*) (10шт), та пшениці твердої ярої (*Triticum turgidum*) (10 шт). Серед малопоширених - Пшениця однозернянка - *Triticum monococtum* (8 зразків); пшениця біотійська - *Triticum boeoticum* (1 зразок); диплоїдна пшениця - *Triticum sinskajae* (1 зразок); пшениця Тимофіїва - *Triticum timopheevii* (1зразок); пшениця мілітіни - *Triticum militinae* (1 зразок); пшениця двозернянка, або полба, або полуполба, або еммер *Triticum dicocctum* (9 зразок), полба ісфаганська - *Triticum ispahanicum* (1 зразок); пшениця карталінська - *Triticum persicum* (2 зразок); пшениця тұчна, або пшениця англійська - *Triticum turgidum* (3 зразок), *Triticum aethiopicum* (1 зразок); пшениця спельта - *Triticum spelta* (9 зразків); карликова пшениця - *Triticum compactum* (4 зразка) та амфідиплоїдні зразки (15 зразків).

Було закладено польовий дослід на дослідному полі ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Посів пшениці був проведений вручну, в оптимальні для східної частини Лісостепу України строки (II декада квітня); з міжряддям 15 см. Повторність – чотирикратна. Попередник квасоля. Розміщення ділянок стандартне.

Польові дослідні заклали та виконували згідно методики дослідної справи за Б. А. Доспехова.

Технологія вирощування пшениці – загальноприйнята для зони Лісостепу України. Докладно вивчено методики відбору рослинного матеріалу та його аналіз за морфологічними (видовими, сортовими) ознаками. Протягом вегетаційного періоду проводились фенологічні спостереження та обліки зразків різних видів пшениці (рід *Triticum*).

У результаті проведених досліджень встановлено, що під час росту і розвитку яра пшениця проходить наступні фази: проростання насіння, сходи, поява третього листа (кущіння), вихід в трубку, колосіння, цвітіння, формування і дозрівання зерна.

Проростання насіння ярої пшениці починається при температурі ґрунту 1-2°C, але протікає дуже повільно. Оптимальна температура ґрунту для проростання й появи дружніх сходів 12-15 °C при достатній вологості ґрунту. При таких режимах сходи з'являються на 6-7 день після посіву. Першими сходи були зафіксовані на 1-20 зразках (25-27.04.2018р); амфідиплоїдні зразки показали сходи на 3-4 дні пізніше за *Triticum aestivum*; малопиширені – на 2-3 дні пізніше за *Triticum turgidum* [4, с. 287].

Після розгортання третього, а іноді і четвертого листа, настає нова фаза росту і розвитку рослин - кущіння, про початок якої свідчить поява верхівки першого бічного пагона. Вузол кущіння у ярої пшениці залягає на глибині 1-2 см від поверхні ґрунту. Кущіння ярої пшениці краще протікає при наявності вологи в ґрунті і при температурі ґрунту 10 - 12° С. Число всіх стебел на одній рослині називають загальною кущистістю, число колосоносних стебел на одній рослині - продуктивною кущистістю. Ступінь кущіння залежить від умов волого- і теплозабезпечення та різновиду зразків.

Загальна кущистість ярої пшениці коливалась в середньому від 2 - 3 і більше стебел, а продуктивна - від 1,2 - 1,5 і більше стебел на одну рослину.

Стебло з міжвузлями і зародковий колос утворювались на початку кущіння. Потім формується перше міжвузля, а за ним і наступні починають витягуватися, і поступово утворюється стебло - це початок фази виходу в трубку. У цій фазі необхідна більш висока вологість ґрунту. Початок фази кущіння у досліджуваних зразків колекції було зафіксовано 09.05.2018р, а кінець 01.06.2018р.

Фаза колосіння починається виходом з піхви останнього листа. Колосіння у ярої пшениці настає через 50-60 днів після посіву і триває 10-12 днів. Ця фаза триває 1-4 дні в залежності від зразку і погодних умов. Найбільш сприятлива температура в цей період 20-25 °C. У період виходу в трубку і колосіння відбувається найінтенсивніший ріст вегетативної маси рослин, а також витрачається велика кількість вологи (50-60% споживаної кількості за вегетацію).

При сприятливих погодних умовах цвітіння ярої пшениці настає через 3-5 днів після колосіння, а в прохолодну погоду - через 8-10 днів. Починається воно з квіток, розташованих трохи нижче середини колоса, а потім іде вище-і до нижчих квіток. Цвітіння ярої пшениці протікає інтенсивніше в ранкові і вечірні години. Тривалість цвітіння одного колоса триває 3-5 днів. Формування і дозрівання зерна настає після запліднення зав'язі, коли починається приплив в неї живильних речовин і поступове її розростання. Розрізняють три фази дозрівання: молочну, воскову і повне дозрівання. В наших дослідях початок колосіння спостерігалось 06-13. 06.2018р.

Молочна стиглість настає через 8-18 днів після початку цвітіння. У цю фазу зерно досягає нормальної довжини, при натисканні з нього виступає біла, густої консистенції рідина. (12-19.06.18). Вологість зерна при цьому висока - 72-47%. Воскова стиглість настає через 10-14 днів після молочної. Зерно набуває жовтувате забарвлення, його вміст, як віск, добре ріжеться нігтем. У цій фазі стиглості в зерні міститься 32-25% води [11, с. 29].

Повна стиглість характеризується втратою води в зерні до 18-15%, воно набуває характерну для сорту забарвлення, твердість, нігтем не ріжеться. Весь вегетаційний період у м'якої пшениці триває 85-110 днів, у твердої пшениці - 100-115 днів. Збір врожаю проводився вручну 23.07.2018р.

Література:

1. Ахохов М.Х. Современные оценки качества зерна и хлеба. – М.: Колос. –2000. – 409 с.
2. Балашова И. А. Маркирование гена *Ppd-D1a* методом ISSR-ПЦР / И. А. Балашова, В. И. Файт, Ю. М. Сиволап // Вісник Одеського національного університету. – 2002. – Т. 7. – вип. 1. – С. 100 – 104.
3. Геном растений / [А. С. Антонов, Т. Г. Беридзе, Б. Ф. Ванюшин и др.]. – под. ред. Сытника К. М. – АН УССР, Ин-т ботаники им. М. Г. Холодного. – Киев: Наук. думка, 1988. – 288 с.
4. Инге-Вечтомов С. Г. Введение в молекулярную генетику. / С. Г. Инге-Вечтомов – М.: Высш. шк., 1983. – 343 с.
5. Календарь Р. Н. Типы молекулярно-генетических маркеров и их применение / Р. Н. Календарь, В. И. Глазко // Физиология и биохимия культ. растений. –2002. – 34, № 4. – С. 279 – 296.
6. Конарев А. В. Морфогенез и молекулярно-биологический анализ растений / А. В. Конарев. – СПб.: ВИР, 2001. – 417 с.
7. Конарев В. Г. Белки растений как генетические маркеры / В. Г. Конарев. – М.: Колос, 1983. – 320 с.
8. Костенко Н.П. Методика проведення експертизи сортів рослин групи зернових на відмінність, однорідність і стабільність /Н. П. Костенко,С.М., Н.В. Павлюк, В.В. Баликіна, Л.В. Камінська, М.М. Таганцова, Є. А Шкапенко. 2-ге вид., випр. і доп. – Вінниця: Корзун Д. Ю., 2016.–164 с.
9. Серебровский А. С. Генетический анализ / А. С. Серебровский. – М.: Наука. – 1970. – 242 с.

10. Сиволап Ю. М. Генетический полиморфизм злаковых растений при помощи ПЦР с произвольными праймерами / Ю. М. Сиволап, Р. Н. Календарь, С. В. Чеботарь // Цитология и генетика. – 1994. – 28. – № 6. – С. 54 – 61.
11. Сиволап Ю. М. Использование ПЦР-анализа в генетико-селекционных исследованиях (научно-методическое руководство) / Ю. М. Сиволап, Т. Г. Вербицкая, Н. Е. Кожухова. – К.: Аграрна наука. – 1998. – 160 с.
12. Созинов А. А. Принципиально новые подходы к созданию сортов и сохранению биологического разнообразия / А. А. Созинов // Молекулярно-генетические маркеры и селекция растений. – материалы конференции. – Киев: «Аграрная наука». – 1994. – С. 5 – 9.
13. Созинов О. О. Сучасні технології у вирішенні традиційних питань генетики та селекції / О. О. Созинов, В. И. Глазко // Цитологія та генетика. – 1999. – Т. 33. – № 6. – С. 53 – 76.
14. Хлесткина Е. К. Молекулярные маркеры в генетических исследованиях и в селекции / Е. К. Хлесткина // Вавиловский журнал генетики и селекции. – 2013. – Т. 17. – № 4/2. – С. 1044 – 1054.
15. Чесноков Ю. В. Молекулярные маркеры и управление генетическими ресурсами растений / Ю. В. Чесноков // Идентифицированный генофонд растений и селекция. – С. Пет.: ВИР. – 2005. – С. 240 – 249.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Галина Зоріна
(Івано-Франківськ, Україна)

ТУРИЗМ ЯК СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ

Косівщина - чарівний куточок Прикарпаття, важливий духовний, культурно-мистецький, туристичний і торгівельний центр краю з багатою і славною історією. Вигідне географічне розташування, зосередження в районі особливих природних ресурсів зі своєю флорою та фауною, сприятлива екологічна ситуація, велика кількість пам'яток архітектури та заповідних територій, збережені культурні традиції предків, відомі мистецькі осередки, а також історична спадщина визначають Косівщину як привабливу туристичну дестинацію.

Найцікавішими та найбільш відвідуваними туристичними об'єктами Косівщини є туристично-мистецький комплекс «Маєток Святого Миколая» (с. Пістинь), Сріблясті водоспади (с. Шешори), НПП «Гуцульщина», Косівський сувенірний ринок, які добре знають не тільки на Прикарпатті, а й далеко за межами краю. Проте інші локації з не меншим успіхом можуть стати місцями паломництва туристів при умові наполегливої роботи місцевих громад.

На даному етапі у Косівському районі створено три об'єднані територіальні громади: Космацька, Яблунівська та Рожнівська.

Космацька об'єднана територіальна громада утворена 18 грудня 2016 року в рамках адміністративно-територіальної реформи 2015 року. До складу громади увійшли населені пункти: с. Брустурів, с. Космач, с. Прокурава. Загальна площа об'єднаної територіальної громади складає 105 км², середня густина населення становить 88 чол. на км². Найбільшим за площею і найчисельшим є с. Космач де проживає 6537 чол. Села Брустурів і Прокурава мають населення більше 1200 чол. кожне. В загальному Космацька ОТГ налічує 9046 чол. населення. За результатами дослідження найбільш проблемними питаннями для жителів є: погана якість доріг на території громади, вимушена трудова еміграція, слабкі можливості зайнятості для молоді в громаді, слабкі можливості спортивного та гуманітарно-культурного розвитку дітей, занепад сільського господарства, відсутність інвестицій, засмічення території.

Рожнівська ОТГ утворена 29 жовтня 2017 року. До складу громади увійшли чотири населені пункти: Рожнів, Кобаки, Химчин, Рибне. Площа об'єднаної територіальної громади становить 101.5 км², населення – 12257 чол.

Яблунівська ОТГ створена 29 жовтня 2017 року. До складу громади увійшло шість населених пункти: Яблунів, Акрешори, Люча, Стопчатів, Текуче, Уторопи. Площа об'єднаної територіальної громади - 142.55 км², населення – 10273 чол. [1].

Децентралізаційні процеси, які відбуваються в Україні, направлені на раціональне та ефективне використання власних ресурсів, активізацію економічної діяльності, посилення ролі територій, органів місцевого самоврядування у власному стратегічному плануванні та розвитку. Реформа, зокрема, направлена на розвиток сільських територій: розвиток інфраструктури, підвищення якості життя, підвищення доходів сільських домогосподарств.

Для успішного функціонування об'єднаних територіальних громад потрібно бачити перспективу, розробити стратегічні плани, використовуючи загальноприйнятту методологію, що може застосовуватись як для діяльності окремих підприємств, галузей, так і для територіальних комплексів.

Сценарне моделювання є важливою методологічною базою стратегічного вибору [2]. Сценарій - деяка послідовність подій, які можуть відбутися в майбутньому зі значною ймовірністю за певних умов. Такі умови, або фактори, можуть бути як зовнішні, так і внутрішні. В основі кожного сценарію повинні бути покладені базові сценарні припущення, за яких можуть виникати ті чи інші фактори впливу.

Для новостворених громад розробляти сценарії розвитку досить складно в силу обмеженого доступу чи відсутності систематизованих показників соціально-економічного розвитку за попередні роки. Проте, за зовнішніми факторами, окреслено інерційний (песимістичний) та модернізаційний (реалістичний) сценарії розвитку Космацької ОТГ, який можна перенести і на дві інші громади, адже вони функціонують в однакових зовнішніх умовах.

Інерційний (песимістичний) сценарій розвитку громади формується за припущенням, що тривалий час баланс зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на стан громади як соціально-економічної системи залишається незмінним, тобто послідовність станів системи змінюється за інерцією: громада рухається по інерції, суспільно-економічний стан країни не сприяє розвитку, продовжуються порушення природоохоронних заходів, туризм в громаді не розвивається, дороги в громаді не будуються, рівень купівельної спроможності населення постійно знижується, рівень реальної бюджетної забезпеченості громади дещо покращується внаслідок державної субвенції на створення ОТГ.

Модернізаційний (реалістичний) сценарій розвитку базується на припущеннях, що формуються найсприятливіші зовнішні (глобальні та національні) та внутрішні (ті, які громада здатна створити самостійно) фактори впливу. До сприятливих зовнішніх факторів можуть належати наступні: військове протистояння на Сході України припиняється; видатки на оборону країни та підтримки ЗСУ стабілізуються; системні реформи (судова, податкова, децентралізація, медична, освітня, земельна) дають позитивний

результат; гривня стабільна; ВВП країни починає зростати; державні інвестиції на розвиток інфраструктури дозволяють суттєво покращити стан доріг та дорожньої інфраструктури; доходи населення поступово зростають.

У такому випадку громади активно позиціонують себе як європейський центр Гуцульщини з розвинутою креативною індустрією, де туризм з його мультиплікаційним ефектом дає можливість розвивати бізнес та наповнювати бюджет громад. Основні дороги в громаді відбудовуються за рахунок державно-приватного партнерства. Кількість подій, фестивалів, шкіл, виставок народних промислів привертають увагу європейських туристів. Економічний потенціал громади зростає, внаслідок чого збільшується податкова спроможність громади. Громади отримуватимуть не тільки зовнішні, а й власні ресурси для розвитку. Державні та приватні інвестиції спрямовуються на реалізацію завдань стратегічного плану. Таким чином, саме туризм, стане локомотивом ефективного розвитку косівських громад, адже потенціал є високим.

З усіх видів туризму для Космацької, Рожнівської та Яблунівської ОТГ найдоцільнішим є зелений туризм. Це найбільше усвідомили в Космацькій ОТГ, де зареєстровано 24 приватні садиби, які надають послуги розміщення, харчування та цілий ряд додаткових послуг (екскурсії, походи для збору ягід та грибів, велопрокат тощо). В Яблунівській ОТГ послуги гостинності надають три зареєстровані садиби, в Рожнівській ОТГ – чотири садиби. Загалом три громади мають 23,5% від загальної кількості приватних зелених садиб у Косівському районі.

Слід зазначити, що Рожнівська та Яблунівська ОТГ створені пізніше, вони ще не мають затверджених стратегічних програм розвитку, проте населення тут старанніше зберігає звичаї, традиційні ремесла – різьбярство, килимарство, писанкарство, вишивку. Тому ця глибока автентика може стати більш привабливою для внутрішніх та іноземних туристів, ніж фабричні мистецькі витвори. Господарі садиб, які приймають відпочиваючих та туристів, з охотою пропонують творчі майстер класи як додаткову послугу клієнтам.

Стратегічний план розвитку Космацької ОТГ на період до 2025 р., підготовлений за підтримки Програми «U-LEAD з Європою», Європейського Союзу та його держав-членів Данії, Естонії, Німеччини, Польщі та Швеції, передбачає чотири ключові сфери зосередження зусиль для розвитку Космацької об'єднаної територіальної громади: розвиток інфраструктури та якості надання публічних послуг, стійке зростання місцевої економіки, розвиток людського капіталу, розвиток туризму [3].

Основними стратегічними завданнями у галузі туризму в об'єднаних територіальних громадах є:

- розвиток та вдосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури;
- збільшення кількості туристів і екскурсантів, розширення меж туристичного сезону;
- зростання обсягів туристичних послуг і надходжень до бюджетів всіх рівнів;
- зростання зайнятості населення в туризмі та супутніх галузях економіки;
- підвищення професійного рівня працівників туристично-рекреаційної сфери;
- активізація міжнародного співробітництва і реалізація транскордонних проектів у сфері туризму;
- промоція туристичного потенціалу громад.

Пріоритетні напрями розвитку сільського зеленого туризму:

- створення конкурентоспроможних садиб;
- забезпечення раціонального й ефективного використання природних, рекреаційних, історико-культурних ресурсів;
- підвищення якості і розширення асортименту туристично-рекреаційних послуг садиб;
- забезпечення організаційних заходів та технічних вимог до безпеки туристів;
- удосконалення рекламно-інформаційної діяльності, представлення пропозицій громад на національному і міжнародному туристичних ринках.

Література:

1. Децентралізація дає можливості. Івано-Франківська область. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://decentralization.gov.ua/areas/0342/gromadu>.
2. Методологія стратегічного планування розвитку ОТГ в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surdp.eu/Methodology-of-strategic-planning-for-hromadas>.
3. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.if.gov.ua/files/SP_IF_oblast_4.pdf.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ**Сергій Гарафон
(Херсон, Україна)****СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ**

Актуальність теми. Проблема накопичення твердих побутових відходів (ТПВ) є досить актуальною і мабуть однією з найголовніших екологічних проблем для України. Утворення відходів безперервно зростає, тоді як більшість цих відходів накопичуються на полігонах та звалищах, які розміщені, спроектовані та експлуатуються неналежним чином, наслідком чого є негативний вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я населення, що в свою чергу створює реальну небезпеку, яка на сьогодні потребує негайного розв'язання.

Мета дослідження полягала в аналізі теперішнього стану проблеми накопичення відходів в Україні, та в дослідженні методів поводження з відходами, що діють на теперішній час в Україні, так як впродовж тривалого часу не вирішуються проблеми у сфері поводження з відходами, передусім через великі обсяги їх щорічного накопичення, достатньо низький рівень використання та нагромадження відходів на полігонах.

Результати дослідження. Проблема твердих побутових відходів (ТПВ) виникла вже досить давно, як тільки з'явилася людина, але в давнину це, в основному, були проблеми сміття, тобто те, що ми зараз називаємо твердими побутовими відходами. Лишень пізніше до них добавилися тверді промислові відходи, до числа яких відносять також відходи від сільськогосподарського виробництва.

Тверді відходи це – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [1].

Проблема ТПВ на 2018 рік є досить гострою для України. Наводяться дані, що в Україні накопичено близько 25 млрд. т різних відходів. За оцінками фахівців Євросоюзу, щорічно утворюється 24 млн. т небезпечних відходів, з них 75 % зберігаються на полігонах. При цьому поховання сміття на полігонах слід вважати малоєфективним для відходів, та досить шкідливим для навколишнього природного середовища [2].

На сьогодні в Україні показники утворення відходів у середньому становлять 220–250 кг/рік на одну особу, а у великих містах сягають, близько 330–380 кг/рік. В цілому, загальна маса цих відходів сягає 13 млн. т/рік і це значення з кожним роком збільшується досить швидко, в зв'язку з інтенсивним виробництвом продуктів споживання. Більше того, серед твердих побутових відходів збільшується частка відходів, яка не піддається швидкому розкладу та потребують значних площ для зберігання.

На жаль сьогодні в Україні майже всі побутові відходи проходять процедуру поховання на полігонах, а не використовуються як вторинні енергоресурси, наприклад як в розвинених країнах світу. Переважна більшість полігонів ТПВ працює в режимі перевантаження з порушенням проектних показників щодо обсягів накопичення відходів, що в свою чергу являється досить сильним джерелом забруднення навколишнього природного середовища.

Найбільші площі під полігони в Україні зайняті в Дніпропетровській області – 140 га, Донецькій – 330, Одеській – 195, Запорізькій – 153, Луганській області – 129 гектарів [2].

З трьох сміттєспалювальних заводів (м. Київ, м. Харків, м. Дніпро) працює лише Київський «Енергія», але і він час від часу призупиняє свою роботу в зв'язку з тими чи іншими проблемами.

Обладнання на сміттєспалювальних заводах є застаріле і не відповідає сучасним екологічним вимогам, внаслідок чого вони стають джерелом забруднення. Неутілізоване сміття завдає шкоди екології: сміттєзвалища, де гниють сотні тонн сміття, отруюють повітря, ґрунт, підземні води й перетворюються у серйозну небезпеку для здоров'я населення і довкілля.

Реформування житлово-комунального господарства в сфері поводження з побутовими відходами не призвело до вагомих позитивних зрушень. За останні роки на території України загальна кількість і площа полігонів і звалищ побутових відходів зросла більш ніж на 50%. До позитивних факторів можна віднести призупинення зростання частки перевантажених сміттєзвалищ, але значно збільшилася питома вага звалищ, що не відповідають нормам екологічної безпеки на довкілля токсичними газами.

Висновки. Аналіз стану проблеми накопичення твердих побутових відходів показав необхідність системного підходу до їх вирішення. Такий підхід вимагає створення та енергійного впровадження комплексу організаційних, економічних, технічних і природоохоронних заходів.

Як суспільство відноситься до сміття, можна судити наскільки суспільство цивілізоване. В Україні сміттєва проблема стоїть гостро вже досить давно, а особливо проблема утилізації ТПВ, яка ніяк не зрушить з мертвої точки. Жодне підприємство не зацікавлене за свої кошти створювати спеціалізовані цехи й ділянки по переробці й утилізації відходів.

Тож проаналізувавши стан проблеми накопичення ТПВ в Україні з повною впевненістю можна сказати що для зменшення впливу відходів на навколишнє середовище необхідно вдосконалювати законодавчу базу, оновлювати обладнання підприємств, розробляти нові схеми утилізації відходів та вдосконалювати відчуття сумління громадян нашої держави.

Література:

1. Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р., № 187/98-ВР
2. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.menr.gov.ua>

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Стратічук Н.В.

Антоніна Кічук
(Ізмаїл, Україна)

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Незаперечним є і вченими, і практиками той факт, що, інвестуючи у здоров'я сучасної людини – тим самим докладаються зусилля в екологічність дозвілля та екологічність способу життя.

Натомість фахівці-екологи б'ють на сполох, адже ж порушення екології природного середовища є вагомим чинником тривожних симптомів сучасної цивілізації. Вчені єдині у визнанні, що глобалізований характер сучасної екологічної кризи вже загрожує біологічному існуванню сучасної людини (С. Дарябо, Дж. Мейсі, В. Хелс, В. Ясвін та ін.).

Фахівці характеризують сучасне буття особистості як «екологічний дефіцит», оскільки технократична цивілізація має руйнівний вплив на природу, отож, конституційне право людини на екологічну безпеку, на безпечне для життя і здоров'я довкілля доведені численними статистичними даними. Навіть не конкретизуючи їх, по новому доцільно оцінювати актуальність думки Л.Батонн про таке: «Станеться одне з двох, або люди зроблять так, що у повітрі стане менше диму, або дим зробить так, що на Землі стане менше людей».

Слід зауважити, що суто екологічні чинники життєдіяльності сучасної людини складають предметне поле екології, як біологічної науки. Загострення екологічної проблематики чи не найлаконічно віддзеркалює вислів, який прикрашає споруду найважливішої і найвпливовішої в світі установи – Організації Об'єднаних Націй; йдеться про таку кенійську говірку: «Бережіть Землю, ми отримали її в спадок від батьків і дідусів. Ми взяли її в борг у наших дітей».

Аналіз наукових праць дослідників сучасних екологічних проблем засвідчує, що нині вже склалась розгалужена галузь екології, яку презентують різнопланові наукові напрямки, де всебічно вивчаються такі базові екологічні явища, як-от: стан природного довкілля; процеси, що відбуваються в ньому; механізми, які забезпечують управління характером екологічних вземозв'язків. Маємо підстави констатувати, що йдеться аутекологію, демекологію, синекологію, біогеоценологію, біосферологію. Вчені єдині у визнанні імперативом сприйняття сучасною пересічною людиною природи не як «середовища, де кожний окремих природний об'єкт не має самостійної цінності»; важливим вважається усвідомлення кожною особистістю на рівні переконань істини, що світ природи має естетичну, реабілітаційну, прсихотерапевтичну, психофізіологічну функції, а також – задоволення потреби в компетентності самореалізації та функції спілкування, де природа і людина постають як партнери спілкування. [6].

Нині вже склалась екопсихологія – наука, яка опікується здебільшого психологічним здоров'ям особистості, вивчаючи її екологічне благополуччя. Принагідно зазначимо, що, наприклад предметом вивчення санології є здоров'я людини в контексті принципів її організації як цілісної системи, що має певні рівні (нижній – сонантичний, середній – психічний, верхній – духовний та останній рівень – надсвідомість, тобто ірраціональна творча сфера). Вважається, що механізмами саногенезу доцільно розцінювати ті автоматичні механізми самоорганізації людини, які й забезпечують процеси і формування, і збереження, і закріплення здоров'я. Отож, йдеться про гомеостатичні, адаптаційні, регенеративні, тобто, ті, що підвладні самій людині і про які В. Вернадський зауважував, деталізуючи зв'язокенергетичності біосистеми та її життєдіяльності.

Вивчення і узагальнення наукового фонду (В.Гушук, О. Мамешина, А. Нижник, М. Шугай та ін.), засвідчує про вже наявний в екологічній психології доробок щодо екологічної складової психологічного здоров'я людини. Так, дослідники дійшли згоди щодо екологічного простору життєдіяльності людини впродовж життєвого шляху: такий простір людина не лише сама формує (будує або руйнує), а й відчуває на собі його вплив. До того ж уже оцінено й доцільність використання штучних і природних екологічних чинників для лікування психічних захворювань людини та поліпшення її працездатності [5]. У цьому ж аспекті привертає увагу так званий «синдром чорнобильця», що з'явився у відомий сумнозвісний період вітчизняної історії. Натомість, він і нині виступає одним із чинників, які специфічним чином урегульовують поведінку та соціальну взаємодію людини, адже ж ідеться про патогенну дію на психічне її здоров'я екологічного неблагополуччя [3].

У вищеокресленій площині актуалізується якісно новий вимір здоров'я – соціокультурного феномену як явища людського життя, асучасної людини як суб'єкта соціально значущої дії, насамперед, по відношенню до природного довкілля, тобто йдеться про духовно-екологічний параметр здоров'я особистості нової генерації. У цьому зв'язку видається актуальним екологічний дискурс здоров'я

особистості юнацького віку. Тут важливими постають такі, на наш погляд, маркери: опора на власний психологічний ресурс, здатність до повноцінної реалізації себе як частини природи, готовність до віднаходження причин, що породжують нешанобливе ставлення людської цивілізації до природного довкілля, підготовленість до вияву зусиль щодо захисту середовища існування.

Зазначене актуалізує принаймні два аспекти порушеної проблеми. По-перше, на перший план виходить особистісно-смысловий конструкт, який віддзеркалює смыслові прагнення особистості, тобто психологічне здоров'я; цей феномен учені здебільшого пов'язують із здатністю індивіда будувати адекватні способи реалізації смислових прагнень (В. Слободчиков, О. Шувалов та ін.). А відтак посилюється значення саме студентського етапу особистісно-професійного зростання, періоду пізньої юності особистості. По-друге, роль освіти як фактора випереджального розвитку у студентства ціннісного ставлення до екологічно-орієнтованого способу життя. У цьому ракурсі важко переоцінити вагу усвідомлення молоді людиною (на рівні переконань) нищезазначених істин:

1) Земля є унікальною і активною планетою Сонячної системи, де поки існує життя. Натомість атмосфера є його передумовою, адже ж йдеться про захисну, регулювальну функції, зумовлення складних екогенних процесів, функцію носія тепла, вологи та кладяць газів;

2) обізнаність у основних техногенних забруднювачах природного середовища (техноекотолія), тобто механічних, хімічних, фізичних, біологічних, матеріальних, енергетичних;

3) опанування правил та законів соціології своєрідності формальної і неформальної екологічної освіти, компетентне врахування правових засад природокористування (зокрема, законів природокористування за М. Реймерсом);

4) здоров'я людини є інтегральним показником її екологічної ніші; принципозначущою є обізнаність у векторах впливу на здоров'я – базову категорію медичної екології – абіотичних, геофізичних, едафічних, гідрологічних та антропогенних факторів.

Слід взяти до уваги ще й таке: сучасні науковці, осмислюючи проблематику «вищої інноваційності» у будь-якій сфері сучасного наукового знання, акцентують на термінології «ноо» у сенсі «нешкідливості для біосфери і людини». [2, с. 31]. Йдеться, навіть про зародження нових наукових галузей (на кшталт – ноохімії, ноокогнітології тощо).

Отже, освіта постає важливим і поки недостатньо оціненим сучасним вітчизняним сціумом ресурсом розвитку психологічного здоров'я студентської молоді, чинником конструктивного набуття нею досвіду екологічно-орієнтованого способу життя. Як засвідчують аналізи наукових джерел валеологічного спрямування у пошуках підходів до набуття особистістю високого рівня адаптивності до змін у природному довкіллі, суттєвим слід уважати опору на встановлені принципи валеології, а саме: розуміння, що фізичне здоров'я залежить від енергетичної інтелектуальної та духовної сфер людини; цілісність та гармонійність з природою та космосом – запорука здорової людини; хвороба виступає, як сигнал до трансформації; про здоров'я варто дбати, будучи здоровим, збагачуючи «внутрішні життєві динамічні сили»; здоров'я – досяжна кожною людиною цінність.

У працях деяких зарубіжних дослідників «N. Bogerd, S. CoosjeDijkstra, J. Maas, J. Seidell») висвітлюються певні результати проведених емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення ролі екологічного чинника психологічного здоров'я студентів. Зокрема, встановлена ними позитивна кореляція між екологічно виваженою побудовою університетського простору й зниженням стресу, унормуванням емоційного стану та підвищенням когнітивних можливостей студентства; встановлено зокрема безпосередній позитивний вплив на голандських студентів природного ландшафту на їх психологічне здоров'я [1].

З метою цілеспрямованого розвитку у студентів екологічної свідомості – важливого аспекта, з одного боку, екологічно орієнтованого способу життя, а, з іншого - забезпечення психологічного супроводу процесу розвитку їхнього здоров'я у психологічній сфері, нами використовувались комунікативні практики; саме на дієвості такого підходу ї орієнтує творчий досвід сучасної вищої школи [4]. Саморефлексія досвіду у цьому плані засвідчує результативність одноосібних (панельна дискусія, лекція з елементами бесіди), двобічних: (кейс-стаді, метод «рівний – рівному») та тренінгових комунікативних практик.

Так у нашому досвіді особливо результативно виявилась вправа «Екологічний кодекс мешканців планети Земля» (складання здійснюється методом «мозкового штурму»). Зокрема: крок перший – презентуючи проблему, модератор стимулює студентів до висловлювання власних ідей; крок другий – внаслідок колективного обговорення, текст найбільш конструктивних ідей фіксується на дошці; крок третій надається оцінка висловленим пропозиціям; положення, в залежності від вагомості, оформлюється у виді кодексу (від лат. «книга»), де контекстними постають відповідні вимоги (приймаються до уваги будь-які ідеї; не допускається критика висловлень інших; можна повторювати вже запропоновані положення, але заохочується їх розгорнута аргументація).

Перспективи подальших наукових розвідок лежать у полщині поглиблення наукових уявлень про емоційну складову психологічного здоров'я особистості у період пізньої юності з урахуванням ресурсів впливу екологічного чинника.

Література:

1. Van Den Bogerd, N., CoosjeDijkestra, S., Seidell, J.C., Vaas, J. Greenery in the University Environment: Students preference and Perceived restoration Likelihood. Volume 13, Issue 2, February 2018.

2. Корсак К., Корсак Ю. Нооглосарій -2- ноонаука для майбутнього без колапсів //Вища школа. – 2019. - №2. – С. 31-53.
3. Львовичкіна А.М. Екологічна психологія у постчорнобильську епоху: навчальний посібник. – К.: Свічадо, 2003. – С. 142-148.
4. Святенко Ю.О. Тренінг особистісного зростання: Навч.-мет. Посіб. – К.: Вид. Дім «Слово», 2017. – 112 с.
5. Хохлов Л.К. Психологическоездоровье населения и современные экологические, социокультурные влияния / Л.К. Хохлов, А.А. Шипов, В.И. Горохов //Педагогический Вестник. – 1997. - №4. – С. 14-18.
6. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

Володимир Рацлав
(Краматорськ, Україна)

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ БАСЕЙНА РІЧКИ СІВЕРСЬКИЙ ДІНЕЦЬ

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Військовий конфлікт на сході України призвів до цілої низки небезпечних подій та наслідків:

- забруднення довкілля і впливів на ґрунти та ландшафти;
- погіршення стану поверхневих і підземних вод;
- надання шкоди рослинному і тваринному світу.

За час конфлікту неодноразово відзначено порушення водопостачання та водовідведення на території Донбасу, які супроводжувались скидами забруднювальних речовин у басейни річок та водосховищ, що привело к підвищенню концентрації азоту й фосфору у воді річок Сіверський Дінець, Клебан-Бик, Кальміус, Бахмутка і Кальміус [2, 12].

На замовлення Управління ООН із координації гуманітарних питань (УКГП ООН) швейцарські фахівці провели польову оперативну експрес-оцінку безпеки можливих аварій уздовж лінії зіткнення та комплексний аналіз стану діяльності компанії «Води Донбасу» і джерел ризику щодо водопостачання регіону [3, 23].

Сіверський Дінець є важливішою та головною водною артерією сходу України, що забезпечує потреби у воді населення, сільське господарство та промисловий комплекс Луганської, Донецької та Харківської областей. Суббасейн Сіверського Дінця згідно з прийнятим гідрографічним районуванням у межах країни - це унікальна екологічна система, що відзначається складним водогосподарським комплексом зі значним різноманіттям ландшафтів на унікальній території, де розташований національний парк «Святі Гори», в якому знаходяться унікальні види рослин та тварин. Стан довкілля річки є важливішим водним ресурсом Донбасу – найбільш техногенно навантаженого регіону України.

Загальна площа басейну річки Сіверський Дінець – 98,9 тис.км², зокрема й на території України – 54,5 тис.км². Довжина річки становить 1053км, по Україні 723км, з яких у Харківській області – 375км, Донецькій – 95км, Луганській – 253км.

Сіверський Дінець має розгалужену мережу приток, серед яких: 11 середніх та 247 малих річок. У басейні нараховується 679 озер (площа водного дзеркала – 5620га), 149 водосховищ загальним об'ємом 1997,1 млн. м³, два канали (довжиною 263км і 131.6км) і 5 великих водоводів, а також 2679 ставків (загальним об'ємом 295.9млн.м³).

Моніторинг якісного стану поверхневих водних об'єктів басейну р. Сіверський Дінець постійно здійснюється Сіверсько-Донецьким БУВР у межах державної системи моніторингу довкілля. Екологічний стан поверхневих вод у створах річки на основі інтегрального показника якості води відносяться переважно до III класу якості 4 категорії (задовільні, слабо забруднені), II клас якості 3 категорії (добрі, досить чисті) відзначаються лише у верхів'ї у створах на межі Белгородської та Харківської областей та Печенізькому водосховищі. Найбільш забрудненими притоками є річки Казенний Торець і Бахмутка (Донецька область), Верхня Біленька і Нижня Біленька (Луганська область), які відповідають III класу як 5 категорія (посередні, помірно забруднені).

Критичною не лише сьогодні, але й на початку військового конфлікту викликала занепокоєння екологічна ситуація на території, яка межує з непідконтрольною територією, яка все далі стає катастрофічною. Через закриття та підтоплення шахт, що використовуються як сховища відходів, вибухи боєприпасів та використання військової техніки забруднюється не лише ґрунт, але й водні ресурси. Постає проблема зменшення та очищення забруднення поверхневих та підземних вод, які є водними ресурсами не тільки Донбасу, а і країни в цілому.

За оцінкою експертів у 2017 році, на запит Міністерства екології та природних ресурсів Україна Координатор проектів ОБСЄ в Україні розпочав проект «Визначення шкоди, заподіяної довкіллю на сході України», завданнями якого стали моніторинг впливу конфлікту на природне середовище. У зв'язку з прийняттям постанови Кабінету Міністрів від 19.09.2018 №758 «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» з 1 січня 2019 року встановлюються нові вимоги до організації здійснення державного моніторингу вод, взаємодії центральних органів виконавчої влади в процесі його здійснення та

забезпечення органів державної влади й органів місцевого самоврядування інформацією для прийняття рішень щодо стану вод.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми ефективного державного управління водними ресурсами, природокористуванням та охороною природного середовища досліджувались у наукових працях М. Хвесика, В. Голяна, Б.Данилишина, С. Дорогунцова, І. Драгана, Т. Іванової, В. Сташука, А. Яцика, О.Яроцької, Т. Клауссена та інших. Питаннями управління водними ресурсами басейну р. Сіверський Дінець займається Сіверсько-Донецьке БУВР, перед яким стоять основні завдання:

- управління річковим басейном та експлуатація водогосподарського-меліоративного комплексу в Донецькій області;
- соціально-економічний розвиток річкового басейну;
- охорона й екологічне оздоровлення річкового басейну та механізми їх фінансування.

Цілі статті – виявлення теоретичних методологічних положень щодо покращення якості моніторингу водних ресурсів регіону. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового пошуку напрямків і механізмів удосконалення водокористування в межах окремо взятого Донбаського регіону басейну річки Сіверський Дінець, із метою покращення ефективності використання водних джерел і захисту їх від надмірного антропогенного навантаження через визначення основних завдань, підходів, принципів, які необхідно враховувати на практиці під час обґрунтування ефективних механізмів планування інтегрованого державного управління водними ресурсами.

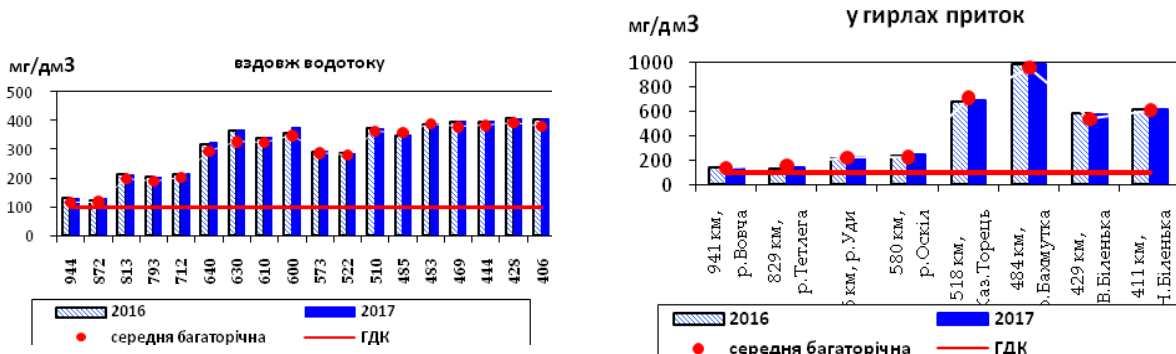
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Екологічні та економічні проблеми водних ресурсів Донбасу накопичувалися не одне століття, але в останні роки негативні явища можуть призвести до непоправних наслідків. Небезпечний рівень забруднення водних ресурсів Донецької та Луганської областей пов'язаний із великим об'ємом стічних вод, кількість яких біля 700 млн.м² щорічно скидається в річки регіону. Особливо гострою проблемою водних запасів є забруднення підземних водоносних горизонтів викидами вугільного виробництва, яке відбувається від закриття та затоплення шахт, що не працюють. Унаслідок чого відбувається виснаження поверхового водотоку, який гідравлічно зв'язаний із водоносним горизонтом. Отже, відбувається забруднення та зневоднення всієї території Донбасу. Шахтні води, забруднені домішками гірської породи, не відкачуються на поверхню, де вони акумулювалися би у водоймищах, відстоювалися та ставали більш прозорими, це призвело б до меншого забруднення. В останні часи за вмісту значної частки мінералізації та іонів тяжких металів такі води непридатні для питного та технічного водопостачання. Для попередження масштабної катастрофи необхідно ввести екологічний, економічний, політичний та інші принципи регулювання щодо охорони та відтворення водних запасів регіону.

Облік та аналіз стану водних ресурсів здійснюється через подання водокористувачами до державних органів водного господарства звітів про водокористування за встановленою формою. Водокористуванням і водовідведенням займається статистика водних ресурсів, яка є частиною екологічної статистики. Об'єктами статистики є:

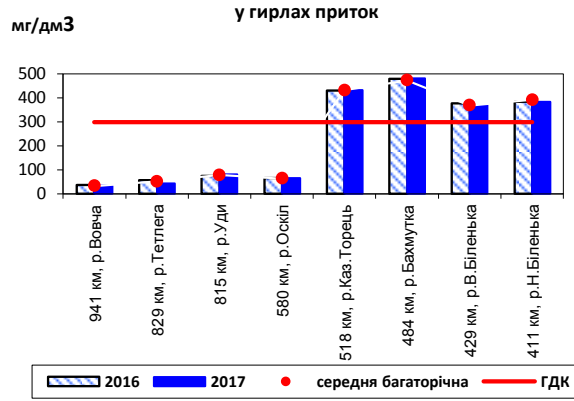
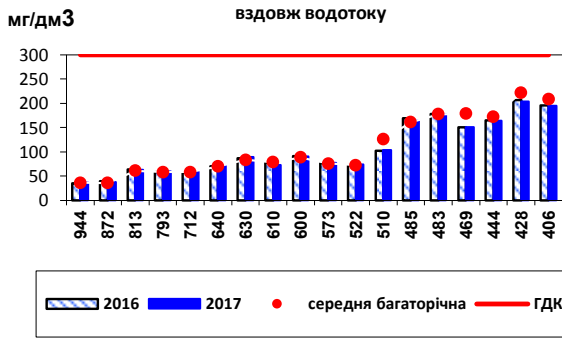
- водокористувачі водних джерел;
- використання води підземних горизонтів;
- зворотні (стічні) води.

Така статистична інформація збиралася за даними Сіверсько-Донецького басейного управління водних ресурсів державного обліку водокористування за формою 2ТП-водгосп. У 2017 році до поверхневих водних об'єктів басейну р. Сіверський Дінець здійснювали скид 173 підприємства, усього було скинуто 412,6 млн.м³ зворотних вод. Найбільший об'єм скиду здійснюється до басейну р. Уди 193,7 млн.м³ (47 % від загального по басейну), русла р. Сіверський Дінець – 95,15 млн.м³ (23 %) та басейну р. Казенний Торець – 86,97 млн.м³ (21 %).

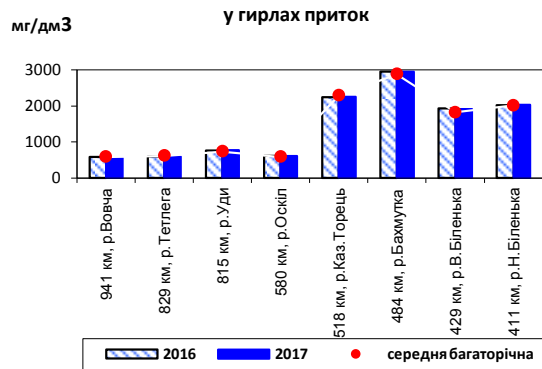
Сольові показники та жорсткість Сульфати

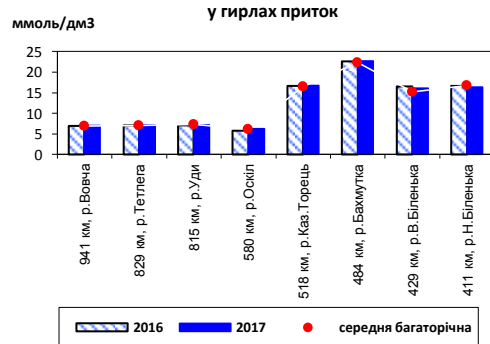
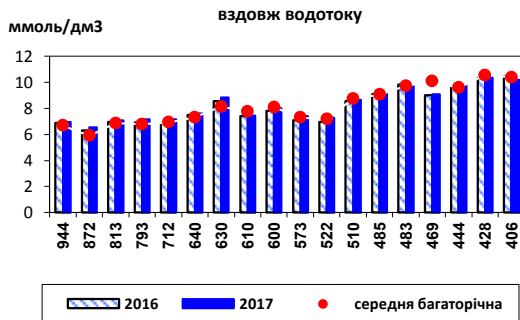
Хлориди

Мінералізація (сухий залишок)

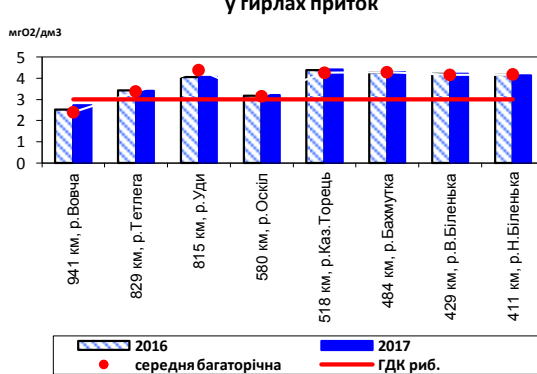
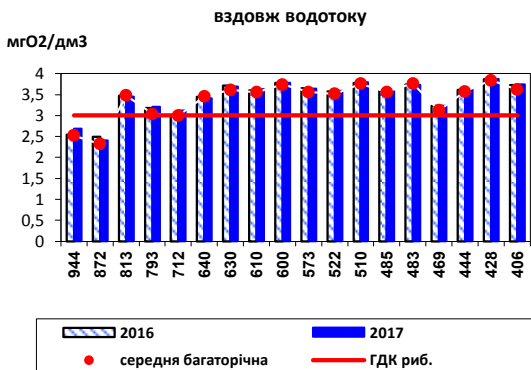

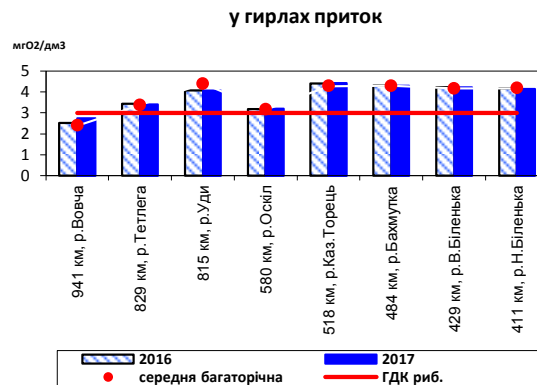
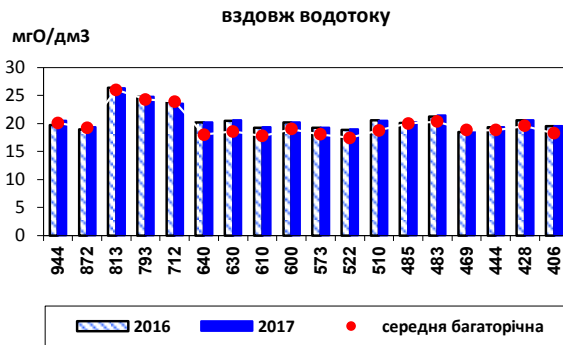
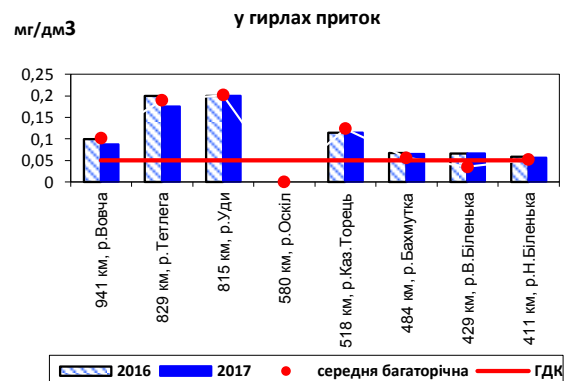
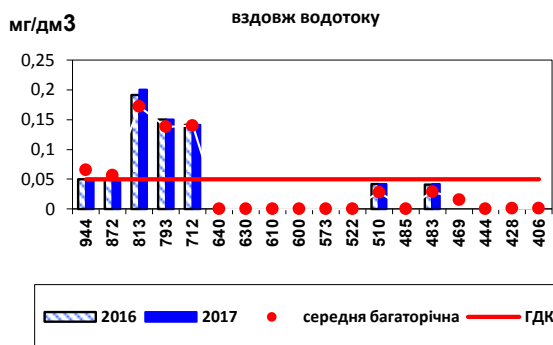
Жорсткість

Органічні показники

БСК-5

ХСК**Нафтопродукти**

У 2017 році вздовж водотоку р. Сіверський Дінець концентрація органічних показників варіює по БСК₅ щодо ГДК від 0,8 до 1,3; у гирлах приток від 0,9 до 1,5. Підвищений уміст органічних речовин у поверхневих водних об'єктах басейну пов'язаний з активною господарською діяльністю та скидом забруднених стічних та зворотних вод. Помічаємо перевищення концентрацій нафтопродуктів у створах нижче впадіння р. Уди – 2,8-4 ГДК та у гирлах приток 1,1-4 ГДК.

Концентрації органічних речовин у усіх пунктах спостережень уздовж водотоку р. Сіверський Дінець та в гирлах основних приток майже на рівні минулого року (коливання в межах 0,1-6 %) та незначно варіює в межах середньо багаторічних значень. За даними державного обліку водокористування, за формою 2ТП-водгосп до поверхневих водних об'єктів басейну було скинуто 131,3 тис. т органічних речовин (за ХСК), найбільший скид здійснюється до басейну р. Уди – 73 %, басейну р. Казенний Торець – 12 % та русла р. Сіверський Дінець – 10 %. У цілому концентрація біогенних речовин майже на рівні попереднього року (коливання в межах 0,3-10 %) та середньо багаторічних значень. Уміст біогенних речовин значно підвищується після впадіння р. Уди, що пов'язано зі скидами з очисних споруд м. Харкова КП «Харківводоканал» (КБО «Безлюдівський та «Диканівський»). За даними державного обліку водокористування, за формою 2ТП-водгосп цими підприємствами скидається 75% біогенних речовин від загального скиду по басейну [6, 12].

Ще гірші справи в південній частині Донецької області, куди воду постачають по каналу Сіверський Донець-Донбас. Свіжа вода з каналу використовується підприємствами металургійної та вугільної промисловості, енергетики та комунального господарства. Основна частина забруднень доводиться на річки Приазов'я, де скидання забруднень складає понад 20 відсотків. Використання значних обсягів водних ресурсів на виробничі потреби, неякісне очищення каналізаційних стоків та сільськогосподарські відходи – це все заподіює невиправну шкоду водним ресурсам Донбасу. Наслідки забруднення води надзвичайно шкідливі для людини, тоді як головним чинником забруднення є людино-антропогенний чинник. За тим, як забруднюються річки, найбільше виділяються річки Кальміус, Казенний Торець, Самара, Солона, Бик та Вовча. Попри зменшення об'ємів водоспоживання останні роки (порівняно з 1990 р. – удвічі) інтенсивність використання водних ресурсів у Донецькій області залишається найбільшою по Україні. На жаль, суспільство недооцінює негативні наслідки змін якості та кількості показників водних ресурсів. З метою впровадження цих принципів необхідно: унести зміни до законодавчих актів та впровадити використання геоінформаційних систем басейнів річок з уведенням кадастрової інформації щодо поверхневих вод, підземних вод, водокористування та результатів моніторингу стану навколишнього природного середовища, розробити нормативно-правову та методичну базу сталого функціонування водогосподарських систем та відповідної інфраструктури в басейнах річок. Розв'язати проблему оптимального управління водогосподарським комплексом, можливо, через системну реалізацію державної політики в галузі водного господарства, використання ресурсів держави та регіонів із метою забезпечення

інноваційно-інвестиційного розвитку водного господарства, що уможливить підвищення ефективності державного управління водними ресурсами на регіональному рівні [4, 8].

Висновки. З метою поліпшення екологічної ситуації на Донбасі необхідно вжити науково обґрунтовані заходи, які повинні завершуватись їх реалізацією на практиці. На цьому етапі дуже важливим буде їх обговорення на басейнових і міжвідомчих радах із залученням обласних і районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, територіальних органів міністерств та відомств, водокористувачів, наукових закладів та громадських організацій. Така практична взаємодія дасть змогу ще на етапі інтегрованого планування усунути низку непорозумінь методичного й прикладного характеру.

Література:

1. Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року [Електронний ресурс]: Закон України від 24.05.2012 р. № 4836-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Сіверський Донець: Басейн Здоров'я - людям життя! Київ, ВАІТЕ, 2018. – 30 с.
3. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. -К.: ВАІТЕ, 2017. - 88 с.
4. Водний Кодекс України [Електронний ресурс] // ВВР України. – 1995. – № 213/95.
5. Вострікова Н. В. Аналіз стану законодавчої бази щодо інтегрованого управління водними ресурсами в Україні / Н. Вострікова // Державне будівництво. – 2014. – № 1. – С. 45–50.
6. Бідоцерківська Н.О., Сидоренко І.В. Якісний аналіз вод басейну р. Сіверський Донець за гідрохімічними показниками / Водне господарство.-2018. №5.

Тетяна Устяновська
(Івано-Франківськ, Україна)

АНАЛІЗ НАРОДЖУВАНOSTІ І СМЕРТНОСТІ В СЕЛІ ВОЙНИЛІВ КАЛУСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проведено аналіз народжуваності і смертності села Войнилів Івано-Франківської області за 2005 – 2016 роки, визначено фактори їх ризику. Показано, що у селі Войнилів спостерігається поступове збільшення кількості старіння населення. У районі зменшується частка дітей та збільшується частка людей похилого віку, тобто іде процес старіння нації.

Ключові слова: смертність, народжуваність, природний приріст, коефіцієнт.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Складовими природного приросту населення є народжуваність і смертність населення. Показник народжуваності (у розрахунку на 1000 жителів) має загальну тенденцію до збільшення зі сходу на захід, що обумовлено певними традиціями шлюбу та сім'ї, притаманними для населення різних регіонів України. Зокрема, багатодітні родини більш характерні для західних регіонів України (особливо це стосується сільської місцевості). Показники смертності населення мають зворотну тенденцію. Збільшення їх із заходу на схід і північ пояснюються тим, що на сході зосереджена найбільша кількість промислових підприємств, зупинка яких за умови економічної кризи найбільш болюче вдарила по мешканцях саме цих регіонів. Крім того тут дуже напружена екологічна ситуація, що разом із загальним старінням населення також суттєво впливає на показники смертності. З 1991 по 2006 рр. загалом по Україні природний приріст населення змінився з 39,1 тис. до –297,7 тис. осіб на рік. Це сталося внаслідок як значного скорочення народжуваності, так і зростання смертності.

Основним завданням роботи є дослідження динаміки і структури народжуваності і смертності села Войнилів за 2005 – 2016 роки, яке знаходиться в Івано-Франківській області.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор. Демографічні процеси – об'єкт географічних досліджень, оскільки вони мають яскраво виражений просторовий характер. Найчастіше демографічні показники вивчалися географією населення, де акцент робився на їх просторових проявах. Теоретичні основи дослідження демографічної складової суспільства розроблені багатьма відомими вченими: Н. Агафоновим, В. Джаманом, А. Доценком, С. Ковальовим, М. Логвином, В. Яворською та іншими. Проте сьогодні основні центри дослідження демографічних процесів в Україні поступово трансформуються в економічні та соціологічні науки і зосереджуються в інститутах, зокрема, в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (О. Гладун, Е. Лібанова, І. Курило, А. Макарова, А. Позняк, В. Стешенко), в Інституті економіки та прогнозування (Т. Богдан), в Інституті регіональних досліджень (В. Садова), в Інституті соціології (І. Прибиткова), а також в Національному інституті стратегічних досліджень (А. Малиновська). Таким чином, дослідження процесу розвитку населення та його окремих складових стає об'єктом дослідження багатьох суспільних наук, зокрема демографії, соціології, соціально-економічної географії тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Вирішенню проблеми смертності і народжуваності в Україні сприяють різні дослідження щодо демографічного вибуху, і проводиться демографічна політика, спрямована на подолання перехідного характеру відтворення населення. Процес демографічної стабілізації має завершитися наблизенням до

стану, характерного для постійного (стаціонарного) населення. В селі Войнилів Івано-Франківської області подібні дослідження рідко проводились, що обумовило актуальність та необхідність даної статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є аналіз динаміки народжуваності і смертності села Войнилів за період 2005 – 2016рр.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Населення села Войнилів на 2016рік становить 2703 жителів.

У таблицях 2.1, 2.2 та рис. 2.1 і 2.2 занесено дані про народжуваність і смертність у села Войнилів за 2005-2016 рр.

Таблиця 2.1

Динаміка народжуваності населення

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Січень	2	2	4	2	4	2	3	7	2	2	5	6
Лютий	3	1	2	4	3	3	5	3	2	4	2	3
Березень	2	6	3	2	3	1	1	0	4	2	2	2
Квітень	5	2	1	6	2	4	2	7	2	5	2	2
Травень	2	2	1	1	5	3	3	3	3	3	4	3
Червень	1	4	2	3	3	1	5	0	1	2	2	1
Липень	4	4	3	2	5	7	5	3	3	2	1	2
Серпень	4	1	5	4	1	2	1	4	5	4	3	4
Вересень	2	5	3	3	3	4	2	2	3	5	2	2
Жовтень	3	1	3	2	2	4	3	0	2	1	2	3
Листопад	2	2	5	5	3	3	1	0	5	2	0	1
Грудень	3	3	2	2	3	2	2	1	2	3	5	2
Всього	33	33	34	36	37	36	33	30	34	35	30	31

Рис. 2.1 – Народжуваність у селі Войнилів протягом 2005-2016 рр.

Таблиця 2.2

Смертність населення у селі Войнилів протягом 2005 – 2016 рр.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Січень	3	2	4	4	3	2	3	5	2	2	2	1
Лютий	2	1	2	2	3	3	5	3	1	5	2	2
Березень	5	6	3	2	2	1	3	2	3	2	1	2
Квітень	2	2	1	1	3	0	2	3	2	2	1	2
Травень	1	2	1	6	6	3	1	3	2	3	3	2
Червень	2	4	2	3	3	1	2	2	1	2	1	4
Липень	4	4	3	3	1	5	3	3	3	2	5	2
Серпень	3	1	4	2	5	2	1	2	5	2	4	3
Вересень	2	1	3	3	3	4	2	2	3	5	2	4
Жовтень	3	5	3	2	2	4	1	0	2	3	4	3

Листопад	2	3	5	2	3	3	2	0	1	2	3	3
Грудень	3	2	2	5	2	2	3	1	2	1	2	2
Всього	32	33	33	35	36	30	28	26	27	31	30	30

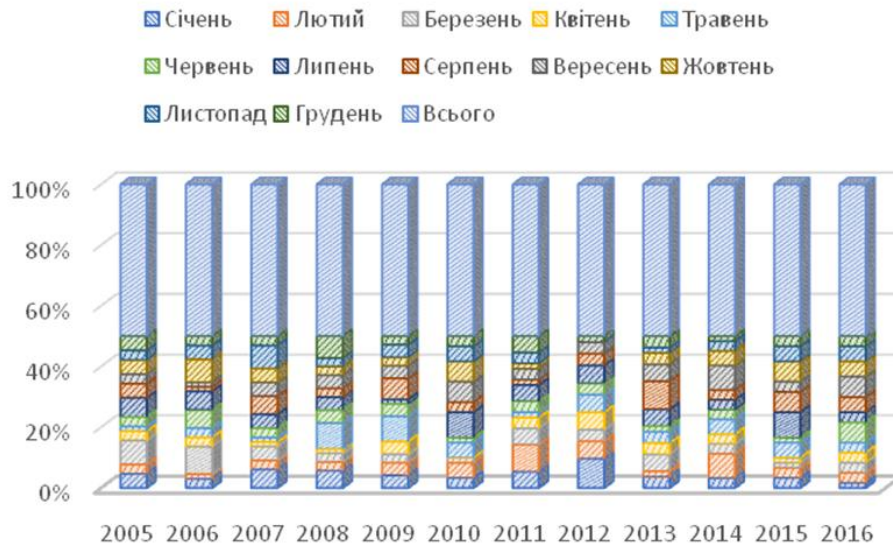

Рис. 2.2 – Смертність населення у селі Войнилів протягом 2005-2016 рр.

Загалом, можемо простежити, що у селі Войнилів спостерігається незначний природний приріст населення протягом аналізованого періоду. Тобто смертність трохи менша народжуваності [1]. Зобразимо дані за допомогою табл. 2.3 і Рис. 2.3

Таблиця 2.3

Природний приріст населення села Войнилів, за рік

Роки	Природний приріст (скорочення) населення
2005	1
2006	0
2007	1
2008	1
2009	1
2010	6
2011	5
2012	4
2013	7
2014	4
2015	0
2016	1

Рис. 2.3 - Природний приріст населення села Войнилів за 2005-2016 рр.

Сумарний коефіцієнт народжуваності (СКН) — середня кількість дітей, народжених жінкою упродовж життя.

СКН у Войниліві зростає. Це відбулося завдяки кільком урядовим цільовим заходам, спрямованим на стимулювання народжуваності (Рис.2.4).

Від 2005 до 2016 рр. середній СКН у селі Войниліві зріс від 1,21 до 1,46, тобто перевищував середній показник в Україні та навіть був вищий, чим середній показник у Східній Європі. За СКН, Україна посідає 28 місце серед 40 європейських країн і перебуває на одному рівні з Білоруссю.

Висновки з даного дослідження та перспективи. З одержаних результатів і проведених діагностичних аналізів можна сказати, що на даній території у селі Войнилів спостерігається поступове збільшення кількості старіння населення, що вплине на економічну бюджетну ситуацію в селі, оскільки надходження від населення працездатного віку зменшиться, а видатки налітніх людей збільшаться [2, 5].

Проведений аналіз населення селі Войнилів дозволяє виокремити головні особливості динамічного зростання, що середня тривалість життя становить 69 років, у селі зменшується частка дітей та збільшується стать людей похилого віку, тобто іде процес старіння нації.

Література:

1. Головне управління статистики в Івано – Франківській області: Паспорт Калуського району, 2016 - 109 с.
2. Грабовецький В. Грабівка: Літопис села над Луквою. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001.- 256 с.
3. Кащишин Й. Слово про рідний Войнилів: Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 134 с.
4. Когут М. Підгірки: минуле і сучасне.-Дрогобич: Відродж., 2000.-163 с.: іл.
5. Історичне Прикарпаття: URL: <http://www.history.iv-fr.net/article.php?id=233>
6. Калуш: URL: http://kalush.osp-ua.info/ch-1_fl-history.html
7. Старий Калуш: URL: <http://kalusz.io.ua/s112172>

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

**Марина Петренко
(Покровськ, Україна)**

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Функціонування економіки України на сучасному етапі характеризується наявністю, а також розвитком кризових явищ, що об'єктивно обумовлено як негативним впливом зовнішніх факторів, так і відсутністю позитивних системних перетворень в економіці країни. Все це негативно впливає на діяльність підприємств, обумовлюючи низьку ефективність їх функціонування та погіршення фінансового стану, що в свою чергу, приводить до появи високої кількості збиткових господарюючих суб'єктів та підприємств-банкрутів. Дослідження можливостей виживання підприємств в умовах економічної кризи на сьогодні є однією з актуальних проблем для всіх суб'єктів господарської діяльності. Кризові ситуації трапляються все частіше, а їх наслідки набувають великих масштабів. Але забезпечення антикризової діяльності на постійній основі дасть змогу формувати ефективну підсистему управління підприємством в кризових ситуаціях.

У країнах із розвинутою ринковою економікою антикризове управління є одним з невід'ємних елементів системи управління підприємством, що являє собою систему заходів, спрямованих на запобігання кризових ситуацій, а в разі їх виникнення – розроблення заходів для виходу господарюючого суб'єкта з кризи та ліквідації наслідків. У зв'язку з цим більшого значення набуває своєчасне виявлення причин виникнення кризової ситуації у майбутньому.

Однією з головних внутрішніх причин розвитку кризи на підприємстві є помилки в управлінні, а також не ефективне та несвоєчасне реагування на несприятливі зовнішні чинники. Крім того, внутрішні причини безпосередньо мають свої джерела в середовищі суб'єкта господарювання та пов'язані з високим ризиком у стратегії маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю інноваційної й інвестиційної політики.

Висока імовірність виникнення і розвитку кризи в процесі діяльності будь-якого підприємства обумовлює необхідність здійснення антикризового управління, яке повинно ґрунтуватися на розробці комплексу заходів виходу із кризи, а також подолання неплатоспроможності.

Існують різні підходи до визначення сутності антикризового управління, де-які з них наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Підходи до визначення сутності антикризового управління

Автори	Визначення
Е. Уткін	антикризове управління - це діяльність, спрямована на попередження важливих важких ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання з орієнтацією розширеного відтворення на найсучаснішій основі та власних збереженнях.
Л. Лігоненко	антикризове управління - це спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства.
А. Череп	антикризове управління - це комплексна система заходів, яка спрямована на запобігання кризи та забезпечення умов, які б ліквідували передумови та наслідки її появи через прогнозування соціально-економічного розвитку підприємства і реалізацію антикризової стратегії для зміцнення конкурентних позицій суб'єкта господарювання у ринковому середовищі.
В. Василенка	антикризове управління — це управління, яке спрямоване на передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів і усунення загроз появи кризових ситуацій, а в разі їх появи — аналіз і прийняття швидких заходів ліквідаційного характеру з найменшими втратами та негативними наслідками. Велике значення при цьому має використання факторів кризи для наступного розвитку підприємства.
О.Скібіцький	антикризове управління — це управління, що націлене на запобігання можливим серйозним ускладненням у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання

Складено автором за джерелом: [1-5]

У зв'язку з цим на підприємстві виникає необхідність формування системи антикризового управління, яка повинна забезпечувати постійний моніторинг кризових явищ, здійснювати планування, організацію та реалізацію антикризових заходів з метою збереження початкових позитивних характеристик підприємства та відновлення його ефективного функціонування. До головних елементів системи антикризового управління підприємствами треба віднести: предмет, мету, принципи, функції, нормативно-правове та методичне забезпечення, а також не треба забувати про процес його здійснення [6].

Предметом антикризового управління є передбачувані та реальні причини кризи, чинники, що її викликають, симптоми та наслідки, до яких вона може призвести, тобто всі прояви порушення рівноваги,

що спричиняють загрозу настання та розвитку кризи. У системі антикризового управління можна виділити такі функції, як: визначення цілей, планування, організація, мотивація та контроль. Принципи антикризового управління - правила поведінки до яких здійснюються ті чи інші завдання управління, підвищується потенціал управління та удосконалюється організація відносин об'єкта управління із середовищем його функціонування.

Об'єктом антикризового управління є виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства, що має негативні наслідки для життєдіяльності підприємства, її усунення та запобігання.

Основною метою антикризового фінансового управління є розробка та реалізація заходів, які спрямовані на швидке відновлення платоспроможності та достатнього рівня фінансової стійкості підприємства, що забезпечить його вихід з кризового стану та підвищенню платоспроможності.

Відповідно до особливостей, які закладаються в основу антикризового управління, його поділяють на декілька видів (рис. 1)

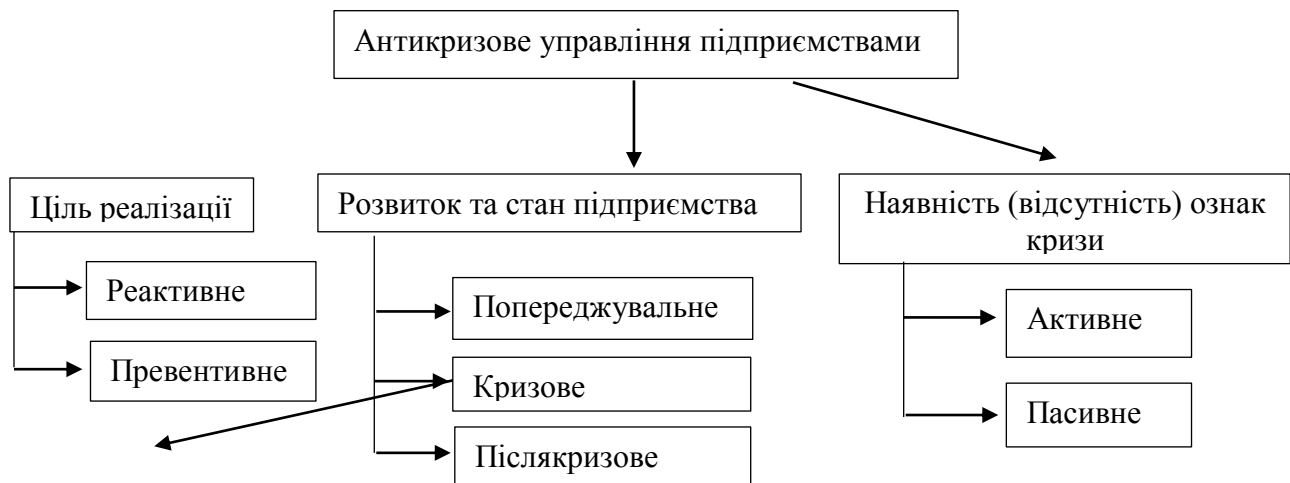

Рис. 1. Видова класифікація антикризового управління

Реактивний антикризовий менеджмент – це управління, яке характеризується конкретними та чіткими цілями, плануванням та впровадженням і базується на незначній кількості заходів з метою досягнення докризового стану підприємства.

Превентивний антикризовий менеджмент – це управління, реалізація якого здійснюється на основі узагальнюючих цілей, які формуються на рівні планування.

Попереджувальне антикризове управління – це управління, що спрямоване на передбачення кризи, зокрема причин її виникнення та прогнозування динаміки розвитку ситуації з метою нейтралізації кризи.

Кризове управління – це процес виявлення можливих загроз та кількісної оцінки кризоутворюючих факторів, розробки антикризової програми для забезпечення поступального розвитку підприємства.

Післякризове управління – це управління, яке спрямоване на оцінку посткризового стану підприємства, планування його діяльності та реалізацію бізнес-проекту.

Активне антикризове управління – це управління при зміні зовнішнього та внутрішнього середовища, яке зорієнтоване на використання існуючих оздоровчих заходів або розробку нових.

Пасивне антикризове управління – управління процесів на підприємстві з врахуванням появи можливих небезпек у майбутньому.

Сутність антикризового управління найбільш послідовно та повно розкрито в монографії проф. І. Бланка. У цій роботі визначено такі принципи антикризового фінансового управління:

– Принцип постійної готовності реагування. Фінансова рівновага підприємства дуже мінлива в динаміці. Можливе її зміна на будь-якому етапі економічного розвитку підприємства

– Принцип превентивності дій. Цей принцип передбачає, що краще попередити загрозу фінансової кризи, ніж здійснювати його дозвіл і забезпечувати нейтралізацію її негативних наслідків.

– Принцип терміновості реагування. Чим раніше будуть включені антикризові фінансові механізми по кожному діагностованому кризовому симптому, тим більшими можливостями по відновленню порушеної рівноваги буде розташовувати господарюючий суб'єкт.

– Принцип комплексності прийнятих рішень. Практично кожна фінансова криза підприємства за джерелами генеруючих його чинників, а відповідно і за формами прояву своїх негативних наслідків носить комплексний характер.

– Принцип альтернативності дій. Кожне з прийнятих антикризових рішень має базуватися на розгляді максимально можливого числа їх альтернативних проектів з визначенням рівня результативності і оцінкою їх витрат.

– Принцип адаптивності управління. Необхідний високий рівень гнучкості антикризового фінансового управління, його швидкої адаптації до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього фінансового середовища.

– Принцип пріоритетності використання внутрішніх ресурсів. У процесі антикризового управління, особливо на ранніх стадіях діагностики фінансової кризи, підприємство має розраховувати переважно на внутрішні фінансові можливості його нейтралізації.

– Принцип оптимальності зовнішньої санації передбачає, що при виборі її форм і складу зовнішніх санаторів слід виходити з системи певних критеріїв, що розробляються в процесі антикризового фінансового управління.

– Принцип ефективності. Забезпечується зіставленням ефекту антикризового фінансового управління і пов'язаних з реалізацією його заходів фінансових ресурсів. [8]

Ігнорування хоча б одного із елементів системи антикризового управління підприємством у кінцевому результаті може призвести до неефективності антикризового управління і, як наслідок, до можливого банкрутства чи ліквідації суб'єкта господарювання у майбутньому.

Використання конкретних видів антикризового управління на сучасному етапі господарювання дозволяє підприємствам обирати найбільш ефективні антикризові заходи. Антикризове управління повинне випереджати й запобігати неплатоспроможності неспроможного суб'єкта підприємницької діяльності, а також забезпечувати досягнення ним конкурентної переваги.

Література:

1. Уткин Э.А. Антикризисное управление. – М.: Тандем; ЭКМОС, 1997. – 400с.
2. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: підручник / Л. О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2005. — 824 с
3. Череп А. В. Антикризове управління як основа забезпечення життєдіяльності підприємства / А. В. Череп, С. В. Северина // Економічний простір. – 2010. – № 37. – С. 277-282.
4. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством / В. О. Василенко. – вид. 2-ге, виправл. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
5. Скібіцький О. М. Антикризовий менеджмент: навч. посібник / О. М. Скібіцький. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.
6. Журавська А. Р. Теоретичні засади антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами / А. Р. Журавська // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2013. – № 1-2(2). – С. 227-235.
7. Желябін В.О. Антикризове управління в бізнесі.: учбово-методичний посібник до самост. роботи для магістрів ЗДІА спец.8.050201 “Менеджмент організацій” / В.О. Желябін. – Запоріжжя: Вид-во Запорізької Державної інженерної академії, 2004. – 220 с

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, Марина Анна Сергіївна

**Слизова Яценко
(Покровськ, Україна)**

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ СУТНОСТІ ПОДАТКУ

Процес формування будь-якої держави складно уявити без такого інструменту перерозподілу національного багатства як податки, розвиток яких відбувався під впливом історичних, економічних, політичних, географічних і національних особливостей. Беручи до уваги постійну трансформацію податкових відносин в наслідок процесів глобалізації та інтеграції, виникає потреба у подальшому удосконаленні податкової системи України та внесенні змін до правової бази з метою приведення її у відповідність тим соціально-економічним умовам, які виникають у державі.

Мета роботи полягає у дослідженні наукових підходів щодо визначення сутності поняття «податок» на основі з'ясування його змістових характеристик.

Згідно з ст.2 ЗУ «Про систему оподаткування» під податком і збором (обов'язковим платежем) до бюджетів та до державних цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування [1].

Згідно радянського енциклопедичного словника, «податки – це обов'язкові платежі, що стягуються державою з фізичних та юридичних осіб» [2, с. 867]. Останній тлумачний словник сучасної української мови вже трактує його як джерело наповнення бюджету, тому згідно нього «податок – встановлений державою обов'язковий збір із фізичних та юридичних осіб (населення, підприємств, організацій та ін.) в державні і місцеві бюджети» [3, с. 335]. В сучасній економічній літературі існують різні інтерпретації визначення сутності податку, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «податок»

Автор	Визначення
В. Л. Андрущенко	Демократичні за процедурою встановлення, але примусові за формою стягнення платежі індивідів і корпорацій, призначені для трансферу фінансових ресурсів з приватного сектора в державний з метою фінансування суспільних, загальнонаціональних, урядових потреб способом, альтернативним емісії та позикам [4, с. 149].
В. В. Буряковский	Встановлені вищим органом законодавчої влади обов'язкові платежі, що сплачують фізичні та юридичні особи в бюджет у розмірах і в терміни, передбачені законом [5, с. 4].
М. Є. Заяц	Обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб в бюджет, які встановлює та примусово стягує держава у формі перерозподілу частини суспільного продукту [6, с. 37].
Ю. Б. Иванов	Обов'язкові платежі, які законодавчо встановлює держава, сплачують юридичні та фізичні особи в процесі розподілу і перерозподілу частини вартості ВВП й акумулюють у централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою функцій [7, с. 24].
Л. Л. Игонина	Обов'язковий та індивідуальний платіж, який стягують з організацій і фізичних осіб у формі відчуження грошових засобів з метою фінансового забезпечення діяльності держави та муніципальних утворень [8, с. 325].
М. П. Леоненко	Обов'язкові внески платників до бюджету та позабюджетних фондів, розміри і терміни сплати яких регламентує податкове законодавство [9, с. 454].
В. М. Пушкарёва	Обов'язкові, безвідплатні та безповоротні платежі суб'єктів господарювання і населення органам державного управління [10, с. 33].

Отже, в результаті дослідження теоретичних аспектів сутності поняття «податок» можна виділити наступні характеристики:

- поняття «податок» є багатограним, оскільки є правовою категорією і, водночас, прикладною (податок є нецільовим, безвідплатним та безповоротним платежем, що сплачують юридичні та фізичні особи до бюджету відповідного рівня);
- має законодавчо встановлену форму визначення порядку і умов справляння;
- обов'язковість сплати та примусовий характер вилучення коштів;
- має зв'язок з бюджетом.

Для дослідження будь-яких сучасних проблем оподаткування в першу чергу слід визначити практичні та теоретичні питання, які стосуються сутнісного прийняття та розуміння податку як економічної та правової категорії. Враховуючи багатовікову історію розвитку податків, можна стверджувати, що вони, трансформуючись протягом тривалого часу, залишаються найефективнішим інструментом втілення державної політики з питань соціального розвитку та економіки.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновки, що недоліком Податкового кодексу України є відсутність у ньому чіткого визначення деяких найважливіших податково-правових категорій, в тому числі визначення поняття «податок». У подальшому дослідженні актуальною була б наукова розробка питань, пов'язаних із детальним аналізом структури податкових правовідносин і механізмів їх функціонування та управління в умовах реформування сучасної податкової системи в Україні.

Література:

1. Закон України „Про систему оподаткування” № 1251-ХІІ від 25.06.1991р./[Електронний ресурс] / – Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>
2. Бабін І. Функціональний підхід до систематизації елементів юридичної конструкції податку. // Право України. – 2007. - № 5. – С. 69 - 73.
3. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 50000 сл. / [уклад. І.М. Забіяка]. – К.: Арій, 2007. – 512 с.
4. Андрущенко В. Л. Фінансова думка заходу в ХХ столітті: Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
5. Буряковский В. В. Податки: Навч. посіб. – Дніпропетровськ: Пороги, 1998. – 611 с.
6. Заяц Н. Е. Теория налогов: Учеб. – Мн.: БГЭУ, 2002. – 220 с.
7. Иванов Ю. Б. Податкова система: Підручник / Иванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Десятнюк О. М. – К.: Атіка, 2006. – 920 с.
8. Игонина Л. Л. Муниципальные финансы: Учеб. пособие. – М.: Экономистъ, 2003. – 330 с.
9. Теория фінансів: Навч. посіб. / Леоненко М. П., Юхименко П. І., Ільєнко А. А. та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
10. Пушкарёва В. М. Генезис категории “налог” в истории финансовой науки // Финансы. – 1999. – № 6. – С. 33–36.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Антоненко Валентина Миколаївна.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ**Тетяна Відрай, Богдан Відрай
(Чернівці, Україна)****ДЕРЖАВОТВОРЧІСЬ У ДІЯЛЬНОСТІ КНЯГИНИ ОЛЬГИ**

Початок самостійного правління княгині Ольги пов'язаний в літописах з розповідями про грізну помсту древлянам, вбивцям її чоловіка – Ігоря. Згідно з літописом, в 945 році князь гине від рук древлян після кількарізного стягування з них данини. Спадкоємцю престолу Святославу тоді було тільки 3 роки, тому фактичним правителем Київської Русі в 945 році стала Ольга. Ставши до влади її переповнювало почуття помсти. Однак нею керував не просто серцевий порив, а закон кровної помсти, який був одним з найголовніших і обов'язкових в ту епоху. Син був ще малий, і вдова була зобов'язана сама здійснити акт помсти. Ользі необхідно було довести свою міць, так як їй потрібно було самій втриматися на престолі, а головне, зберегти його для свого сина Святослава. Згодом дружина Ігоря підкорилася їй, визнавши Ольгу представником законного спадкоємця престолу.

Літопис доніс до нас чотири акти помсти древлянам, хоча деякі з них здаються не дуже правдоподібними.

Перший. Ольга прикинулася, що їй приємна пропозиція древлянських сватів – якщо вже чоловіка все одно не воскресити. Вона, в свою чергу, бажає зустріти послів з належною честю, і тому, коли завтра за ними прийдуть, щоб повести до палацу, нехай вони заявлять, що не хочуть ні їхати на конях, ні йти пішими, а нехай їх несуть в човнах. Так на наступний ранок і було все виконано. Древляни «уселись величаясь, подбоченившись и в великих нагрудных бляхах» [1]. Такими люди княгині принесли їх у човнах до княжого двору і скинули разом з човном у задалегідь викопану глибоку яму. Ольга, нахилившись, запитала їх: «Хороша ли вам честь?» І веліла засипати їх живими.

Древляни загинули, бо не побачили подвійного, зловісного сенсу в ритуалі, запропонованому княгинею. Її слова про церемоніальну зустріч послів мали таємний сенс, але вони його не розгадали: їм були запропоновані не почесті, а безжальна кара, і Ольга на це як би натякала, пропонуючи доставити їх до палацу в човні. Справа в тому, що у східних слов'ян існував звичай – ховати знатних людей в човнах або в санях. Таким чином, Ольга перетворила обряд вшанування сватів в обряд похорону.

Другий. Ольга відправляє гінців до древлян і просить прислати за нею «кращих мужів». І знову древляни з легкістю піддаються на обман. Немов би нічого не підозрюючи про долю перших послів, древляни посилають інших. Ольга пропонує їм прийняти баню, замикає їх в ній і наказує підпалити. Баня – ще одна загадка для древлян, яку вони не розгадали: стародавні слов'яни топили лазні для померлих предків, тобто лазня, як і човен, становила частина похоронного обряду [6].

Третій. На цей раз вже Ольга переносить помсту на територію ворога. Вона просить древлян приготувати меду для поминального обряду по чоловікові: вона збирається поплакати на могилі, влаштувати тризну. На бенкет запрошені і господарі. «И когда опьянели древляне, велела Ольга отрокам своим пить за их честь, а сама отошла прочь и приказала дружине рубить древлян, и посекли их 5000». Таким чином, древляни справили тризну не тільки за вбитим ними Ігорю, але і самі по собі [6].

Четвертий. Заключний акт немов би вінчає похмурий і стрункий задум Ольги. Виторгшись в Древлянську землю, вона взяла в облогу місто Іскоростень і все літо простояла під його стінами. Врешті-решт вона удавано пішла на примирення, випросивши лише зовсім невелику данину – від кожного двору по три голуби і по три горобці. Обрадувані городяни поспішили передати цю данину, а Ольга пообіцяла на завтра піти додому.

Тим часом своїм воїнам вона веліла прив'язати кожному птахові труть, загорнутий в хустинку. Відпущені на волю птахи повернулися кожна до свого дому, і у дворах загорілися голубники, кліті, сараї, стодоли. Місто палало, люди бігли з нього, а воїни Ольги хапали їх: когось вона веліла вбити, когось відвести в полон або віддати в рабство, а решту залишила, поклавши на них важку данину [6].

М. М. Карамзін відноситься до цих актів помсти досить скептично, називає їх «истинное происшествие, отделенное от баснословных обстоятельств состоит, кажется, единственно в том, что Ольга умертвила в Киеве послов древлянских, которые думали, может быть, оправдаться в убиении Игоря, оружием снова покорила сей народ, наказала виновных граждан Коростена, и там воинскими играми, по обряду язычества, торжествовала память сына Рюрика» [4].

Основна діяльність княгині Ольги припадає на 50-ті й 60-ті роки X-го століття. Мало кому з руських володарів літописи приділили стільки уваги, як княгині Ользі. Її княжіння припало на визначний період у суворий середньовічний час. У всій Європі панувала фізична сила, кожен можновладець передусім був воєначальником, а на Київському престолі володарювала жінка.

Наступним державними рішеннями княгині Ольги після «усмирення древлян» був поділ держави на адміністративні округи, так звані погости — господарсько-адміністративні й судові осередки. Створення погостів зумовило формування «...списку податників, де було списано й число членів родини, що було на той час першим свого рода списком населення Руської держави» [7].

946 року Ольга ліквідувала місцеве княжіння, давньоруська земля підпорядковувалась безпосередньо її владі. Воднораз проводилося розмежування земель. Закріпивши за княжою скарбницею незаперечні

права на багаті на хутрового звіра території, княгиня Ольга забезпечила княжу владу постійними прибутками. Саме за княжіння Ольги з'явився новий спосіб поповнення державної скарбниці за рахунок хутродобування й полювання. Набуло розвитку бортництво, продукція якого — мед і віск — стали експортним товаром [7].

Повернувшись із сином з древлянської війни до Києва, через рік («пребывши лѣтъ едино») Ольга поширила свою діяльність поза межі древлянщини, на масштабніші терени («по всеи земли»): «в лѣтъ ѿ #8. у. нѣ. [6455 (947)] иде влга к новугороду. и оустави по мѣстѣ. погосты и дань. и по лузѣ погосты и дань и вброкы. и ловища ѿмуть по всеи земли. и знамениа и мѣста и погосты. и сани ѿмуть стоить въ плескъовѣ и до сего днѣ. и по днѣпру перевѣсища. и по дѣснѣ. и естъ село ѿмуть влжичи и до сего днѣ. израдывши възвратиса къ снѣ своему в киевъ. и пребываше с ним въ люб ви» [2]. Буквальне прочитання цитованого уривку підказує, що обраний Ольгою маршрут було прокладено насамперед на північ, у Псковську та Новгородську землі. А для управління й збирання данини з підвладних територій (як один з елементів урбанізації околиць Київської держави) засновували погости вздовж річок Мста й Луга. Мста витікає з озера Мстино, впадає в озеро Ільмень зі сходу, а західна Луга впадає в Лузьку губу Фінської затоки [2].

Перш ніж розглянути значення та функції погосту, доречно визначити його етимологічне значення. На російській території, розуміння погосту було переважно поширене як церковної общини, приходу, церкви з житловими будинками чи вужче – цвинтаря, прицерковного кладовища, з досліджуваною темою пов'язане опосередковано. А значення й етимологія цього давньоруського терміна є досить неоднозначними. За Максом Фасмером, погост – «жилое подворье князя и его свиты при налогообложении». Первісно погост міг використовуватися як «постоялый двор, на котором временно останавливались князь и духовные лица». Термін міг виникнути від «гость, погостить» чи через північно-німецький звичай «гощеня», яким користувалися також скандинавські єпископи [8]. Автори «Етимологічного словника української мови», виходячи зі значення слова «гость» («гість», «іноземець»), припускають використання погосту як місця торгу, одночасно трактуючи його як адміністративно-територіальну одиницю [3]. Отже, погости могли використовувати як своєрідні митні пости, на яких зупинялися іноземні купці й могли вести торгівлю за наперед заданими умовами, чи як опорні пункти князівської адміністрації, призначені для збору податків з підвладної території. Воднораз реально припустити, що адміністрація такого осередку могла поєднувати повноваження як збору податей, так і митного контролю.

Результатом реформ княгині Ольги стала заміна системи збору державної данини на чітко регламентований податок. Замість «полюддя», з об'їздом підвладних територій дружиною, яку треба було утримувати, «кормити», збір податків було покладено на спеціально призначених чиновників. Для забезпечення реалізації реформ Ольга вимушена була модернізувати також територіально-адміністративну систему держави, запроваджуючи мережу нових фіскально-адміністративних пунктів – погостів. Як і скандинавські хусабу, руські погости засновували вздовж шляхів сполучення, закріплюючи зв'язки Києва з підвладними територіями [2].

Погости – це такі місця чи місцевості, що надавалися до адміністрування округом, положені близько шляху чи водної дороги. Місце на погост вибрано після наради з місцевою людністю. З королевою були дорадники – знавці терену й писарі, що записували, скільки «димів» було в даній окрузі, членів родини, землі, худоби, взагалі майна кожного «дима» (хати). Відповідно до тієї інформації королева з місцевими людьми й своїми дорадниками накладала на кожний «дим» – родину відповідну «дань» – податок. Записувано, коли і скільки мав погост зібрати та куди доставити. Назву мав погост від даної місцевості, річки чи озера. Керівником погосту настановлю вала королева когось із своїх людей, а йому до помочі й утримування порядку ще й відповідну кількість озброєних людей [5].

Список податників, де було списано й число членів родин, був першим свого роду списком населення Київської Русі.

Крім збору державних податків мали погости за завдання дбати про лад і порядок в окрузі (поліційна й судова функція) та доводити до відома центральному уряду в Києві про всі справи й події в окрузі, важні з державного погляду (функція політична) [5].

Добра слава про справедливі суди та порядки княгині Ольги на довгі роки викарбувалась в пам'яті людей. В Пскові, звідки Ольга можливо була родом, показували навіть сани, на яких вона їздила. Історик Н. М. Карамзін, беручи до уваги повідомлення літопису про те, що Ольга була народжена у Псковській землі, писав: «Вероятно, что сия княгиня, рожденная во Пскове, какими-нибудь особенными выгодами, данными его гражданам, способствовала тому цветущему состоянию и даже силе, корою он после, вместе с Новым городом, славился в России, затмив соседний, древнейший Изборск и сделавшись столицей области знаменитой». Даючи загальну оцінку поїздки Ольги по країні, історик зазначає: «Ольга, кажется, утешила народ благодеяниями мудрого правления; по крайней мере все ее памятники - ночлеги и места, где она, следуя обыкновению тогдашних героев, забавлялась ловлею зверей - долгое время были для сего народа предметом какого-то особого уважения и любопытства» [1]. Н. Татищева, в свою чергу під 948 роком зробив наступний запис: «Ольга послала в отечество свое, область Изборскую, с вельможами много золота и серебра, и повелела на показанном ею месте построить град на берегу Великой реки и назвали его Плесков (Псков), населить людьми, отовсюду призывая» [1].

Отже, із приходом до влади Ольги розпочався новий етап формування державності на Русі. Наслідком діяльності княгині є те, що вона зуміла привести земельні відносини у відповідність з тими

тенденціями зміцнення князівської і боярської влади, які відповідали процесам розпаду колишньої громади, роду. Повинності стали фіксованими, а отже не мали колишнього свавілля.

Література:

1. Велике люди Руси. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.olga-pskov.ru/olga2.6.php>.
2. Діба Ю. Урбаністично адміністративні реформи княгині Ольги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39385/02-Dyba.pdf?sequence=1>
3. Етимологічний словник української мови. – К., 1982. – Т. 1 (А–Г). – С. 517.
4. Карамзин Н. М. История государства российского. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/karamzin/kar01_07.htm
5. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. — Львів. — Вид-во "Світ", 1994. С. 34.
6. Путлов Б. Н. «Древняя Русь в лицах. Боги, герои, люди». Санкт-Петербург.2000. С 228-229
7. Радиш Я. Ф., Кожухар О. В. Роль жінки у формуванні й функціонуванні державності: вступ до проблеми (за матеріалами літературних джерел). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2015/27.pdf
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева. – М., 1971. – Т. III (Муза–Сят). – С. 295. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=774209>

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Скорейко Ганна Михайлівна

Руслан Грамашук
(Одеса, Україна)

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

26 квітня 1986 року, саме в цей день сталася найбільша трагедія не тільки України, а й усього людства – вибух на Чорнобильській АЕС

Причини. Загалом є кілька версій про причини аварії, але всі вони зводяться до однієї – халатності працівників. Офіційно причиною прийнято вважати некомпетентність персоналу, якому в той день доручили проведення технічного експерименту. Контрольні пристрої були відключеними, а потужність реактора знизили до недопустимого рівня. Ситуація стала неконтрольованою, а будь-які спроби нормалізувати її були здійснені невчасно. Як з'ясувалося потім, цей експеримент не був погоджений у встановленому порядку та підготований у неналежний спосіб.

25 квітня 1986 року мала відбутись запланована зупинка 4-го енергоблоку для технічного обслуговування. Цю можливість вирішили використати для проведення досліджень, зокрема, перевірити роботу реактора у випадку втрати зовнішнього електропостачання. При цьому потужність повинна була становити не менш ніж 700 Мвт, а через помилку оператора вона знизилась до 30 МВт. Втім, експеримент продовжили з вимкненими системами захисту. Як виявилось, помилки персоналу АЕС неодноразово призводили до небезпечних ситуацій, але ці випадки ретельно приховувались. До 1980 року нараховувалось вже 8 зупинок енергоблоків: двічі - через помилки проектних організацій, тричі - через постачальників і тричі – через персонал.

Спочатку уряд СРСР та МАГАТЕ звинувачували у тому, що сталось, виключно персонал АЕС. Однак через кілька років Консультативний комітет з питань ядерної безпеки опублікував новий звіт, який розкрив питання серйозних проблем в конструкції самого реактора. *Серед причин у цьому звіті були зазначені:*

- неправильне проектування реактора
- недостатнє інформування персоналу про безпеку, пов'язані з особливостями конструкції

Попри те, що персонал і справді здійснив ряд помилок, зроблено це було ненавмисно і в основному через недостатнє інформування.

Дефекти конструкції були результатом спішного будівництва, яке було проголошене ударною комсомольською будовою. Намагання вгодити радянській верхівці призвело до зниження якості робіт. Окрім того, реактор не пройшов всіх необхідних випробувань. У 1983 році вже були виявлені певні несправності, однак їх вирішили проігнорувати.

Є й альтернативні версії про порушення роботи циркулярних насосів та розрив трубопроводів, які призвели до стрибка потужності. Висуваються гіпотези про диверсію чи землетрус. Російський геофізик Е. В. Барковський говорив про злам земної кори в долині річки Прип'яті і про землетруси, які неодноразово відбувались тут упродовж історії. Розповідають, що незадовго до катастрофи плити 4 реактора почали сильно деформуватись через рух межрозлому. Дехто вважає, що головною проблемою був саме уряд СРСР, який надавав перевагу комуністам, а не спеціалістам. І хоча за всі ці роки було проведено чимало досліджень та розслідувань, експериментально підтвердженої версії аварії досі немає. [1. ст. 8]

Евакуація. Уряд СРСР її затримав (можливо, сподівались, що обійдеться). Але це було помилкою. У цей день вітер дув у напрямку Прип'яті, яка знаходилась всього за 4 км від станції. Сосновий бір, який

знаходився між двома пунктами, перетворився на "Рудий ліс" через вплив радіації. При чому сосна починає гинути при дозі 10 Гр, а людині достатньо всього 4 Гр.

Аби пришвидшити евакуацію, жителям сказали, що це тимчасовий захід, тому в зоні залишилися майже всі їхні особисті речі. При цьому не пролунало і слова про рекомендації, які допомогли б зменшити вплив радіоактивного випромінювання на здоров'я. Помилки були допущені й при перевезенні. Було обрано не зовсім вірний шлях просування колон. Майже 50% опромінення люди отримали саме в дорозі. Декому дозволили виїхати з міста на власному автомобілі, при тому що транспортні засоби також були забруднені, а дозиметричних постів ще не було.

Після аварії з 30 кілометрової зони відчуження було вивезено 115 тис осіб. Однак, оскільки ураження також охопило землі Росії та Білорусі, сумарна кількість людей, котрі позбулися своїх домівок, сягала 220 тис. осіб [1. ст. 25].

Наслідки. Хоча Чорнобильська катастрофа вважається трагедією українською (унаслідок аварії постраждали 12 областей України), офіційні дані свідчать, що 70% радіації отримала Білорусь: постраждала п'ята частина сільськогосподарських територій, а сотні тисяч людей почали хворіти лейкемією та раком щитовидної залози. У білорусів також є зона відчуження, яка сьогодні сягає понад 4 000 км. Однак радіоактивна хмара пішла ще далі та зачепила навіть схід США. Радіоактивні дощі були зафіксовані в Ірландії. Британське міністерство здоров'я повідомляє, що до сьогодні понад 300 ферм і 200 овець мають сліди радіаційного забруднення. У 1986 році таких овець налічувалось близько 4 млн. Досить важливим питанням є забруднення водних джерел, особливо річок - Дніпра та Прип'яті. Небезпека загрожує також Київському водосховищу. Існує небезпека проникнення радіонуклідів у підземні води, що може призвести до потрапляння радіоактивних речовин у системи водопостачання населених пунктів та у питну воду. Причиною цьому можуть стати так звані вирви, які утворились у рельєфі. Радіоактивні речовини в них можуть проникати на сотні метрів вглиб ґрунту.

До сьогоднішнього дня фахівці сперечаються про кількість жертв аварії. Наразі офіційно визнано 64 підтверджені смертельні випадки через ураження радіацією. Неофіційна статистика повідомляє про більш ніж 15 тис. людей, постраждалих унаслідок аварії. А взагалі лікарі говорять про лавиноподібне збільшення показників смертності серед населення, яке потрапило під вплив радіації: у 1987 році кількість жертв сягала 2 тис., а в 1995 їх нараховувалось вже близько 37,5 тис. В основному це були люди з хворобами, про які в той час радянські лікарі й не знали: тиреоїдит, гіпотиреоз, гіпертиреїдизм.

У жителів забруднених районів, а також у всіх, хто брав участь в ліквідації наслідків аварії, виявили схильність до катаракти, серцево-судинних захворювань, зниження імунітету. Окрім того, було доведено, що опромінення невеликими дозами радіації може викликати тривожність та агресивність і впливає на психіку людей та, особливо, дітей.

Зараз вважається, що найбільш розповсюдженою хворобою, викликаною викидом радіоактивних речовин в Чорнобилі, є рак щитовидної залози та лейкемія. Ба більше, говорять про збільшення кількості випадків вроджених патологій у дітей, а також про підвищення рівня дитячої смертності на забруднених територіях, хоча конкретних статистичних підтверджень цьому немає. У Білорусі пік захворювання припав саме на 1987 рік, але це ще не доводить конкретний зв'язок епідемії з аварією. Є у цієї катастрофи і плюси, якщо варто так говорити: за рівнем безпеки на таких об'єктах почали слідкувати краще, в аналогічних реакторах було ліквідовано більшість несправностей, на території Чорнобильської зони утворився природний заповідник, до якого люди майже не мають доступу.

У 1995 Україна пообіцяла Євросоюзу та великій сімці закрити станцію до 2000 року. Причиною занепокоєння стали дві великі пожежі в 1991 та 1996 роках. [2. ст. 67]

Зона відчуження сьогодні. Останнім часом все частіше лунають пропозиції щодо раціонального використання більш-менш безпечних територій, наприклад, створення Поліського біосферного заповідника.

На дню мить в зоні відчуження живе близько 400 видів тварин, птахів та риб. 60 з них – занесені до Червоної книги України. Те ж із флорою: з 1 200 видів, знайдених на території зони, 20 – рідкісні. Науковці радіють відновленню популяції унікальних для наших територій бурих ведмедів, а також лосів, вовків, рисей, оленів і, як не дивно, коней Пржевальського, завезених сюди ще в 90-их. Тут почали з'являться рідкісні чорні лелеки та енотовидні собаки. Було декілька випадків наявності вроджених дефектів у свійських тварин. Хоча генетичні наслідки катастрофи потребують ще додаткового вивчення. Згідно із затвердженою верховною радою програмою, ЧАЕС повинна бути повністю ліквідована до 2065 року: паливо буде вилучене та переміщене до довгострокових сховищ, відбудеться консервація реакторів, а коли рівень радіоактивності знизиться, їх демонтують, а територію очищать [2. ст. 87].

Література:

1. Коваленко А. П. Чернобыль - каким его увидел мир. - Киев: Молодь, 1989. -172 с.
2. Долін В. В. Самоочищення природного середовища після Чорнобильської катастрофи; За ред. Е. В. Соботвича; НАНУ, Ін-т геохімії навколишнього середовища. - К.: Наукова думка, 2004. - 221 с

Науковий керівник:
старший викладач Краснянська Н.Д.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Александр Шаповалов, Владимир Шатохин, Ольга Кутовая, Р.В. Сагайдак-Никитюк
(Харьков, Украина)

О РЕДУКЦИИ РАСЧЕТНЫХ МОДЕЛЕЙ СИЛОВЫХ ПЕРЕДАЧ ТРАНСПОРТНЫХ МАШИН

Задачи редукции, использующие одни и те же подходы и методы, ставятся в самых разных отраслях науки и техники, на первый взгляд далеких друг от друга [1].

Редукция в общем виде может быть сформулирована как задача понижения порядка модели, основанная на исключении физических координат или подсистем. Полученная упрощенная модель далее используется в качестве аналога при моделировании задач большой размерности. Конечной целью редукции является на только снижение трудоемкости вычислений, но, главным образом, – решение задачи синтеза реальных систем большой размерности.

Исторически первыми моделями, для которых были разработаны методы редукции, были линейные модели. Применительно к линейным моделям силовых передач машин методы редукции были предложены в работах [2, 3].

Своеобразный метод редуцирования нелинейных моделей силовых передач машин предложен в работах [4, 5]. Особенностью большинства моделей указанных систем является то обстоятельство, что число нелинейных элементов конструктивного и технологического характера в них существенно меньше числа степеней свободы. Известно, что в таких случаях уравнения движения целесообразно записывать в интегральной форме с использованием импульсно-частотных характеристик линеаризованных моделей. При этом число уравнений оказывается равным числу нелинейностей, которое обычно невелико, а трудоемкость их решения практически не зависит от размерности линейных контуров модели, что имеет принципиальное значение при решении задач анализа итерационными методами и ещё в большей степени для решения задач синтеза.

Об актуальности разработки методов редукции нелинейных систем свидетельствует все более увеличивающийся круг публикаций по данной тематике [6]. В статье рассматривается редуцирование механических моделей силовых передач машин с двигателями внутреннего сгорания, основным видом вибраций которых являются крутильные колебания, описываемые системами обыкновенных дифференциальных уравнений. Такие модели изображаются сочетанием инерционных и упругих элементов в виде цепей и носят название цепных [7].

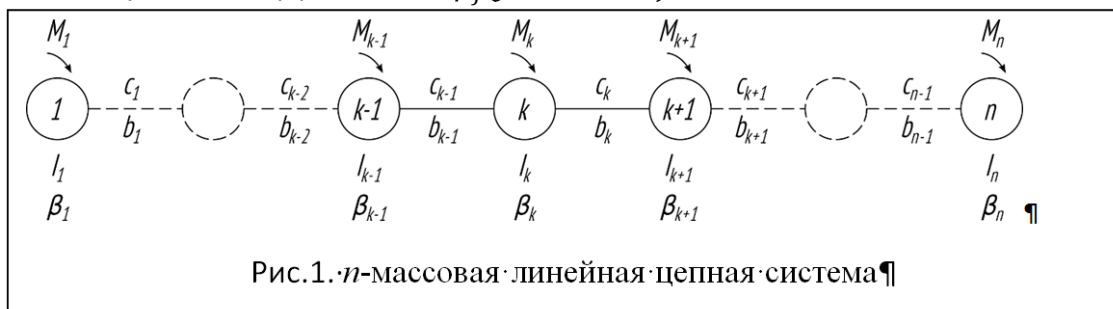
Предлагается алгоритмичный метод формального преобразования цепной системы в редуцированную, основанный на последовательном исключении i -х координат, имеющих высокие парциальные частоты ω_i : $\omega_i^2 \gg \omega_{max}^2$, где $(0, \omega_{max})$ – интересующий частотный диапазон. Продолжая процесс агрегирования до тех пор, пока имеются координаты, удовлетворяющие приведенному условию, получаем каждый раз систему с меньшим числом степеней свободы. При этом исключаемые инерционные элементы (массы) как бы «размазываются» по соседним с ними, вследствие чего моменты инерции оставшихся масс увеличиваются, а упругие же элементы (участки) в исключаемых звеньях соединяются последовательно.

Особенностью редукции линейных ветвей многомассовой цепной дискретной системы в общем случае является то, что часть линейных ветвей может находиться между нелинейными элементами и не иметь свободного конца.

Идею редукции поясним на примере упрощения n -массовой линейной цепной системы, показанной на рисунке 1. Пусть на массы системы действуют одночастотные гармонические возмущающие моменты частоты ω :

$$M_i = M_i^c \cos \omega t + M_i^s \sin \omega t \quad (i = \overline{1, n}) \quad (1)$$

и моменты вязкого трения с коэффициентами $\beta_i (i = \overline{1, n})$. На участках системы действуют моменты вязкого трения с коэффициентами $\beta_j (j = \overline{1, n-1})$.

Для уменьшения объёма вычислений выделим в рассматриваемой системе три соседние массы (рис.2) и покажем возможность редуцирования их к двум массам. Дифференциальные уравнения движения выделенных масс при вынужденных колебаниях запишутся так:

$$\begin{aligned} I_{k-1}\ddot{\varphi}_{k-1} - c_{k-2}(\varphi_{k-2} - \varphi_{k-1}) + c_{k-1}(\varphi_{k-1} - \varphi_k) - \\ - b_{k-2}(\dot{\varphi}_{k-2} - \dot{\varphi}_{k-1}) + b_{k-1}(\dot{\varphi}_{k-1} - \dot{\varphi}_k) + \beta_{k-1}\dot{\varphi}_{k-1} = \\ = M_{k-1}^c \cos \omega t + M_{k-1}^s \sin \omega t; \\ I_k \ddot{\varphi}_k - c_{k-1}(\varphi_{k-1} - \varphi_k) + c_k(\varphi_k - \varphi_{k+1}) - b_{k-1}(\dot{\varphi}_{k-1} - \dot{\varphi}_k) + \\ + b_k(\dot{\varphi}_k - \dot{\varphi}_{k+1}) + \beta_k \dot{\varphi}_k = M_k^c \cos \omega t + M_k^s \sin \omega t; \\ I_{k+1} \ddot{\varphi}_{k+1} - c_k(\varphi_k - \varphi_{k+1}) + c_{k+1}(\varphi_{k+1} - \varphi_{k+2}) - b_{k+1}(\dot{\varphi}_{k+1} - \dot{\varphi}_{k+2}) + \\ + \beta_{k+1} \dot{\varphi}_{k+1} = M_{k+1}^c \cos \omega t + M_{k+1}^s \sin \omega t. \end{aligned} \quad (2)$$

где $\varphi_i, \dot{\varphi}_i, \ddot{\varphi}_i$ ($i = \overline{1, n}$) – угол поворота i -ой массы и его производные по времени; I_i ($i = \overline{1, n}$) – момент инерции i -ой массы; c_j ($j = \overline{1, n-1}$) – жесткость участка между i -ой и $(i+1)$ -ой массой.

Частное решение системы (2), описывающее вынужденные колебания, имеет вид:

$$\varphi_i = a_i^c \cos \omega t + a_i^s \sin \omega t \quad (i = \overline{1, n}). \quad (3)$$

Подставляя (3) в (2), получим систему шести алгебраических уравнений относительно косинусных и синусных составляющих амплитуд колебаний выделенных масс.

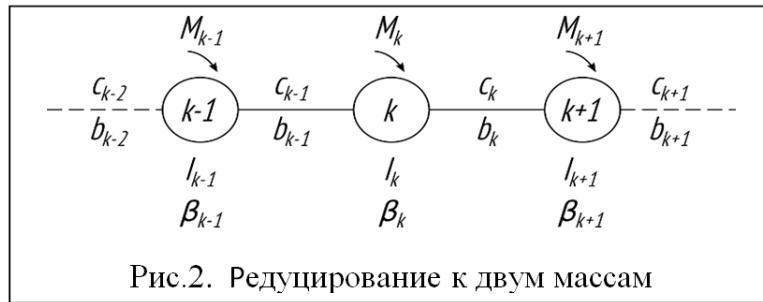

Рис.2. Редуцирование к двум массам

Выражая a_k^c и a_k^s через $a_{k+1}^c, a_{k+1}^s, a_{k-1}^c, a_{k+1}^s$ и параметры системы, можно свести систему шести уравнений к четырем, содержащим лишь последние составляющие. Полученной системе амплитудных уравнений соответствует система двух дифференциальных уравнений относительно углов φ_{k-1} и φ_{k+1} , эквивалентным исходным уравнениям (2):

$$\begin{aligned} \bar{I}_{k-1} \ddot{\varphi}_{k-1} - \bar{c}_{k-2}(\varphi_{k-2} - \varphi_{k-1}) + \bar{c}_{k-1}(\varphi_{k-1} - \varphi_{k+1}) - \bar{b}_{k-2}(\dot{\varphi}_{k-2} - \dot{\varphi}_{k-1}) + \bar{b}_{k-1}(\dot{\varphi}_{k-1} - \\ - \dot{\varphi}_{k+1}) + \bar{\beta}_{k-1} \dot{\varphi}_{k-1} = \bar{M}_{k-1}^c \cos \omega t + \bar{M}_{k-1}^s \sin \omega t; \\ \bar{I}_{k+1} \ddot{\varphi}_{k+1} - \bar{c}_{k-1}(\varphi_{k-1} - \varphi_{k+1}) + \bar{c}_{k+1}(\varphi_{k+1} - \varphi_{k+2}) - \bar{b}_{k-1}(\dot{\varphi}_{k-1} - \dot{\varphi}_{k+1}) + \\ + \bar{b}_{k+1}(\dot{\varphi}_{k+1} - \dot{\varphi}_{k+2}) + \bar{\beta}_{k+1} \dot{\varphi}_{k+1} = \bar{M}_{k+1}^c \cos \omega t + \bar{M}_{k+1}^s \sin \omega t; \end{aligned} \quad (4)$$

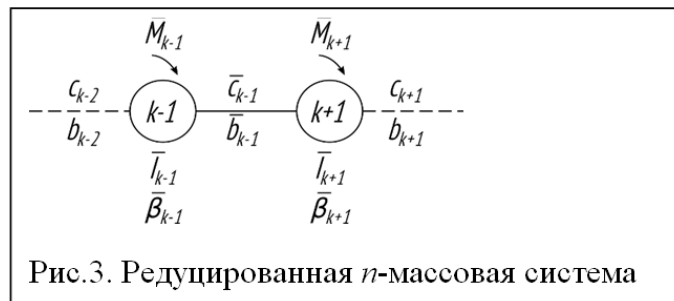

Рис.3. Редуцированная n -массовая система

Параметры $\bar{I}_{k-1}, \bar{I}_{k+1}, \bar{c}_{k-1}, \bar{\beta}_{k-1}, \bar{\beta}_{k+1}, \bar{M}_{k-1}^c, \bar{M}_{k-1}^s, \bar{M}_{k+1}^c, \bar{M}_{k+1}^s$ полученной двухмассовой системы (4) (рис.3) определяются по исходным параметрам (рис.2) с помощью следующих рекуррентных формул:

$$\begin{aligned} \bar{c}_{k-1} &= c_{k-1} p_k - b_{k-1} \omega q_k; \quad (\bar{c}_{k-1} = -b_k \omega s_k + c_k r_k); \quad \bar{b}_{k-1} \\ &= \frac{c_{k-1}}{\omega} q_k + b_{k-1} p_k; \quad (\bar{b}_{k-1} = -b_k r_k + \frac{c_k}{\omega} s_k); \\ \bar{I}_{k-1} &= I_{k-1} - \frac{c_{k-1}}{\omega^2} (1 - r_k - p_k) - \frac{b_{k-1}}{\omega} (s_k + q_k); \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\bar{\beta}_{k-1} &= \beta_{k-1} + b_{k-1}(1 - r_k - p_k) - \frac{c_{k-1}}{\omega}(s_k + q_k); \\ \bar{I}_{k+1} &= I_{k+1} - \frac{c_k}{\omega^2}(1 - r_k - p_k) - \frac{b_k}{\omega}(s_k + q_k); \end{aligned} \quad (5)$$

$$\begin{aligned}\bar{\beta}_{k+1} &= \beta_{k+1} + b_k(1 - r_k - p_k) - \frac{c_k}{\omega}(s_k + q_k); \\ \bar{M}_{k-1}^c &= M_{k-1}^c + c_{k-1}l_{1k} + b_{k-1}\omega l_{2k}; \quad \bar{M}_{k+1}^c = M_{k+1}^c + c_k l_{1k} + b_k \omega l_{2k}; \\ \bar{M}_{k-1}^s &= M_{k-1}^s - b_{k-1}\omega l_{1k} + c_{k-1}l_{2k}; \quad \bar{M}_{k+1}^s = M_{k+1}^s - b_k \omega l_{1k} + c_k l_{2k} \\ \text{где } A_k &= -I_k \omega^2 + c_{k-1} + c_k; \quad B_k = (b_{k-1} + b_k + \beta_k)\omega. \end{aligned} \quad (6)$$

$$p_k = \frac{A_k c_k + B_k b_k \omega}{A_k^2 + B_k^2}; \quad q_k = \frac{A_k b_k \omega - B_k c_k}{A_k^2 + B_k^2}; \quad r_k = \frac{A_k c_{k-1} + B_k b_{k-1} \omega}{A_k^2 + B_k^2}, \quad (7)$$

$$s_k = \frac{A_k b_k \omega - B_k c_{k-1}}{A_k^2 + B_k^2}; \quad l_{1k} = \frac{A_k M_k^c - B_k M_k^s}{A_k^2 + B_k^2}; \quad l_{2k} = \frac{A_k M_k^s + B_k M_k^c}{A_k^2 + B_k^2},$$

Итак, при отбрасывании в исходной системе (рис.1) k -ой массы, соединенной с массами $(k-1)$ и $(k+1)$, моменты инерции, коэффициенты демпфирования на массах, косинусные и синусные составляющие моментов возбуждения этих масс получают добавочные значения, которые вычисляем по формулам:

$$\begin{aligned}\Delta \bar{I}_{k-1} &= -\frac{c_{k-1}}{\omega^2}(1 - r_k - p_k) - \frac{b_{k-1}}{\omega}(s_k + q_k); \\ \Delta \bar{I}_{k+1} &= -\frac{c_k}{\omega^2}(1 - r_k - p_k) - \frac{b_k}{\omega}(s_k + q_k); \\ \Delta \beta_{k-1} &= b_{k-1}(1 - r_k - p_k) - \frac{c_{k-1}}{\omega}(s_k + q_k); \\ \Delta \beta_{k+1} &= b_k(1 - r_k - p_k) - \frac{c_k}{\omega}(s_k + q_k); \\ \Delta \bar{M}_{k-1}^c &= c_{k-1}l_{1k} + b_{k-1}\omega l_{2k}; \quad \Delta \bar{M}_{k+1}^c = c_k l_{1k} + b_k \omega l_{2k}; \\ \Delta \bar{M}_{k-1}^s &= c_{k-1}l_{2k} - b_{k-1}\omega l_{1k}; \quad \Delta \bar{M}_{k+1}^s = c_k l_{2k} - b_k \omega l_{1k}, \end{aligned} \quad (8)$$

а жесткость участка, соединяющего массы $(k-1)$ и $(k+1)$ и получающегося при отбрасывании k -ой массы, и коэффициент демпфирования на этом участке получают следующие выражения:

$$\bar{c}_{k-1} = c_{k-1}p_k - b_{k-1}\omega q_k; \quad \bar{b}_{k-1} = \frac{c_{k-1}}{\omega}q_k - b_{k-1}p_k, \quad (9)$$

где $p_k, q_k, r_k, s_k, l_{1k}, l_{2k}$ определяются с помощью соотношений (7).

Таким образом, при помощи соотношений (8) и (9) можно понизить число масс системы на одну. Этот процесс снижения числа масс можно продолжить и свести исходную систему (см. рис.1) к двухмассовой, причем колебания этих масс будут такими же, что и колебания соответствующих масс исходной системы.

Полагая в (6), (7), (8), (9), $I_{k+1} = I_{k+2} = \dots = I_n = 0$; $\beta_{k+1} = \beta_{k+2} = \dots = \beta_n = 0$; $c_k = c_{k+1} = \dots = c_n = 0$; $M_{k+1}^c = M_{k+2}^c = \dots = M_n^c = 0$; $M_{k+1}^s = M_{k+2}^s = \dots = M_n^s = 0$ и заменяя индекс k на n , можно получить формулы, позволяющие редуцировать n -массовую цепную систему, начиная с крайней, например, с n -ой массы.

В заключение покажем, что редуцирование может быть осуществлено в определенном частотном диапазоне. Для наглядности положим в исходной системе $\beta_i = b_j = 0$ ($j = \overline{1, n-1}$), ($i = \overline{1, n-1}$).

Тогда в соответствии с (5), (6) и (7)

$$\begin{aligned}A_k &= c_k + c_{k-1} - I_k \omega^2; \quad b_k = 0; \quad r_k = \frac{c_{k-1}}{A_k} = \frac{c_{k-1}}{c_k + c_{k-1} - I_k \omega^2}; \\ p_k &= \frac{c_k}{A_k} = \frac{c_k}{c_k + c_{k-1} - I_k \omega^2}; \quad \bar{I}_{k-1} = I_{k-1} - \frac{c_{k-1}}{\omega^2}(1 - r_k - p_k); \end{aligned} \quad (10)$$

$$I_{k+1} = I_{k+1} - \frac{c_k}{\omega^2}(1 - r_k - p_k); \quad \bar{c}_{k-1} = c_{k-1}p_k = c_k r_k.$$

после несложных преобразований выражения (10) будут иметь вид:

$$\begin{aligned}\bar{I}_{k-1} &= I_{k-1} + I_k \frac{c_k}{c_k + c_{k-1} - I_k \omega^2}; \quad \bar{I}_{k+1} = I_{k+1} + I_k \frac{c_k}{c_k + c_{k-1} - I_k \omega^2}; \\ \bar{c}_{k-1} &= \frac{c_k c_{k-1}}{c_k + c_{k-1} - I_k \omega^2}. \end{aligned} \quad (11)$$

Из полученных выражений следует, что редуцирование может осуществляться на частотах $\omega <$

$$\sqrt{\frac{c_k + c_{k-1}}{I_k}}.$$

Выводы.

1. Предложенный алгоритм может быть использован для редуцирования не только линейных цепных систем, но и для упрощения линейных контуров нелинейных систем.

2. Так как особенностью редуцирования нелинейных систем является то, что часть линейных ветвей может находиться между нелинейными элементами, то полученные рекуррентные соотношения позволяют редуцировать многомассовую систему, начиная как с k -ой, так и с n -ой (крайней) массы.

Литература:

1. Романова Н.К. Современные методы редукции и их применение к задачам анализа и синтеза систем управления.//Вестник МГТУ им. Н.Э. Баумана. Спец. вып. «Специальная робототехника и мехатроника». – 2011. – С. 142-152.
2. Нечаев В.К. Редукция колеблющейся системы.//Изв. Томск. политехн. инст., 1948, том 61, вып. 2, с. 80-94.
3. Ривин Е.И. Динамика привода станков / Е.И. Ривин – М.: Машиностроение, 1966. – 204 с.
4. Шатохин В.М. Застосування інтегральних рівнянь при дослідженні сталих динамічних процесів у нелінійних моделях машинних агрегатів.//Машинознавство. – 2004. –№1. С. 100-104.
5. Шатохин В.М. Решение нелинейных интегро-дифференциальных уравнений периодических колебаний силовых передач машин с использованием ДПФ.//Вестник ХГПУ. – Харьков. – вып.29. – С. 15-26.
6. Елкин В.Н. Редукция нелинейных управляемых систем. Декомпозиция и инвариантность//В.Н. Елкин.– М.: Фазис, 2003.– 207 с.
7. Терских В.П. Крутильные колебания валопровода силовых установок. Исследования и методы расчета. Т. 1-4. – Л.: Судостроение, 1969-1970.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО**Вікторія Борисюк
(Ніжин, Україна)****ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХОРОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ**

Постановка проблеми. Реалії сьогодення та сучасний темп життя вимагають від навчального процесу максимальної ефективності та результативності при мінімальних затратах часу. У контексті даної детермінанти провідне місце посідає організація, що гарантує функціонування робочих механізмів, які забезпечують реальну взаємодію між структурними елементами навчального закладу і включає в себе такі складові, як: навчально-виховна, організаційна, творча та мистецька діяльність, методична, інформаційно-аналітична, фінансова та господарська діяльність. Успішну організацію навчального простору хорової школи забезпечує культивування і дотримання певних педагогічних умов — дієвих умов реалізації визначеної сукупності процесів, що виконують роль аксіом і врівноважують взаємовплив компонентів організації процесу навчання.

Проблема диференціації педагогічних умов знайшла відображення у доробках науковців: О. Абдулліної, Ю. Аксаріної, Ю. Бабанського, А. Багдуєвої, С. Висоцького, Є. Ганіна, О. Дурманенко, В. Жернова, Л. Загребельної, І. Зязюна, В. Карпичева, В. Манько, А. Найн, О. Назарової, Г. Падалки, Н. Пархоменко, Р. Серьожнікової, Н. Тверезовської, Л. Філіпової, Л. Яковицької тощо.

Грунтовний аналіз наукових джерел зазначених авторів приводить нас до висновку про сутність педагогічних умов: це є обставини, які забезпечують здійснення процесів, що вимагають упорядкування організації. Термін «організація» у даному контексті доцільно трактувати як «процес досягнення визначеності в зовнішніх і внутрішніх відносинах систем, необхідної для забезпечення стійкості систем у змінному середовищі проживання» [4].

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні педагогічних умов організації хорової школи.

Законом України визначено, що хорова школа належить до категорії шкіл естетичного виховання (поряд з музичними, художніми, хореографічними, театральними школами, школами мистецтв) [13], і є закладом, що надає початкову мистецьку освіту і має за мету піднесення національної музичної культури, розвиток вокально-хорового мистецтва, духовне збагачення дітей, розвиток їх естетичних смаків [12].

Нині в Україні освітню діяльність засобами вокально-хорового мистецтва здійснюють вісім подібних закладів: Львівська державна хорова школа «Дударик», Мукачівська експериментальна хорова школа хлопчиків та юнаків, Стрийська хорова школа «Щедрик», Харківська дитяча хорова школа, Кам'янець-Подільська міська дитяча хорова школа, приватна дитяча музична вокально-хорова школа Фонду культурно-освітніх ініціатив «АЕДА» в Умані, Дитяча хорова школа «Зоринка» в Тернополі, Дитяча школа хорового мистецтва ім. С. К. Крижановського в м. Одеса.

Грунтовний аналіз наукових джерел спонукає нас до розтлумачення номену «умова», як словникової одиниці.

Умова трактується як категорія, що відображає універсальні відношення речі до факторів, завдяки яким вона існує [11]; визначає обставини, які детермінують появу результату цілеспрямованої діяльності [10]; є явищем зовнішнього чи внутрішнього середовища, що впливає на розвиток іншого конкретного явища [4] та необхідною умовою для створення, здійснення чого-небудь [8].

Оскільки нами висвітлюється зміст дефініції «**педагогічні умови**», відповідно, ми розкриватимемо обставини, що мають зв'язок з організацією навчального простору, адже під їх впливом реалізується педагогічно продуктивний процес цілісної професійної підготовки фахівців [9]. Специфіка категорії «педагогічна умова» полягає у тому, що взаємодія їх, як одиниць впливу, сприяє або протидіє реалізації педагогічних закономірностей [1]. Важливо, що впливаючи комплексно та позитивно, педагогічні умови спричиняють і забезпечують досягнення результатів освіти, виховання та розвитку [2], якісне формування загальних та спеціальних компетентностей.

Узагальнюючи вищевказану інформацію, констатуємо, що вплив педагогічних умов є визначальним задля досягнення дидактичних цілей, а їх належне обґрунтування гарантує ефективне функціонування, стійкий розвиток, якість та неперервність освітнього процесу [6].

Заглиблюючись у генезу досліджуваного номену, резюмуємо, що педагогічні умови поділяються на дві категорії: організаційно-педагогічні та методичні [5], єдність комплексного впливу яких забезпечує досягнення мети та завдань освітнього процесу.

Організаційно-педагогічні умови мають на меті якісно забезпечити і збагатити структуру навчально-пізнавальної діяльності, застосовуючи різноманітні форми організації навчання.

1. Матеріальна база школи, як невід'ємний атрибут існування будь-якої, в тому числі й освітньої установи, є фізичним втіленням навчального простору школи, виступає організаційним та матеріальним підґрунтям, створюючи умови для проведення занять, що уможлиблює здійснення освітнього процесу та передбачає набуття учнями загальних і спеціальних компетенцій. Законодавством України чітко визначено нормативи матеріально-технічного забезпечення шкіл естетичного виховання.

2. Відбір кадрів з достатнім рівнем педагогічної майстерності та професіоналізму. Оскільки навчальний процес є взаємодією на площині «людина-людина», особистість вчителя має визначальний

вплив на якість навчання. Створення умов для становлення освітнього простору школи естетичного виховання можливе завдяки усвідомленню учнями особи вчителя (керівника), як безсумнівного авторитету та референтної особи. Саме від індивідуальних якостей та професійного рівня педагога залежить глибина опанування учнями певного виду діяльності. Беручи на себе педагогічне керування процесами пізнання учнів, вчитель раціонально розподіляє навчальне навантаження, дозуючи подачу теоретичного матеріалу, здійснюючи зовнішнє мотивування учнів та спонукаючи виникнення в них внутрішньої мотивації, демонструючи на власному прикладі елементи практичної діяльності та впливаючи на формування в учнях самоконтролю і самооцінки, а також оцінки інших. Разом з цим, нероздільним у процесі навчання є вплив на формування естетичних смаків, широту кругозору внаслідок спілкування дітей з музикою, як з мистецтвом звуку.

3. Осучаснення цілей і їх різноманітність у відповідності зі структурою підготовки. Новизна даної педагогічної умови полягає у втіленні модерністичного підходу до навчання в дитячій хорівій школі: розгалужений комплекс цілепокладання, згідно зі специфікою спрямування освіти у контексті особистісно-орієнтованого навчання та компетентісного підходу, здатні показати найбільш успішний результат освіти.

Методичні умови є сукупністю принципів і способів відбору, узагальнення та систематизації змісту навчання для досягнення навчальної організації керованої та самокерованої роботи учнів.

1. Відбір і структурування змісту предметів як засіб інтеграції дисциплін з метою забезпечення комплексності й системності змісту навчання в межах предметно-диференційованої структури. Під інтеграцією ми розуміємо організацію системи занять, побудованих за програмно-цільовим принципом. Оскільки мова йде про хоріві школи, флагманською дисципліною в яких є хорівий клас, тож інформаційне навантаження інших навчальних дисциплін, попри жанрову різноманітність, має включати в себе найбільш ґрунтовне вивчення зразків хоріві музики.

2. Проектування процесу вивчення дисциплін на основі блочно-паралельної системи, згідно з якою вивчення тем з різних предметів відбувається синхронно з логічною послідовністю і прив'язаністю їх між собою із взаємопроникненням знань з одного предмету до іншого, що уможливорює формування цілісних навчальних блоків, спонукає до виникнення тісних міжпредметних зв'язків і забезпечує вивчення матеріалу в теорії у тандемі з застосуванням його у практиці хоріві виконавства. Використання комплексного підходу до навчання у дитячій хорівій школі дає можливість ширше розвинути кругозір, встановити логічні зв'язки між предметами, категоріями та явищами музичного мистецтва, якісно та всебічно сформувані системі компетенцій.

3. Дотримання послідовності в реалізації принципів створення групових тематичних занять з хору з метою досягнення конкретних цілей. Результати практичної діяльності доводять, що заняття з хору є безперервним регулярним репетиційним процесом, у ході якого відбувається поділ учасників колективу на групи за певними ознаками. Мета таких поділів визначається прагненням до більш якісного опрацювання музичного матеріалу з перспективою приведення усіх учасників хору до однаково високого виконавського рівня. Завдання керівника — доцільно й послідовно організовувати репетиційний процес, підбираючи методи й засоби роботи, відповідні стадії розробки твору та загальному й музичному розвитку хористів.

4. Проведення широкомасштабної концертної діяльності, як невід'ємного фактору розвитку особистості учнів у контексті естетичного виховання, що є запорукою соціальної значущості та соціокультурної спрямованості творчої діяльності дітей. Включення в систему музично-освітньої діяльності учнів масштабної концертної діяльності є, перш за все, засобом художньо-естетичного впливу на школярів [3], адже сценічне виконання музичного твору є смисловою кульмінацією процесу роботи над ним, логічним завершенням усіх видів колективної співтворчості та педагогічного впливу [7].

Таким чином, нами були окреслені основні передумови, комплексний вплив яких обумовлює успішну організацію прогресивного навчального закладу, детермінуючи компетентісно-орієнтовану модель навчання в хорівій школі, що відповідає найсучаснішим вимогам суспільства до змісту освіти.

Важливо зазначити, що педагогічні умови, діючи системно, не мають абсолютного розмежування сфер впливу, тож їх втілення неможливе в умовах ізоляціонізму. Принципово важливими є функції взаємного доповнення та кореляції передумов.

Таким чином, обґрунтування та визначення змісту організаційно-педагогічних та методичних умов організації навчальної діяльності, забезпечить досягнення результатів музичної освіти учнів хорівих шкіл.

Необхідно резюмувати, що дана проблематика наразі не є достатньо дослідженою і потребує подальших наукових розвідок у даному напрямі.

Література:

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. - М.: Знания, 1987. - 80 с.
2. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. / Оксана Дурманенко. // Молодь і ринок. – 2012. – №7. – С. 135–138.
3. Жигінас Т. В. Методичні засади підготовки майбутніх учителів музики до концертно-освітньої діяльності серед дітей та юнацтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "теорія та методика музичного навчання" / Жигінас Тетяна Володимирівна – Київ, 2007. – 23 с.
4. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. - Воронеж: Модэк, 1996. - 224 с.

5. Костенко Л. В. Педагогічні умови організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх вчителів музики (на матеріалі вивчення диригентсько-хорових дисциплін): дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Костенко Людмила Василівна – Київ, 1998. – 226 с.
6. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня / А. В.Литвин. – Львів: СПОЛОМ, 2014. – 76 с.
7. Медведєва Н. М. Організаційно-педагогічні умови роботи аматорського хорового колективу / Наталія Михайлівна Медведєва. // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2014. – №125. – С. 121–125.
8. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів: для студ. вищ. та сер. навч. закл.: у 4 т. / уклад.: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – Київ: АКОНІТ, 1999. – (Нові словники). Т. 2: Ж-Обд. – 912с.
9. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А.В. Семенова. – Одеса: Пальміра, 2006. – 272 с.
10. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА, 1998. – 576 с
11. Філософський словник / за ред. В. І.Шинкарука. - 2 вид., перероб. і доп. - К.: Головна редакція УРЕ, 1986. - 800 с.
12. Кам'янець-Подільська міська дитяча хорова студія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zhuravlyk.ucoz.com/index/istorija_shkoli/0-21.
13. Положення про Початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школу естетичного виховання) [Електронний ресурс] / Міністерство культури і мистецтв України. - Наказ 06.08.2001 № 523. - Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base54/ukr54697.htm>.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, професор Костенко Людмила Василівна.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

**Алдабергенова А.О., Қуаныш Сердешева
(Талдықорған, Қазақстан Республикасы)**

**МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ ОҚЫТУ ҚОСЫМШАЛАРЫН БІЛІМ БЕРУДІ АҚПАРАТТАНДЫРУ
КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Қазіргі таңда дидактикалық оқыту жүйелерін қалыптастырудың перспективалық бағыттарының бірі - мультимедиалық технологияларды оқыту үрдісінде пайдалану. Мультимедиа және оған кіретін мультимедиа технологиялар табиғатта, қоғамда және техникада болып жатқан ақпараттық үрдістермен тығыз байланысты. Адамның кез-келген қызметі ақпаратты жинау және қайта өңдеу, оның негізінде шешім қабылдау және орындау үрдісі [1].

Кең мағынада «мультимедиа» термині қолданушыға тиімді әсер ету мақсатында әртүрлі программалық және техникалық құралдарды қолданатын ақпараттық технологиялар спектрін айтады. Мультимедианы графикалық, дыбыстық, фото және бейнеақпаратпен біруақытта әсер ету есебінен ақпараттандыру құралдарында қолданады. Мультимедиа жүйелерінің пайда болуы адам қызметінің көптеген салаларында өзгерістерге әкелді. Мультимедиа технологияны қолданудың кең саласының бірі - білім беру, себебі мультимедиаға негізделген ақпараттандыру құралдары білім беру тиімділігін арттырады.

Мультимедиа құралдарының бар болуы және білім беру саласына енгізу сәйкес компьютерлік бағдарламалық құралдардың пайда болуына және олардың мазмұнды толықтырылуына, білім берудің жаңа әдістерін және мұғалімдердің кәсіпқой қызметін ақпараттандыру технологиясын құруға әсер етеді.

Жалпы алғанда, мультимедиалық технологияларды білім беру саласында дер кезінде игеру және тиімді пайдалану бүгінгі күндегі маңызды қажеттіліктердің қатарына саналады. Осы қажеттіліктерге байланысты мынадай іс-әрекеттер орындалуы тиіс: 1) педагогикалық үрдісте мультимедиалық технологияларды тиімді пайдалану алатын *мұғалімдерді даярлау*; 2) оқу орындарының *ақпараттық технологиялар* базасын үнемі жаңартып отыру; 3) оқу-әдістемелік жұмыстарды білім беруді дамытуға бағытталған *бағдарламалар* негізінде жаңаша сипатта жүргізу.

Білім беру жүйесіне бейнефильмдерді сақтау, өңдеу және ойнатуға мүмкіндік беретін мультимедиа құралдарын енгізу, білім беруде қолданылатын және білім алушыларға демонстрация жасайтын компьютерлік бағдарламаларды құруға әкелді. Бұл, өз кезегінде оқу сабақтарын өткізудің жаңа әдістемелік сценариілерін туғызды, мұнда білім алушылар компьютермен жұмыс істей отырып, оқу уақытының бөлігін білім беру көзқарасы тұрғысынан маңызды бейнеүзінділер көруге жұмсайды. Білім саласында қолданылып жүрген бейнематериалдың өздері де сапасы жағынан өзгерді.

Материалды ауыстыра түсіндіруде білім алушы минутына бір мың шартты бірлік ақпаратты қабылдай және өңдей алады, ал көру мүшелерін қосқанда 100 мың бірлік сақтайды. Қазіргі уақытта құрылған мультимедиа құралдарының саны мыңдаған атаулармен өлшенеді. Мультимедиа-технологиялар және сәйкес білім беруді ақпараттандыру құралдары өте жылдам дамуда.

Мультимедиа құралдары және технологиялары білім берудің интенсификациясы мүмкіндігін және аудиовизуалды ақпаратты өңдеудің қазіргі заманғы әдістерін қолдана отырып оқуға деген мотивацияны келесідей арттырады:

- визуалды ақпаратты қою және орын ауыстыру;
- әртүрлі аудиовизуалды ақпаратты араластыру;
- анимациялық эффектілерді жүзеге асыру;
- визуалды ақпаратты ұсыну (белгілі сызықтық параметрді ұлғайту немесе азайту, бейнені созу немесе сығу);
- аудиовизуалды ақпаратты дискретті беру;
- экранның кез-келген бөлігін активтендіруге мүмкіндігі бар бір экранда аудиовизуалды ақпаратты көп терезелік ұсыну;
- нақты болып жатқан үрдістер, оқиғаларды нақты уақытта демонстрациялау.

Мультимедиа өзіне тән интербелсенділік, жұмсақтық және әртүрлі типті оқу ақпаратын интеграциялау сияқты қасиеттер арқасында, сонымен қатар білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру және олардың мотивациясын арттыруға ықпал ету мүмкіндігі тиімді білім беру технологиясы болып табылады. Осының есебінен көптеген педагогтар мультимедианы білімді ақпараттандыру бойынша өз қызметінің негізі ретінде қолдана алады. Білім беруді ақпараттандыру білім берудің және тәрбиенің психолого-педагогикалық мақсаттарына жету үшін білім беру саласында барды жүйелеп және жаңа білімді құруды қамтамасыз ететін, ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және таратудың технология және құралдарын қолдануға бағытталған адамның ғылыми-тәжірибелік қызметінің облысын ұсынады [2].

Мультимедиа технологиялар көптеген ақпарат түрлерін мағыналық және сәйкес интеграциялауға мүмкіндік береді. Бұл компьютер көмегімен ақпаратты білім беруде қолданылатын әртүрлі түрде ұсынуға мүмкіндік береді:

- сканерленген фотографияларды қоса алғанда бейнелер, сызбалар, карта және слайдтар;

- дауыстың дыбыстық жазбасы, дыбыстық әсерлер және музыка;
- бейне, күрделі бейнеәсерлер;
- анимациялар.

Мультимедиа білім берудің әртүрлі стильдер контекстінде қолданыла алады және әртүрлі адамдармен қабылдана алады: біреулері – оқу арқылы білім алуды, ал басқалары – есту арқылы, үшіншілері – видео көру арқылы және т.б.

Мультимедианы қолдану білім алушыға оқу материалымен әртүрлі жұмыс жасауға мүмкіндік береді – білім алушы материалды қалай оқиды, ақпараттандыру құралдарының интербелсенді мүмкіндіктерін қалай қолданатынын, өзінің сыныптасымен бірлесіп қалай жұмыс жасайтынын өзі шешеді. Осылайша, білім алушы білім беру үрдісінің белсенді қатысушысы болады.

Мультимедиа-құралдармен жұмыс істей отырып, оқушылар өзінің білім алу үрдісіне әсер ете алады, оны өзінің жеке дара мүмкіндіктері және қалауы бойынша баптай алады. Олар өздеріне қызықты материалды оқып, оларды қажетінше қайталай алады, бұл дұрыс қабылдауға ықпал етеді. Осылайша, сапалы мультимедиа-құралдарын қолдану білім алушылардың арасындағы әлеуметтік және мәдени, жеке дара стильдері және білім алу екіні, қызығушылығы сияқты айырмашылықтарға қатысты білім беру үрдісін жұмсағырақ жасауға мүмкіндік береді. Мультимедианы қолдану оқу үрдісінің бірнеше аспектілеріне позитивті әсер беруі мүмкін.

Мультимедиа ықпал етеді:

1. Білім алудың қабылдау және білімді түсіну сияқты аспектілерін ынталандыруға;
2. Оқушылардың оқуға мотивациясын көтеруге;
3. Білім алушыларда бірлесе жұмыс істеу және ұжымдық таным дағдыларын дамытуға;
4. Білім алушыларда білім алуға тереңірек қатынастың дамуына, сәйкесінше, өтілген материалды терең түсінуге әкеледі.

Мультимедиа құралдары нақты пәндік облыстарда, сонымен қатар мектептің білім беру үрдісінде бірнеше пәндік облыстардың қиылысында орналасқан пәндерде білім беру үрдісін жақсарту үшін қолданыла алады. Білім беру жүйесінің тиімділігіне мағыналық деңгейде оқу үрдісі жүретін орта әсер етеді. Бұл түсінікке оқу үрдісінің құрылымы, оның шарттары және рұқсаттылығы кіреді (қоғам, кітапхана, мультимедиа ресурстар орталығы, компьютерлік лабораториялар және т.б.).

Мұндай жағдайларда білім берудің мультимедиа-құралдары білім берудің көптеген мүмкіндіктерінің бірі қолданыла алады. Мұндай орта білім алушылар зерттелетін пәндік облыс бойынша ойланатын білім беру жобаларында қолданыла алады, өздерінің құрдастарымен және мұғалімдермен мектептегі білім беру жолын және нәтижелерін талдай отырып диалогқа қатысады.

Компьютерлік мультимедиа технологияларын оқу үрдісінде қолдану оны сапалы жаңа деңгейге көтереді, оқу қызметінің мотивациясына жағымды әсер етіп, олардың алдында тұрған тапсырмаларды шешудің әдістерін таңдауда олардың мазмұндылық және белсенділік деңгейін арттырады. Білім беру жүйесінде ғылыми-зерттеу ортасының қызмет етуі мультимедиа-құралдарды енгізу үшін толық бағытты туындатады. Бірақ, ғылыми зерттеулерді ақпараттандыру спецификасы ғылыми зерттеулерде қатысатын мультимедиа-ресурстарды құру және қолдануға мүмкіндік бермейтінін ескеру керек.

Кез-келген білім беру мекемесінің негізгі оқу қызметімен қатар, білім алушылардың білімін қамтамасыз ететін және жастар тәрбиесінде үлкен рөл атқаратын, балаларда ұжымда жұмыс істеу ұмтылысын туындататын, ұлттық кадрлардың «ақпараттық қорын» кеңейтетін басқа сабақтан тыс шараларды ақпараттандыруы мүмкін [3].

Қорытындылай келе, мультимедиа технологияларын қолдану оқу процесін ұйымдастыруда жаңа мүмкіндіктерге жол ашады, сонымен қатар шығармашылық қабілеттерді дамытады деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. К. Өстемиров, Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. – Алматы, 2007 ж.
2. А.Қ. Бекболғанова, Жаңа педагогикалық технологиялар [Мәтін]: Оқу құралы / А.Қ. Бекболғанова.- Талдықорған: ЖМУ баспасы, 2013.- 121б.
3. Ф. Бөрібекова, Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар [Мәтін]: Оқу құралы / Ф. Бөрібекова, Н.Ж. Жанатбекова.- Талдықорған: Жетісу университеті, 2013.- 289б.

**Айгуль Алдабергенова, Ерасыл Жайлау
(Талдықорған, Қазақстан Республикасы)**

БІЛІМ БЕРУДЕ ОҚЫТУШЫ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі кезде білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Білім беру жүйесі оқытудың инновациялық технологияларға негізделуін және компьютерлік құралдарды кеңінен қолдануды қажет етеді. Білім беру саласындағы басты міндет – әлеуметтік педагогикалық ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыру. Сондықтан әр білім алушыдан инновациялық даярлығын өз бетімен арттыру, оқу барысында жаңа әдіс-тәсілдерді кеңінен пайдалану бүгінгі күнгі заман талабы болып отыр [1].

Осыған орай қоғам алдында Елбасының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауындағы 10 бағытты жұмылған жұдырық болып іске асыру міндеті тұр. «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасының 4 бағытындағы міндеттерді нақты жүзеге асырсақ, Қазақстан озық отыздыққа еруге мол мүмкіндік алады. Мұнымен қоса, ел ішіндегі өндірісті жаһандық жаңғырту және цифрландыру шеңберінде тоғыстыру керек, сонда ғана Қазақстан экономикасы дамыған әлем елдерінің көшіне ілесіп, ақпараттық саланың тың жетістігін тұтынады [2].

Цифрландыру бүгінгі күні оқу жүйесін модернизациялаудың негізгі жолдары ретінде қарастырылады. Бұл жағдай техника мен технологияның дамуымен ғана емес, ақпарат пен онымен жұмыс істей білу қабілеті басты құндылығы болып табылатын ақпараттық қоғамның дамуымен байланысты. Білім беру саласы әрқашанда қазіргі заман технологияларын енгізудің негізгі базасы ретінде қарастырылатын.

Қазіргі заманның білім беру жүйесінің даму тенденциясы оқу процесіне оқытудың белсенді құралдарын, әдістерін және формаларын енгізумен байланысты. Қоғамды цифрландыруда көш бастап келе жатқан тенденциялардың бірі компьютерлік технологиялардың дамуы, қоғамдық өмірдің түрлі саласына енуі: өнеркәсіп, бизнес, ғылым, білім. Компьютерлік технологияларды қолдану оқу процесін ұйымдастыруда жаңа мүмкіндіктерге жол ашады, сонымен қатар шығармашылық қабілеттерді дамытады. Қазіргі заманда компьютерлік технологиялар оқу процесінде жаңа ақпараттық технологиялар бағытында жылдам дамып келе жатқан бағыттардың бірі.

Компьютерлік технологиялар білім беру құралы ретінде максималды түрде өзіне енгізілген мүмкіншіліктерді маңызды қондырғыларды дайындауға, барлық мүмкіншіліктерді дамытуға, дұрыс шешімдерді қабылдауға кәсіби түрде көмектесуі керек.

Мәтіндік ақпаратпен, графикалық бейнемен, дыбыспен, анимациялы компьютерлік графикамен бір кешенде жұмыс істеуге мүмкіндік беретін қазіргі заманғы техникалық орталар мультимедия ортасы деп аталады. Мультимедиялық технологияларды қолдану оқытудың қазіргі компьютерлік технологияларын дамытудың жаңа бағыттарын дамытуға зор үлес қосып келеді. Мультимедия технологияларын қолдану оқытушы бағдарламалық қамтамасыздандыру мүмкіндіктерін көрнекті көрсетуіне мүмкіндігін береді, соның ішінде, слайд-презентациялармен көрсету оқытудың тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді [3].

Оқу процесінде мультимедиа көрінісін компьютерлік бағдарламалардан, оқытушы бағдарламалардан, электрондық оқулықтардан, ғимараттарды компьютерлік модельдеу, ғылыми – танымдық оқулықтар, компьютерлік оқыту ойындары, сонымен қатар Интернет желісіндегі білім беру веб-парақшаларынан байқауға болады.

Компьютерлік электрондық құралдардың тізімінде оқыту бағытында ерекше орын алатын *оқытушы бағдарламалар*. Мұндай кешендердің негізі олардың интерактивтілігі болып табылады, ол тек компьютерде іске асады. Электрондық құралдардың құрамына оқытушы бағдарламалар, электронды оқулық, электронды аңқтама, жаттығуға арналған кешендер, электронды лабораториялық практикум, компьютерлік тестілеуші жүйелер кіреді.

Оқытушы бағдарламалар құрамына теориялық материалдар, анықтама, практикалық материалдар, глоссарий, бейне материалдар т.б. кіреді.

Оқыту құралдары – оқу процесінде оқыту ақпаратын тасымалдаушы ретінде және оқытушы қазметінің құралы ретінде пайдаланылатын объектілер.

Оқыту құралдары оқыту мәселері мен мақсаттарына сәйкес оқу процесінің нәтижелілігін арттыруға көмектесетін түрлі құралдар, құбылыстар, фактілер, оқыту бағдарламалары.

Мультимедиа-технологиялар білім алушыға ақпараттық, басқарушылық, эмоционалды әсер ете отырып, электронды оқу құралының дидактикалық мүмкіндіктерін толық көлемде іске асыруға мүмкіндік береді [4].

Оқытушы бағдарламалар өзіне тән ерекше қызметін орындай отырып және одан шығатын талаптарға жауап бере отырып барлық оқу материалымен ұштастуы керек. Бағдарламалар оқытушы деп аталады, себебі оларды құру үйретуші сипатқа ие, яғни түсініктемесі, ережелері, тапсырманы орындау үлгілері және т.с.с. бар болуы керек. Олардың бағдарлама деп аталуы бағдарламалық оқытудың барлық бес принципін ескере отырып құрылуына байланысты:

- оқу жұмысының мақсатының бар болуы және осы мақсатқа жету алгоритмі;
- ақпараттың сәйкес мөлшерімен байланысқан оқу жұмыстарын қадамдарға бөлу, және бұл ақпарат өлшемдері қадамның орындалуын қамтамасыз етуі керек;
- әрбір қадамды өзін-өзі тексеру және мүмкін болатын жөндеу әрекеті арқылы аяқтау;
- автоматты құрылғыны пайдалану;
- оқытуды жекелендіру (қажетті және мүмкін болатын шекке дейін).

Компьютерлік оқытушы бағдарламаларды құру барысында әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету маңызды орын алады. Сондықтан да, барлық міндетті оқу материалы анық, түсінікті, ойынға жақын элементтерге, графиканы кең көлемдегі форматта қолдануға, мультимедиялық пішінге, анимацияға, дыбыстық, бейнелік сүйемелдеулерге аясады [7].

Мұндай қатынасты ұйымдастыру орасан зор еңбек етуді талап етеді, бірақ тек жан-жақты қамтылатын тұйықталған оқытушы бағдарламалар оқытудағы компьютерлік технология мүмкіндіктерін толықтырып, білім беру жүйесін дамытуды, сонымен қатар, қашықтықтан оқытудың дамуына игі әсерін тигізеді.

Жоғарыдаайтылған мәселелерді қорыта келгенде, оқытушы бағдарламаларды оқу үрдісінде қолдану студенттің ғылыми-зерттеу жұмыстарының қалыптасуының алғашқы формасы деп қарауға болады. Өртүрліоқытушы бағдарламалар студенттердің шығармашылық мүмкіндіктерін жүзегеасыруға, қабілеттерін дамытуға, өзбетіндік танымдық белсенділігін және ғылыми-іздену іс-әрекеттерін арттыруға, сонымен қатар оқытушыларды сол технологияларды қолдана отырып, өз біліктіліктерін көтеруге және оқытудың жаңа деңгейін ашуға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Байғожанова Д.С. Орта білім беру жүйесінде компьютерлік оқытудың тиімді жолдары. Қазақстан жоғары мектебі. -2013/4. 256-257 б.
2. <https://aikyn.kz/> «Цифрлық Қазақстан»: Ел экономикасына жаңа серпін береді
3. <http://wiki.iteach.kz/images/4/46/ZZZZ123213.pdf>
4. <http://ito.edu.ru>Ежевский Д.О. О критеріях создания электронных учебных пособий. М. 2004
5. Иванов В.Л. Электронный учебник: системы контроля знаний // Информатика и образование. - 2002.- №1.
6. Проблемы создания учебников специальных дисциплин нового поколения в сфересреднегоспециального и профессиональногообразования. Ташкент. «Фан».-2004. 143с.
7. Х. Жантелі. Оқытудың компьютерлік программаларын құру технологиясын жетілдіру.//Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференцияның еңбектері. Шымкент.2004. 446-449 б.

Айгерім Башан
(Алматы, Қазақстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Современные технологии в образовании рассматриваются как средство, с помощью которого может быть реализована новая образовательная парадигма.

Образование является важной составляющей государственной политики любого государства, в том числе и нашей страны Республики Казахстан. Новые тенденции в подготовке современного специалиста обусловлены рядом серьезных противоречий – между увеличивающимся объемом научной информации и традиционной педагогической технологией; между растущими требованиями к профессионализму педагогов и недостающим уровнем их квалификации. Совершенствование образования требует глубокого анализа современной педагогической реальности, критического переосмысления накопленного опыта.

В настоящее время выпускнику высшей школы необходимо быть не просто профессионалом высокого уровня, конкурентоспособным в условиях формирующегося рынка труда, а профессионалом-личностью, умеющим нестандартно мыслить, стремящейся к саморазвитию. Как говорит Ш. Амонашвили, «учитель сам должен быть личностью, ибо личность может быть воспитана только личностью; он сам должен быть высокогуманным, ибо гуманность можно привить ... только добротой души; он обязательно должен быть широко образованным и творческим человеком, ибо страсть к познанию может зажечь только тот, кто сам горит ею; учитель должен быть патриотом и интернационалистом, ибо любовь к родине может пробудить только любящий свое отечество» [1, 41].

Современные технологии в общей системе образования рассматриваются как средство, с помощью которого может быть реализована новая образовательная парадигма. Общая трактовка понятия «технология» состоит в том, что оно представляет научно и практически обоснованную систему деятельности, применяемую человеком в целях преобразования окружающей среды, производства материальных или духовных ценностей. Любая деятельность, как отмечает В. П. Беспалько, может быть либо технологией, либо искусством. Искусство основано на интуиции, технология на науке. С искусства все начинается, технологией заканчивается, чтобы затем все началось с начала [2].

Использование современных педагогических технологий в учебном процессе вуза создает совершенно новые возможности реализации дидактических принципов индивидуализации и дифференциации обучения, также положительно влияет на развитие познавательной деятельности студентов, их творческой активности, сознательности, реализует условия перехода от обучения к самообразованию. Эффективность использования педагогических технологий в образовательном процессе подтверждена исследовательскими работами ряда авторов: Г. К. Селевко, В. И. Андреева, В. П. Беспалько, В. И. Боголюбова, М. В. Кларина, В. Ю. Питюкова, В. А. Сластенина, Я. А. Савельева и др. На сегодняшний день всесторонняя теоретическая разработка проблемы использования современных педагогических технологий в профессиональной подготовке специалиста в условиях высшей школы приобретает особую остроту и значимость. На образование как сферу и как на вид социальной практики оказывают влияние различные факторы, такие как: политика, экономика, культура, наука и техника.

В настоящее время использование современных образовательных технологий в учебном процессе, можно считать как ключевое условие повышения качества образования, снижения нагрузки учащихся, более эффективного использования учебного времени.

К современным образовательным технологиям можно отнести:

- развивающее обучение;-проблемное обучение;
- разноуровневое обучение;
- коллективную систему обучения;
- технологию изучения изобретательских задач (ТРИЗ);-исследовательские методы в обучении;
- проектные методы обучения;
- технологию использования в обучении игровых методов: ролевых, деловых и других видов обучающих игр;
- обучение в сотрудничестве (командная, групповая работа);
- информационно-коммуникационные технологии;
- здоровье сберегающие технологии.

В технологии обучения ведущая роль отводится средствам обучения: преподаватель не обучает студентов, а выполняет функции стимулирования и координации их деятельности, а также функцию управления средством обучения. Педагогическое мастерство преподавателя состоит в том, чтобы отобрать нужное содержание, применить оптимальные методы и средства обучения в соответствии с программой и поставленными педагогическими задачами.

Новые требования общества к уровню образованности и развития личности, приводят к необходимости изменения технологий обучения. Сегодня продуктивными являются технологии, позволяющие организовать учебный процесс с учетом профессиональной направленности обучения, а также ориентацией на личность студента его интересы, склонности и способности.

Решение проблемы качества профессиональной подготовки будущего учителя в целом, в соответствии с современными требованиями, нуждается во внедрении и использовании в учебно-воспитательном процессе инновационной технологии обучения, как новейшей модели организации учебного процесса.

Использование тех или иных современных образовательных технологии, методов должны определяться как педагогической так и психологической целесообразностью; соотношением на организацию деятельности преподавателя и студентов; соответствием технологии и методов возможностям студентов, индивидуальным возможностям преподавателя; соотношением методов с характером содержания материала, который изучается; взаимосвязью и взаимодействием технологии между собой; эффективностью достижения качественных результатов обучения и творческого использования знаний, умений и навыков.

К инновационным методам обучения относятся методы активного обучения, которые предвидят повышение уровня профессиональной компетентности будущего учителя. Методы активного обучения способствуют формированию знаний, профессиональных умений и навыков будущих специалистов, путем привлечения их к интенсивной познавательной деятельности; активизации мышления участников учебно-воспитательного процесса; проявлению активной позиции учащихся; самостоятельному принятию решений в условиях повышенной мотивации; взаимосвязи преподавателя и студента [3].

В процессе подготовки учителя необходимо использовать следующие методы и приемы: проведение интерактивных лекций, а именно использование метода «вопрос-ответ» во время работы со студентами на протяжении лекции; проведение коротких презентаций, подготовленных студентами, которые раскрывали бы один из вопросов, поставленных в данной теме; тестирование;внедрение в ходе практических занятий таких форм работы как «круглый стол», «мастерская», где студенты решают важные проблемы специальности на основе собственных самостоятельных наработок; проведение диспутов, дискуссий, анализу педагогических ситуаций; преобразование самостоятельной работы студента, исполнение индивидуального научно-исследовательского задания, как обязательной составляющей изучения конкретной учебной дисциплины; использование на занятиях презентаций, публикаций подготовленных студентами; использование в учебно-воспитательном процессе высшей школы ролевых и деловых игр, кейс-методов, «мозговой атаки», которые способствуют развитию активности, творчества, креативности педагога;проведение мастер-классов, тренинговых занятий, способствующих формированию профессиональной компетентности будущего учителя; широкое использование мультимедийных средств в процессе чтения лекций и проведения практических занятий, электронных и разных видов опорных конспектов лекций, предоставления студентам учебной информации на электронных носителях; использование элементов имитации, рефлексии, релаксации в ходе отдельных практических занятий; использование новых подходов к контролю и оцениванию достижений студентов, которые обеспечивают объективность и надежность.

Методы обучения – это средства взаимосвязанной деятельности преподавателя и студентов, которые направлены на овладение студентом знаниями, умениями и навыками, на его воспитание и развитие в процессе обучения. Разнообразие методов порождает у будущих учителей заинтересованность к учебно-познавательной деятельности, это очень важно для формирования их профессиональной компетентности. Обоснованность теории метода обучения характеризуется наличием в нем: запланированных педагогом целей учебной деятельности; путей, которые избирает педагог для достижения данных целей; способов сотрудничества со студентами; содержания обучения в совокупности с конкретным учебным материалом; активности участников учебного процесса; мастерством преподавателя; системой приемов и средств обучения [4].

Используя возможности инновационных методов и технологии обучения, в процессе профессиональной подготовки будущего учителя происходит: активизация познавательной деятельности студентов; мотивирование и стимулирование будущих специалистов педагогической сферы к учебной деятельности; моделирование профессиональных умений будущего специалиста; удовлетворение профессиональных образовательных интересов и потребностей; развитие творчества, критического мышления; умение проявить свои личностные и профессионально важные качества; обеспечение возможности к обучению на протяжении жизни; формирование профессиональной мобильности, креативности, компетентности и конкурентоспособности будущих учителей на рынке труда.

Применение педагогических технологий, инновационных методов обучения в образовательном процессе высшей школы предоставит возможность значительно повысить качество профессиональной подготовки будущего учителя, обеспечит его конкурентоспособность на мировом рынке труда, активное участие в европейском пространстве высшего образования.

Литература:

1. Педагогический поиск. - М.: Педагогика, 1990.
2. Кукушин В.С. Общие основы педагогики. М.: – Ростов н/Д: «Март», 2006.
3. Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии. М., 1998.
4. Прокопенко И.Ф., Евдокимов В.И. Педагогические технологии: Учебное пособие. Харьков, 2005.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук Сафаргалиева Айгуль Исаковна.

**Юлія Дишлевич, Ольга Лучанінова
(Дніпро, Україна)**

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ГРУПОВОЇ РОБОТИ

Постановка проблеми. Швидкий розвиток науково-технічного прогресу, інтеграційних процесів, розширення соціальних відносин і комунікацій вимагає від фахівця будь-якого профілю володіти комунікативною компетентністю на високому рівні. З метою оволодіння студентами комунікативною компетентністю, необхідно зупинитися на тих методах навчання, завдяки яким процес формування буде відбуватися найефективніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначають науковці [1, 2, 3, 6], формуванню комунікативної компетентності студентів найбільш сприяють активні і групові методи навчання, до яких належать проблемні лекції, методи аналізу конкретних ситуацій, навчальні дискусії, ділові та рольові ігри, тренінги тощо. Л. Долинська, А. Капська, Л. Петровська удосконалюють комунікативні тренінги для студентів.

Мартиненко С., досліджуючи комунікативну компетенцію, наголошує, що вона забезпечує: вдосконалення умінь і здібностей спілкування в навчально-науковій, соціально-побутовій, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах спілкування; оволодіння формами мовленнєвого спілкування в процесі різних видів діяльності; розвиток умінь й здібностей роботи з навчальним науковим текстом, іншими джерелами інформації; вдосконалення умінь інтерпретації інформації [3, с. 79].

Мета статті. Охарактеризувати сучасні принципи та методи, що сприяють розвитку комунікативної компетентності студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір методів навчання повинен бути обумовлений дидактичними принципами, під якими ми розуміємо вихідні положення, які визначають зміст, організаційні форми й методи навчального процесу відповідно до загальної цілі й закономірностей [3, с. 254]. До загальних (дидактичних) належать такі принципи, як:

– принцип спрямованості навчання на реалізацію мети освіти передбачає розвиток людини як самодостатньої особистості, освіта крім надання знань повинна займатися вихованням людини, особливе місце у вихованні відіграє спілкування, взаємодія людей, зокрема педагогічне спілкування;

– принцип науковості полягає у розкритті наукової картини світу, ознайомлення з науковими фактами, теоріями, дослідженнями щодо комунікативної діяльності як специфічного виду діяльності людини, спілкування, його функцій та значення у розвитку та соціалізації особистості;

– принцип зв'язку теорії з практикою спрямований на удосконалення набутих теоретичних знань на практиці з метою підтвердження важливості і необхідності застосування теоретичних знань для ефективного користування комунікативними вміннями й навичками у професійній діяльності;

– принцип свідомості й активності повинен забезпечувати формування свідомих громадян нашої країни, а також бути спрямований на розвиток пізнавальної діяльності студентів, на підвищення мотивації навчання комунікативної компетентності, на розуміння важливості отриманих знань й необхідність вміти вчитися далі, розвивати комунікативні вміння й навички після закінчення вищого навчального закладу;

– принцип доступності передбачає відповідність навчального матеріалу підготовці студентів, їх розумовим здібностям і можливостям;

– принцип наочності допомагає краще розуміти й запам'ятовувати новий матеріал, бачити зв'язок між теоретичним володінням комунікативною компетентністю та необхідністю використання набутих знань у реальному житті;

– принцип систематичності й послідовності повинен забезпечити формування знань системно, в логічній послідовності викладу матеріалу, з розкриттям важливості оволодіння комунікативною компетентністю у спілкуванні не тільки під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін, а необхідності її для інших навчальних дисциплін, і не тільки гуманітарних;

– принцип міцності спрямований на якісне засвоєння отриманих знань, умінь та навичок як з комунікативної компетентності, так і з усього комплексу навчальних дисциплін, спрямованих на формування високоякісного фахівця і культурної, освіченої особистості.

Груповим, або колективним методом навчання у вітчизняній педагогіці, які спрямовані на навчання й виховання особистості в колективі й колективом, присвячено роботи А.С. Макаренка й В.А. Сухомлинського та ін. Вагомою перевагою групової форми навчання є взаємонавчання та поглиблення знань, формування умінь вести діалог, дискусію, аргументувати свої думки. Наприклад, робота студентів у підгрупах, взаємонавчання у парах (діадах) змінного складу, дає, як свідчить багаторічна педагогічна практика, позитивні результати.

Ю. Ємельянов групові методи умовно ділить на три основні блоки [1]: дискусійні методи, до яких належать групова дискусія, розбір казусів із практики, аналіз ситуацій й морального вибору та ін.; ігрові методи, дидактичні й творчі ігри, в тому числі ділові (управлінські) ігри, рольові ігри (поведінкове навчання, ігрова психотерапія, психодраматична корекція), контргра (трансактний метод усвідомлення комунікативної поведінки); сенситивний тренінг (тренування міжособистісної чуттєвості й сприйняття себе як психофізіологічної єдності).

Так, дискусійні методи навчання допомагають студентам ефективно усвідомлювати і засвоювати навчальний матеріал, тому що вони стають не тільки пасивними слухачами повідомлювальної інформації викладачем або доповідачем, а також активну беруть участь в обговоренні питання, що обов'язково змушує їх зайняти власну позицію щодо обговорюваної проблеми, а значить, краще запам'ятати необхідні знання.

Дискусійні методи допомагають не тільки відстоювати власну точку зору, а і у ході дискусії колективно знайти правильну відповідь або рішення. Такі методи сприяють вмінню аргументовано викладати власні думки, доводити свою точку зору, логічно будувати відповідь. Також у процесі обговорення підвищується інтелектуальна діяльність студентів.

Різновидом дискусії є «мозковий штурм», завдання якого полягає у пошуку необхідного рішення, під час якого студентами висувається якомога більше ідей, а потім відбувається їх оцінювання, відсіювання й обирається найоптимальніша ідея.

Такі науковці, як К. Левін, Г. Майер та Ж. Піаже, наголошували на важливості дискусії для ефективного сприйняття інформації, що допомагає не тільки добре усвідомити почуте, а й набагато краще запам'ятати і вміти використовувати надалі.

До ігрових методів навчання належать дидактичні ігри, тобто спеціально створені ситуації, які моделюють різні ситуації спілкування і які студенти повинні самостійно вирішувати, обираючи собі ту або іншу роль. Під грою у педагогіці розуміють вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, в якому створюється й вдосконалюється самокерування поведінкою [5, с. 83].

У вітчизняній педагогіці вчені розглядають роль гри у розвитку й формуванні особистості, що допомагає засвоювати й використовувати набутий досвід. Гра у процесі навчання допомагає як розвинути комунікативні уміння й навички та скорегувати дії студентів й направити у правильне русло, так і має розважальну функцію, яка сприяє зацікавленості студентів і в свою чергу підвищує пізнавальну й комунікативну діяльність.

Також до активних групових методів навчання належать тренінги, які спрямовані на розвиток комунікативних здібностей у спілкуванні, вміння встановлювати контакти з людьми. Проблеми використання тренінгів у навчальному процесі приділяється недостатньо уваги, зокрема цього питання торкалися в своїх роботах Л. Долинська, А. Капська, Л. Петровська [2, 6].

Петровська Л.А. [6] пропонує декілька принципів, яких треба дотримуватися під час тренінгу:

- спілкування за принципом «тут і зараз» полягає в обговоренні саме тих конкретних ситуацій, які відбуваються під час проведення тренінгу, цей принцип допомагає зосередити увагу не на обговоренні загальних, незнайомих присутнім випадків, а подій, що відбуваються у взаємодії учасників;

- принцип персоніфікації висловлювань. Цей принцип спрямований на можливість розкриття учасниками тренінгу власних думок і ставлення до інших, він дозволяє висловлюватися типу, «я вважаю», «я думаю», замість «існує думка», «всі говорять». Висловлювання такого типу допомагають з'ясувати позицію мовця, його ставлення до інших учасників групи, якщо між учасниками групи виникають непорозуміння, персоніфіковані висловлювання дозволяють з'ясувати причини їх виникнення й подальшого уникнення як в умовах цієї конкретної групи так, і в подальшому спілкуванні учасників тренінгу;

- принцип акцентування мови почуттів. Цей принцип дозволяє учасникам тренінгу зрозуміти свої почуття, свій емоційний стан і відійти від оцінювання інших учасників, тому що негативне оцінювання ускладнює взаємодію й не дозволяє повністю розкритися мовцям;

- принцип активності. Від цього принципу залежить ефективність усього тренінгу, тому що активна позиція під час занять дозволяє винести з них якомога більше корисної інформації, умінь, розкрити свій потенціал, навчитися звертати увагу не тільки на свої переживання й проблеми, а також приділяти увагу іншим партнерам по спілкуванню;

- принцип відвертого спілкування. Цей принцип, як і принцип активності, суттєво впливає на ефективність й результати тренінгу. Під час тренінгу учасники повинні створювати атмосферу відкритого, довірливого спілкування, яке сприятиме прояву почуттів й обговоренню проблем;

- принцип конфіденційності. Цим принципом обумовлюється нерозголошення інформації, почутої під час тренінгу, і тим самим забезпечується довірлива атмосфера в групі, коли учасники групи впевнені один в одному, що в свою чергу сприяє встановленню дружніх стосунків і сприятливому клімату під час спілкування.

Уважаємо, що розвитку комунікативних навичок, комунікативній компетентності студентів сприяє застосування на практичних заняттях педагогічної гри «Лото» (студенти уважно слухають розшифровку педагогічних термінів, закривши картонками на таблиці педагогічні поняття, які відносяться до розшифровки. І коментують ці терміни, доводять правильність вибору тощо). Також активним методом є комунікативна або рольова гра, комунікативна атака, дискусійна панель, «прес»-метод тощо. Так, «прес»-метод допомагає студентам навчитися аргументовано і в чіткій формі формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання. Як правило, метод «прес» складається з наступних етапів - висловлювань студентів: 1. Я вважаю, що...(позиція). 2. Тому що...(обґрунтування). 3. Наприклад...(приклад, наведення фактів та аргументів). 4. Отже, я вважаю... (висновки).

Висновок. Отже, вибір активних методів навчання допомагає залучати студентів до активної комунікативної діяльності під час занять, відповідно сприяє самостійному оволодінню вміннями й навичками, пошуку необхідних мовних засобів, шляхів вирішення різноманітних завдань, що сприяють розвитку комунікативної компетентності студентів.

Література:

1. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. - Ленинград. Изд-во Ленинградского университета. 1985. - 168 с.)
2. Долинська Л.В., Формування комунікативної компетентності майбутніх менеджерів: Навч.-метод. посібник / Л.В. Долинська, В.П. Черевко. - К.: ДЦССМ, 2001. - 95 с.)
3. Мартиненко С. Сучасні підходи до формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи / С. Мартиненко Н. Кипиченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: педагогічні науки (14). - С. 85 - 89.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене / Н.Є. Мойсеюк. - К., 2007. - 656 с.)
5. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Под общей ред. В.С. Кукушина. - Москва: ИКЦ «МарТ», 2004. - 336 с.)
6. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. - М.: МГУ, 1989. - 216 с.)

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Лучанинова О.П.

**Зоя Дмитрук
(Одеса, Україна)**

ПРОЕКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Процеси, які відбуваються нині в Україні, вимагають нових підходів до управління освітніми організаціями з метою забезпечення їх високої ефективності та конкурентоздатності. Сучасний освітній менеджмент, як практика й мистецтво управління, покликаний створити умови для успішної роботи закладів освіти, орієнтації їх на запити споживачів освітніх послуг. У такій ситуації розгляд питання позиціонування закладів загальної середньої освіти набуває особливої актуальності, спонукаючи як до комплексного вивчення даної проблематики, так і до пошуку інноваційних підходів у реалізації зазначеного процесу.

Зазначаємо, що тенденції розвитку європейського співробітництва, створення єдиного інформаційного освітнього простору, розвитку неформальної освіти в Україні, як виклику сучасності, та взаємодія з неформальними організаціями, громадськими організаціями надають управлінській команді додаткові можливості, підходи та інструменти у напрямі стратегічного розвитку закладу освіти на ринку освітніх послуг [1].

В основу інноваційного розвитку освітньої організації покладено певну цільову діяльність суб'єктів освітнього процесу, яка відрізняється від усталеної практики й спрямована на створення та запровадження

комплексу нововведень для забезпечення якості надання освітніх послуг і конкурентоспроможності освітньої організації (навчального закладу). Зазначений процес вимагає чітко спланованих покрокових дій суб'єктів освітнього процесу взагалі й керівника закладу, зокрема [6].

Вивчаючи особливості позиціонування на освітньому ринку, встановлено, що велика частина наукових робіт присвячена питанням позиціонування закладів вищої освіти. Питання позиціонування закладів загальної середньої освіти практично не розглядаються в фундаментальних наукових працях, а рідкісні роботи, присвячені даній проблемі, носять в основному прикладний характер [2]. Сформована ситуація свідчить про те, що проблемам реалізації процесу позиціонування закладів загальної середньої освіти на освітньому ринку приділяється недостатня увага.

Підкреслимо, що соціальна значущість ідеї впровадження проектного менеджменту як технології з реалізації процесу позиціонування закладів загальної середньої освіти на ринку освітніх послуг полягає у необхідності підготовки керівників навчальних закладів до ефективної діяльності в умовах невизначеності, в ринкових умовах.

З урахуванням вищезазначеного система освіти розвиватиметься в необхідному напрямі тільки тоді, коли є попит і пропозиції на освітні послуги (продукти) й орієнтуватиметься на актуальні запити споживачів освітніх послуг і стан їх задоволення. Саме такий підхід до організації життєдіяльності освітньої організації забезпечується проектним менеджментом, який в умовах сьогодення виступає певною технологією, що сприяє розвитку цієї організації [6].

Безсумнівно, означені питання перебувають у центрі уваги та потребують подальшого дослідження, особливо у контексті впровадження проектного менеджменту як технології з реалізації процесу позиціонування закладів загальної середньої освіти на ринку освітніх послуг.

Загальні питання теорії позиціонування викладені в працях Д. Аакера, М. Васильєвої, Ф. Котлера, Е. Райса, Дж. Траута, Р. Хібінг, С. Купер, Є. Голубков, І. Зіміна, Є. Жадько та інші вчені. Проблеми, пов'язані з питаннями розробки комунікаційних стратегій порушувалися в працях С. Дацюка, О. Жердевої, Д. Лапігіна та інших учених. Сутність проектного менеджменту й інноваційний розвиток навчального закладу розглядалися у працях таких авторів як О. Алейнікова, С. Бушуєв, М. Гриньова, Л. Ноздріна, Є. Матвишин, В. Морозов, Л. Пономаренко, О. Полотай, Ф. Фрейх, В. Ящук, З. Рябова, Т. Махиня, А. Ермоленко, А. Саламатова, Л. Лук'янова та ін.

В науковій літературі представлені різні підходи до розуміння позиціонування. Проте більшість авторів виділяють кілька вимог, яких необхідно дотримуватися при формуванні ринкової позиції:

- актуальність (важливість) - особливість, пропонована підприємством, повинна бути значима для споживачів і відповідати їх потребам;
- унікальність (відносність) - позиція підприємства повинна істотно і значуще для споживачів відрізнятися від позиції конкурентів;
- простота (ясність) - позиція підприємства повинна бути для споживачів проста для розуміння і запам'ятовування;
- довгостроковість (сталість) - позиція, обрана підприємством, має бути незмінною в довгостроковій перспективі;
- послідовність - вся політика компанії, перш всього комунікаційна, повинна підтримувати обрану позицію підприємства.

Перші три з представлених принципів відображають націленість позиціонування на споживачів, два останніх вказують, що побудова позиції - це складний управлінський процес, який вимагає стратегічного підходу і при правильному плануванні і здійсненні дозволить домогтися синергетичного ефекту [2].

У загальному розумінні позиціонування для навчального закладу в загальній системі – це комплекс заходів довгострокової маркетингової стратегії, спрямованих на формування іміджу і підтримки репутації, реалізація яких дає змогу закладу освіти посісти у свідомості цільової аудиторії власне, відмінне від інших та вигідне для себе, місце, донести до споживача освітніх послуг ті вигоди і переваги, які він отримує від вибору запропонованих освітніх програм, показати партнерам шляхи співробітництва з навчальним закладом [4].

Завдання освітньої організації полягає в тому, щоб знайти ту унікальну позицію, яка, будучи значущою для всіх або більшої частини споживачів, дозволила б освітньої організації диференціюватися від конкурентів [2].

Позицію освітнього закладу можна уявити різнобічно, спираючись на всі елементи комплексу маркетингу. Тому під позиціонуванням освітньої організації пропонуємо розуміти зусилля по формуванню в свідомості цільових споживачів позиції освітньої організації на основі тих елементів освітнього комплексу маркетингу, які явно виділяють її серед конкурентів і складають для споживачів високу цінність. Під позицією освітньої організації розуміємо сукупність позицій (відмінних характеристик) освітньої послуги і / або його освітньої програми.

Освітні організації, будь вони державні або приватні, по суті, пропонують споживачам одну і ту ж послугу - освітню. Різниця між ними буде полягати в тому, яким чином і на якому рівні ця послуга може бути надана. Отже, їх відмінності, саме як підприємств, можуть допомогти виділитися серед конкурентів. Так, І. Зіміна пропонує наступні типи позиціонування освітніх організацій:

- відмінна якість послуги;
- особливий спосіб використання;

- в порівнянні з конкурентами;
- по відношенню до певної категорії споживачів;
- на основі співвідношення «ціна - якість»;
- на основі емоційних цінностей [3].

Можна розглянути процес позиціонування освітньої організації — як певний проект, який є процесом, що має часові обмеження (визначено початок і кінець) і здійснюється для реалізації певних цілей. В свою чергу, керівник забезпечує позитивну динаміку процесу позиціонування закладу загальної середньої освіти шляхом здійснення загального управління закладом методами проектного менеджменту.

За визначенням колективу вчених, управління інноваційним розвитком освітньої організації є певним процесом цілеспрямованого принципово нового за формою впливу суб'єкта управління на об'єкт з метою забезпечення стійких позитивних змін в діяльності цієї організації, що приведе до успішності її життєдіяльності і сприятиме конкурентоспроможності освітньої організації як на ринку праці, так і на ринку освітніх послуг. Ефективність управлінських рішень цілком залежить від дієвості механізму відстеження, врахування й управління поточними змінами, незалежного визначення задоволеності споживачів та формування запитів. Забезпечити таку ефективність можливо завдяки використанню певних технологій в управлінській діяльності. Провідною характеристикою технології є запрограмованість визначення кінцевого результату та покрокове описання його досягнення. Тобто, технологія передбачає чітку послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментів) і за певних умов гарантує досягнення запланованого результату. В умовах сьогодення такою технологією, що забезпечує інноваційний розвиток освітньої організації виступає проектний менеджмент [6].

Під позиціонуванням освітньої організації пропонуємо розуміти зусилля по формуванню в свідомості цільових споживачів позиції освітньої організації на основі тих елементів освітнього комплексу маркетингу, які явно виділяють її серед конкурентів і складають для споживачів високу цінність [2].

Враховуючи тенденції розвитку ринкової економіки, спрямованість України на демократичні перетворення, вважаємо позиціонування закладів загальної середньої освіти одним з напрямів інноваційного розвитку освітньої організації.

Під інноваційним розвитком освітньої організації ми розуміємо певний процес змін, що відбуваються в освітній організації і характеризуються використанням принципово нових інноваційних технологій як в освітній, так і в управлінській діяльності й забезпечують успішність життєдіяльності цієї організації [6].

Таким чином, в умовах сьогодення інноваційний розвиток освітньої організації можна забезпечити переорієнтацією діяльності на проектну. Саме проектний менеджмент виступає такою технологією, що забезпечує інноваційний розвиток освітньої організації, зокрема реалізацію процесу позиціонування закладу освіти на ринку освітніх послуг.

Таким чином, з'ясовано, що у сучасних умовах реформування освітньої сфери, саме використання методів проектного менеджменту забезпечить успішність процесу позиціонування освітньої організації і сприятиме її конкурентоспроможності.

Представлені результати досліджень є початковою ланкою у розробленні моделі управління процесом позиціонування закладів загальної середньої освіти на ринку освітніх послуг.

Література:

1. Дмитрук З.А. Проектний менеджмент як технологія управління процесом позиціонування закладами загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг.: За матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток сучасної природничо-математичної освіти: реалії, проблеми якості, інновації» [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <https://konfdidakt2019.blogspot.com/p/2.html>
2. Жадько Е.А. Позиционирование и брендинг образовательной организации [Текст]: [монографія] / Е.А. Жадько, Л. М. Капустина, Н. Ю. Романова; Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург: [Изд-во Урал. гос. экон. ун-та], 2016. – 204 с.
3. Зимина И.В. Руководство для учебных заведений по разработке плана стратегического маркетинга в области подготовки управленческих кадров / И. В. Зимина [Электр. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.studiles.ru/preview/1099596/>. – Заглавие с экрана.
4. Котеленець В. Інтернет як комунікаційний канал позиціонування навчального закладу на ринку освітніх послуг / В. Котеленець [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <https://tme.umo.edu.ua/docs/almanax/28.pdf> https://www.google.com.ua/http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eJO_40XKAEQJ:tme.umo.edu.ua/docs/almanax/28.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&lr=lang_ru%7Clang_uk. – Заголовок з екрана.
5. Рябова З. В. Проектний менеджмент як технологія управління інноваційним розвитком навчального закладу / З. В. Рябова // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти; редкол.: О. Л. Ануфрієва [та ін.]. — К., 2005. — Вип. 16(29) / голов. ред. В. В. Олійник. — К.: атопол ГРУП, 2016. — 216 с. (0,5 др.арк.).
6. Рябова З.В., Єрмоленко А.Б., Махinya Т.А. та ін.; Проектний менеджмент для інноваційного розвитку освітніх організацій України: навч. посіб. для підготовки магістрів за спеціалізаціями «Управління навчальним закладом» та «Управління проектами», підвищення кваліфікації слухачів, керівників навчальних закладів/З. В. Рябова, А. Б. Єрмоленко, Т. А. Махinya та ін.; за заг. ред. академіка В. В. Олійника, маг. Ф. Фреха; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти»; КультурКонтакт Австрія.— К., 2017.— 118 с.

7. Махinya Т. А. Сутність та специфіка діяльності навчальних закладів у сфері зв'язків з громадськістю / Т. А. Махinya // Адаптивне управління: теорія і практика: Електронне наукове фахове видання, серія «Педагогіка». – Випуск 3 (5), 2017. – Режим доступу: <http://am.eor.by/index.php/gallery/124-vipusk-3-2017>

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Махinya Тетяна Анатоліївна.

**Юлія Донченко
(Біла Церква, Україна)**

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті наведено досвід використання технологій розвитку критичного мислення у процесі проведення занять з дисципліни «Історія України». Надаються методичні рекомендації, які дозволяють виробити в студентів навички публічного виступу, вміння професійно грамотно, логічно, аргументовано відстоювати свою позицію з тих чи інших суперечливих питань.

Використання даних технологій на заняттях дає можливість студентам отримати нову інформацію й підвищити свою компетентність, перевірити власні ідеї та оцінити їх достовірність, розвинути комунікативні якості, вміння критично мислити.

Annotation. The article describes the experience of using the technologies of developing students' critical thinking during the lessons of the course "History of Ukraine". Study guides as provided help students develop public speaking skills as well as uphold their opinions professionally, logically, and reasonably. The use of these technologies gives students the possibility to get new information, increase their competence by verifying their own ideas, evaluating their credibility, and expanding their communicative and critical thinking skills.

Key words: communicative competence, critical thinking, innovative technologies.

Постановка наукової проблеми Однією з важливих проблем сьогодення є підготовка майбутнього фахівця, здатного до швидкого аналізу інформації, пошуку й впровадження інновацій, реалізації свого творчого потенціалу. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено: «Ключовим завданням освіти у XXI столітті є розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє. Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних ситуаціях. З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання в людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави» [7, с. 1]. У цьому аспекті формування критичного мислення особистості студента набуває особливої значущості.

Актуальність проблеми формування критичного мислення особистості зумовлена тим, що притаманна нашому часу динаміка технологічного і соціального прогресу вимагає від людини умінь швидко адаптуватися до професійної діяльності, змінювати і вдосконалювати її на основі самостійного набуття знань, знаходити шляхи розв'язання професійних і соціальних завдань у будь-яких нестандартних ситуаціях. В умовах неминучих економічних та політичних змін в житті українського суспільства зростає інтерес до фахівця, здатного до самореалізації, самовираження, саморозвитку, такого, який уміє мислити і самостійно діяти у питаннях, що стосуються його професійної компетентності. Разом з тим, вивчення наявної психолого-педагогічної практики свідчить, що в реальному навчальному процесі перешкодою до формування критичного мислення студентів є брак необхідної інформації, зокрема методичної літератури для викладачів.

Аналіз досліджень проблеми. Для того, щоб студенти отримали навички критичного мислення, уміли логічно та професійно грамотно висловлювати власну точку зору вільно оперували поняттями й категоріями, необхідно впроваджувати в навчальний процес інноваційні технології.

Розвиток критичного мислення як інноваційну педагогічну технологію досліджували Дж. Л. Стіл, К. С. Мередит, Ч. Темпл, Дж. Брунер, Д. Дьюї, Д. Клустер, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Р. Пауль, Ж. Піаже, В. Саул та інші зарубіжні вчені.

Проблема формування критичного мислення досліджена сучасними українськими вченими К. Бахановим, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, І. Бондарук та ін.

Отже, критичне мислення – це особливий тип мислення людини, спрямований на самостійне розв'язання нею конкретної пізнавальної чи життєвої проблеми через її всебічний розгляд на основі різних джерел інформації, визначення шляхів розв'язання цієї проблеми, їх оцінювання й обґрунтований вибір одного з них з постійною рефлексією і корекцією власної мисленнєвої діяльності [3, с. 6].

Метою роботи є дослідження та аналіз застосування інноваційних технологій на заняттях суспільних дисциплін, їх використання для розвитку критичного мислення студентів. **Об'єктом**

дослідження є підготовка студентів до професійної діяльності, **предмет дослідження** – технології формування критичного мислення у студентів на заняттях з історії України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів найвищі бали виставляються за вміння мислити. Отже, на перший план висувається необхідність формувати вміння орієнтуватися в інформації, аналізувати її, узагальнювати, робити необхідні для себе висновки тощо [2, с. 3]. З огляду на це особливого значення набуває формування критичного мислення у процесі вивчення історії. У вчителя історії є великі можливості для розвитку критичного мислення, адже історія – за визначенням А. Тойнбі постає, як «дослідниця людських відносин, що розгорнуті у просторі та часі.» Під критичним мисленням розуміють особливий тип мислення людини, спрямований на самостійне розв'язання нею конкретної пізнавальної чи життєвої проблеми через її всебічний розгляд на основі різних джерел інформації, визначення шляхів розв'язання цієї проблеми [3, с. 9].

Методичними умовами формування критичного мислення в процесі навчання є: організація навчального процесу як дослідження певної теми, що реалізується через інтерактивну взаємодію студентів; вироблення ними власних міркувань, висновків; системний розвиток у студентів навичок аргументації, знаходити й інтерпретувати оригінальні документи та джерела інформації, аналізувати аргументи, обґрунтовувати висновки; постійне оцінювання результатів навчання з використанням зворотного зв'язку «студенти – викладач» на основі дослідницької активності [4, с. 12].

Система розвитку критичного мислення передбачає особливу структуру заняття: кожне включає три фази – актуалізацію, усвідомлення та рефлексію. [2, с. 9].

Перша фаза актуалізує наявні знання студентів, збуджує інтерес до теми; саме під час цієї стадії формулюється проблема та визначаються цілі вивчення матеріалу [5, с. 6]. Для цього доречно буде використовувати різноманітні прийоми: «мозковий штурм», «ключові слова», «групування», «генератор ідей», «знаємо – бажаємо дізнатися - дізналися» тощо.

На основі набутих знань студенти можуть висувати гіпотези, визначати цілі пізнавальної діяльності на занятті. Значення цього етапу полягає у підвищенні мотиваційної, інформаційної і комунікаційної складової особистості студента.

Друга фаза передбачає усвідомлення нового матеріалу. Мета етапу: розвиток творчого і критичного мислення, навичок самостійної роботи, пошукової та продуктивної евристичної діяльності. Відбувається основна змістовна робота з текстом, причому «текст» варто розуміти досить широко: це може бути документ чи будь-яке інше джерело, а також розповідь викладача, відеоматеріали тощо [5, с. 9]. У процесі роботи студента з новою інформацією викладачу варто використовувати прийоми: складання таблиць, графічні організатори інформації, «логічне дерево».

Третя фаза – рефлексія. Мета етапу: забезпечити міцність, глибину знань; усвідомити, осмислити актуальні знання та способи пізнавальної діяльності. Під час цієї стадії студент повинен осмислити вивчений матеріал і сформулювати свою особисту думку, ставлення до досліджуваного матеріалу [5, с. 11]. методичні прийоми: написання есе, проведення дискусії, складання схем, «метод прес», «валіза знань», «концептуальна таблиця», «піраміда роздумів» тощо. Результат цього етапу полягає в усвідомленні способів набуття та обробки інформації, корекції своїх установок, дій, розмірковувань.

Дана технологія може успішно застосовуватись під час вивчення будь-якої теми. Також вона не виключає можливості поєднання з іншими технологіями, зокрема, використання методів активного, особистісно орієнтованого, розвивального навчання.

Правильна організація навчальних занять призводить до того, що не залишається студентів, які не працюють на занятті, зростає пізнавальна активність і творча самостійність. Проблемні питання повинні змушувати висувати гіпотези й перевіряти їх у діалозі з опонентами. Такий характер активності змінює систему відносин між студентами, які навчаються грамотно будувати процес ділового спілкування. У відносинах «викладач-студент» виключається авторитаризм. Це відносини рівноправного партнерства. Колективна форма роботи створює комфортну атмосферу спілкування. Викладач не тільки вислуховує відповіді студентів на його питання, а й організує вільний обмін думками. Це поживляє навчальний процес, активізує пізнавальну діяльність студентів, дозволяє викладачеві керувати колективною думкою, використовуючи її з метою переконання, долаючи негативні установки і помилкові думки деяких студентів.

Наприклад, «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр.: чи були альтернативи об'єднання з Москвою?». Варіанти дискусійних питань для обговорення в групі:

- Чи почалася б національно визвольна війна якби до влади в Січі не прийшов Б. Хмельницький?
- Змінилась би доля Гетьманщини, якби не зрада Кримського хана?
- Чи справедливо період після смерті Б. Хмельницького історики називають «Руїною»?
- Чи це нормальний розвиток будь-якої держави: часи піднесення змінюються кризами?

Застосування технології розвитку критичного мислення під час вивчення історії України як на заняттях, так і в позааудиторній роботі, створює додаткову мотивацію до навчання.

Обґрунтування отриманих результатів дослідження. Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що формування критичного мислення у процесі навчання історії буде ефективним за таких умов:

➤ використання на заняттях запитань та завдань високого рівня складності, які вимагають застосування студентами таких мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, оцінювання;

- навчання студентів спеціальних прийомів роботи з історичною інформацією, формування власних ідей щодо інтерпретації, аналізу, синтезу, оцінюванні засвоєного змісту;
- системне застосування в навчанні методів проблемного навчання (дослідницького, пошукового, евристичного), що дають можливість стимулювати в студентів «дослідницького рефлексу»;
- обов'язкове поєднання індивідуальної, групової й колективної форм організації навчання історії.

Висновки. Поряд зі значною кількістю вже наявних форм і методів, що використовують в освітньому процесі, особливе місце належить технології розвитку критичного мислення. Методика критичного мислення нині – найактуальніша. Розвиток критичного мислення є складовим етапом особистісного розвитку, можливості вищої школи у цьому випадку досить високі. Навчання у ВНЗ припадає на період юнацтва, коли людина спрямована на пошук власного місця у соціумі. Формується нова система ставлення до дійсності, відбувається рефлексія та заглиблення у власні переживання. Критичне мислення сприяє розвитку самостійності та творчості, звільняє від конформізму і догматизму.

Література

1. Бондарук І. П. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії: навчально-методичний посібник / І. П. Бондарук. – Біла Церква: КОІПОПК, 2013. – 98 с.
2. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення / А. Кроуфорд В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. – К.: Плеяда, 2006. – 220 с.
3. Михальова Е. С. Тест Дж. Гілфорда та М. Саллівена: діагностика соціального інтелекту / Е. С. Михальова. – СПб.: Іматон, 2002. – 56 с.
4. Пометун О. Основи критичного мислення / О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І. Баранова. – Тернопіль: Навчальна книга, 2010. – 216 с.
5. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії / С. О. Терно: [посібник для вчителя]. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – 70 с.
6. Тоффлер А. Інноваційні технології в сучасній школі // Управління школою. – 2002. – № 19-21.
7. Указ Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
8. Києнко-Романюк Л. А. Учителю про розвиток критичного мислення в учнів і студентів: теорія і практика // Рідна школа. – № 7. С. 68-70.

Альона Кондратьєва
(Дніпро, Україна)

НОВІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Найбільше на підходи до управління, що сформувалася в Україні на початок ХХІ століття, мають вплив історичні процеси ХХ століття, зокрема радянська система. В цій системі управлінські підходи були замінені адміністративним контролем. Довгий час в системі керівництва закладами взагалі були відсутні моніторингові механізми, позитивні заохочення, рефлексивний підхід.

В 1990-ті роки почався новий період в управлінні освітніми системами. Кардинальні перетворення в суспільстві змінили цілі й зміст освіти, сприяли виявленню суперечностей в системі управління освітніми установами. В основу реформ освіти цього періоду покладено такі принципи: демократизація; плюралізм, багатокладність, варіативність і альтернативність; народність і національний характер; відкритість; регіоналізація; гуманізація; диференціація; розвивальний, діяльнісний характер; безперервність [2, 561].

Проте довгий час і в незалежній державі адміністративний підхід, реалізований в принципах радянського школознавства, все ще превалював над гнучким підходом до управління освітою. Актуальність зазначеної проблеми пов'язана з тим, що українська управлінська культура ще й досі знаходиться в стадії формування. Історичне минуле, сформований менталітет, має досить потужні впливи на сьогодення, зокрема, мова йде про бюрократизацію системи. Відповідно модернізація системи освіти в Новій українській школі (НУШ) передбачає удосконалення її управлінської складової, трансформацію управлінських підходів в освітній системі.

Будь-яка реформа (від лат. «перетворюю, змінюю») у широкому значенні пов'язана зі змінами. НУШ є реформою, що передбачає створення школи, де діти будуть навчатися через діяльність, де основна увага буде спрямована на розвиток компетентностей, а не запам'ятовування фактів. Зміни, репрезентовані в нормативних актах, вже почалися, адже у

2018-2019 перші класи навчаються за новим стандартом.

Нова українська школа в філософському аспекті – це заглиблення в нові проблеми людського буття, проекція в майбутнє. Але це також і відновлення української інтелектуальної традиції в освіті. Ще

К. Ушинський в своїй педагогічній антропології орієнтувався на осмислення проблеми людини, її буття, формування ціннісних та світоглядних орієнтацій [1, 241].

Випускник НУШ має не просто оволодіти сумою знань. Це має бути людина, яка [3]:

- вільно володіє державною мовою;
- здатна спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;

- математично компетентна;
- має компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- здатна до інновацій;
- екологічно компетентна;
- має інформаційно-комунікаційні компетентності;
- навчається впродовж життя;
- має громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна;
- підприємлива та фінансово грамотна.

Реалізація компетентнісного підходу супроводжується, з одного боку, зростанням ролі індивідуальності кожного школяра в навчанні, а з іншого – вмінням вчителя діагностувати індивідуальні особливості учня, оцінювати його здатність до навчання, коли учень стає суб'єктом навчального процесу й оволодіває певними загальними і предметними компетентностями. Відповідно введення нових стандартів вимагає формування нових компетентностей педагога. Але акцентуємо, що змін потребує вся освітня система. Окремі заходи, наприклад цільове фінансування або видання нових підручників, можуть мати ефект тимчасового рятування, але не будуть ефективними з точки зору покращення системи. Трансформуватися мають всі елементи освіти, ключовою з яких є сфера управління.

Мета НУШ – виховати інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Учень в школі не тільки отримує знання, але й вміє застосувати їх в житті. Тому тільки нові підходи адміністрації до співпраці з педагогами, учнями та батьками можуть реально змінити освітнє середовище.

Нова українська школа, яка спрямована на розвиток нових компетентностей учнів, потребує формування нових компетентностей власне керівника, змін підходів до управління. Педагогіка партнерства, вміння розуміти індивідуальність дитини, підтримувати вчителя, бути толерантним – такі компетенції мають бути притаманними сучасному керівникові. Потрібно відмовлятися від адміністративно-командних підходів, що дісталися у спадок від попередньої епохи та не є ефективними в нових життєвих умовах. Заклад освіти має бути не ланкою в бюрократичній вертикалі, керівник якої формально виконує вказівки.

Заклад освіти в умовах Нової школи отримує досить широку автономію – академічну, організаційну, кадрову та фінансову автономію. Школа стає соціоекономічною системою, а керівник несе відповідальність як за її досягнення, так і за невирішені проблеми. Нові підходи до фінансування закладів освіти потребують від керівника нових компетенцій, які дещо перетинаються з особливостями бізнес-керівництва. Проте управління закладом має свою специфіку. Шукаючи фінансові канали для розвитку школи, директор не може забувати, що його «продуктом» є живі діти, а не товари. Свою специфіку має й управління педагогічним колективом. Контроль та формальні перевірки мають замінитися цільовими моніторингами, спрямованими на усунення проблем, а не на залякування та виправдання посад.

Отже, найскладніше на шляху освітньої реформи – змінити мислення та філософію управління. Історично в наявній системі освіти закладено, з одного боку, усталеність, стандартизовану уніфікованість, страх, вимушену закритість, а з іншого, поступливість, соціальний конформізм, практичне пристосування до дегуманізованого соціального устрою та до певної міри комфортність.

Реформи, з одного боку, нібито прагнуть змінити систему освіти, а з іншого, динаміка відходу від бюрократії та надмірного адміністративного контролю, є досить повільною. Така амбівалентність може сприяти креативності керівника та оновленню тих форм і методів управління, що вичерпали себе і стали гнітючими. Проте для керівників, які роблять спробу «вирватися» за межі усталеної системи координат, це є виходом за межі власної комфортності. Позитивним є те, що ознакою нинішньої реформи освітньої сфери є те, що вона відкриває простір для зміни мислення людини.

Точиться боротьба нового і старого, сил, які прагнуть законсервувати нинішній стан речей у суспільстві і в освіті, і тих, хто хоче бачити більш глибоке й повніше визнання місця і ролі освіти в житті людини. Контекстом цієї боротьби є розуміння того, що, не змінивши систему освіти, неможливо змінити суспільство, побудувати нову Україну, сформувану нову людину.

У контексті освітньої реформи перспективним напрямом дослідження є управлінська психологія. Школа має брати на озброєння кращий досвід та рекомендації в інших галузях, проте втілювати та адаптувати його, враховуючи специфіку освітньої системи.

Література:

1. Довбня, В. Нова українська школа: спроба філософсько-антропологічного осмислення / В. Довбня // Філософія освіти. – 2018. – № 1. – С. 240-258.
2. Латышина, Д.И. История педагогики (История образования и педагогической мысли) / Д.И. Латышина. – М.:Гардарики, 2006. – 603 с.
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2017/03/docs/konczepczyia%20%28NXPowerLite%29.pdf (дата звернення: 31.03.2019)

Оксана Кулида
(Мелитополь, Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Становление и развитие Украины как демократического государства, перспективы вхождения ее в мировое сообщество требует обновленных подходов к проблемам формирования личности во всех звеньях общественной жизни, в частности, в образовательной отрасли. Прежде всего, должна быть усовершенствованная система образования и воспитания студентов-юристов, поскольку, они через сферу будущей профессиональной деятельности влияют на формирование Украины как социального правового государства. Ведь назначение профессиональной деятельности юриста это – защита прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц, предоставление им компетентной и высококвалифицированной помощи, а также их представительство на должном профессиональном уровне перед другими субъектами [4, 6]. Отсюда становится необходимость научного исследования и обоснования сущности, принципов и основных форм профессиональной культуры и морально-этических качеств будущих юристов.

Формирование духовного мира студенческой молодежи – сложная задача, стоящая в центре внимания педагогов, общественности. Особую актуальность оно приобретает сегодня, когда проблемы социально-экономического и политического развития страны повлияло на подрастающее поколение. Среди студенческой молодежи падает духовность, что объясняется прежде всего снижением уровня жизни в Украине, отсутствием социальной защищенности, явной и скрытой безработицей, инфляцией, неопределенностью нравственных ориентиров в социальных отношениях. Средства массовой информации и коммуникации все больше влияют на общество и особенно на молодежь, пропагандируя насилие, прививают моральный релятивизм, конформизм и цинично гедонистическое отношение к повседневности. Все это приводит к отчуждению молодежи от норм морали, побуждает их к собственным поискам самореализации на основе отрицания духовности и нравственности как общественных и лично значимых феноменов [7].

Особое место проблема воспитания в высшем учебном заведении занимает в педагогической науке, которая имеет задачу не только выработать, очертить, определить пути, средства и методы формирования определенных мировоззренческих знаний и умений, но и, привить и развить нравственные качества, способности, черты характера и поведения личности.

Следует отметить целесообразность рассмотрения феномена духовности как качества личности и как составляющей воспитательного процесса в сегодняшнем проблемном поле и образовательно-воспитательных инновационных технологиях [9].

В наше время в Украине происходит становление новой системы образования, ориентированной на вхождение в мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса [8].

В высших учебных заведениях Украины на специальности «Правоведение» преподаются курсы «Профессиональная этика» и «Юридическая деонтология», способствующие воспитанию морально-этических и профессиональных качеств будущих юристов [1, 2, 3, 10].

Главная цель курса «Профессиональная этика» – дать студентам-юристам основные знания о требованиях к профессиональным качествам, раскрыть систему формирования этических взглядов юриста [1, с. 2].

В процессе изучения дисциплины студенты получают целостное представление о важных практических аспектах юридической деятельности, нормах поведения юристов, которые определяют моральные принципы взаимоотношений «юрист-юрист», «юрист-клиент», «юрист-общественность».

Задача курса всесторонне способствовать:

- развитию у студентов этического юридического мышления;
- овладению базовыми теоретическими знаниями и навыками практического поведения в правовой среде;
- формированию у студентов положительного правосознания, правовой активности, активной политической и гражданской позиции;
- осознанию студентами неоспоримой ценности прав и свобод человека и гражданина.

При изучении этой дисциплины студенты должны знать:

- основные категории юридической этики, имеющих важное значение в профессиональной деятельности;
- место этики в общей системе профессиональной культуры правоведа;
- особенности нравственного регулирования общественных отношений, возникающих при осуществлении юристами различных видов профессиональной деятельности;
- специфику взаимодействия нравственного и правового регулирования деятельности юриста;
- главные направления и методы нравственного воспитания юристов.

Студенты должны уметь:

- реализовывать нормы в процессе осуществления юридической деятельности;

– выявлять, анализировать и решать конкретные проблемы этического характера, возникающие в работе юристов [1, с. 3].

Курс «Юридической деонтологии» имеет важное значение для подготовки будущих правоведов. Это обусловлено необходимостью построения в Украине демократического общества, основанного на таких общечеловеческих ценностях, как верховенство права и обеспечения прав и свобод человека и гражданина [2, с. 2; 3; 10].

Термин «деонтология» греческого происхождения, в переводе – наука о должном. Кроме того, этим термином иногда обозначают раздел этики, в котором изучаются проблемы долга человека, сфера надлежащего (того, что должно быть), изучаются все формы моральных требований к жизнедеятельности человека и отношение между ними [10].

Юридическая де онтология – относительно молодая учебная дисциплина, преподается в высших учебных заведениях Украины, где готовят специалистов-юристов с начала 1990-х годов [3].

Цель изучения дисциплины – дать студентам-юристам основные знания о требованиях к профессиональным и личным качествам юристов. Ознакомить со спецификой социального регулирования их профессиональной деятельности, раскрыть систему формирования мировоззрения юриста [2, с. 3].

Поскольку в процессе изучения этой дисциплины студенты получают целостное представление о важных практических аспектах юридической деятельности, норм поведения юристов, определяющих нравственные основы взаимосвязи отношений «юрист – юрист», «юрист – клиент», «юрист – общественность», это способствует эффективной выработке у будущих специалистов профессиональных навыков поиска оптимальных решений в сложных ситуациях, непосредственно не урегулированным правом:

1. Исходя из требований социального прогресса, особенностей и условий функционирования украинского общества, надо определить роль и назначение юридической деятельности в структуре социальной деятельности.

2. В соответствии с первой задачи желательно осветить социальное назначение юристов на современном этапе реформирования государственных институтах, а также повысить авторитет юридической профессии.

3. Сформулировать общетеоретическую модель юриста высокого уровня квалификации, учитывая всю совокупность требований профессионального, личного характера, проанализировав опыт иностранных государств.

4. На основе существующих результатов научных исследований прогнозировать тенденции развития юридической науки, определять необходимые изменения в системе квалификационных требований в рамках конкретных юридических специальностей.

5. Производить практические рекомендации по решению проблем правовой деятельности, непосредственно зависит от уровня профессиональной подготовки, правовой культуры работника, его нравственных качеств в общем.

6. Предоставить организационно-методическую помощь студентам-юристам на первоначальном этапе обучения, подготовить их к основательному усвоению материала, сформировать личные представления о юридической теории и юридической практики, квалифицированно подготовить их к самостоятельному выбору будущей юридической специальности.

7. Сформировать устойчивую систему знаний о нравственных качествах юриста, сделать их элементом личной культуры, базой для дальнейшего формирования правового сознания человека [3,10].

Требования к знаниям и умениям студентов:

знать:

– основные категории деонтологии, имеющих особо важное значение в профессиональной деятельности юристов;

– место юридической деонтологии в общей системе профессиональной культуры юриста;

– особенности нравственного регулирования общественных отношений, возникающих при осуществлении юристами различных видов профессиональной деятельности;

– задачи и функции юридической деонтологии, этапы ее возникновения, становления и развития;

– специфику взаимодействия нравственного и правового регулирования деятельности юристов;

– главные направления и методы нравственного воспитания юристов;

уметь:

– реализовывать нормы морали в процессе осуществления юридической деятельности;

– выявлять, анализировать и решать конкретные проблемы морального характера, возникающие в работе юристов [2, с. 3; 3].

Литература:

1. Головкин Н. І. Навчальна програма дисципліни «Професійна етика» (для бакалаврів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 14 с.
2. Головкин Н. І. Навчальна програма дисципліни «Юридична деонтологія» (для бакалаврів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2013. – 20 с.
3. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія. (Основи юридичної діяльності). Навчальний посібник / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2008. – 487 с.

4. Денищик О.І. Формування моральної культури як складової професійної підготовки майбутніх юристів. Автореф. дис. ... канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопіль, 2010. – 22 с.
5. Малахов В. М. Етика: курс лекцій / В. А. Малахов. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – 214 с.
6. Makeєва О.М. Теоретико-методологічні засади формування правової культури майбутніх юристів / О.М. Makeєва // Юридичний вісник. - № 3(24). – 2012. – С.149-153.
7. Насіленко Л. Етичний складних комунікативної компетентності майбутніх юристів (в умовах педагогічного експерименту). Естетика і етика педагогічної дії. – 2015. – Вип. 9. – С. 60-69.
8. Савіщенко В.М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Савіщенко Вікторія Миколаївна; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
9. Сливка С.С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Сливка Степан Степанович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 32 с.
10. Скаун О.Ф. Юридична деонтологія / О.Ф Скаун. Підручник. перек. з рос. – Харків: Еспада, 2008. – 400 с.

Степан Лабудько
(Суми, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Нинішнє століття – це століття новітніх інформаційних технологій, наукових знань і глобальних проблем, що ставить перед сучасною освітою принципово нові задачі, пов'язані з підготовкою багатьох мільйонів людей до життя і діяльності в абсолютно нових умовах інформаційно-мобільного світу. Перш за все, це стосується впровадження в освітній процес сучасних методів і засобів навчання, вдосконалення й оновлення змісту навчальних програм з усіх предметів, підвищення ефективності навчання і підготовки всебічно розвинених здобувачів освіти в усіх навчальних закладах. Одним із засобів розв'язання поставленого завдання може стати використання новітніх інформаційних технологій, які значно підвищують ефективність роботи основних учасників процесу навчання – надавачів освітніх послуг та здобувачів освіти.

На допомогу організаторам освітнього процесу приходять такі інформаційні технології, що дозволяють створити для кожного здобувача освіти персональне освітнє середовище, забезпечують доступність до навчальних матеріалів незалежно від місцезнаходження і часу звернення. Такі системи називають хмаро-орієнтованими. Для сучасного освітнього середовища трендом є поступовий перехід до використання хмаро орієнтованих платформ постачання освітніх послуг і програмного забезпечення. Все це призводить до принципової зміни підходів до проектування, створення й організації інформаційно-освітнього середовища та об'єднання освітніх процесів у його структурі на базі єдиної платформи [6, с. 3].

Поява високотехнологічних освітніх платформ на основі хмарних технологій, використання послуг інформаційно-комунікаційних мереж, засобів віртуального і мобільного навчання є кроком уперед на шляху вирішення проблем доступності і якості освіти, що стають основними засадами створення і розвитку хмаро орієнтованого інформаційно-освітнього середовища. Тому на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства порушене питання є надзвичайно актуальним.

Мета статті. З'ясувати, що таке інформаційно-освітнє середовище сучасного закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає вітчизняна дослідниця С. Литвинова, сформувати необхідні навички та вміння можна тільки за допомогою застосування нових методів та елементів різних сучасних освітніх технологій на базі створеного інформаційного освітнього середовища, в якому визначальною стає інтеграція інформаційних та освітніх підходів до формування змісту освіти, добору методів і технологій навчання [6, с. 5].

Дослідженню проблем проектування, створення і впровадження інформаційно-освітнього середовища сучасного закладу освіти, розгляду технологій створення електронних курсів, контролю та оцінюванню знань здобувачів освіти приурочили свої дослідження зарубіжні та вітчизняні вчені: Г. Балл, В. Биков, Ю. Богачков, О. Григорова, В. Дейнеко, А. Кларк, Д. Кіган, В. Красношарпа, В. Кухаренко, С. Литвинова, М. Мур, О. Рибалко, Н. Сиротенко, О. Сорока, М. Томсон та інші [2; 5; 7].

Розглянемо, що таке інформаційно-освітнє середовище. На думку С. Литвинової, інформаційно-освітнє середовище (ІОС) – це штучно побудована система, структура і складові якої створюють необхідні умови для досягнення цілей освітнього процесу. Тобто, це система, у якій на інформаційному рівні задіяні та зв'язані між собою всі учасники освітнього процесу: адміністрація закладу, педагоги, ті хто навчаються, а також батьки та громадськість. Структура інформаційно-освітнього середовища визначає його внутрішню організацію, взаємозв'язок і взаємозалежність між його елементами. Його елементи виступають, з одного боку, як атрибути чи аспекти розгляду, що визначають змістовну й матеріальну наповненість, а з іншого –

як ресурси, що включаються в діяльність учасників освітнього процесу, набуваючи при цьому ознак навчальних засобів [6, с. 6].

На нашу думку, ІОС – це спеціально організоване середовище, спрямоване на: 1) придбання здобувачами освіти певних знань, умінь і навичок; 2) формування ключової (життєвої) компетентності; 3) забезпечення рівного доступу до освітнього процесу всіх його учасників. Таке середовище можна представити у вигляді структурної схеми (рис.1).

Рис. 1. Структура інформаційно-освітнього середовища закладу освіти

Створення інформаційно-освітнього середовища закладу освіти – тривалий і складний процес, який складається з декількох етапів: 1) масового освоєння інформаційно-комунікаційних технологій та технічних засобів; 2) створення комп'ютерних класів і автоматизованих робочих місць; 3) створення банку комп'ютерних програм та презентацій як освітнього значення, так і для управлінської діяльності закладу освіти; 4) створення баз даних; 5) активне впровадження нових інформаційних технологій в освітній процес та управління цим процесом.

Метою створення інформаційно-освітнього середовища закладу освіти є:

- створення інформаційних і телекомунікаційних систем для розвитку та удосконалення інформаційно-цифрової компетентності надавачів освітніх послуг, здобувачів освіти (студентів, учнів), а також батьків та громадськості;
- створення комп'ютерної інфраструктури навчального закладу;
- забезпечення інформаційно-методичного супроводу науково-педагогічних об'єднань педагогів різних спеціальностей;
- створення спільної матеріально-технічної та науково-методичної бази даних навчального закладу;
- супровід інформаційно-комунікаційної діяльності навчального закладу (сайт);
- використання комп'ютерних мереж (хмарних технологій) для організації навчальної діяльності здобувачів освіти та контролю їх навчальних досягнень;
- практичне засвоєння та застосування надавачами освітніх послуг та здобувачами освіти інформаційно-цифрової компетентності.

Створення інформаційно-освітнього середовища освітнього закладу включає сукупність технічних, програмних, телекомунікаційних і методичних засобів, що дозволяють застосовувати в освітньому процесі нові інформаційні технології і здійснювати збір, зберігання і обробку даних системи освіти.

Інформаційно-освітнє середовище здійснює підтримку освітнього процесу й автоматизацію управлінської діяльності, забезпечує ефективність освітнього процесу і будується на основі розвитку інформаційно-цифрової компетентності адміністрації, науково-педагогічних працівників (учителів) студентів (слухачів, учнів). Основною структурною одиницею ІОС є система управління освітньою діяльністю. Зазвичай, такі системи називають системами Е-навчання і вони мають дві складові: педагогічну та інформаційну. Педагогічні – це технології опосередкованого активного спілкування надавачів освітніх послуг із здобувачами освіти з використанням телекомунікаційного зв'язку та методики індивідуальної роботи навчаючих зі структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді. Інформаційні – це технології створення, передачі і збереження навчальних

матеріалів, організації та супроводу освітнього процесу Е-навчання за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку.

Як було сказано вище, Е-навчання передбачає створення і використання інформаційно-освітнього середовища, яке містить різні електронні джерела інформації: електронні навчальні курси (ЕНК); електронні підручники; віртуальні бібліотеки; бази даних освітніх ресурсів; веб-квести, призначені для реалізації цілей навчання; телекомунікаційні проекти; віртуальні матеріали методичних об'єднань учителів; телеконференції, форуми для вчителів і учнів; консультаційні віртуальні центри; наукові об'єднання здобувачів освіти тощо.

Одним із основних засобів Е-навчання є курси з навчальних предметів – електронні навчальні курси. Електронний навчальний курс – це інформаційна система, яка є достатньою для вивчення окремої навчальної дисципліни за допомогою опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому навчальному середовищі, що створене на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1, с. 37-38]. Технологічну схему розробки і створення ЕНК запропонував вітчизняний дослідник В. Кухаренко [2; 3; 5].

Сьогодні у світі існує достатня кількість інформаційно-освітніх систем для створення освітнього середовища закладу освіти та організації Е-навчання. Вони поділяються на дві великі категорії: з закритим кодом (комерційні); з відкритим кодом (поширюються безкоштовно). Вітчизняний досвід організації Е-навчання свідчить про те, що в Україні для створення інформаційно-освітніх середовищ найчастіше використовуються електронні системи Microsoft Office 365 і Google-class [1; 6; 7].

Висновки. Використання інформаційно-освітніх середовищ і сучасних технологій Е-навчання в освітньому процесі закладу освіти відкриває нові можливості та створює сприятливі умови для здобуття освіти суб'єктами не залежно від місця народження і майнового стану, робить навчання доступним для осіб з обмеженими можливостями.

Інформаційно-освітнє середовище закладу освіти – це інформаційна і телекомунікаційна система для розвитку та удосконалення інформаційно-цифрової компетентності надавачів освітніх послуг, здобувачів освіти (студентів, учнів), а також батьків та громадськості. ІОС закладу освіти: створює комп'ютерну інфраструктуру навчального закладу; забезпечує інформаційно-методичний супровід науково-педагогічних об'єднань педагогів різних спеціальностей; посилює матеріально-технічну та науково-методичну бази освітнього закладу; здійснює супровід інформаційно-комунікаційної діяльності навчального закладу (сайт, блоги тощо); дозволяє використовувати комп'ютерні мережі для організації освітньої діяльності здобувачів освіти та контролю їх навчальних досягнень; дає можливість практично засвоїти та застосувати надавачами освітніх послуг та здобувачами освіти інформаційно-цифрову компетентність.

Література:

1. Антощук С.В., Основи організації дистанційного навчання в післядипломній педагогічній освіті / С.В. Антощук, В.О. Гравіт // Наукове видання. – К. НАПН України, – 2015. – 180 с.
2. Биков В.Ю. Технологія створення дистанційного курсу: Навчальний посібник / Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сиротенко Н.Г., Рибалко О.В., Богачков Ю.М. // За ред. В.Ю. Бикова, В.М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с. http://dl.kharkiv.edu/file.php/1/Kuxarenko_PDF.pdf
3. Богачков Ю.М. Концепція проекту «Дистанційне навчання школярів» / Богачков Ю.М., Биков В.Ю., Красношарпа В.О., Кухаренко В.М., Пасіхов Ю.Я. // Інформаційні технології і засоби навчання № 5 (13). – К., – 2009. – Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/articles/krio/Bogachkov.pdf>
4. Вікіпедія. Електронне навчання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Вишнівський В.В. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів / Вишнівський В.В., Гніденко М.П., Гайдур Г.І., Ільїн О.О. // Навчальний посібник. – Київ: ДУТ, – 2014. – 140 с.
6. Литвинова С.Г. Методика проектування та використання хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу: методичні рекомендації / С.Г. Литвинова – Київ.: Компрінт, 2015. – 280 с.
7. Триус Ю.В. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук // За ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси. – 220 с.

Ольга Лучанінова, Марія Романенко
(Дніпро, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ТІМ-БІЛДІНГУ

Постановка проблеми. Нашій країні потрібні люди, які завдяки своїм лідерським якостям, високій компетентності, глибоким знанням своєї справи можуть згуртуватися у команди, обдумувати і втілювати в життя масштабні стратегії подолання державних проблем. Зі стін ЗВО будуть випускатися люди не тільки з міцною базою вищої освіти, а й ті, які володіють яскравими лідерськими якостями та вмінням працювати в команді. Готовий лідер, влаштувавшись у державні структури, громадські організації, не тільки зможе гідно

виконувати свої обов'язки, але й застосувати свої вміння тимбілдингу і досвід, щоб згуртувати навколо нової ідеї людей.

Ефективність розбудови суверенної, демократичної, соціальної та правової держави прямо пропорційно залежить від рівня громадянської зрілості та свідомості студентської молоді. На сучасному етапі Україна потребує якісних спеціалістів у різних сферах, які володіють лідерськими якостями. Лідерам під силу досягати вершин, знаходити нові шляхи розвитку як установ, так і галузей, і навіть цілих країн.

Сьогодні відчувається гостра потреба в новому поколінні лідерів зі стратегічним мисленням, неординарним баченням ситуацій, впевненістю в успіху. Директору фірми, який бажає мати саме такий колектив, буде корисно здійснювати тимбілдинг за допомогою спеціальних тренерів, які спрямують команду на вироблення командного духу, навчать працювати колективно, виявлять лідерів, а також допоможуть створити атмосферу неформального спілкування і добитися психологічного розвантаження [1]. Тому майбутні фахівці мають навчитися переборювати непередбачені ускладнення, маневрувати, бути готовим до тимчасових невдач. Вони повинні вміти постійно бути націленими на рух вперед, крок за кроком, але тільки вперед.

Мета статі. Розкрити важливість тимбілдингу у формуванні лідерських якостей майбутніх фахівців, охарактеризувати принципи тимбілдингу та особливості його застосування у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тимбілдинг (командотворення) (англ. Team building – побудова команди) це спеціально розроблені заходи, спрямовані на згуртування колективу, формування сильної команди, що успішно досягає будь-яких поставлених цілей [1]. Своєю появою термін зобов'язаний американському професору психології Елтону Мейо в 30-х рр. XX ст. [2]. Сама ж ідея командних методів взята зі спорту й пристосована до практики менеджменту.

Питання, як забезпечити в групі активну та ефективну роботу, вивчають багато вчених, зокрема Маковоз Є., Шиян А., Мороз В.

Прикладами ефективною команди дослідники вважають римське військо, трьохсот спартанців які характеризувалися мобільністю, відточеною дією, гнучкістю, згуртованістю, тактичною навченістю. Такі ознаки притаманні сьогодні сучасним командам фахівців [2].

Романовський О., Шаповалова В., досліджуючи психологію тимбілдингу, виокремлюють відповідно до специфіки діяльності команди принципи командо утворення: постановка командних цілей; командне виконання завдань; прийняття відповідальності всіма членами команди; визначення форми стимулювання; підвищення кваліфікації членів команди; креативність і творчий підхід до досягнення поставлених цілей; продуктивне функціонування команди в цілому та кожного її члена індивідуально [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Лідерські якості – різновид психолого-педагогічних якостей особистості, який відображає ставлення людини до людей і суспільства взагалі, проявляються в її суспільній поведінці та вчинках. Так, особливість постановки цілей під час функціонування команди полягає в тому, що вона повинна бути колективною – це фактор, що закладає основу. Цілі можуть бути й індивідуальними, але в результаті повинні посприяти або допомогти досягти реалізації загальної мети. Конкретні та чіткі завдання сприятимуть підвищенню ефективності діяльності, налагодженню спілкування, зниженню кількості конфліктних ситуацій. Чіткі завдання сприяють зосередженню кожного з команди на пошуку ефективних способів їх реалізації. Це позитивно впливає на мікроклімат у команді, бо за такої умови втрачають значення усі статуси, виникає довіра, людина стає цінністю, а також нею стає її внесок до спільної справи. Чим більш жорсткі вимоги, тим сильнішою є їх спонукальна сила [3]. Спільна робота налаштовує всіх членів команди на певний специфічний напрямок, в якому вони до цього не працювали. Формується довіра, дізнаються про індивідуальні особливості, краще дізнаються один про одного. Процес колективної роботи створює енергетичний потенціал та окремі зусилля кожного члена команди починає давати результат, що перевищує той, який може видати одна людина. Під час такої роботи часто знаходяться нові шляхи досягнення цілей та завдань. Особливо важливим і необхідним фактором для майбутнього лідера є прийняття на себе відповідальності за свою роботу. В такому випадку кожен докладає максимум зусиль та намагається задіяти весь свій потенціал.

Для отримання висококласних спеціалістів нам необхідно забезпечити розвивання лідерського потенціалу. Заклади вищої освіти мають розвивати у студентів основні лідерські якості, такі як: впевненість у власних силах; зацікавленість у досягненні власної мети і об'єднання людей навколо цієї мети; енергійність; ініціативність; соціальна активність; емоційна стійкість; організаторські здібності; розумові здібності; доброзичливість; емпатія; емоційна привабливість. Вирішити це завдання можна засобами тимбілдингу, які за допомогою ігор, спільного відпочинку, подорожей, роблять з групи згуртовану, сильну і рішучу команду. Адже одна людина не в силах ефективно вирішувати старі й нові проблеми країни, тому потрібно створювати команди однодумців, які будуть здатні розробляти плани заходів по вирішуванню проблем та втілювати їх у життя.

У сучасних умовах розбудови і оновлення всіх сфер суспільного життя в Україні особливо актуальною стає проблема лідерства, адже суспільство потребує лідерів, які здатні об'єднати навколо себе людей для досягнення поставленої мети і створити сприятливі умови для подальшого його розвитку, щоб згуртувати людей і досягнути мети, лідер має володіти засобами тимбілдингу.

В окремих закладах вищої освіти в освітніх програмах є навчальна дисципліна «Тимбілдинг в освітній організації», де враховується потреба в навичках конструктивної міжособистісної взаємодії в команді, мотивація й згуртованість груп, методи діагностики. Студент має знати культурні, особистісні, соціальні

відмінності, принципи створення команди; вмінні співробітничати всередині команди, володіти навичками лідера тощо. Тож засобами тимбілдингу можна досягти таких цілей у групах студентів, як: формування навичок успішної взаємодії студентів групи в різних ситуаціях; підвищення рівня особистої відповідальності за результат; перехід зі стану конкуренції до співпраці; підвищення рівня довіри й турботи між студентами групи; переведення уваги студента із себе на команду; підвищення командного духу, отримання заряду позитивного настрою.

У закладах вищої освіти запровадження викладачами тимбілдингу на заняттях буде сприяти розвитку й удосконаленню лідерських якостей студентів. Важлива роль у цьому питанні відводиться куратору студентської групи, який постійно вивчає студентів, спрямовує, підказує тощо. Сьогодні студрада закладу вищої освіти теж приділяє увагу цьому питанню, запрошує студентів на тренінг. Під керівництвом професійного бізнес-тренера, який перебуває з командою протягом всієї програми, учасники мають можливість опрацювати результати проходження вправ. Досягається це за допомогою рефлексії після кожного з них. Такий аналіз дозволяє учасникам зрозуміти, яким чином було прийнято те чи інше рішення, хто зайняв активну позицію, як це позначилося на загальному результаті, і чи всі були почуті. Крім того, проводяться обговорення і детальний аналіз всіх подій, що відбулися. Цей процес дозволяє об'єктивно оцінити ситуацію і зрозуміти, як діяти більш ефективно в подальшому. Основна мета таких ігор – командна робота. Наприклад, аудиторний тимбілдинг включає в себе деякі вправи «низького» мотузкового курсу, ігри командної взаємодії, а також вправи тренінгового формату. Протягом декількох годин студенти вчаться ефективно спілкуватися з уявними колегами, пробують різні способи комунікацій, разом знаходять рішення поставлених перед ними завдань. Під керівництвом професійних тренерів учасники зможуть виробити моделі спілкування і зрозуміють, як їх застосовувати в майбутній професійній діяльності. Можливості, які дає аудиторний тимбілдинг у виконанні TeamMaster: позитивний досвід спільного вирішення завдань; грамотний розподіл ролей у колективі; нові моделі роботи в команді; успішне проведення незалежно від погоди. Наголосимо, що в суспільстві люди об'єднуються в малі та великі групи. Вища школа є прикладом малої групи. Тренінг – це створення моделі ефективної команди, формування і посилення загального командного духу, прийняття особливостей один одного, згуртування колективу, отримання навичок спільної роботи і навчання прийомам вироблення загальної стратегії.

Висновок. Отже, майбутні фахівці зможуть об'єднуватись у сильні команди, і це сприятиме успіху, адже це дозволяє зняти дефіцит фахівців у конкретній галузі, допоможе заповнити функціональну структуру організації, вирішити кризову ситуацію і впоратися зі складним творчим завданням, оптимізувати систему управління організації завдяки згуртуванню команди. Студентська молодь – майбутнє, наприклад, територіальної громади, країни, нації. Виховання відповідальних лідерів нової генерації – першочергове завдання з огляду на сучасні соціально-політичні та економічні трансформації українського соціуму.

Література:

1. Бізнес-публікації. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://msb.aval.ua/news/?id=24405>
2. Куликова, Т.И. Тимбилдинг [Электронный ресурс] / Т.И. Куликова.– 2015.– 139 с.: ил. – ISBN 978-5903-978-16-8.— Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/338173>
3. Психологія тимбілдингу: навчальний посібник / Романовський О.Г., Шаполова В.В., Квасник О.В., Гура Т.В.; за заг. ред. Романовського О.Г., Калашникової С.В. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2017. 92 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Лучанінова О.П.

Рафик Минлишев
(Ташкент, Узбекистан)

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВОЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ВУЗА НА ВОЕННОЙ КАФЕДРЕ

Составной частью профессионального образования в Узбекистане является подготовка офицерских кадров, связанная с обучением граждан по программам подготовки офицеров запаса.

В современных условиях возрастает необходимость поиска новых подходов к проблеме интеграции военного обучения в гражданских вузах в систему дополнительного профессионального образования, организации на базе вузов, имеющих военные кафедры, системы переподготовки офицеров запаса.

Другой важной проблемой, стоящей перед военными кафедрами гражданских вузов, является модернизация организации и методики военного обучения, что обусловлено в первую очередь новыми требованиями к качеству военного образования.

В связи с этим необходимо с иных позиций осуществлять проектирование педагогического процесса, внедрение профессионально ориентированных технологий.

Существующая система подготовки офицеров запаса в целом обеспечивает накопление необходимых мобилизационных ресурсов для развертывания Вооруженных Сил в военное время. Вместе

с тем она имеет ряд противоречий, негативно влияющих на конечные результаты подготовки квалифицированных офицерских кадров.

Одной из отличительных особенностей военного образования является сочетание военно-профессиональной подготовки с общеобразовательной и профильной подготовкой в соответствии с государственными стандартами.

Подготовка военных кадров на базе гражданских вузов имеет большой историко-педагогический опыт, лучшие традиции которого сохраняют свою актуальность и практическую ценность, что нашло выражение в следующих принципах: воспитывающий характер обучения; связь воспитания с повседневной действительностью; воспитание в коллективе; индивидуальный и дифференцированный подход; опора на положительное в личности воспитуемого; сочетание высокой требовательности с уважением достоинства будущих воинов, забота о них; учет национальных особенностей.

Обеспечение эффективности образовательной деятельности, осуществляемой военной кафедрой в вузе, в широком общепедагогическом смысле предполагает:

- сохранение единства и тесной взаимосвязи между основными компонентами педагогического процесса на всех уровнях его функционирования;
- согласованное и взаимосвязанное использование оптимальных средств, форм, методов учебно-воспитательной работы;
- систематизация и последовательность данной деятельности в процессе осуществления ее различными субъектами;
- установление координационных связей и оптимального взаимодействия военной кафедры с общевузовскими кафедрами.

Эффективность образовательной деятельности, проводимой кафедрой, определяется по результатам подготовки к службе в Вооружённых Силах, степени успешности формирования патриотизма, гражданственности, военно-профессионального облика будущего офицера запаса. Перед военной кафедрой стоит задача организации и координации всех предметов и видов обучения, исходя из целей подготовки специалиста. Такая взаимосогласованность относится не только к определению содержания, методов, форм и средств обучения, но и к способам проектирования содержания специальных военных дисциплин.

Совершенствование учебного процесса предполагает интенсификацию учебного процесса, мотивацию к изучению военных дисциплин, активизацию учебной деятельности студентов, мониторинг процесса военно-профессиональной подготовки, достаточность его методического оснащения.

Учебный процесс на военной кафедре строится с учетом основных принципов обучения: научности, сознательности, активности, наглядности, и связи с жизнью Вооруженных Сил.

Организация образовательного процесса на военной кафедре требует актуализации на воспитательной функции. Отношение, степень готовности студентов к военно-профессиональной подготовке имеют различия. Изучение и обобщение опыта позволило выявить устойчивую заинтересованность обучающихся в получении образования, а в некоторых случаях негативное отношение к воспитательным воздействиям, направленным на изменение отдельных личностных качеств, взглядов, привычек. Это требует от работающих на кафедре педагогов не только профессиональной компетентности, но и высокой степени сформированности таких качеств, как эмпатия, тактичность, толерантность, уважения достоинства воспитуемых, знания и учета возрастных особенностей, способности к собственному саморазвитию и самовоспитанию.

Военная кафедра в процессе своей деятельности реализует две основные цели: 1) формирование профессиональной компетентности в соответствии с требованиями выбранной студентом военно-учетной специальности; 2) формирование у студентов личностных качеств, необходимых для их успешной практической деятельности на первичных офицерских должностях. При этом необходимо учитывать, что учебно-воспитательная работа на кафедре ведется с молодыми людьми, получившими воспитание в семье, образовательных учреждениях и имеющими, в отдельных случаях, опыт работы. Специфика целей и задач определяют и характер соответствующих изменений в организации и управлении учебно-воспитательным процессом на военной кафедре. Так, формирование общей культуры личности является задачей как для педагогов, работающих на военной кафедре, так и для преподавателей других кафедр вуза. В этом смысле общеобразовательные и военные кафедры действуют в одном направлении и дополняют друг друга. Сложности возникают в связи с различиями в профессиональной направленности обучения и воспитания, поскольку каждая из сторон решает свою самостоятельную задачу, определенную профилированными специалистами, работающими в различных областях. Важно учитывать эти различия и обеспечивать сотрудничество общеобразовательных и военной кафедр.

Можно выделить следующие направления, по которым строится организация взаимодействия общеобразовательных, специальных и военной кафедр вуза: согласование мероприятий по воспитательной работе военной кафедры с руководством факультетов, общественными и студенческими организациями; организация совместных научных исследований и разработка методики военно-патриотического воспитания студентов.

Преподаватели военной кафедры проводят большую подготовительную работу среди студентов вуза с целью их мотивации к обучению по определенной военно-учетной специальности, учитывая то, что

молодые люди поступают в университет, в основном ориентируясь на приобретение прежде всего гражданской, а не военной профессии.

Немаловажную роль в привлечении студентов к получению военной профессии играет микросреда, созданная на кафедре. Она максимально приближена к военной службе, чтобы студент, обучаясь на военной кафедре, усваивал модель поведения в соответствии с требованиями воинских уставов. Достигается это посредством четкой организации учебного процесса, твердого уставного порядка, высокой требовательности к студентам, личного примера преподавателей.

Воспитательная работа является важнейшей составной частью деятельности, осуществляемой военной кафедрой. Она обусловлена задачами, стоящими перед преподавателями, ведущими подготовку офицеров запаса, и проводится по двум направлениям:

- гражданское, нравственное, эстетическое и физическое воспитание студентов, обучающихся по основной и дополнительной специальности;
- воинское и патриотическое воспитание студентов.

Особое место в системе воспитательной работы занимает воинское воспитание, представляющее собой целенаправленный непрерывный процесс формирования высоких морально-психологических и боевых качеств будущих офицеров, вооружения их знаниями, умениями и навыками, необходимыми для успешного выполнения обязанностей в воинской службе и защите Отечества. Составной частью воинского воспитания офицеров запаса является патриотическое воспитание.

Литература:

1. Афанасьев А.К. Компетентностный подход к профессиональной подготовке офицеров запаса автомобильных войск в вузе // Материалы Международной научно-технической конференции «Наука и образование-2008». – Мурманск: МГТУ, 2008. – С. 950-953.
2. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. – 2004. – №8. – С. 26-30.
3. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования, компетентностный подход / М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 216 с.

Марина Митрохіна
(Харків, Україна)

СПІВПРАЦЯ ВИКЛАДАЧІВ ВИПУСКАЮЧОЇ ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ «БУДІВНИЦТВО МОСТІВ ТА ІНШИХ ШТУЧНИХ СПОРУД» В ХАРКІВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОМУ КОЛЕДЖІ З ПІДПРИЄМСТВАМИ ТА УСТАНОВАМИ МОСТОБУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Метою налагоджування тісної співпраці викладачів випускаючої циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд» з працедавцями є створення умов для ефективної реалізації права випускників-мостовиків на працю, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, забезпечення їх першим робочим місцем.

Сьогодні істотно підвищилася актуальність вкладу працедавців у визначення завдань і змісту освіти. Фактично питання ставиться таким чином, що в розвитку освіти повинні брати участь дві рівноправні сторони – працедавці і навчальні заклади.

В силу цього, викладачами циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд», була розроблена стратегія по забезпеченню випускників професійними компетенціями, що відповідають вимогам ринку праці. Основним вектором цієї стратегії є створення системи ефективної взаємодії з працедавцями, що спрямована на встановлення довготривалого взаємовигідного партнерства.

Викладачі циклової комісії пропонують такі напрями діяльності щодо сприяння працевлаштуванню випускників:

- організація зустрічей роботодавців зі студентами та випускниками з питань можливості їх подальшого працевлаштування на підприємствах де згідно класифікатора професій можуть працювати наші випускники;
- корегування навчальних і робочих програм з фахових дисциплін згідно рекомендацій кафедри «Мости, конструкції та будівельна механіка» ХНАДУ і роботодавців після проходження переддипломної та технологічної практик;
- організація екскурсій на підприємства мостобудівельної галузі з метою ознайомлення студентів з діяльністю цих підприємств;
- залучення викладачів ХНАДУ до участі у науково-практичних студентських конференціях, де вони можуть визначити обдарованих студентів і залучити їх до продовження навчання;
- участь студентів у обстеженнях штучних споруд разом з викладачами ХНАДУ і фахівцями інститутів «Харківдіпрошлях» і «Промтранспроєкт» для збільшення зацікавленості в обраному фаху і, як наслідок, мотивації до кращого оволодіння професійними компетенціями, що підвищує вірогідність успішного працевлаштування;

– пошук нових підприємств, установ та організацій для укладання з ними угоди щодо проходження виробничих практик і подальшого працевлаштування після закінчення навчання;
– підтримка системи зворотного зв'язку між працедавцями та цикловою комісією для отримання об'єктивної оцінки якості фахової підготовки;
– здійснення моніторингу працевлаштування випускників та відстеження їхнього кар'єрного зростання;
– здійснення моніторингу фахових вакансій, тобто співпраця з центром зайнятості.

З метою підвищення якості підготовки майбутніх фахівців спеціальності 192 «Будівництво та цивільна інженерія» (спеціалізація «Будівництво мостів та інших штучних споруд») студенти проходять виробничі та переддипломну практики у провідних підприємствах дорожньо-будівельної галузі.

Саме під час проходження виробничих практик студенти починають розуміти, яку спеціальність вони обрали.

У ході виробничих практик співпрацюють дві зацікавлені сторони: з одного боку це студенти, які отримують об'єктивну інформацію про переваги і недоліки конкретного підприємства; з другого боку – працедавці, які ретельно спостерігають за здібностями і поведінкою в колективі студентів і можуть зробити висновок про те, кому зі студентів запропонувати роботу і на якій посаді.

Виробнича практика студентів являється органічною частиною навчального процесу і ефективною формою підготовки молодшого спеціаліста до трудової діяльності.

У період виробничих практик здійснюється:

- практичне навчання студентів професійної діяльності;
- формування основних професійних навичок та вмінь відповідно з кваліфікаційною категорією;
- розширення поглиблення та систематизація знань на основі вивчення роботи передових містобудівельних та ремонтних організацій з одержанням однієї з робочих професій;
- формування моральних якостей майбутнього фахівця;
- виховання свідомої трудової та виробничої дисципліни, поваги до трудових традицій виробничого колективу;
- придбання досвіду організаторської та виховної роботи;
- засвоєння студентами основ законодавства з охорони праці, системи стандартів безпеки праці у дорожньому будівництві, вимог правил гігієни та виробничої санітарії, протипожежного захисту, охорони навколишнього середовища.

Викладачі разом зі студентами ознайомлюються з сучасними технологіями будівництва, експлуатації та ремонту штучних споруд; з новими видами будівельної техніки та з останніми науковими розробками у галузі виготовлення будівельних матеріалів і конструкцій.

Студенти ХДАДК під час технологічної практики в КП «Шляхрембуд» приймали участь ремонті таких штучних споруд Харкова:

- ремонт моста, що поєднує район Держпрома з Харківським Університетом ім. Каразіна;
- ремонт Балашовського моста і підходів до нього по вул. Плеханівській;
- ремонт найбільшого в місті Харків комплексу штучних споруд на проспекті 50-річчя ВЛКСМ.

Взагалі за час існування спеціальності «Будівництво мостів та інших штучних споруд», в період проходження технологічних практик, наші студенти брали участь у будівництві та ремонті таких мостів, шляхопроводів та автомобільних доріг: міст через р. Дніпро у м. Херсоні, вантовий міст через р. Дніпро у м. Києві, міст через р. Південний Буг у м. Вінниці, міст через р. Уж у м. Ужгороді, міст через р. Домниця у Закарпатті, мости у Харківській області та м. Харкові, шляхопровід у м. Бориспіль, міст через р. Десна у м. Чернігові, міст через р. Остер у м. Остер, Подільсько-Воскресенський міст у м. Києві, шляхопроводи на а/д Харків Довжанський в Запорізькій області, ремонт автодоріг Дергачівського району Харківської області, ремонт автодоріг Зачепилівського району Харківської області, ремонт автодоріг Богодухівського району Харківської області.

Усі сучасні технологічні рішення стосовно засобів виконання ремонту штучних споруд були проаналізовані і наведені у звітах студентів про виконання технологічної практики.

Під час переддипломної практики студенти узагальнюють та удосконалюють знання та практичні навички, що одержані в процесі вивчення спеціальних дисциплін, в процесі проходження навчальних геодезичної та геологічної практик, виробничої технологічної практики. Вони ознайомлюються з передовою технологією, організацією праці та економікою виробництва; набувають організаторські навички за вибраною спеціальністю; збирають матеріали до дипломного проекту.

Дуже важливим напрямком діяльності студента під час проходження переддипломної практики є ознайомлення з науково-іноваційною діяльністю інститутів, що займаються проектуванням штучних споруд.

Науково-іноваційна діяльність проектних інститутів Харкова направлена на використання сучасних будівельних матеріалів для будівництва і ремонту штучних споруд, що зменшують кошторисну вартість споруди; дають можливість збільшити навантаження на споруду; збільшують термін безремонтної праці споруди; збільшують термін існування споруди.

Саме під час переддипломної практики студенти починають розуміти чи цікаво їм займатися тією чи іншою науковою проблемою ⇒ у якому проектному інституті їм хотілось би працювати. З іншого боку

фахівці спостерігають за роботою студента і приймають рішення стосовно зацікавленості у конкретному майбутньому працівнику.

Дуже важливе значення під час проведення переддипломної практики грає організація «круглих столів» для спілкування студентів з провідними фахівцями – проектувальниками.

Плодотворною є співпраця викладачів циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд» з викладачами кафедри «Мости конструкції і будівельна механіка» ХНАДУ під час проведення щорічних науково-практичних студентських конференцій на тему «Нові досягнення в будівництві і ремонті мостів та інших інженерних споруд на автомобільних дорогах». Слухаючи доповіді студентів викладачі ХНАДУ визначають найбільш обдарованих з них і залучають до продовження навчання, що є одним з шляхів працевлаштування (приблизно 40 % випускників спеціальності продовжують навчання в ХНАДУ).

Як показує аналіз, проведення студентами наукових досліджень при підготовці к конференції, впливає на якість навчального процесу: з'являється нова інформація, яка доповнює і розширює лекційний матеріал, спонукає до введення у навчальну програму нових практичних і лабораторних робіт, надає студентським гурткам інтересну тематику для поглибленого вивчення окремих професійних проблем.

Саме під час підготовки і проведення науково-практичних конференцій здійснюється поєднання трудового та інтелектуально - духовного виховання студентів, а саме:

- розвиток пізнавального інтересу, творчої активності, мислення;
- виховання потреби самостійно здобувати знання та готовності до застосування знань, умінь у практичній діяльності;
- реалізація особистісного життєвого вибору та побудова професійної кар'єри на основі здібностей і знань, умінь і навичок;
- виховання здатності формувати та відстоювати власну позицію.

Найбільш цікаві доповіді викладачі ХНАДУ пропонують для участі у міжнародній науково-практичній конференції, яку проводить кафедра «Мости конструкції і будівельна механіка».

Під час навчання у коледжі студенти спеціальності «Будівництво мостів та інших штучних споруд» мають можливість співпрацювати зі своїми майбутніми працедавцями під час їх участі у обстеженнях штучних споруд.

За останні роки студенти-мостовики ХДАДК приймали участь у обстеженні таких мостів і шляхопроводів: обстеження мотового переходу через р. Рогань в с. Рогань Харківської області, обстеження мостового переходу через р. Мжа в м. Зміїв в Харківській області, обстеження Балашовського шляхопроводу в м. Харкові, обстеження комплексу споруд по проспекту 50-річчя ВЛКСМ (три естакади, шляхопровід, міст через р. Немишля).

Участь студентів у обстеженнях значно збільшує зацікавленість в обраному фаху і, як наслідок, мотивує їх до кращого оволодіння професійними компетенціями, що підвищує вірогідність успішного працевлаштування.

Проведення екскурсій на провідні підприємства мостобудівельної галузі чудово демонструє прислів'я «краще один раз побачити, ніж сто разів почути».

Під час екскурсій студенти ознайомлюються з діяльністю підприємств, і як наслідок, дають собі відповідь на запитання «Чи бажаю я тут працювати?».

Дуже важливо, що екскурсії були не тільки наглядними, а ще й змістовними, тому у програму екскурсій входить співбесіда з керівниками або провідними фахівцями підприємства.

Викладачі циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд» щорічно організують екскурсії на заводи ЗБК, мостозагони, ДЕПи, підприємство з виготовлення опалубок PERI і т.д.

Дуже важливо, щоб викладачі випускаючої циклової комісії підтримували тісний зв'язок з працедавцями, тому що тільки вони можуть об'єктивно оцінити якість підготовки випускників і надати пораду, як її поліпшити.

Ця співпраця в циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд» виконується за такими напрямками:

- співпраця з працедавцями під час технологічної практики дає можливість оцінити теоретичні знання і практичні навички студентів, що відображається у характеристиці студента після проходження практики;
- співпраця з працедавцями під час переддипломної практики, що відображається у рецензіях провідних фахівців на якість виконання дипломного проекту;
- отримання консультацій працедавців стосовно корегування навчальних планів, списку фахових компетентностей, тематики практичних і лабораторних робіт, плану роботи фахових гуртків, тематики доповідей науково-практичних студентських конференцій;
- посилення практико-орієнтованого напрямку навчального процесу.

Висновки:

Співпраця циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд» з працедавцями переслідує єдину мету: допомогти випускникові вигідно продати отримані знання. Затребуваність молодого фахівця на ринку праці служить індикатором конкурентоспроможності коледжу і конкретної спеціальності.

Література:

1. Рогова Т.В. «Професійна підготовка студентів у ВНЗ: її ознаки та якість».
2. Новиков О., Пташник М. «Якість підготовки фахівців-проблема сучасності».
3. Горбунова Н.В. «Наукова складова професійної підготовки фахівців».
4. Скиба М.Є. «Базові складові якості професійної підготовки фахівців у Хмельницькому національному університеті»

Ольга Лучанінова, Марина Острікова
(Дніпро, Україна)

ІННОВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ, МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ, ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ЛЕКЦІЇ

Постановка проблеми. Викладацька професія вимагає особливої чутливості до постійно обновлюваних тенденцій суспільного буття, здатності до адекватного сприйняття, потреб суспільства і відповідного коригування своєї роботи. Особливу значущість має ця здатність за постіндустріальної, інформаційної доби, яка потребує багатьох принципово відмінних від попередніх навичок, умінь і відповідного мислення. Школа, вища школа як один із найважливіших інститутів соціалізації людини, підготовки молоді до ролі активних суб'єктів майбутніх суспільних процесів повинна бути винятково уважною як до нових реалій і тенденцій суспільного розвитку, так і до нововведень у сфері змісту, форм і методів навчання та виховання. Відповідно інновації мають характеризувати професійну діяльність кожного викладача. Нововведення (інновації) не виникають самі собою, а є результатом наукових пошуків, аналізу, узагальнення педагогічного досвіду.

Проблема організації занять інноваційними методами є актуальною у сучасній педагогіці, оскільки в період навчання формуються знання та уміння щодо професійної діяльності та основи самоосвіти, складаються основи самоосвіти. Тому важливо, щоб студенти в процесі навчання усвідомили, що будь-які знання можуть вважатися справжнім надбанням особистості лише у випадку, якщо вони стали об'єктом власної діяльності.

Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення викладачів до освоєння та застосування педагогічних новинок, конкуренція освітніх закладів, яка стимулює пошук нових форм, методів організації освітнього процесу, диктує відповідні критерії щодо добору майбутніх викладачів. Головною рушійною силою інноваційної діяльності є викладач, оскільки суб'єктивний чинник є вирішальним і під час впровадження і поширення нововведень. Педагог-новатор є носієм конкретних нововведень, їх творцем, модифікатором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційна діяльність в Україні передбачена проектом Концепції державної інноваційної політики (1997) та проектом Положення «Про порядок здійснення інноваційної діяльності у системі освіти» (1999). Інноваційними процесами в освіті опікуються Дубасенюк О., Сисоєва С., Пехота, О., Олійник П., Нісімчук А. Балик Н., Буркова Л., Дем'янюк Т. та інші.

Інновація освіти – цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду.

Дубасенюк О.А., досліджуючи інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки, наголошує, що сьогодні «за орієнтир береться теоретична модель “інноваційної людини”, випробувана у світі. Інноваційна людина – особа такого соціально- культурного ґатунку, яка здатна творчо і результативно працювати, бути конкурентоспроможною в умовах сьогодення. Відповідно навчальний процес має бути трансформований у напрямі індивідуалізації освітньої взаємодії, навчання, формування творчого мислення і збільшення самостійної роботи студентів» [3, с. 24].

Балик Н. студіює досвід і перспективи впровадження нових технологій інноваційного навчання у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Ігнатюка, розглядає ІК-компетентності викладачів.

Буркова Л. досліджує теоретико-методологічні засади застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі.

Дем'янюк Т. вивчає інноваційні підходи у підготовці майбутніх педагогів: освітньо-виховні технології організації навчального процесу; діалогізація освітнього процесу; формування педагогічної культури майбутнього конкурентоспроможного педагога; впровадження тьюторських технологій у виховний процес; наставник-консультант у системі виховання студентів.

Мета статті. Аналіз джерел дає підстави охарактеризувати інноваційні процеси в освіті, які сприяють інноваційній спрямованості професійної підготовки студентів, майбутніх викладачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідницькому досвіду властиве вдосконалення форм, методів, засобів навчання й виховання на основі їх теоретичного аналізу, узагальнення, творчого використання. Відбувається це у процесі щоденних спостережень за роботою педагогів-новаторів, на

нарадах, семінарах-практикумах, конференціях. Упровадження передового педагогічного досвіду в практику потребує належно підготовлених, готових до інноваційної діяльності викладачів, здатних на творчий пошук, а також керівників освітніх закладів.

Інноваційна поведінка і креативність (творчість) майбутніх викладачів формуються під впливом середовища. Воно повинно мати високий ступінь невизначеності і потенційну багатоваріантність (багатство можливостей). Невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів; багатоваріантність забезпечує можливість їх знаходження. Крім того, середовище повинно містити зразки креативної поведінки та її результати.

Професій на компетентність охоплює знання, уміння, навички, здібності, особистісні якості, що сприяють підвищенню ефективності виконання індивідом виробничих і соціальних функцій.

Успішне впровадження нової парадигми освітньої діяльності, зокрема переходу від викладання дисципліни до освоєння науки сприятиме інноваційна лекція. Вона є спеціальною формою організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Маючи чітке уявлення про зміст та критерії педагогічних інновацій, володіючи методикою їх застосування, майбутні викладачі вчать послідовно впроваджувати у свою практику. Але часто буває, що педагогічні інновації, у зв'язку з відсутністю належної педагогічної експертизи та апробації, недостатньою організаційною, технічною, психологічною підготовленістю педагогічних кадрів, не знаходять подальшої реалізації. Часто поспішне впровадження нововведень призводить згодом до відмови від них. Увесь цей комплекс причин свідчить про не сформованість у школах потрібної морально-психологічної ділової атмосфери, іншими словами – інноваційного середовища.

Засоби навчання завжди виступали як ресурси здійснення навчально-виховної діяльності, структурно-упорядкована взаємодія яких створює умови для успішного досягнення цілей навчання і виховання.

Виділяють критерії готовності до інноваційної діяльності [4]: усвідомлення необхідності інноваційної діяльності; готовність до творчої діяльності щодо нововведень у школі; впевненість у тому, що зусилля, спрямовані на нововведення в школі, принесуть результат; узгодженість особистих цілей з інноваційною діяльністю; готовність до подолання творчих невдач; органічність інноваційної діяльності, фахової та особистісної культури; рівень технологічної готовності до інноваційної діяльності; позитивне сприйняття свого минулого досвіду і вплив інноваційної діяльності на фахову самостійність; здатність до фахової рефлексії. Суттєво впливає на цей процес впровадження педагогічного досвіду, творчий пошук, морально-психологічний клімат, матеріально-технічні, санітарно-гігієнічні та естетичні умови праці. В організації творчої діяльності важливим є вибір актуальної та посильної для педагогічного колективу теми, чітке формулювання мети і завдань творчого пошуку як усього колективу, так і кожного педагога зокрема, оптимальний розподіл і кооперація праці. Процес упровадження інновацій доцільно розподілити на основні етапи, врахувавши теоретичну та практичну підготовку вчителів, на підставі всебічного аналізу своєчасно коригувати його зміст, темп та етапи, накреслюючи нові перспективи роботи.

Інноваційна спрямованість роботи майбутніх викладачів визначається критеріями педагогічних інновацій, до яких належать: новизна, що дає змогу визначити рівень новизни досвіду (абсолютний, локально-абсолютний, умовний, суб'єктивний рівні новизни); оптимальність, яка сприяє досягненню високих результатів за найменших витрат часу фізичних, розумових сил; результативність та ефективність; можливість творчого застосування в масовому досвіді [4].

Підготовка майбутнього фахівця «має бути адекватною запитам практики і разом з цим більш персоналізованою, надаючи кожному студенту вже в період навчання можливості для поглиблення своєї професійної підготовки, оволодіння основами педагогічної майстерності, з урахуванням інноваційних технологій» [3].

Так, інноваційна лекція спрямована на активізацію мислення і поведінки студентів, носить здебільшого проблемний та пошуковий характер, сприяє налагодженню оперативного зворотного зв'язку викладача зі студентами, забезпечує інтенсифікацію педагогічної праці, стимулює самостійне здобуття знань студентами та забезпечує високі результати навчальної діяльності [1].

Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення вчителів до освоєння та застосування педагогічних новинок, конкуренція загальноосвітніх закладів, яка стимулює пошук нових форм, методів організації навчально-виховного процесу, диктує відповідні критерії щодо добору майбутніх викладачів. Головною рушійною силою інноваційної діяльності є майбутній викладач, оскільки суб'єктивний чинник є вирішальним і під час впровадження і поширення нововведень. Педагог-новатор є носієм конкретних нововведень, їх творцем, модифікатором.

Як підкреслюють Н. П. Дементієвська та Н. В. Морзе, основною і визначальною відмінністю інноваційних засобів навчання нового покоління від попереднього покоління технічних засобів навчання є програмно-апаратна реалізація, тобто їх обов'язковими складовими є не тільки пристрої відтворення звуку і зображення, принципи фізичної реалізації яких не набагато відрізняються від реалізації засобів навчання, розроблених двадцять і більше років тому, а й програмні засоби, що застосовуються для управління ними [2, с. 122].

Наприклад, проблемна лекція починається з питань, із постановки проблеми, яку в процесі викладення матеріалу необхідно вирішити. Проблемна лекція передбачає високу активність студентів й ефективність засвоєння інформації. Це досягається шляхом самостійної роботи студентів під час лекції. Такий тип лекцій включає два етапи: мозкову атаку; селекцію ідей. Лекція-провокація. Розроблена для розвитку у студентів вміння оперативно аналізувати професійні ситуації, виступати в ролі експертів, опонентів, рецензентів, виокремлювати недостовірну або неточну інформацію. Такі вміння можна формувати, використовуючи принцип ігрової діяльності – конфліктності, проблемності, спільної діяльності.

Висновок. Отже, час не залишає нам вибору, а вимагає швидких рішень. Професійне навчання має йти пліч-о-пліч з часом. Інновації в навчанні – шлях у якісне професійне майбутнє, тільки актуальними нововведеннями ми зможемо вчитися та навчати. Використання інноваційних засобів навчання суттєво підвищує ефективність викладання, наочно демонструє переваги особистісно-орієнтованого навчання, дозволяє вчителю переставити акценти в методиці викладання предмета, підвищити інтерес учня до свого предмету, дозволяє залучити до активної форми роботи на уроці як сильних учнів, так і тих, кому опанування предметом дається важче. Необхідно забезпечувати взаємозв'язок професійно спрямованих дисциплін із професійною діяльністю студентів у процесі набуття ними якостей, використовувати у процесі навчання студентів інноваційні форми, методи та засоби навчання, а також підсилити навчально-методичне забезпечення щодо формування у студентів, майбутніх викладачів, професійно-особистісних якостей.

Література:

1. Борисенко Л.Л Впровадження інтерактивних технологій навчання: з досвіду київського національного економічного університету імені вадима Гетьмана Електронний ресурс. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/43282085>.
2. Дементієвська Н. П., Морзе Н. В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів // Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук. праць / За ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атіка, 2005. 272 с. С. 120-134.
3. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: Монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 14-47.
4. Інновації в освіті. Критерії педагогічних інновацій Електронний ресурс. Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5539372/page:41/>

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Лучанінова О.П.

Ірина Павленко
(Суми, Україна)

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗШИРЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Нові технології стрімко проникають у освітній процес. Інтерактивне обладнання, електронний облік успішності учнів, навчальні 3D-відео, віртуальні подорожі, друк тривимірних конструкцій вже стали частиною уроків у деяких українських школах. У зв'язку з цим у освітній діяльності у глобальних масштабах ведеться пошук нових засобів і методів, що дозволяють розширити можливості сучасного електронного навчання. Одним з найбільш перспективних напрямків цих досліджень вважається розробка технологій, що дозволяють створювати віртуальне навчальне середовище.

У науковців не існує єдиного розуміння сутності «віртуальна реальність», а генезис терміна «віртуальне» розпочинається з античних часів. Ю. Шадських у своєму дослідженні узагальнює, що у сучасному світі «віртуальна реальність – це продукт нових інформаційних технологій».

В 1990 році з'явився термін «доповнена реальність». На відміну від віртуальної, доповнена реальність не заміщує людині весь навколишній світ віртуальною альтернативою, а доповнює, збагачує її, додаючи поверх навколишніх предметів додаткову інформацію [1].

Наше дослідження будемо проводити у межах комп'ютерної науки. Американець Пол Мілграм (Paul Milgram) і японець Фуміо Кісіно (Fumio Kishino) ще у 1994 році детально описали онтологічний континуум «віртуальність-реальність» як простір між реальним і віртуальним світами, усередині якого розміщена доповнена реальність, що розташовується ближче до реальності і доповнена віртуальність, що є ближчою до віртуального середовища [3].

Серйозним поштовхом в розвитку віртуальної реальності стали смартфони. Мобільність та наявність датчиків положення в просторі дозволили знайти практичне застосування цій технології. В 2014 році компанія Google представила Google Cardboard – шолом, зібраний з картону, оптичних лінз, магніту і застібок, в який вставляється смартфон. Оскільки він легкий у виготовленні та дешевий, а смартфон є майже у кожного, віртуальна реальність широко розповсюдилась, в тому числі як один з нових, експериментальних методів навчання. Наразі існує спеціальний шолом віртуальної реальності, який

підключається до комп'ютера. З його допомогою можна побачити об'ємне зображення різних предметів і явищ, а джойстиком керувати цим зображенням [3].

Феномен VR полягає у тому, що особа потрапляє у середовище, яке було попередньо спроектовано і реалізовано за допомогою спеціальних технічних засобів. Технічними засобами, що використовуються для спостереження віртуальної реальності, є шоломи, окуляри віртуальної реальності. І. В. Галузо, Р. В. Опарин визнають, що «доповнена реальність (AR – англ. Augmented Reality) не змінює бачення людиною оточуючого середовища, а лише доповнює його штучними даними». Тобто фізичний світ доповнюється цифровими даними у режимі реального часу за допомогою комп'ютерних пристроїв – смартфонів, планшетів, окулярів доповненої реальності і програмного забезпечення до них. Змішану реальність (MR – англ. Mixed Reality) будемо розглядати як поєднання реальної і віртуальної реальностей, коли правдоподібні віртуальні об'єкти накладаються на реальне середовище. При цьому глибина занурення у віртуальну реальність вище, ніж у доповненої реальності. Доповнена віртуальність (AV – англ. Augmented Virtuality) є категорією змішаної реальності, яка відноситься до злиття об'єктів реального світу у віртуальному світі. Для позначення сукупності віртуальної, доповненої, змішаної реальності використовують термін «Розширена реальність» (XR – англ. Extended Reality) [4].

Визначають п'ять мотивів використання віртуальної реальності:

- *наочність* (наприклад, завдяки 3D-графіці можемо показати хімічні процеси на рівні атомів. Віртуальна реальність дозволяє не просто дізнатися про явище, а надає можливість отримати доступ до деякого ступеня деталізації);

- *безпека* (занурившись в реальні обставини без найменшої загрози для життя можемо показати операцію на серці, провести випробування двигуна космічного корабля і відточити техніку безпеки під час пожежі);

- *залучення* (використовуючи віртуальну реальність, можемо не просто розповісти учневі історію світу, а показати світ минулого очима історичного персонажа. Можемо відправити його в подорож по людському організму в мікрокапсулі або надати можливість вибрати правильний курс на кораблі Магеллана. Віртуальна реальність дозволяє змінювати сценарії, впливати на хід експерименту або вирішувати задачку в ігровій та доступній для розуміння формі);

- *фокусування* (занурившись у віртуальну реальність, оточуємо себе віртуальним світом на 360 градусів, що дозволяє цілком зосередитися на матеріалі і не відволікатися на зовнішні подразники);

- *віртуальні уроки* (одна з головних особливостей віртуальної реальності – це відчуття присутності і можливість все бачити від першої особи. Це дозволяє проводити уроки цілком у віртуальній реальності).

Віртуальну реальність на думку німецького дослідника Г. Рейнгольд можна розглядати як магічне вікно, що дозволяє заглянути в інші світи, чи то світ молекул, або світ наших фантазій.

Однак, поки використання технологій і самі пристрої не будуть максимально вдосконалені, існуватимуть недоліки і потенційні проблеми:

- *Об'єм*. Будь-яка дисципліна досить об'ємна, що потребує чималих ресурсів для створення контенту на кожен урок – у вигляді повного курсу або десятків невеликих програм. Компанії, які будуть створювати такі програми, повинні бути готовими займатися розробкою довгий час без можливості її окупити до виходу повноцінних уроків.

- *Ціна*. У випадку з дистанційним навчанням, пристрій віртуальної реальності купляє користувач, або цим пристроєм може бути телефон. Освітнім закладам же необхідно закуповувати комплекти обладнання для класів, в яких будуть проходити заняття, що потребує значних інвестицій.

- *Функціональність*. Віртуальна реальність, як і будь-яка технологія, потребує своєї, специфічної мови. Важливо знайти правильні інструменти для того, щоб зробити контент привабливим. На жаль, в більшості спроб створення навчальних програм не використовуються всі можливості віртуальної реальності і тому ті не виконують повністю своєї функції [2].

Використання технології доповненої реальності у мобільно орієнтованому середовищі закладів освіти:

1) розширює можливості лабораторних установок, що використовуються для підготовки учнів до роботи із реальними системами;

2) робить доступними системи високої складності та вартості, які традиційно були доступні лише фахівцям;

3) надає лабораторним тренажером інтерфейси із доповненою реальністю, що сприяє покращенню професійної підготовки;

4) мотивує учнів до експериментальної та навчально-дослідницької роботи.

Підсумовуючи можливість розширеної реальності, погоджуємося з думкою Чарлі Сканлана, який визнає, що «майбутнє XR технології не визначено, але тенденція мобільного навчання зростає, і це може змінити освіту».

Контент для доповненої та віртуальної реальності розробляють цілеспрямовано для певних проектів. Наприклад, у київській лабораторії Sensorama Lab на замовлення Міністерства внутрішніх справ Швейцарії реалізували проект з булінгу, кібербулінгу та онлайн-безпеки. Це кілька відеоепізодів, в яких людина опиняється під кіберзагрозою чи стає жертвою булінгу і має впоратися з цим та навчитися себе захищати в таких випадках.

Отже, освітні заклади повинні адаптуватися до потреб суспільства, учасників освітнього процесу, шукати інструменти, які пристосовуються до індивідуальних уподобань та освітньої траєкторії кожного учня. Технологія розширеної реальності є одним із інструментів для розвитку когнітивних навичок, підвищення інтересу до освітнього процесу. Повне залучення в освітній процес підвищує мотивацію та успіхи в отриманні знань. Спостереження за максимально реалістичним зображенням стимулює діяльність мозку. З технологією віртуальної реальності ми переходимо на новий рівень обробки інформації.

Література:

1. Шадських Ю. Еволюція смислового значення поняття «віртуальна реальність» / Ю. Шадських // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Філософ. науки. – 2012. – № 723. – С. 73-78.
2. Власенко Ф. П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда / Ф. П.Власенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.– 2014. – Вип. 56. – С. 208-217. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2014_56_24.
3. Використання технології доповненої реальності у мобільно орієнтованому середовищі навчання ВНЗ / Є. О. Модло, Ю. В. Єчкало, С. О. Семеріков, В. В. Ткачук // Наукові записки. – Випуск 11. – Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 1. – Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 93-100.
4. Charlie Scanlan. Immersive Tech in Education: How xR Plays a Role in Education Today. 2017. – Режим доступу: <https://edtechtimes.com/2017/09/22/xreducation-immersive-technology-in-education-today>.

Лола Ражабова
(Карши, Узбекистан)

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Воспитание - одно из ведущих понятий в педагогике. Оно представляется как совокупность формирующего воздействия всех общественных институтов, обеспечивающих передачу из поколения в поколение накопленного социально-культурного опыта, нравственных норм и ценностей.

Современная программа воспитания личности опирается на те социальные роли, которые приходится исполнять в обществе каждому человеку: семьянину, труженику, гражданину. В этом и проявляется общественная направленность воспитания, в которой важно добиться практически мотивированного взаимодействия с воспитанниками, то есть деятельность, к которой привлекаются воспитанники, должна оказывать воспитывающее воздействие.

Генеральная цель воспитания - формирование гармонически развитой личности, готовой и способной полноценно исполнять известный ряд социальных ролей. Эта цель имеет ориентирующее значение и определяет стратегию всего воспитательного процесса. Задачи воспитания делятся на две группы: инвариантные и вариативные.

Инвариантные задачи воспитания - это общие задачи, которые вытекают из потребности освоения личностью системы социальных ролей и имеют системно-ролевую структуру.

Инвариантным компонентом воспитания, которым должен овладеть современный специалист является базовая культура. Это готовность и способность к жизненному самоопределению, открывающему возможности для достижения гармонии с собой и окружающим миром.

Цель гуманистического воспитания ставит адекватные ей задачи:

- философско-мировоззренческая ориентация личности в понимании смысла жизни, своего места в мире и в профессии;
- оказание помощи в построении личностных концепций, отражающих перспективы развития физических, духовных, профессиональных задатков и способностей, творческого потенциала;
- приобщение личности к системе культурных ценностей;
- раскрытие общечеловеческих норм гуманистической морали (доброты, взаимопонимания, милосердия, сочувствия и др.) и культивирование профессионально значимых личностных параметров;
- развитие интеллектуальной и нравственной свободы личности, способной к адекватным самооценкам и оценкам, самореализации в поведении и деятельности, умеющей принимать профессионально значимые решения;
- возрождение традиций российской ментальное, чувства патриотизма, единства этнических и общечеловеческих ценностей; воспитание уважения к законам страны и гражданским правам личности; стремление к сохранению и развитию престижа, славы и богатства отечества;
- формирование отношения к труду как к социально и личностно значимой потребности и фактору, создающему материальные блага;
- развитие представлений о культуре труда и здоровом образе жизни.

Вариативные задачи являются возрастными и должны соответствовать уровню освоения личностью социальных ролей.

Вариативным компонентом воспитания является учебно-профессиональная культура, содержание которой зависит от приобретаемой профессии. Учебно-профессиональная культура - это уровень

овладения обучающимися технологией профессионального образования, обусловленный степенью сформированности у них профессиональной направленности, профессионального самосознания, мотивационно-ценностной основы учения, выражающейся в учебной активности, самостоятельности и успешности.

Под профессиональным воспитанием понимается процесс формирования *профессионально важных качеств личности*. Это свойства человека, необходимые для успешного овладения той или иной профессиональной деятельностью. Есть общие профессионально значимые качества, необходимые для любого специалиста, например: высокий профессионализм, профессиональная компетентность, организованность и исполнительность, творческое отношение к делу, деловитость, предприимчивость, стремление к разумному риску и др.

Одновременно конкретные типы профессий и отдельные профессии предъявляют к человеку специфические требования, связанные с определённой профессиональной деятельностью.

Вся воспитательная работа в профессиональном образовательном учреждении должна быть направлена на формирование общей и профессиональной культуры молодого специалиста. Это становится одной из генеральных целей профессиональной школы.

Культурный потенциал личности специалиста можно представить в виде сочетания ряда элементов, которые находятся в тесном и органическом сочетании:

- культура жизненного самоопределения – философско-мировоззренческая подготовка; формирование самосознания, ценностного отношения к собственной жизни; определение смысла жизни, потребности в самоактуализации, социальной и профессиональной адаптации;

- интеллектуальная культура - формирование мышления, культуры умственного труда; расширение кругозора, базового фундамента знаний, общей культуры;

- нравственная культура - формирование отношения к Родине, общественной системе и государству, к людям, к труду, к самому себе на уровне общечеловеческих норм гуманистической морали, культуры общения;

- культура труда и экономическая культура – воспитание положительного отношения к труду, потребности в творческом труде, формирование экономического мышления;

- правовая культура - воспитание уважения к закону, нормам коллективной жизни, развитие гражданского самосознания, социальной и политической ответственности, культура межнациональных отношений;

- экологическая культура - воспитание бережного и ответственного отношения к окружающей среде, формирование готовности к природоохранительной деятельности;

- эстетическая культура - формирование потребности в высоких культурных и духовных ценностях, в их дальнейшем преумножении, развитии творческих способностей;

- физическая культура - развитие двигательных качеств, умений и навыков, воспитания ответственного отношения к своему здоровью, повышение физической и умственной работоспособности, формирование потребности в здоровом образе жизни;

- культура семейных отношений - формирование готовности к семейно-брачным отношениям, установка на рождение и воспитание детей; половое и сексуальное просвещение;

- профессиональная культура - овладение определенным набором профессиональных знаний, связанных с идеями, понятиями, ситуациями и фактами той деятельности, которая избрана в качестве профессиональной.

Основными *направлениями воспитательной работы* в профессиональном учебном заведении являются:

- гражданско-правовое воспитание (философско-мировоззренческая подготовка, воспитание политической культуры, гражданской зрелости, патриотизма, толерантности, культуры межнационального общения, правовой культуры, развитие общественно-политической активности);

- социально-экономическое воспитание (формирование активной жизненной позиции, экономической и потребительской культуры, заинтересованного отношения к своему учебному заведению);

- формирование духовно-нравственной культуры (воспитание гуманности, доброты, терпимости, формирование духовно-нравственного идеала, экологической культуры, готовности к семейной жизни);

- художественно-эстетическое воспитание (формирование художественно-эстетического вкуса, развитие художественно-эстетического творчества);

- воспитание физической и валеологической культуры (формирование потребности в физическом развитии и занятиях физкультурой и спортом, развитие основных двигательных качеств, ориентация на здоровый образ жизни, привитие интереса к туризму);

- формирование учебно-профессиональной культуры (развитие профессиональной направленности, профессионального самосознания, профессиональной этики, формирование профессионально важных качеств и потребности в постоянном профессиональном росте, воспитание учебной культуры, выработка индивидуального стиля учебной деятельности, формирование компьютерной грамотности, информационной культуры, трудолюбия, положительного и творческого отношения к различным видам труда).

Работа по формированию культуры обучаемых осуществляется в процессе преподавания всех учебных дисциплин, а также и во внеучебное время. В зависимости от типа и профиля профессионального учебного заведения делается выбор приоритетных направлений. В качестве доминанты может фигурировать любая дисциплина специального или гуманитарного цикла.

Только интегрированная культура может способствовать формированию личности молодого специалиста и устойчивости его профессиональной судьбы.

Наиболее важными в этом плане показателями являются:

- высокая конкурентоспособность воспитанника профессиональной школы в условиях острой конкурентной борьбы работников всех уровней за обеспечение рабочим местом, за качество выполняемых работ и выпускаемой продукции;

- складывающаяся профессиональная интуиция, позволяющая с опережением выстраивать ряд всех компонентов трудового процесса как творческого, осознанно задействовать в нем все элементы культуры своей личности;

- способность и опыт осмысленной оценки определенных явлений жизни, воспринимаемых молодыми людьми особенно болезненно и остро в силу их возрастного, психологического и социокультурного максимализма;

- умение видеть в учебных предметах не только стандартизированные положения, идеи, узко научные связи, но и значительность их общекультурного смысла.

Формируя культуру молодого специалиста, нельзя оставлять без внимания вопросы истории искусства, тенденции и явления развития художественной культуры, науки и производства. Актуально обращение к проблемам экологии, делового и досугового общения, семейных отношений.

Литература:

1. Крикунова Т.К. Практическая педагогика: Воспит. работа в сред, специальном учеб. заведении: Учеб. пособ. для студентов пед. вузов. - М.: Изд. центр «Академия», 1999. - 152 с.
2. Маленкова Я.И. Теория и методика воспитания: Учеб. пособ. - М.: Пед. о-во России. 2002. - 480 с.
3. Общая и профессиональная педагогика: Учеб. пособ. для студентов пед. вузов/ Под ред. В.Д. Симоненко.-М.: Изд. центр «Вентана-Граф»,2007. -368 с.
4. Профессиональная педагогика: Учеб. для студентов, обучающихся по пед. специальностям и направлениям / Под ред. С.Я. Батышева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Ассоц. «Профессиональное образование», 1999. - С. 403-504.
5. Селиванов В.С. Основы общей педагогики: Теория и методика: Учеб. пособ. для студентов высш. пед. учеб. заведений/Под ред. В.А. Сластенина. - М.: Изд. центр «Академия», 2000. - 336 с.
6. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учеб. пособ. для студентов высш. пед. учеб. заведений/Под ред. В.А. Сластенина. - М.: Изд. центр «Академия», 2002. - С. 282-405.
7. Степанов Е.Н., Лузина Л.М. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. - М.: ТЦ «Сфера», 2003. - 160 с.

Мохира Сатторова
(Карши, Узбекистан)

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В настоящее время образование детей с ограниченными возможностями здоровья - одна из актуальных и дискуссионных проблем современного образования. Препятствиями к получению детьми качественного образования являются многочисленные ограничения, так или иначе связанные с социальным неравенством инвалидов.

Существующая система специальных учебно-воспитательных учреждений для детей с ограниченными возможностями здоровья претерпевает ныне серьезные изменения и во многом стоит на пороге своего сокращения. Вероятнее всего, возьмет верх набирающая силу тенденция устранения различий между общеобразовательной и специальной школой.

В этой связи повышается роль **инклюзивного образования**, позволяющего существенно сократить процессы маргинализации детей с ограниченными возможностями здоровья и способствующего расширению доступности образования для них. Тем самым таким детям будут создаваться более благоприятные условия для их социальной адаптации.

С тенденцией развития инклюзивного образования в общеобразовательной школе сочетается усиление неоднородности состава учащихся по уровню их умственного, речевого и в целом психического развития.

Это существенно затрудняет адаптацию как детей условно здоровых, так и детей с ограниченными возможностями здоровья, возникают дополнительные, нередко непреодолимые трудности в реализации индивидуального подхода педагогов к учащимся в процессе их обучения, воспитания, развития, не

позволяющие в полной мере реализовать принцип дифференцированного, по-настоящему индивидуального подхода к каждому учащемуся.

Для преодоления этих трудностей общеобразовательная школа уже сейчас должна:

- обеспечить нормативно-правовую базу процесса инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья в системе общего образования;

- обеспечить образовательный процесс профессионально подготовленными педагогами общего образования и специалистами сопровождения, способными реализовать инклюзивный подход;

- создать «безбарьерную» образовательную и социальную среду инклюзивного образования, ориентированного на принципы принятия и взаимопомощи;

- создать комплексную модель деятельности специалистов различного профиля, обеспечивающих процесс сопровождения ребенка с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования;

- разработать научно-программно-методическое обеспечение инклюзивного образования (учебные планы, учебные программы (их варианты), при необходимости - специальные учебники и рабочие тетради, учебные пособия для самого ученика);

- активно использовать возможности дистанционного образования как эффективного инструмента реализации компетентного подхода в образовании;

- обеспечить межведомственное взаимодействие и социальное партнерство между организациями, учреждениями, ведомствами, обеспечивающими психолого-педагогическую и социальную поддержку детей с ограниченными возможностями здоровья;

- обеспечить организацию взаимодействия учреждения с семьей, воспитывающей ребенка с ограниченными возможностями здоровья.

На сегодняшний день, в этом плане в общеобразовательных организациях предпринимаются попытки преобразований организационно-методического характера. Так, например, в некоторых школах наблюдается рост количества программ по дополнению учебного процесса различными средствами поддержки (психологической, логопедической, коррекционно-педагогической). Однако такие программы, как правило, односторонни, недостаточно научно обоснованы. Зачастую программы сопровождения детей с ограниченными возможностями здоровья создаются специалистами, не имеющими специального образования.

В современных условиях всё рельефнее обнаруживается недостаточность, а порой и слабость существующих форм поддержки и помощи детям. Многие здесь делается недостаточно профессионально, узка специализация педагогов применительно к такой деятельности, низка их психологическая компетентность. Они слабо владеют методами психопрофилактики отклонений в развитии, затрудняются в использовании методов психологической и педагогической коррекции. Педагоги общеобразовательных школ пока не умеют работать с различными категориями детей, организовывать групповую работу и проводить уроки в деятельностной парадигме. Они не владеют современными технологиями построения образовательного маршрута и разработками индивидуальных программ для детей с ограниченными возможностями здоровья.

В целом же внимание к поддержке детей-инвалидов, детей с ограниченными возможностями здоровья и всесторонней помощи им в процессе обучения в школе нуждается в существенном усилении.

Разработка содержания и организационных принципов деятельности субъектов помощи детям-инвалидам и детям с ограниченными возможностями здоровья, (школьной психологической службы, коррекционно-педагогической службы, социальной службы) возможна только на основе целостного представления о комплексной модели деятельности специалистов различного профиля: врачей-психиатров, невропатологов, физиологов, психологов, логопедов, педагогов-дефектологов, которые ныне достаточно разобщены, их деятельность не скоординирована и не сфокусирована на нуждах детей. Разрозненные их усилия не дают и не могут дать желаемых результатов в воспитательной, учебной, психокоррекционной, профилактической работе.

В настоящее время актуальной проблемой инклюзивного образования, стоящей перед организацией комплексной помощи детям, является создание «безбарьерной» образовательной среды. Одним из общих правил такой образовательной среды является критерий ее доступности для ребенка с ограниченными возможностями здоровья.

В организациях, обеспечивающих сопровождение таких детей, общепедагогические требования к оборудованию и оснащению должны учитывать проблемы и трудности социализации детей данной категории. Социальная среда в образовательных учреждениях должна учитывать уровень современной жизнедеятельности общества и быть приближена к ее требованиям. Особенно это касается технического оснащения всех сфер жизни ребенка: осуществление бытовых нужд, формирование социальной компетентности, социальной активности и жизнеустойчивости ребенка.

Также имеют место серьезные проблемы в использовании новых информационных технологий в образовательном процессе, которые обусловлены следующими факторами:

- отсутствие информационно-технологической инфраструктуры (в рамках учебного заведения), программно-аппаратного обеспечения, оптимизированного на основе использования технологий, предназначенных для детей с ограниченными возможностями здоровья, отвечающего целям и задачам обучения, индивидуальным потребностям обучаемых;

- отсутствие условий, основанных на принципах создания технологической инфраструктуры, ориентированной на инклюзивное образование: удобстве использования, доступности, гибкости, экономической доступности, рентабельности.

Наличие у детей с ограниченными возможностями здоровья проблем контактирования с окружающей средой, гиподинамии, нарушения психозэмоциональной сферы и, часто, зависимости от взрослых требует условий для систематического упражнения детей в проявлении себя при выполнении различных видов деятельности.

В этом особая роль принадлежит вспомогательным технологиям, т. е. устройствам или услугам, которые позволяют людям с функциональными ограничениями принимать активное участие в повседневной жизни, получать образование, работать или отдыхать.

Для решения проблем в этой области в первую очередь требуется создание банка данных о существующих в настоящее время вспомогательных устройствах, как зарубежных, так и отечественных, используемых в образовательном процессе для всех категорий детей.

В условиях быстрых изменений в науке и общественной жизни, стремительного развития информационных технологий в качестве эффективного инструмента реализации компетентного подхода в образовании, в том числе лиц с ограниченными возможностями здоровья, целесообразно рассматривать дистанционное обучение. В условиях дистанционного обучения учащийся, студент приобретает навык эффективного поиска информации, ее отбора и структурирования, анализа и оценки.

Введение технологий дистанционного обучения в учебный процесс приводит к появлению новых возможностей для реализации проблемно-поисковой и проектной деятельности учащихся. Так, в условиях интерактивного телекоммуникационного взаимодействия педагогов с учащимися и учащих между собой естественным образом формируются компетенции, необходимые для организации деятельности в современном обществе.

Организация взаимодействия с семьей, воспитывающей ребенка с ограниченными возможностями здоровья, должна быть обеспечена на совершенно новом уровне и предполагает:

- создание программно-методического обеспечения и координации решений по социально-психологической и социально-педагогической помощи семьям, воспитывающим детей с ограниченными возможностями здоровья;

- создание программно-методического обеспечения для выявления и коррекции проблем, возникающих между членами семьи, где воспитывается ребенок с ограниченными возможностями здоровья;

- создание условий для реализации права родителей (или лиц, их заменяющих) на информационное обеспечение по имеющимся в стране услугам в сфере комплексной диагностики, комплексной реабилитации и образования;

- активное вовлечение семьи в работу учреждения, обеспечивающего сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья;

- консультирование родителей по проблемам развития их детей;

- обучение родителей доступным им методам и приемам оказания помощи детям в условиях семьи;

- организация обратной связи родителей с учреждением и др.

Решение этих проблем и ряда других, возникающих в условиях общеобразовательных организаций, приведет к снятию барьеров в образовательной, профессиональной и бытовых сферах, в самопознании, саморазвитии и самореализации детей с ограниченными возможностями здоровья, что, в свою очередь, будет способствовать более успешному развитию инклюзивного образования.

Литература:

1. Алехина С. В., Зарецкий В. К. Инклюзивный подход в образовании в контексте проектной инициативы «Наша новая школа» // Психолого-педагогическое обеспечение национальной образовательной инициативы «Наша новая школа». - М., 2010. С. 104-116.
2. Малофеев Н. Н. Почему интеграция в образовании закономерна и неизбежна // Альманах ИКП РАО. 2007. № 11. URL: <http://www.kprao.ru/almanah/11/st01.htm>, Дата обращения: 10.04.2011.
3. Назарова Н. М. Интегрированное (инклюзивное) образование: генезис и проблемы внедрения // Научно-методический журнал «Коррекционная педагогика». 2010. № 4 (40).
4. Рубцов В. В. Психолого-педагогическая подготовка учителей для новой школы // Психологическая наука и образование. 2010. № 1 - С. 5-12.
5. Шипицина Л. М. Многоликая интеграция // Дефектология. 2002. № 4. - С. 19.

**Максим Слущкий, Наталія Слущка
(Біла Церква, Україна)**

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОДУКТИВНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

В умовах сьогодення пріоритетним напрямком розвитку сучасної вищої освіти є створення умов для формування фахового потенціалу кожного учасника освітнього процесу. Саме це обумовлює необхідність переорієнтації системи освіти від передачі змісту освіти студенту до продуктивного навчання, в процесі

якого відбувається створення ним власних освітніх продуктів й отримання певного результату навчання, що відображається у сукупності знань, умінь, навичок, інших компетентностей.

Мета роботи – виявити, обґрунтувати особливості продуктивного навчання студентів у вищому навчальному закладі.

Актуальність роботи полягає в тому, що в даному дослідженні впорядковано особливості продуктивного навчання студентів у системі організації освітнього процесу на теоретичному навчанні та практичному досвіді, що становить конкурентоспроможність у сучасному освітньому просторі.

Продуктивне навчання, як цілісна система організації освітнього процесу, спирається на ефективну взаємодію викладача та студента на основі його активної, самостійної навчальної діяльності. Вважається, що дана технологія виникла наприкінці двадцятого століття в нью-йоркській школі «Місто як школа» або «Школа без стін». Провідним завданням діяльності якої було допомогти учням адаптуватися у складних соціально-економічних умовах оточуючого середовища. Сьогодні технологія продуктивного навчання не втратила своєї актуальності, її активно впроваджують в різних країнах світу шляхом введення її прийомів та методів у практику діяльності навчених закладів.

Спираючись на Закон України «Про вищу освіту» (розділ IX) зазначимо, що освітній процес у вищому навчальному закладі є інтелектуальною, творчою діяльністю у сфері вищої освіти і науки, яка провадиться у закладі через систему науково-методичних і педагогічних заходів. Зазначена діяльність спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості [1].

Основною метою освітнього процесу у вищому навчальному закладі є формування певних компетентностей у здобувача вищої освіти, що, за своєю сутністю, виступають як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [1].

Забезпечення якісного формування певних компетентностей у майбутніх фахівців можливо за умов організації освітнього процесу на засадах продуктивної педагогіки. Акцентуємо, що використання технології продуктивного навчання в освітньому процесі забезпечує якість навчання студента, шляхом організації взаємодії викладача та студента на основі практичного життєвого досвіду здобувача вищої освіти, що допомагає молоді в її професійному пошуку, розв'язанні певних соціальних, освітніх та інших проблем. Ґрунтується продуктивна педагогіка на інтеграції теоретичного навчання та практичного досвіду. Саме це забезпечує отримання студентом якісної вищої освіти, що забезпечить у майбутньому його фахову конкурентоспроможність.

Організація освітнього процесу у вищому навчальному закладі на засадах продуктивного навчання є актуальним питанням, особливо в умовах реформування освітньої галузі й інтеграції її у світовий освітній простір. Зазначене підсилюється такими тезами:

- необхідність створення умов у вищому навчальному закладі для успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми і отримання ним у процесі навчання сукупності знань, умінь, навичок, інших професійних компетентностей відповідно до стандартів вищої освіти;

- необхідність забезпечення такого результату навчання студентів у вищому навчальному закладі, який би забезпечив позитивний розвиток їх життєвої компетентності.

В умовах сьогодення з'являються певні вимоги до сучасного фахівця, який має бути обізнаним у професії, володіти професійними знаннями, уміннями і навичками, бути готовим до адаптації та конкуренції в професійному середовищі, бути здатним до постійної самоосвіти і саморозвитку. Саме це обґрунтовує зміну підходів до підготовки фахівців у вищому навчальному закладі, що обумовлюють модернізацію в організації освітнього процесу.

Питанням організації освітнього процесу у навчальному закладі взагалі й вищому зокрема присвячені роботи як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Це роботи О. Андреєва, М. Артюшиної, Ю. Бабанського, М. Данилова, І. Драч, А. Кузьмінського, В. Лугового, Н. Ничкало, В. Олійника, О. Савченко, М. Скаткіна, І. Підласого, Н. Приходькіної, В. Радкевич, В. Рябової, А. Хуторського, В. Ягупова та ін.

Роботи зазначених авторів розкривають сутність системи організаційних, навчальних і навчально-методичних заходів, що забезпечують опанування змісту освіти тими, хто навчається у вищому навчальному закладі на певному рівні вищої освіти з метою здобуття відповідного ступеня і кваліфікації. Науковці розкривають методологію освітнього процесу через описання сукупності принципів й способів організації та визначення змісту як теоретичної так й практичної взаємодії викладача та студента в освітньому процесі; формують законмірності, провідні принципи, методи, способи та форми її організації та реалізації освітнього процесу.

В основу організації освітнього процесу покладено розуміння цілісності процесу навчання як дидактичної категорії, який має діяльнішу основу, сутність якої розкривається через взаємодію викладача та студента з метою опанування останнім визначеного змісту освіти. Автори зазначають, що для реалізації освітнього процесу в навчальному закладі, у тому числі вищому, необхідно сформулювати цілі навчання, виділити певний зміст освіти, який необхідно засвоїти, організувати процес засвоєння (визначити методи, форми та ін.), описати результати навчання та засоби їх вимірювання.

Основні положення продуктивної педагогіки, методи та технологія продуктивного навчання відображені у роботах таких науковців: І. Буцик, І. Бьом, М. Диба, О. Єжова, С. Каплунович, О. Кітова,

М. Коляда, Н. Крилова, Р. Кудланд, В. Кушнір, О. Леонтьєва, П. Лузан, І. Підласий, І. Родигіна, В. Стешенко, А. Хуторський та ін. Спираючись на роботи вищезазначених авторів можна стверджувати, що на сьогодні технологія продуктивного навчання активно впроваджується в освітню практику. Це пов'язано із методологією на якій вона ґрунтується, бо вона відображає основні концепти компетентнісно-орієнтованого навчання. Технологія продуктивного навчання виступає як поетапна взаємодія викладача та студента й забезпечує отримання останнім запрограмованого освітнього продукту. Під освітнім продуктом розуміється сукупність засвоєних здобувачами вищої освіти знань, умінь, інших компетентностей. І. Підласий наголошує, що продуктивним його можна назвати за умов його необхідності, дієвості, міцності, актуальності.

Технологія продуктивного навчання спрямована на реалізацію завдання активної, самостійної навчальної діяльності студента. Вона відрізняється від інших педагогічних технологій тим, що до процесу опанування студентом змісту освіти додаються певні завдання, які потребують від нього створення власного значимого освітнього продукту на підставі знань, вмінь та навичок, якими він володіє. Підкреслимо, що при організації освітнього процесу на засадах продуктивної педагогіки навчання перетворюється на розв'язання проблемних ситуацій, що передбачає активну самостійну діяльність студентів у наслідок якої набувається життєвий досвід та виробляються вміння використання засвоєних знань у незнайомій ситуації. Тобто, шляхом здійснення певних розумових операцій: аналізу, порівняння, синтезу, узагальнення та ін. студент сам шукає та засвоює нову інформацію.

Зазначимо, що основною метою продуктивного навчання є отримання конкретного освітнього продукту в результаті самостійної діяльності студента відповідно із вимогами стандартів вищої освіти. Використання цієї технології в освітньому процесі підготовки майбутніх фахівців забезпечує набуття студентами прикладного досвіду практичної діяльності, допомагає в пізнанні й дослідженні оточуючого середовища взагалі й професійного ринку зокрема, сприяє створенню власного освітнього продукту, який приводить до підвищення рівня життєвої компетентності здобувача вищої освіти.

Отже, впровадження основних положень продуктивної педагогіки в діяльність вищого навчального закладу є актуальним і перспективним напрямом розвитку освітньої галузі, а використання технології продуктивного навчання в освітньому процесі закладу потребує теоретичного обґрунтування та практичного впровадження.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту». - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Удовиченко О. О. Внутрішкільна система формування і розвитку навчально-пізнавальної компетенції учнів. - Миколаїв, 2008. с. 48.
3. Леонтьєва О. Місто як школа. //Технологія альтруїзму, № 3, 2003р.
4. Підласий І. П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. – Х.: Основа, 2010. - 158 с.
5. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій /Автор-укладач Н. П. Наволокова. - Х.: Основа, 2009. 172 с.
6. Парахіна С. В. Продуктивне навчання – особливий вид діяльності// Управління школою. - 2008. № 11-12.

Володимир Смиренький
(Слов'янськ, Україна)

ОСНОВНІ ВИМОГИ ЩОДО ГІГІЄНИ ТА ОХОРОНИ СПІВАЦЬКОГО ГОЛОСУ

Насамперед необхідно наголосити, що успішність охорони голосу є наслідком дотримання правил загальної гігієни людини. Оскільки голосовий апарат є одним із компонентів людського організму, його нормальне функціонування може забезпечити лише дотримання правил і вимог, обов'язкових для людини будь-якої професії.

Успішність педагогічної діяльності вчителя музики значною мірою залежить від організації його життя та праці, відпочинку, побутових умов, щоденного розпорядку, розвитку та зміцнення всього організму, від нервово-психологічного вдосконалення.

Режим дня визначає ритмічність життєвих процесів. Він має включати ранкову гімнастику, зміст якої зумовлюється віковими особливостями та станом здоров'я людини, водні процедури тощо. Не зайвим буде виконання комплексу вокальних вправ, які сприятимуть відновленню відчуттів «вокально-тілесної схеми» та підготовки організму до роботи. Після 3 – 4 годин навчальних занять потрібно дати голосовому апарату відпочити, випити склянку чаю або соку, щоб відновити витрачені сили. Закінчивши заняття, доцільно здійснити прогулянку, пообідати, відпочити, якщо це дозволяють домашні справи. Вечірній час варто присвятити підготовці до наступного робочого дня, відвідуванню театру, концерту, кіно, перегляду телевізійних програм, читанню книг, журналів, газет тощо. Важливо також лягати спати у визначений час, аби не руйнувати психологічного стереотипу, який має скластися внаслідок додержання визначеного режиму. Звичайно, пропонований розпорядок дня слід сприймати тільки як орієнтовану схему, однак необхідно наголосити, що будь-який режим дня буде корисним, якщо його ретельно виконувати.

Загартування та зміцнення людського організму – це формування в ньому умовних рефлексів на подразники. Систематичне використання однакових подразників закріплює умовні рефлекси, забезпечуючи необхідне зміцнення всього організму та його окремих систем.

Подразники можуть бути найрізноманітнішими – повітряними, сонячними, водними, температурними тощо, до них потрібно привчати організм поступово, виробляючи умовні рефлекси, спрямовані, наприклад, проти застудних хвороб. Необгрунтованою є думка про те, що застуди можна уникнути, обгортаючи шию шарфом, ховаючись від «протягу» та холодного повітря, бігу та швидкої ходьби, прохолодного душу або купання, прогулянки на лижах, катання на ковзанах, заняття спортом тощо. Наукові дослідження та практика народних цілителів (наприклад, П. Іванова, Ю. Омельченка, академіка М. Амосова та ін.) переконливо підтверджують ефективність загартування як засобу зміцнення організму. Працівники педагогічної професії, в тому числі й учителі музики, не є винятком з цього правила. Оскільки загальні вказівки щодо загартування друкуються у виданнях з фізкультури, необхідно звернути увагу на особливості, пов'язані з роботою голосового апарату. Під час загартування водою особливу увагу слід приділити ступням ніг, де зосереджені нервові закінчення, пов'язані практично з усіма центрами організму людини. Миючи ноги водою перед сном, необхідно знижувати її температуру від 36°С до 12 – 10°С. Потім варто витерти ноги махровим рушником і зробити масаж. Для осіб, які оволоділи цією методикою загартування, можна рекомендувати поперемінне занурювання ніг у воду з температурою спочатку 40°С, а потім – 10°С, і навпаки, з наступним розтиранням і масажем. Добре загартованим особам можна порадити обсихання після душу або ванни – це дуже сильний засіб загартування і зміцнення організму. З метою загартування глотки та носоглотки потрібно робити щоранкове полоскання горла водою зі зниженням її температури від 20°С до 12 – 10°С. Приділяти увагу загартуванню носоглотки і верхніх дихальних шляхів необхідно також з використанням свіжого повітря. Для цього щодня будь-якої пори року треба виконувати таку вправу: повільно вдихати повітря однією ніздрею, видихаючи другою, змінюючи порядок виконання прави. Виконувати цю вправу можна за будь-яких умов – йдучи на роботу, на заняття, під час прогулянки тощо.

Не меншого значення, ніж загартування та заняття спортом, має уникнення шкідливих впливів і звичок, оскільки усі зміни в організмі учителя певним чином впливають на його голос. У цій справі немає дрібниць. Загальний тонус організму значною мірою залежить від режиму сну та харчування: сон має бути досить глибоким і тривалим (не менше 7 годин на добу), режим харчування має бути правильним, оскільки на голос впливають також кількість та якість їжі. Надмірна кількість їжі обмежує рухи діафрагми, заважаючи вільному співацькому диханню. Не варто вживати як надто гарячі, так і надто холодні страви, перець, оцет, гірчицю, хрін, горіхи та соняшникове насіння, особливо тоді, коли цьому передувала голосова робота. Надто шкідливим для голосу є вживання алкоголю, який обпалює і сушить слизову оболонку голосового тракту, викликає приплив крові та запалення голосових складок, що призводить до захриплості. Не менш шкідливим є вживання тютюну, навіть пасивне, коли людина сама не палить, але перебуває у задимленому приміщенні. Це викликає подразнення дихальних шляхів, яке може призвести до хронічних запальних процесів, в тому числі таких, як «кашель курця» та фонастенія, коли голос швидко втомлюється, погіршується інтонація, «тьмяніє» тембр, звучується динамічний діапазон, з'являється відчуття незручності, печії в горлі, сухості, подразнення, що викликає бажання відкашлятися. Відпочинок дає полегшення, однак потім все поновлюється, і врешті-решт такий стан стає хронічним, що згодом призводить до незмикання голосових складок і співацьких вузликів, крововиливів, а це вже потребує хірургічного втручання. Порушення норм гігієни та охорони голосу загрожує педагогічному працівнику не просто втратою голосу, а й перспективи професійної діяльності.

На стан голосового апарату можуть негативно впливати численні хвороби носа, носової порожнини, придаткових пазух, глотки, гортані, трахеї, бронхів, легенів, стравоходу та інших органів дихально-голосотворюючого тракту, а також органів слуху. Все це може згубно впливати на голосову функцію.

Усі вимоги щодо гігієни та охорони голосу дитини також необхідно ретельно виконувати. Голосовий апарат дитини, який перебуває в стані постійного розвитку, вимагає особливої уваги та дбайливого ставлення з боку учителів і батьків. Однією з основних вимог у справі гігієни та охорони дитячого голосу є правильно організована вокальна робота в школі, що сприяє інтенсивному та рівномірному розвитку голосового апарату, коли зміцнюються голосові складки, формуються їх функції, розвиваються музичні здібності, слух і пам'ять, створюються сприятливі передумови для співацького розвитку школярів.

Наукові дослідження довели, що заняття співом позитивно впливають на всі сторони розвитку організму дитини, її емоційну сферу та інтелект. Дотримання правил гігієни та охорони голосу дозволяє співу стати своєрідною гімнастикою, що сприяє розвитку грудної клітки, серцево-судинної та ендокринної систем, стимулює почуттєву і творчу діяльність, регулює кисневий баланс. Особливої уваги вимагає співацький голос дитини під час мутаційного періоду, коли виникає можливість виникнення ускладнень. Тому в цей час потрібно дотримуватися таких застережливих вимог: 1) не використовувати штучні прийоми для прискорення процесу формування голосу; 2) не дозволяти гучного форсованого співу та виконання творів для дорослих естрадних виконавців; 3) виключити спів під час гострих змін голосу і гортані, які констатував лікар-отоларинголог; 4) співати тільки на тих звуках, які видобуваються без напруження, природно і легко; 5) тривалість занять із дітьми, голос яких перебуває у стані мутації потрібно обмежувати, незважаючи на зовнішні ознаки невтомлюваності; 6) не співати в загальних хорових колективах, оскільки це унеможливує контроль за станом голосу учнів, що зазнали мутації; 7) не дозволяти дівчатам співати в

так звані «критичні» дні; 8) для хлопців, в яких перебіг мутації відбувається не гостро, без ускладнень, необхідно створювати вокальні ансамблі невеликого складу, що дозволяє здійснювати систематичний педагогічний контроль за станом їх голосів.

У практиці педагогічно-лікарського контролю за перебігом мутації спостерігаються відхилення, які вимагають особливої уваги. До них належать: затягування мутації, коли змінювання дитячого голосу дорослим триває декілька років; затримка фальцетного звучання, коли, за висновками лікаря, мутація завершилась, але через порушення координації роботи голосових складок зміни голосу не сталося. Тут може допомогти використання методу заглушення та слухових впливів. У разі передчасної мутації через дострокове настання статевої зрілості у хлопчиків молодшого шкільного віку спостерігається низьке звучання голосу. Таких дітей доцільно утримувати від співу, доки становище не нормалізується. Те саме стосується і ситуації пізньої мутації, яка спостерігається після настання статевої зрілості. Інколи в юнаків спостерігаються явища вторинної мутації, коли у дорослому звучанні голосу виявляються ознаки дитячого тембру. виправлення зазначених ускладнень передбачає посилення уваги до школярів та використання спеціальних фонопедичних вправ, які дозволяють включити в процес голосоутворення трахеїну мембрану, домогтися знаходження оптимального положення гортані, звільнення її м'язів від надмірного напруження.

Необхідно звернути увагу учителів музики не те, що дотримання співацького режиму не може забезпечити нормального перебігу розвитку голосового апарату. Оскільки дітям, підліткам та й юнакам притаманна підвищена емоційна збудливість, яка виявляється через надмірно гучне мовлення та крик, учитель повинен повсякденно роз'яснювати шкідливість перенапруження голосу як у співі, так і в мовленні. Від того, як буде розвиватися голос школяра і від дотримання правил охорони та гігієни голосу, зокрема, під час мутації, залежить якість дорослого голосу. Учитель має пам'ятати, що після мутації дівчата та юнаки, які в домутаційний період не відзначалися визначними співацькими можливостями, можуть виявити непересічні вокальні здібності, як це сталося, наприклад з Е. Корузо, Т. Руффо, Ф. Шаляпіним, або, навпаки, не виправдати надій, які на них поклалися в дитячому віці (наприклад, Робертіно Лоретті). Багато що тут залежить від того, наскільки учитель музики буде дотримуватись вимог щодо гігієни та охорони голосів школярів.

Назым Жанатбекова, Жансая Матай, Салтанат Галиева
(Талдықорған, Қазақстан Республикасы)

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ 7 СЫНЫПТЫҢ ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» сапалы орта білім беруге тең қол жеткізуді қамтамасыз ету зияткер, табысты азаматты қалыптастыру қажеттілігі айтылған болатын және орта білім беру мазмұнын жаңарту мектеп оқушыларының бойында «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясының рухани-адамгершілік құндылықтарын, дене бітімі және рухани жағынан дамыған, салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру міндеттеріне тоқталған болатын. Осыған орай білім беру мазмұнын жаңарту білім берудің қазіргі заманғы үрдістерін білім берудің үздік практикасын кіріктіруге бағытталған.

Білім беру бағдарламасындағы ұлттық стандарттарға, бағалауға, оқулықтар мен оқыту әдістеріне қатысты білім беру саласындағы өзекті құндылықтар мен мақсаттар мектеп оқушыларының жалпы үлгерімін арттырады, сонымен қатар, ұлттық сананы қалыптастыруды және ауқымды халықаралық тәжірибемен өзара әрекеттесуді көздейді. Сондай-ақ инновация мен көшбасшылықты енгізу үшін талап етілетін дағдыларды дамытады.

Физика саласы бойынша оқушылардың білімін, білігін, дағдыларын қалыптастыру, бұл әлемнің біртұтас ғылыми бейнесін қалыптастырудағы физиканың практикалық маңызымен айқындалады негізгі орта және жалпы орта білім беретін мектеп бағдарламасында жетекші орын алады.

Физика – табиғат туралы ғылым деп түсінеміз. Оның мақсаты денелермен заттардың, құбылыстардың, процестердің физикалық қасиеттерін танып-білу, табиғат құбылыстарының заңдылықтарын зерттеу болып табылады. «Физика» пәнін меңгеріп оқыту мұғалімнің тікелей кәсіби тәжірибесіне және құзыреттілігіне, оқу үдерісі нәтижелеріне назар аударып, көңіл бөлуіне байланысты болады.

Оқушылардың әлемдегі жаратылыстың ғылыми бейнесін тұтастай қабылдауы, бақылау қабілеттерін дамыту және табиғат құбылыстарын талдау және таңдау арқылы өмірге қажетті практикалық есептердің шешімдерін таба білуге дағдыландыру, ғылыми көзқарастарын қалыптастыру «Физика» пәнінің мақсаты болып табылады. Осы мақсатқа сәйкес физика пәнін оқытудың негізгі міндеттеріне жататындар:

– оқушылардың әлемнің қазіргі физикалық бейнесінің негізінде жатқан заңдылықтар мен принциптер туралы білімді алуына, табиғатты танудың ғылыми әдістерін меңгеруіне ықпал ету;

- оқушылардың зияткерлік, ақпараттық, коммуникативтік және рефлексиялық мәдениетін дамытуға; физикалық экспериментті орындау және зерттеу жұмыстарын жүргізу дағдыларын дамыту;
- оқу және зерттеу қызметіне жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;
- алынған дағдыларды табиғат ресурстарын пайдалануда және қоршаған ортаны қорғауда, адамды және қоғамды қауіпсіз өмір сүрумен қамтамасыз етуге қолдану.

Мұғалімдер оқушылардың бойында төмендегі қасиеттерді бағалап бақылай білу қажет:

- оқушылардың жеке пікірін тыңдай білу, меңгерген білім, білік, дағдыларын дамыту үшін бұларды үнемі қолданудың маңыздылығын ашып көрсетіп отыру;

- мұқият іріктелген тапсырмалар мен әрекет түрлері арқылы оқушыларды ынталандырушы және дамытпалы түрде оқыту;

- проблемаларды модельдеу және оқушыларға түсінікті жолдар арқылы оларды шешу стратегиясының мысалдарын көрсету;

- бағалау арқылы оқушылардың білім алуын қолдау;

- зерттеушілік әдіске және оқушылардың зерттеуіне негізделген белсенді оқытуға артықшылық беру;

- оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту;

- жалпы сыныптық, жеке және топтық жұмыс түрлерін үйлесімді ұйымдастыру қарастырылған әртүрлі оқыту стратегиялары арқылы қалыптастырып дамытады.

«Физика» пәнін оқытуда қолданылатын мұндай стратегияларға мынандай мысал келтіруге болады:

- зерттеушілік дағдыларды қалыптастыру және қорытындылары мен нәтижелерін тәжірибе жүзінде растап отыруды алға тартатын логикалық ойлауды дамыту;

- өз бетінше жұмыс істеу біліктілігіне және жағдаяттар ағымына қарай бейімделуге, атап айтқанда, аса қиын проблемаларды шешуге, проблемаларды шешу үдерісінде пайда болған жаңа ақпараттарға жауап беруге және бейімделуге үйрету;

- теориялық модельдердің жұмысын түсінуді жақсарту үшін ойындар мен модельдерді қолдану;

- оқушылардың өз тәжірибелерін жобалауы мен жоспарлауы арқылы физикадағы мәселелерді зерттеу;

- физиканың қазіргі заманғы проблемалары туралы әртүрлі дереккөздерден алынғаны ақпаратты сұрыптау және оқушылардың алынған ақпаратты синтездеу, бағалауы мен қорытындылауы;

- жылутехника, мәшинетану, радиотехника мен электротехника, электроника, аспап жасау сияқты

- бірқатар техникалық ғылым мен пән мәліметтерін пайдалану;

- жаратылыстану құбылыстарын сипаттау, болжау және түсіндіру.

Физика пәнін оқытудағы жаңашыл әдіс-тәсілдер

Оқытудың әдіс- тәсілдерін тиімді таңдап алу оқытуда табысқа жетуге негіз болады, әрі сабақтың тиімділігі мен сапасын барынша арттыруға мүмкіндік береді. Оқушыларға терең білім беру үшін мұғалім мына төмендегі қағидаларды есте сақтағаны жөн деп есептеймін. Жаңашыл әдіс-тәсілдердің түрлері:

Репродуктивтік әдіс -ол оқушы «дайын» білімдерді есінде сақтап, кейін қатесіз айтып берседе, оның ақыл- ой белсенділігі төмен болады.

Эвристикалық әдіс –арқылы адамның ақыл- ой жұмысы күшейеді, оқушы білімді өзінің танымдық іс- әрекеті арқылы алады.

Бинарлық әдістер - бір- бірімен тығыз байланысты оқыту мен оқудың тәсілдерін(хабарлау, міндеттер қою, мұғалімнің тапсырма беруі, оқушылардың тыңдауы, жаттығулар орындауы, есептер шығаруы, мәтінді оқуы, т.б.) қолдануды талап ететін әдіс.

Монологтық баяндау әдісі- қолданылса, онда мұғалім әңгімелейді, ғылымның дайын қортындыларын, ережелерін, фактілерін хабарлап оқиғаларды суреттейді, іс- әрекеттің үлгілерін көрсетеді және оқушыларға тапсырмалар береді.

Зерттеу әдісін- қолданғанда мұғалім оқушыларға тәжірибелік сипаттағы тапсырмалар (тәжірибе жүргізу, қосымша ақпарат, фактілерді жинап оларды өз бетімен талдау және қорытындылау, өз ойын дәлелдеуге керекті материалдарды жинау, т.б) береді.

Оқыту әдістерін- таңдау әдетте сабаққа оқу материалының мазмұнын таңдаған кезде жүреді.

Сөздік әдісі- мектептің барлық сатыларында қолданылып, әңгіменің сипаты, көлемі, ұзақтығы өзгереді.

Түсіндіру әдісі- жаңа тақырыпты түсіндіргенде жиі қолданылады, бірақ бекіту кезінде оқушылар білімді дұрыс меңгермегенде де қолданылады.

Иллюстрация әдісі- арқылы оқушыларға иллюстрациялық құралдар атап айтсақ: плакат, кесте, картина, карта, тақтадағы суреттер, үлгілер көрсетіледі.

Демонстрация әдісі- арқылы заттар мен құбылыстар тәжірибе жасау арқылы немесе техникалық құралдардан, кинофильмдерден, диафильмдерден көрсетіледі.

Оқытудың тәжірибелік әдістері- арқылы оқушылар тәжірибелік қызметпен айналысып, тәжірибелік іскерліктері мен дағдыларын қалыптастырады.

Түсіндірмелі- иллюстративтік әдіс- арқылы адамзат жинақталған тәжірибені аз уақыт ішінде беруге болады.

Дедукция әдісі -арқылы оқушы өзі білетін қорытындыларды, ережелерді, ғылыми заңдарды бақылау жүргізгенде, тәжірибе жасағанда, жаттығу жазғанда қолданады.

Индуктивтік әдіс.- Индукция- латын сөзі. Оқушыларды белгілі бір қорытындыларға әкелу. Алдымен оқушыларға жеке заттар, құбылыстар түсіндіріледі, фактілерден қорытындылар шығартады.

Импрессивтік әдістер.-Импрессия(латын сөзі, әсер, толғанис, сезім) әдісі арқылы балалар мен жастар немесе ересектер шығарма және оның авторы туралы ақпарат алып, оны талдап, шығарманың негізгі идеясын айтады.

Экспрессивтік әдістер- Экспрессия(латын сөзі, бейнелеу) әдісі арқылы жасалған жағдайда оқушылар нақты құндылықтар жасап, өздерін танытады.

Ынталандыру әдісі- Оқыту процесінде баланың оқу іс- әрекетіне оң көзқарасын туғызу керек. Оқылып отырған материалдың оқушыны тебірентуі, қуанышқа бөлеуі, таң қалдыруы, аяушылық сезімін тудыруы сабақтың мақсатына жетуді тездетеді.

Ой майданы әдісі- Бұл әдіс арқылы педагогикалық бөлімнің оқушылары шағын топтарға бөлініп, мектеп оқулығынан бір тақырыпқа әзірленіп 5-20 минут сабақ береді, содан кейін сабақ талқыланады, бағаланады, оны келесіде жақсы өткізу жолдары белгіленеді. Сабақты түгел бейнежазбаға жазу оны талдауды жеңілдетеді. Бұл әдіс мұғалімдік жұмысқа дағдыландырады.

Ойын- оқыту әдісі- Оқыту мақсатында қолданылатын ойындардың түрлері көп. Ойын-қанағат алу үшін жасалатын іс-әрекет. Ол мектеп жасына дейінгі балалардың іс- әрекетінің негізгі түрі, ал оқушылар мен ересектер ойынды сабақтан және жұмыстан қолы бос кездерінде ойнайды.

Әдіс- тәсілдер- оқушы белсенділігін дамытудың негізі. Әрбір сабақ мұғалімнің шығармашылық жұмысы. Сондықтан да әр сабақты оқушылардың есінде қалатындай етіп түрлендіріп отырған жөн. Қазіргі ғылым мен техниканың дамыған заманында оқушылардың білім деңгейін тереңдету,ғылыми тұрғыда дамыту, өз бетімен жұмыс істеуге дағдыландыру, ойлау қабілетін дамыту, сөйлеу шеберліктерін арттыру, өз бетімен ізденушіліктерін, ақпараттық құралдарды іздестіру және оны пайдалана білу мақсатында жаңа технология әдістерін тиімді пайдалану ұстаз шеберлігінің белгісі.Осындай әдістердің бірі- Англиядан шыққан оқытудың интерактивті әдісі.

Интерактивті әдіс- диалогтік әдіс, нәтижесінде сабаққа қатысушылар бір- бірімен байланыса отырып, мәселелерді шешеді.

Негізгі ережесі:

1. Барлық оқушыға тең мүмкіндіктер жасау.
2. Адамдардың арасындағы қатынас өмірдің басты қажеттілігі екенін мойындау
3. Әлеуметтік- психологиялық кезеңдерде тиімді әдіске топтың даяр болуы.
4. Топпен жұмыс істей білу, шешім қабылдай алу.

в) Әдіс тәсілдердің нәтижесі:

Әдіс- тәсілдерді пайдалануда оқушылар өз пікірлерін дәлелдеуге, қорытынды жасау, өз ойларын қысқаша, дәл және нақты жасауға көмектеседі. Осы әдіс- тәсілдерді пайдалануда оқушылар төмендегідей нәтижеге жетеді:

1. Сабаққа деген ынтасы, қызығушылығы артады.
2. Оқушылар өз бетімен іздену жолдарын үйренеді.
3. Өз ойын, схема, кесте, суреттер, физикалық тәжірибелерді пайдалану арқылы еркін жеткізеді.
4. Физикалық тілде сөйлеу мәдениетін дамытады.
5. Ізденуі іс- әрекеті қалыптасады.
6. Оқушылардың өз бетімен жұмыс жасау ынтасы оянады.
7. Зертханалық және сарамандық жұмыстарды өз бетінше жасауға дағдыланады.

Оқыту тәрбие берудің мақсаттарын, ұстамдарын меңгерту және өз бетімен оқу білім алуы арқылы белгілі бір нәтижеге жетеді. Ол нәтиже сапалы болса, білім сапасы артады.Өз деңгейі арқылы нәтижеге жетеді. Білу қабілетін арттырады және олимпиадаға, байқауларға қатысады.

Физика пәніне оқушының қызығушылығын арттырып, түрлендіре жүргізсе, жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады. Ол мұғалімнің пәнге сүйіспеншілігі мен қажырлы еңбегі арқасында жүзеге асатыны хақ. Жаңа әдістерді әр сабақта шеберлікпен қолдана білу пәнді оқытудың сапасын арттыратынына сенімім мол.

Ғылыми зерттеулер нәтижелер сабағында диалогтің маңыздылығы өте зор. Диалог оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып қана қоймай, білім деңгейлерінің жоғарлауына үлес қосады.

Диалогтік оқытуды әдіс-тәсіл арқылы оқушы топпен, жұппен жұмыс жасау арқылы бір - бірінің ойын тындап, талқылайды, өз ойын ортаға салады, саралайды, тұжырымдайды, физика сабағы болғандықтан, диалог көбінесе дәстүрлі сабақтарда көп көңіл бөлінеді, ал қазір міндетті түрде әр сабақтарда орын алуы тиіс, өйткені оқушыларды физика тілінде сөйлеуге дағдыландыруымыз керек. Көбінесе әңгіме-дебат, топтық әнгіме және зерттеушілік әңгіме кезінде өте тиімді.

Сыныптағы бағалау тек қана техникалық тәсіл емес, бұл мұғалімдердің жазбаша немесе ауызша түрде баға қою жолымен бағаланады. Әр оқушы сабақ бойы қалай жұмыс жасағанын білу үшін, ол нені түсінді, ол өзі үшін нені қажетті деп алды. Ол өзін ғана емес, өзгені де бағалай алуы керектігін түсінуді тиіс.

Физика сабақтарында ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

- оқушының өз бетімен жұмысы;
- аз уақытта көп білім алып, уақытты үнемдеу;

- білім-білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- шығармашылық есептер шығару кезінде физикалық құбылыстарды түсіндіру арқылы жүзеге асыру;
- қашықтықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы;
- қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- экономикалық тиімділігі;
- іс-әрекет, қимылды қажет ететін пәндер мен тапсырмаларды оқып үйрену;
- қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну немесе құлақ пен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерімен әр түрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі;
- оқушының ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық Бірінші (ілгері) деңгей
2. А. Құсайынов. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. -ЖШС «Курсив
3. Қазақстан Республикасында 2015жылға дейінгі білім беруді үйрету тұжырымдамасы. -//Астана. 2004.
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучение. – М., 1996

Максим Фронт
(Ізмаїл, Україна)

СУТНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

Вступ. У сучасному світі технологічних змін і зростання конкуренції на ринку праці, необхідність професійного розвитку, здатність ходити пліч-о-пліч з технічним прогресом, рушійною силою якої вважається технічне мислення, є вкрай необхідні умови. Підготовка висококваліфікованого фахівця вимагає впровадження нової підготовки інформаційних технологій.

Особливою актуальністю в сучасних умовах інтенсивного розвитку нових інформаційних технологій на основі загальної комп'ютеризації є організація навчання студентів вищих навчальних закладів щодо використання інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності.

Одним із пріоритетів реформи освіти є підготовка нового покоління викладачів, здатних до професійної діяльності в контексті впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що у вітчизняній педагогічній науці недостатньо висвітлено концептуальні засади процесу інформатизації системи освіти. У полі зору багатьох вчених був педагогічний потенціал інформаційних технологій, проблема формування інформаційної культури вчителів, а саме у працях Ю.П. Азарова, Н.В. Апатової, В.Ю. Бикова, Л.П. Бабенко, Л.І. Білоусової, В.О. Безпалька, В.М. Бондаревської, В.І. Бондаря, І.Є. Булах, А.Ф. Верляня, П.Я. Гальперіна, Б.С. Гершунського, Ф.М. Гоноболіна, Ю.О. Дорошенка, О.А. Дубасенюка, М.І. Дьяченка, А.П. Єршова, М.І. Жалдака, Б.Г. Житомирського, Л.О. Кандибовича, Т.А. Ільїної, А.Й. Капської, Н.В. Кузьміної, Н.В. Кухарева, О.М. Леонтьєва, В.А. Львовського, В.М. Мадзігона, В.М. Монахова, Н.В. Морзе, О.М. Пехоти, С.А. Ракова, Ю.С. Рамського, В.П. Сластьоніна, В.Ф. Паламарчук, Л.Н. Прокопенка, та інших науковців. Питання підготовки вчителів в умовах інформатизації освіти висвітлюються в роботах С.О. Гунька, Ю.О. Жука, О.В. Майбороди, Е.М. Разинкіної, І.М. Смирнової, С.І. Тадіян, О.Є. Трофімова, О.І. Шиман тощо.

Аналіз робіт цих та інших науковців показав, що в педагогічній науці накопичений певний досвід вивчення проблем підготовки вчителів в умовах інформатизації освіти. У той же час ряд аспектів потребує подальшого вивчення, зокрема, недостатньо вивчено процес формування майбутніх інформаційних технологій у використанні інформаційних технологій у професійній діяльності.

Викладення основного матеріалу. Діагностика рівня формування навичок, необхідних майбутньому вчителю технології для успішної професійної діяльності з використанням інформаційних технологій показала недостатній рівень їх розвитку. Існує суперечність між існуючим рівнем навичок, які повинні мати майбутні вчителі технічної освіти в умовах інформатизації освіти, та вимогами до професійної підготовки вчителя.

За останнє десятиліття інформаційні технології зазнали такого глобального поширення, що зараз важко уявити собі життя сучасної людини без них. Наведемо приклади використання інформаційних технологій у всіх сферах, від освіти до управління. Сьогодні фірма, установа, яка володіє найсучаснішими комп'ютерними технологіями, матиме успіх. Значний прогрес можна досягти і в галузі освіти шляхом впровадження відповідних технологій інформаційних технологій, які можуть зробити процес навчання більш гнучким, індивідуалізованим і водночас дозволить використовувати глобальні ресурси під час навчання. [6, с. 178]

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) - це сукупність методів, виробничих процесів, програмного та апаратного забезпечення, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення та використання інформації на користь її користувачів. Технології забезпечують та підтримують інформаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, зберігання, накопичення, тиражування інформації та процедур доступу до неї. Технологія являє собою систему взаємопов'язаних методів обробки матеріалів і способів виготовлення виробів у процесі виробництва. [7, с. 45] Інформація є одним з видів ресурсів, що використовуються людиною у роботі та житті. Інформаційний ресурс - це особливий тип ресурсу, заснований на ідеях і знаннях, накопичених в результаті науково-технічної діяльності людей в певній галузі, в тому числі в економіці, і представлений у формі, придатній для накопичення, реалізації та відтворення [1, с. 60].

Поняття інформаційного ресурсу пов'язане з концепцією інформаційних технологій. Інформаційні технології - технологія обробки інформації, яка складається з сукупності технологічних елементів: збір, накопичення, пошук, передача інформації користувачам на основі сучасних технічних засобів.

Інформаційні технології - цілеспрямовано організований набір інформаційних процесів з використанням обчислювальної техніки, які забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий інформаційний пошук, розгортання даних, доступ до джерел інформації, незалежно від їх місцезнаходження. Інформаційна технологія - сукупність методів, виробничих і програмно-технологічних інструментів, інтегрованих в технологічний ланцюжок, що забезпечує збір, зберігання, обробку, виведення і поширення інформації. Інформаційні технології покликані зменшити складність процесів використання інформаційних ресурсів. [3, с. 378]

Технологія, як суто наукове поняття, означає певний набір наукових та інженерних знань, втілених у методах, методах роботи, множинах виробничих факторів. Під інформаційними технологіями розуміється обробка інформації на основі комп'ютерних обчислювальних систем. У наш час людство переживає науково-технічну революцію, в якості матеріальної основи якої є електронні обчислення. На основі цієї методики існує новий вид технології - інформація. До них відносяться процеси, де "вихідний матеріал" і "продукт" є інформацією. Зрозуміло, що оброблювана інформація стосується певних матеріальних носіїв і, отже, ці процеси також включають обробку речовини та обробку енергії. Але останнє не є суттєвим для інформаційних технологій. Головну роль тут відіграє інформація, а не її носій. [4, с. 250] можливість обліку, планування, диспетчеризації інформаційних процесів [2, с. 221]

У такій розвиненій формі, що має всі ознаки, інформаційні та комунікаційні процеси присутні в машинних кібернетичних системах. Іншими словами, інформаційні технології визначають методи, методи та засоби збору, реєстрації, передачі, зберігання, обробки та видачі (розповсюдження або публікації) інформації в інформаційних системах. Будь-яка педагогічна технологія є інформаційною технологією, оскільки основою технологічного процесу навчання є отримання і перетворення інформації. Більш успішним терміном для вивчення технології з використанням комп'ютера є комп'ютерні технології. Комп'ютерне навчання (нова інформаційна технологія) - це процес підготовки та передачі інформації учневі, засобом якого є комп'ютер. Під час підготовки курсу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій вчитель не повинен забувати, що цей урок є планом, на основі його цілей, він повинен дотримуватися основних дидактичних принципів при виборі навчального матеріалу: систематичний і послідовний, доступний і диференційний підхід, У цьому випадку комп'ютер не замінює вчителя, а лише доповнює його.

Під час проектування класу вчитель може використовувати різні програмні продукти:

1. Мови програмування - з їх допомогою викладач може скласти різні програмні продукти, які можна використовувати на різних етапах заняття, але їх застосування для викладача важко. Підготовка проекту з використанням мови програмування вимагає спеціальних знань і навичок і високих трудових витрат.

2. Під час підготовки та проведення занять буде можливим використання готових програмних продуктів (енциклопедії, навчальні програми тощо). При повторенні матеріалу студент самостійно відтворює всі демонстраційні експерименти, які вчитель показав у своєму класі. У цьому випадку він може перервати експеримент, зупинити його або повторити ту частину, яка погано засвоюється. Такий підхід розвиває ініціативу та сприяє підвищенню інтересу студентів до досліджуваного предмета.

3. Пакет Microsoft Office, який, окрім текстового процесора Word, відомого як Word, також системи Access Database і PowerPoint надає велику допомогу у підготовці та проведенні занять.

4. Система баз даних забезпечує велику кількість підготовчих робіт під час складання класів, але в кінцевому підсумку можна отримати ефективну і універсальну систему навчання і перевірки знань.

5. Текстовий редактор Word дозволяє готувати роздаткові матеріали і дидактичний матеріал.

6. Електронні презентації дають можливість викладачу з мінімальною підготовкою і невеликою кількістю часу підготувати наочність до заняття. Заняття, складені за допомогою PowerPoint, цікаві й ефективні в роботі над інформацією. [53]

Переваги використання ІКТ: індивідуалізація навчання; активізація самостійної роботи студентів; збільшення обсягу виконаних завдань; розширення інформаційних потоків з використанням Інтернету; підвищення мотивації та пізнавальної діяльності завдяки різноманітності форм праці.

Висновки. Комп'ютер надає вчителю нові можливості, що дозволяє студенту насолоджуватися процесом пізнання. Таке заняття є емоційним підйомом для студентів. Інтеграція звичайного уроку з

комп'ютером дозволяє педагогу перенести частину своєї роботи на персональний комп'ютер (ПК), зробивши процес навчання більш цікавим, різноманітним і інтенсивним. Зокрема, процес запису визначень, теорем та інших важливих частин матеріалу стає більш швидким, оскільки вчитель не повинен повторювати текст кілька разів, студент не повинен чекати, поки вчитель повторює потрібний йому фрагмент. Цей метод навчання є дуже привабливим для вчителів: він допомагає їм краще оцінювати здібності та знання дитини, розуміти його, спонукає їх до пошуку нових, нетрадиційних форм і методів навчання, стимулює його професійний розвиток і все подальше розробка комп'ютера. Застосування в аудиторних комп'ютерних тестах і діагностичних комплексах дозволить вчительці в короткі терміни отримати об'єктивну картину рівня засвоєння матеріалу, який вивчається у всіх студентів і своєчасно його коригувати. У той же час є можливість вибирати рівень складності завдання для конкретного студента [57]. На уроках новітніх інформаційних технологій, учні вивчають комп'ютерну грамотність і навчаються використовувати його в роботі з матеріалами різних предметів. Це відкриває можливість для студентів продемонструвати свої творчі здібності. Але, поряд з позитивними складовими, існують різні проблеми, як у підготовці до таких занять так і під час їх проведення.

Використання сучасних інформаційних технологій в освіті є однією з найважливіших і стійких тенденцій у розвитку світового освітнього процесу. У вітчизняних навчальних закладах останнім часом комп'ютерні технології та інші засоби інформаційних технологій все частіше використовуються при вивченні більшості навчальних предметів.

Література:

1. Андреев АА. Основы Интернет-обучения / А.А. Андреев, Г.М. Троян. - М.: ММИЭИФП, 2003. - 68 с.
2. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах: Україна - США / Р.А. Беланова; наук. ред. І.А. Зязюн. - [2-е вид., випр. і допов.]. - К.: Пульсар, 2002. - 214 с.
3. Гурін Р.С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи: дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 / Р.С. Гурін; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса). - Одеса., 2004. - 252 с.
4. Жалдак М.І. Педагогічний потенціал інформатизації навчального процесу: у 2 ч. / М.І. Жалдак // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 рр.: зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. - Харків: ОВС, 2002. - Ч. 1. - С. 371-383.
5. Корець М.С. Використання НІТ при викладанні технічних навчальних дисциплін / М.С. Корець, В.Я. Опилат, І. Г. Трегуб. - К.: НПУ, 2005. - 104 с.
6. Наумов Б. Н. Информатика и компьютерная грамотность / Б.Н. Наумов. - М.: Наука, 1988. - 238 с.
7. Ткачук В. Інформаційні технології в системі вищої освіти: етапи впровадження / В. Ткачук // Вища освіта України. - 2002. - № 4. - С. 43-47.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор Куліненко Лілія Борисівна

**Ольга Чепенець
(Київ, Україна)**

ПРИЧИНИ МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ В МОЛОДИХ СІМ'ЯХ

Молода сім'я як соціальний інститут – це унікальна нормативна система, яка регламентує взаємовідносини між подружжям, дітьми та зовнішнім оточенням і виконує суспільно значущі функції відтворення й соціалізації. Тому наразі одним із найактуальніших напрямів сучасної соціальної роботи є дослідження інституту молодого сім'ї і змін, що відбуваються в ній. Інтерес до цієї проблеми обумовлений кризовими тенденціями, які проявляються у функціонуванні сучасної сім'ї та торкаються всіх сфер її життєдіяльності.

Мета статті полягає в аналізі причин міжособистісних конфліктів в молодих сім'ях та розробці порад щодо їх попередження.

Розглянемо кілька визначень поняття «сім'я», запропонованих соціологами. На думку В. Гопанчука, сім'я – це заснована на шлюбі чи кровному спорідненні невелика група людей, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та допомогою [1, с. 30]. Ю. Червоний зазначає, що сім'я – це історично визначена організована соціальна спільність, заснована на шлюбі та кровному спорідненні, усиновленні та взятті дітей на виховання, характерними ознаками якої є спільне життя її членів, взаємна моральна та матеріальна підтримка і взаємне виховання ними одне одного, насамперед підростаючого покоління [2, с. 68].

Міжособистісні конфлікти в молодих сім'ях трапляються, бо чоловік і його дружина прагнуть затвердити свою позицію, а також протестують проти неправильної оцінки своїх дій або будь-яких вчинків [3]. Міжособистісні конфлікти в сім'ї можуть відбуватися у вигляді суперництва, суперечки або ж дискусії.

Максимальний відсоток розлучень припадає саме на молоді сім'ї, тривалість шлюбного союзу яких знаходиться в межах від 1 до 5 років. Це відбувається через те, що в більшості випадків на момент вступу в шлюб у кожного з подружжя є вже сформовані потреби і власна картина світу, яка не може повністю співпадати з картиною світу у партнера [4, С. 60].

Із огляду на той факт, що молода сім'я в більшості випадків створюється молодими людьми, адаптація їх один до одного може бути досить непростою. Вони, ще зовсім погано розуміють, що таке шлюб, або мають про нього різні уявлення. Найчастіше, це ідеалістичні уявлення або ж узяті з сім'ї, в якій вони вирости. Таким чином, приводів для з'ясування відносин у молодят значно більше, ніж у партнерів, які довго знаходяться в шлюбі.

Основними причинами виникнення конфліктів в молодій сім'ї є: ставлення один до одного; побут і домашнє господарство; фінанси і управління ними; батьки і відносини з ними; брак уваги; поява дитини; протилежні інтереси і прагнення; шкідливі звички; фінанси і управління ними тощо.

Ставлення один до одного. Офіційне закріплення відносин може внести значні зміни в поведінку подружжя, коли назовні спливає реальне ставлення. Природно, дружина (або чоловік), позбавлена (ий) належного шановного ставлення, розуміння і підтримки, буде відчувати себе в такому союзі не комфортно. Також, починаючи жити разом, подружжя може раптом помітити раніше непомітні негативні риси характеру – скандальність, жадібність, заздрісність тощо.

Побут і домашнє господарство. Особливо часто тема про роль чоловіка, дружини та їхні обов'язки стає причиною конфлікту в молодій сім'ї, які до шлюбу не вели спільне господарство. Чоловіку дуже важко виконувати сімейні завдання, якщо до цього часу він хатніми справами у батьківській сім'ї не займався. Так само важко і дружині, яка дуже мало знайома з виконанням хатньої роботи і ще не вміє організувати її максимально ефективно. Але причиною сварок і з'ясувань відносин, можуть бути не тільки здібності та вміння самого подружжя, а й сімейні цінності, вкладені батьками.

Фінанси і управління ними. Створення сім'ї – це відповідальність не тільки моральна, а й матеріальна. Тому фінансове питання спільного проживання стає одним з перших в низці сімейних обговорень. Особливо важко переживають зміну способу життя молоді люди, які ще не мають свого власного доходу та перебувають на забезпеченні своїх батьків.

Батьки і відносини з ними. Втручання батьків у життя своїх дітей спричинюють конфлікти у молодій сім'ї. Так, приводом для неприязні можуть бути розбіжності в питаннях виховання дітей, ведення домашнього господарства, відносин у молодій сім'ї.

Брак уваги. Повсякденні справи, хатні обов'язки дають безліч причин для невдоволення як з боку молододі дружини, так і з боку її чоловіка. Подружжю не вистачає колишніх романтики і уваги.

Поява дитини. Народження дитини вносить зміни в усі сфери життя подружжя. Особливо важко доводиться молодій сім'ї, в якій дитина з'являється практично відразу: молода мама, дуже втомлюється, нервує, нічого не встигає, а молодий тато складно переносить недолік уваги і близькості. Зміна розпорядку дня важко дається обом молодим батькам, особливо в перші місяці після народження дитини.

Протилежні інтереси і прагнення. Багато суперечок в сімейні стосунки можуть внести різні погляди на проведення дозвілля і життя в цілому.

Шкідливі звички. В процесі сімейного життя можуть виявитись слабкості подружжя: зловживання алкоголем, захопленість азартними і комп'ютерними іграми.

Фінанси і управління ними. Фінансове питання спільного проживання стає одним із перших у сімейних обговореннях. Особливо важко переживають зміну способу життя молоді люди, які ще не мають свого власного доходу – студенти або дорослі діти, що знаходяться на забезпеченні своїх батьків.

Конфлікти в молодій сім'ї можуть провокуватися з різних причин і мати різні масштаби, і саме вміння такі конфлікти вирішувати найчастіше показує готовність молодят до щасливого сімейного життя.

Для того, щоб гармонізувати відносини в молодій сім'ї, кожному члену сім'ї необхідно переглянути власну позицію, а не прагнути звинувачувати в усьому іншого [5, с. 319]. Якщо говорити про попередження міжособистісних конфліктів в молодій сім'ї, то воно пов'язане з тим, що необхідно створювати об'єктивні організаційно-управлінські та соціально-психологічні умови [7, с. 161].

Вважаємо за доцільне запропонувати кілька порад щодо попередження міжособистісних конфліктів в молодих сім'ях.

Варто стримувати свої емоції, тобто уникати деструктивних тактик поведінки (криків, образ, ігнорування, егоцентризму тощо). У разі незначної сварки можна зняти напругу жартом або відволікти партнера розмовою на іншу тему. Якщо конфлікт має більш серйозну основу, можна переключитись на активне слухання партнера (спокійне, уважне сприйняття сказаного, прийняття інформації та розуміння). Також слід із повагою ставитись до партнера, розуміти, допомагати, бачити позитивні якості і його досягнення. Дуже важливо не перетворювати банальну сварку в скандал. Молодому подружжю варто взяти за правило бути послідовними в з'ясуванні відносин – «тема обговорення повинна бути одна, а додавати до неї колишні проступки не потрібно».

Слід цікавитись партнером. Для того, щоб відносини в родині були доброзичливими, необхідно намагатися краще пізнати один одного, а для цього потрібно знати інтереси партнера, його думку з різних питань, захоплення.

Не варто зловживати критикою. Критика повинна включати в себе і позитивні елементи, неприпустимо, щоб вона зачіпала гідність партнера. Вона повинна мотивувати партнера до самокритики.

Не слід також робити критичні зауваження у формі нападок, оскільки критика в сім'ї не повинна приймати пряму форму, так, критикуючи партнера, потрібно одночасно хвалити його за що-небудь інше.

Необхідно вкрай обережно ставитися до наказів. Варто формулювати їх у формі питання або прохання про допомогу. Треба розуміти і приймати власні помилки, оскільки якщо вчасно зрозуміти їх і спробувати виправити, то дуже високою є ймовірність, що можливо конфлікту уникнути.

Корисно поставити себе на місце іншого. На питання, які виникають у сімейному житті, кожен дивиться трохи під різними кутами і бачить їх по-своєму. Якщо кожен спробує поставити себе на місце іншого, постаратися зрозуміти ситуацію і переживання партнера, буде більш терпимим до нього і знайде правильний вихід із ситуації, це дозволить уникнути конфліктів.

Необхідно відзначити, що при появі будь-якої можливості потрібно віддавати перевагу таким методам запобігання міжособистісних конфліктів, які полегшують спілкування між подружжям і дають можливість відкритого обговорення проблем і способів їх вирішення [7].

Однією з актуальних причин конфліктів в молодих сім'ях є гаджети. Все частіше молоді сім'ї замінюють близькість і спілкування один з одним на проведення часу в соціальних мережах. Із появою смартфонів спілкування і соціальна взаємодія змінилися. До недава ніхто й припустити не міг, що гаджети, які роблять спілкування таким простим, насправді руйнують відносини. Через смартфони люди звертають менше уваги на партнера і поступово забувають, що таке романтичні відносини. Це призводить до самотності, обманів і розлучень в молодих сім'ях. Чим більше часу людина проводить в мережі, тим більше вона починає жити життям інших людей. У такій ситуації їй власне життя починає здаватися їй не настільки цікавим і дуже нудним, що позначається і на сімейних відносинах у вигляді постійних сварок і конфліктів. Але час від часу у кожного з подружжя виникає природне запитання, а навіщо вони взагалі один одному, якщо легше послати селфі з побажанням добраніч, ніж вислуховувати його претензії «в реалі».

Смартфони знижують інтерес сімей до спілкування один з одним. Як тільки один з партнерів стає занадто активним користувачем соціальної мережі, то він поступово починає підміняти справжнє спілкування віртуальним. Спочатку простіше не показати картинку, а переслати її в особистому повідомленні. Потім замінити справжній поцілунок крихітним смайликом. Через якийсь час виявляється, що у людини, яка зловживає інтернетом погіршується розпізнавання справжніх емоцій, адже вона від них просто відвікає. Почуття до партнера, стосунки і спільне проведення часу здаються нудними порівняно з віртуальною реальністю. Якщо часто перевіряти соціальні мережі, буде дуже важко підтримати глибоку бесіду і створити міцний емоційний або інтелектуальний зв'язок із членом сім'ї.

Також одним із факторів конфліктів у сучасних українських молодих сім'ях є наслідки перебування одного із її членів у якості військового (або волонтера) у зоні бойового конфлікту на Сході України. Пов'язані із набутими травмами фізичного чи психоемоційного характеру, зміна способу життя, наслідки впливу війни впливають психоемоційний стан подружжя, ускладнюють сімейні взаємовідносини, порушують звичний (до участі у бойовому конфлікті) хід життя сімейної пари [8]. Для профілактики цих конфліктів варто звернутися за соціально-педагогічною та психологічною допомогою.

Отже, в молодих сім'ях існує багато причин для виникнення конфліктних ситуацій між подружжям. Тому, молодим людям, які беруть шлюб, слід бути готовими до того, що вони зіштовхнуться з несподіваними труднощами, з якими їм доведеться справлятися спільними зусиллями для підтримки і збереження міцних подружніх відносин.

Література:

1. Гопанчук В. С. Сімейне право України: підручник / за ред. В. С. Гопанчука. – К.: Істина, 2002. – 304 с.
2. Червоний Ю. С. Сімейне право України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2004. – 464 с.
3. Ходякова Д. О., Гончарова С. В. Особенности конфликтов в молодой семье. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://nauchforum.ru/journal/stud/1/18289>. Дата обращения: 21.07.2017.
4. Ковалев С. В. Психология современной семьи. / С. В. Ковалев. – М.: Просвещение, 2011. – 125 с.
5. Апрельев Е. А. Причины межличностных конфликтов в семье и их связь с особенностями семьи как социального института / Е. А. Апрельев // Молодой ученый. – 2014. – №11. – С. 319–320.
6. Лях Т. Л. Медіація як соціальна технологія посередництва у конфліктних ситуаціях / Т. Л. Лях, Т. П. Спіріна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: зб. наук. пр. / за ред.: В. С. Курило. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – № 2 (291). – Сер. Педагогічні науки. – Ч. 1. – С. 52-60.
7. Миллер О. В. Особенности конфликтов в молодых семьях / О. В. Миллер // Инновационная наука. – 2015. – №8. – С. 161–162.
8. The Problems and Needs of the Families of Antiterrorist Operation Participants: Results of In-depth Interviews / A. V. Dulia, T. L. Liakh, T. G. Veretenko. // The New Education Review. – 2019. – №55 (1). – С. 220–230. DOI: 10.15804/tner.2019.55.1.18

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Лях Тетяна Леонідівна.

Тетяна Шевченко
(Суми, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТА МЕДІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

У статті розглянуті теоретичні підходи щодо формування цифрової та медіа - культури педагога в умовах безперервного розвитку інформаційно – цифрових технологій в освітньому процесі.

Важливим завданням освіти у XXI столітті є формування нових професійних компетентностей педагогів, пов'язаних зі стрімким розвитком цифрового суспільства. володіння сучасними технологіями ІКТ забезпечує високий рівень інформаційної культури, дає можливість застосовувати їх для навчання та роботи, у щоденному житті. У проекті «Цифрова адженда – 2020» зазначено: «Швидкі та глибинні наслідки від переходу на «цифру» будуть можливими лише тоді, коли «цифрова» трансформація стане основою життєдіяльності українського суспільства, бізнесу та державних установ, стане звичним та повсякденним явищем, стане нашим ДНК, нашою ключовою аджендою на шляху до процвітання, стане основою добробуту України» [6].

Цифрова культура - це в першу чергу розуміння сучасних інформаційних технологій, їх функціоналу, а також можливість грамотно використовувати їх в роботі або побуті. Це відноситься до таких інструментів, як робота з базами даних, машинне навчання, комп'ютерне моделювання, статистичний аналіз, робота з графічними редакторами та багато іншого.

Педагог, який володіє навичками в області цифрової культури, знає, як використовувати інструменти, пропонувані сучасними інформаційними технологіями. Більш того, цифрова культура має на увазі, що педагог дотримується так звану цифрову етику. Це означає, що він знає, як будувати спілкування з іншими користувачами, як подавати інформацію про себе, які дані є публічними, а які - ні, як забезпечити інформаційну безпеку, яке законодавство існує в його країні в області роботи з даними. Іншими словами, усвідомлює, як правильно позиціонувати себе в інформаційному просторі і які кордони не можна переступати, коли знаходишся в ньому. [4, с. 102].

У контексті реалізації завдань сучасної української освіти важливими слід вважати такі завдання: розглядати медіа у системі соціокультурних зв'язків; реалізовувати діалогічну модель спілкування із світом на різних рівнях; виявляти творчий потенціал педагога засобами медіа; розвивати вміння «декодувати» медіатексти, оцінювати якість медіатекстів; розвивати навички самоосвіти, самостійного пошуку нової інформації; формувати індивідуальний механізм коректування інформації, що отримується завдяки ЗМІ.

Наукові дослідження з проблем медіаосвіти можна умовно поділити на наступні групи: дослідження констатувального характеру, у яких містяться відомості про особливості сприйняття медіатекстів у різних країнах та різними віковими категоріями, про критерії та рівні розвитку аудиторії (І. Левшина, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков, С. Шеїн, Е. Харт та ін.); дослідження загальнотеоретичного характеру, присвячені аналізу концепцій, моделей, методів медіаосвіти та мас-медіа в цілому (К. Безелгет, Д. Бекінгем, Л. Зазнобіна, Р. Кьюбі, Р. Куїн, Л. Мастерман, С. Пензін, О. Спичкін, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков, Е. Харт, Р. Хоббс та ін.); роботи, пов'язані із питаннями конкретної методики медіаосвіти (Л. Баженова, О. Баранов, О. Бондаренко, К. Безелгет, К. Ворсноп, Л. Зазнобіна, С. Пензін, Г. Полічко, О. Спичкін, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков та ін.).

Цифрова культура педагога – вміння працювати з сучасною цифровою технікою і володіти сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. Іншими словами сучасний вчитель повинен мати ІКТ-компетентність. [5]. До поняття цифрової культури можна віднести володіння вчителем такими ІКТ-компетентностями:

- комп'ютерна грамотність;
- інформаційна грамотність (інформаційна культура);
- мультимедійна грамотність;
- грамотність комп'ютерної комунікації.

Основні терміни сучасної медіаосвіти:

- медіавплив – вплив медіатекстів на аудиторію: у галузі виховання та освіти, розвитку свідомості, формування поведінки, поглядів, реакцій, поширення інформації та ін;
- медіасприйняття – сприйняття «медіареальності», почуттів та думок авторів екранних творів (текстів);
- медіаграмотність – вміння аналізувати та синтезувати просторово-часову реальність, вміння «читати» медіатекст;
- медіамистецтва – мистецтва, що засновані на медіаформі (тобто формі засобів масової комунікації) відтворення дійсності (засобами друку, фотографії, радіо, грампластини, кіномистецтва, художнього телебачення, відеоарту, комп'ютерної графіки та ін.);
- медіакультура – сукупність матеріальних та інтелектуальних цінностей у сфері медіа, а також історично визначена система їх відтворення та функціонування у соціумі; по відношенню до аудиторії «медіакультура» може виступати системою рівнів розвитку особистості людини, яка здатна сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіа творчістю, засвоювати нові знання у галузі медіа;

– медіатекст – повідомлення, що містить інформацію та викладене у будь-якому жанрі медіа (газетна стаття, телепередача, відеокліп, фільм тощо);

– методи медіаосвіти – способи роботи педагога та учня, за допомогою яких реалізуються цілі медіаосвіти. Типові методи медіаосвіти: словесні (розповідь, лекція, бесіда, обговорення, аналіз, дискусія та ін.), наочні (перегляд аудіовізуального матеріалу), репродуктивні, дослідницькі, евристичні, проблемні, ігрові (моделювання художньо-творчої діяльності творців медіатексту, імпровізація та ін.).

Методи медіаосвіти ґрунтуються на певних дидактичних принципах: соціокультурний розвиток особистості у процесі навчання, науковість, систематичність та доступність навчання, зв'язок теорії з практикою, наочність, активність аудиторії, стимулювання саморозвитку особистості, позитивний емоційний фон, урахування індивідуальних особливостей учнів.

Саме ці провідні терміни і створюють проблемне поле численних концепцій з медіаосвіти, що з'явилися та плідно розвиваються протягом ХХ – на початку ХХІ століття.

Спираючись на дослідження науковців можна визначити, що медіа-культуру вчителя доцільно розглядати як складову цифрової культури, компонент професійної діяльності, що сприяє розвитку культури спілкування з медіа, творчих та комунікативних здібностей, критичного мислення, вміння повноцінно сприймати та інтерпретувати медіадискурс. [3].

У період переходу до інформаційно - цифрового суспільства розвиток медіа-культури педагога підготує його до швидкого сприйняття та опрацювання великих об'ємів інформації, оволодіння сучасними засобами, методами та технологією роботи з інформаційними ресурсами. Сьогодні медіа - культура як суспільний феномен створює нове середовище існування, нову реальність. Медіа - культура дає можливість педагогу бути сучасним, активно діяти в інформаційному освітньому середовищі, використовувати новачіні досягнення техніки.

Знання і вміння вчителів у галузі застосування медіа є досить низькими. Це стосується, у першу чергу, теоретичних знань медіа, закономірностей сприйняття й розуміння медіа - повідомлень, використаних медіа для вирішення конкретного педагогічного завдання, інтерпретувати й аналізувати медіа тексти.

Розвиток цифрової та медіа - культури педагога – це шлях до модернізації сучасного освітнього процесу, розвитку здатності до критичного мислення, вдосконалення саморозвитку.

Медіа та цифровій культурі педагога належить одне з ключових місць, адже саме вона може змінити роль користувача медіа з пасивного на активного. Медіа-засоби та цифрові технології - інструменти, які спонукають особистість до інтенсивного життя у глобалізованому світі. Проте для умілого, корисного та правильного застосування медіа та цифрових засобів в освіті, необхідно оперувати такими новими медіа - навичками, як гра, продуктивність, моделювання, виділення, багатозадачність, розподілене пізнання, колективний розум, судження, трансмедіа навігація, робота в мережі, візуалізація.

Цифрова та медіа-культура має величезний потенціал впливу на розвиток особистості. Цей вплив вирізняється всебічним характером: впливом на інтелект, емоції, може сприяти формуванню світогляду, творчого і критичного мислення, різних аспектів естетичної свідомості (естетичного сприйняття, аналізу). Актуальні на сьогодні питання щодо професійного розвитку педагогів органічно пов'язуються із забезпеченням їх повноцінної підготовки до використання цифрових та медіа - засобів в професійній діяльності, тому необхідним є цілеспрямоване формування цифрової та медіа - культури педагогів.

Література:

1. Биков, В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти / В.Ю. Биков. // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс] / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання АПН України, Ун-т менеджменту освіти АПН України; гол. ред.: В.Ю. Биков. – 2010. – № 1(15). – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em15/emg.html>
2. Гуцу, С. Ф. Правові основи інформаційної діяльності. — Навч. посібник. — Х.: Нац. Аерокосм. Ун-т «Харк. авіац. ін. -т», 2009. — 48 с.
3. Інформаційна культура. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_культура
4. Медіаосвіта та медіаграмотність: підруч. / [ред.-упор.: В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; за наук. ред. В.В. Різуна]. — К.: Центр Вільної Преси, 2013. — 352 с.
5. В. А. Ребрина, «Цифрова культура педагога», Навчальний курс, Хмельницький, Україна, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dn.hoippo.km.ua/ckp/index.html>.
6. "Цифрова гоголенда України – 2020". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjdzfAzvTUAhUISJoKHZorBZUQFgg2MAM&url=https%3A%2F%2Fucci.org.ua%2Fuploads%2Ffiles%2F58e78ee3c3922.pdf&usq=AFQjCNFO0abN4Um5ZfcCMuSmlULVeqQ_Yg

Тетяна Шевченко
(Суми, Україна)

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

В умовах Закону України «Про Освіту» та Концепції нової української школи, в межах їх реалізації, нині актуальною є проблема створення комфортного освітнього середовища навчального закладу яке не можливе без опанування інформаційно - цифрових технологій.

В останні роки електронні форми навчання стрімко набули поширення в освітньому середовищі всіх рівнів навчання. Технології мережевих комунікацій і хмарних обчислень надто вплинули на розповсюдження сервісів і зміни методології ведення освітнього процесу. Інформаційне наповнення та можливості сервісів визначають якість віртуального середовища навчального закладу. Впровадження віртуального середовища навчального закладу здійснюється з метою [1]:

- створення єдиного інформаційно-освітнього середовища (ІОС) навчального закладу;
- управління знаннями, забезпечення спадкоємності досвіду всередині навчального закладу;
- формування єдиних підходів до навчання;
- розвитку сучасної корпоративної культури навчального закладу.

Провідні тенденції освіти у світі пов'язані з ідеєю створення умов для розвитку особистості. Потреба в самореалізації – одна з провідних потреб особистості, що є внутрішнім стимулом людської діяльності. Першорядне значення має соціально-прогресивний тип самореалізації особистості, що виражається в прагненні самореалізації себе як частини соціуму. Створення сприятливого освітнього середовища для розвитку особистості, здатної до такого типу самореалізації – основне завдання сучасної школи. Проблема створення сприятливого освітнього середовища в загальноосвітніх закладах України останнім часом набула великої актуальності, оскільки пов'язана із реформуванням національної освітньої системи на гуманістичних засадах в нових соціально-економічних, соціально-культурних і політичних умовах.

Розвиток засобів і способів комунікаційної й інформаційної взаємодії учасників освітнього процесу постійно прискорюється завдяки вдосконалюванню цифрових технологій. Електронні освітні ресурси забезпечують таку діяльність.

Електронні освітні ресурси (ЕОР) — це сукупність програмних засобів, інформаційних, технічних, нормативних і методичних матеріалів, повнотекстова електронна навчальна документація, включаючи аудіо й відеоматеріали, ілюстративні матеріали й каталоги електронних бібліотек, які розміщені на комп'ютерних носіях і в мережі Інтернет.

Навчальні документи — це важливі засоби комунікації у навчальному закладі, оскільки в разі детальнішого вивчення можна виявити такі комунікаційні властивості:

- забезпечення процесу передачі навчальної інформації та обмін нею;
- наявність матеріального носія (документованого), за допомогою якого відбувається процес передачі навчальної інформації в часі й просторі;
- здатність бути каналом передавання навчальної інформації;
- забезпечення передачі та масового обміну навчальною інформацією з метою впливу як на окремого вчителя, так і на групу (або групи);
- здатність бути засобом і результатом навчальної діяльності;
- сприяння формуванню нового знання й, у свою чергу, нового навчального документа; забезпечення соціальної взаємодії;

Звернення до наукових джерел засвідчує, що на сьогодні набули висвітлення питання, пов'язані з проблемами освітнього середовища в теорії соціальної педагогіки (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, А. Рижанова, Н. Чернуха, та ін.). Безпосередньо вивченню технологій соціально-педагогічної роботи присвятили свої розвідки Р. Вайнола, Л. Завацька, Н. Заверико та ін. Основою для вивчення специфіки середовища загальноосвітнього навчального закладу стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців: Н. Завгородньої, О. Караман, Н. Клімкіної, О. Макагона, К. Приходченко, М. Рудь та ін.

Рекомендації щодо створення сприятливого навчального середовища мають тисячолітню історію, але узгоджені рамки системних дій держав щодо реалізації превентивної освіти було сформовано лише у 2000 році. Однією з важливих умов здійснення права дітей на здобуття базової освіти є створення «безпечного, здорового, інклюзивного навчального середовища, що сприяє успішному навчанню і досягненню чітко визначених рівнів успішності для всіх за справедливого забезпечення ресурсами».

Створення безпечного і психологічно комфортного навчального середовища є одним із основних принципів Нової української школи.

Існує декілька підходів до визначення поняття освітнього середовища як одного із найважливіших чинників розвитку особистості. Ряд дослідників (Б.М. Бім-Бад, А.В. Петровський, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков, Л.І. Новікова, Ю.С. Мануйлов) вважають, що освітнє середовище – це сфера життєдіяльності дитини, яка постійно змінюється. Вона вбирає в себе багатство опосередкованих культурою зв'язків вихованців з оточуючим світом, вчить вилучати пізнання з власної діяльності, зі спостережень і сприйняття, розкривати

життєве значення об'єктів, які вивчаються, усвідомлювати принципи власних дій і керуватися ними в нових ситуаціях.

Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі також розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня (О. Газман, Є. Клімов, Г. Ковальов, К. Левін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін і ін.) [4]. Так, Г.Ковальов виділяє наступні структурні компоненти освітнього середовища: – фізичне оточення – приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення і розміщення учнів; – людський фактор – добір учнів, наповнюваність класів та груп і його вплив на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статевовікова структура учнівського контингенту; програма навчання – новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю. Більшість авторів сходяться в тому, що центральним серед інших структурних компонентів освітнього середовища є психологічна складова (соціальний чи комунікативний компонент в термінах різних авторів). Психологічна складова освітнього середовища – це, насамперед, характер спілкування суб'єктів освітнього процесу. В якості ключової психологічної характеристики освітнього середовища навчального закладу багато науковців (І. Баєва, С. Вершловський, О. Лебедев, В. Слободчиков та ін.) розглядають безпеку, а психологічно безпечне освітнє середовище – як умову для позитивного особистісного зростання її учасників. Психологічно безпечне освітнє середовище розуміють як середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля яке має референтну значущість для суб'єктів освітнього процесу (в плані позитивного ставлення до неї), яке характеризується переважанням гуманістичної центрації (тобто центрації на інтересах (проявах) своєї суті і суті інших людей) і які відображаються в емоційно-особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів. [1]

Створення сприятливого освітнього середовища для розвитку особистості, здатної до такого типу самореалізації – основне завдання нашої школи.

Педагогічно доцільною умовою створення сприятливого освітнього середовища визнано встановлення школою соціально-педагогічного партнерства з усіма зацікавленими у вихованні підростаючого покоління фізичними та юридичними особами.

Пріоритет вільного розвитку школяра є базовим принципом побудови сприятливого освітнього середовища школи, головна мета якої – зрозуміти кожному особистість та виявити до неї повагу. [2, с. 208]

Для того, щоб освітнє середовище було сприятливим і допомагало кожному учню самореалізуватися, робота в школі спрямована на те, щоб кожна дитина могла розвинути здібності критичного мислення й незалежного висловлювання; поповнити знання у сферах, які цікаві учневі й розкривають перед ним нові горизонти пізнання; розвивати спроможність приймати самостійні рішення; оволодівати необхідними навичками з базових та профільних предметів; навчити радіти навчанню й поважати освіту; розвинути свій емоційний інтелект; отримати необхідну індивідуальну педагогічну підтримку; розвинути самосвідомість кожного учня як самостійної особистості і як члена колективу; зберегти і зміцнити моральне, фізичне і психічне здоров'я вихованців; сприяти взаємоузгодженню зовнішніх потреб та внутрішніх мотивів до саморозвитку та самореалізації всіх учасників навчально-виховного процесу.

Поняття освітнього середовища можна розглядати з позицій суб'єкта та об'єкта навчальної діяльності, а саме:

- Освітнє середовище (з позиції суб'єкта) - це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні
- Освітнє середовище (з позицій об'єкта) – це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти.

Об'єднуючи суб'єктивний та об'єктивний погляд на «освітнє середовище», можна стверджувати: Освітнє середовище – це сукупність природних, фізичних та соціальних об'єктів й суб'єктів, які впливають на формування учня, на його творчий, професійний та особистісний розвиток, сприяють становленню міжсуб'єктних взаємодій та особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій в освітньому процесі, забезпечують умови сприятливої життєдіяльності учня в навчальному закладі та поза його межами. Це середовище складає поле впливів на дитину: педагогічних, виховних, освітніх, професійних, соціокультурних. Обґрунтовано доведено, що провідна роль у створенні освітнього середовища належить педагогові, від його готовності до такої діяльності прямо залежить ефективність освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра. Встановлено, що освітнє середовище разом зі зміною соціального оточення теж динамічно трансформується, тому педагогічній спроможній його змінювати адекватно новим вимогам лише за умови власного професійного зростання.

Для сприяння самореалізації кожного учня треба розуміти, що кожен учень – це унікальна й неповторна індивідуальність. Тому пріоритет вільного розвитку особи є базовим принципом побудови освітнього середовища школи, головна мета якої – зрозуміти кожному особистість та виявити до неї повагу. Тому завдання педагогів полягає у створенні атмосфери турботи і підтримки учнів, яка сприяла б розвитку їхніх можливостей, задовольняла їхні інтелектуальні, емоційні й соціальні потреби. [3, с. 14]

Отже, освітнє середовище ми розглядаємо як відкриту педагогічну систему, яка тісно пов'язана з зовнішніми чинниками і яка не може функціонувати поза їхніми межами та впливами. Воно виступає як

ефективна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів і педагогів, розвитку психологічно здорової особистості, особистісному та професійному зростанню учнів, і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості. Освітнє середовище школи має бути таке, в якому більшість учасників мають позитивне до нього ставлення, високі показники індексу задоволеності потреб і захищеності.

Література

1. Водолазська Т. В. Модель доброзичливого до дітей освітнього середовища [Електронний ресурс] / Т. В. Водолазська // ПостМетодика, №5 (108), 2012. – 2012. – URL: <http://poipro.pl.ua/pm/pdf-1-f-w/PM-108.pdf>
2. Гонтаровська Н. Освітнє середовище як фактор особистості дитини: [монографія] / Н. Гонтаровська. – К.: Дніпро – VAL, 2010. – 623 с.
3. Гонтаровська Н.В., Теоретичні та методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра. Київ, 2012р.
4. Малиношевський Р.В. Соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Р.В. Малиношевський. – Київ, 2011. – 20 с.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Тетяна Гусак
(Боярка, Україна)

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВозДАТНОСТІ
І ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ**

Для визнання фізичних осіб суб'єктами цивільного права необхідна наявність цивільної правосуб'єктності, тобто їхньої правоздатності та дієздатності.

Цивільна правоздатність - це здатність фізичної особи мати цивільні права і обов'язки. Встановлюючи таку цивільно-правову категорію як правоздатність, держава тим самим не тільки окреслює коло прав і обов'язків, які можуть мати фізичні особи, а й бере на себе обов'язок не втручатися безпідставно в ці права, не відчужувати їх та захищати від будь-яких порушень, а також притягувати до відповідальності тих фізичних осіб, які не виконують належних їм цивільно-правових обов'язків. [1, с. 42]

Таким чином, цивільна правоздатність - це не тільки здатність фізичних осіб мати цивільні права і обов'язки, а й обов'язок держави гарантувати своїм громадянам певне коло цивільних прав і здійснювати контроль за виконанням ними цивільних обов'язків. Жоден громадянин упродовж свого життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності, але може бути обмежений у ній. Допускаються два види обмеження цивільної правоздатності: добровільний і примусовий. Одним із прикладів добровільного обмеження цивільної правоздатності можна визнати випадок, коли особа, яка стала ченцем, добровільно відмовляється від деяких цивільних прав. Примусове обмеження цивільної правоздатності допустиме лише тоді, коли воно передбачене законом (обмеження волі, виправні роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, адміністративний нагляд, позбавлення права керувати транспортним засобом тощо). Такі обмеження є реакцією держави на протиправну поведінку особи або заходом профілактики та лікування небезпечних захворювань. [1, с. 56]

Цивільна дієздатність фізичної особи - це її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

За ступенем дієздатності фізичних осіб поділяють на:

- 1) повністю дієздатних;
- 2) з частковою дієздатністю;
- 3) з неповною дієздатністю;
- 4) з обмеженою дієздатністю;
- 5) недієздатних осіб.

Повністю дієздатними у віковому аспекті можуть вважатися громадяни, які досягли повноліття – 18 річного віку. У випадках, коли законом дозволяється одружуватися до досягнення повноліття, фізична особа, яка скористалася таким правом, набуває повної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (одруження).

Часткову дієздатність мають особи, яким не виповнилося 14 років - малолітні. За загальним правилом, права і обов'язки малолітніх здійснюють їх батьки або законні представники - опікуни. Однак вони мають такі права:

- 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини;
- 2) вкладати кошти у банківські (кредитні) установи та розпоряджатися ними;
- 3) здійснювати особисті немайнові права автора на твори науки, літератури та мистецтва, об'єкти промислової власності або інші результати своєї творчої діяльності, що охороняються законом;
- 4) самостійно визначати свої потреби та інтереси при управлінні опікуном майном, що належить малолітньому. Опікун повинен враховувати бажання малолітнього (ст. 72 ЦК).

Формулюючи ст. 31 ЦК законодавець не тільки зазначив, що малолітні можуть вчиняти дрібні побутові правочини, а й дав визначення таких правочинів. Згідно з цією статтею правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, стосується предмета, який має невисоку вартість та відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку.

Проте закон визначає тільки загальні критерії дрібного побутового правочину. У разі ж виникнення спору, в кожному конкретному випадку необхідно буде вирішувати питання щодо «невисокої» вартості предмету правочину, оцінювати «ступінь» фізичного, духовного та соціального розвитку малолітнього. Критеріїв такої оцінки в законі не встановлено. Крім того, в законі не враховано такої загальноновизнаної ознаки дрібного побутового правочину як те, що він має виконуватись при його укладанні. Оскільки малолітні не спроможні належним чином виявляти свою волю, законодавець встановив правило, за яким вони не несуть цивільно-правової відповідальності за завдану ними шкоду [2, с. 98].

Неповну дієздатність мають неповнолітні особи віком від 14 до 18 років. Вони можуть укладати правочини за згодою своїх батьків або піклувальників. Це загальне правило. Але є й виключення з нього. Так, неповнолітні вправі самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, розпоряджатися своєю заробітною платою, стипендією або іншими доходами, вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними, бути учасниками та засновниками юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими

документами юридичної особи, самостійно здійснювати права автора на твори науки, літератури та мистецтва, об'єкти промислової власності або інші результати своєї творчої діяльності, що охороняється законом. Відповідно до ст. 33 ЦК України самостійну відповідальність неповнолітні несуть у разі:

- невиконання договору, укладеного ними самостійно на законних підставах;
- невиконання договору, укладеного за згодою батьків або інших законних представників;
- заподіяння ними шкоди іншим особам.

Таким чином, можна дійти висновку, що за невиконання договору, укладеного неповнолітнім самостійно, він сам повинен нести відповідальність, незалежно від наявності у нього майна. Батьки чи інші законні представники не повинні додатково відповідати за невиконання таких договорів.

Таке правило є доцільним. Воно дисциплінує осіб, які укладають угоди з неповнолітнім, без згоди на це його законних представників. Дієздатний контрагент за таким договором бере на себе ризик його виконання.

Що ж до випадків, коли неповнолітній укладає договори зі згоди батьків чи інших законних представників, а потім їх не виконує, а також у разі заподіяння ним шкоди іншим особам, якщо у неповнолітнього немає майна, якого було б достатньо для відшкодування шкоди, додаткова відповідальність покладається на його батьків (усиновителів) або піклувальників. [3, с. 204]

Встановлений законом вік (14 років), з досягненням якого фізична особа набуває неповної дієздатності, не свідчить про суттєві зміни в організмі людини. Визнання законом саме такого віку можна пояснити соціальними, політичними, а можливо, й іншими мотивами.

Дієздатність, як і правоздатність, природно припиняється із настанням смерті фізичної особи. Але за життя вона може бути обмежена у дієздатності або визнана недієздатною.

Під обмеженням дієздатності слід розуміти заборону громадянину на підставі рішення суду самостійно укладати правочини щодо розпорядження майном, одержувати заробітну плату, пенсію або інші види доходів. Усі ці дії він може здійснювати лише за згодою піклувальника. Обмежений у дієздатності, самостійно може укладати лише дрібні побутові правочини. Стаття 36 ЦК України встановлює дві необхідні підстави для прийняття судом такого рішення:

1) якщо особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) якщо особа зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне становище.

Перша підстава обмеження дієздатності для законодавства України є новою. За цією підставою суд зможе обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо буде доведено наявність у неї:

- психічного розладу;

- психічного розладу, який не носить хронічного характеру, але істотно впливає на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати своїми діями. Метою такого обмеження є захист інтересів, перш за все, хворої особи, а також інтересів її близьких осіб.

Суд зможе обмежити дієздатність фізичної особи, якщо буде доведено, що вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і як наслідок - скрутне матеріальне становище фізичної особи чи членів її сім'ї або інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати.

ЦК України вносить ще деякі зміни щодо обмеження дієздатності особи: по-перше, обмеженою в дієздатності може бути особа, яка проживає одна, без сім'ї; по-друге, обмеженою в дієздатності може бути особа, яка ставить в скрутне матеріальне становище не тільки себе чи членів своєї сім'ї, а й колишніх членів сім'ї, а саме осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати. [1, с. 96]

Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набуття чинності рішення суду. У разі припинення зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами суд поновлює її дієздатність. Визнання фізичної особи недієздатною, передусім, пов'язане з її здоров'ям. При цьому закон (ст. 39 ЦК України) враховує не всі хвороби, а лише ті, які не дають можливості громадянину розуміти значення своїх дій або керувати ними. До таких захворювань закон відносить психічні хвороби, що призводять до стійкого психічного розладу. Внаслідок цих хвороб фізична особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Інститут визнання особи недієздатною має на меті захистити інтереси особи, яка може поставити себе в тяжке матеріальне становище шляхом укладання правочинів і здійснення інших цивільно-правових дій. Крім того, визнання особи недієздатною може відбуватись з метою захисту прав та інтересів інших осіб. Визнання фізичної особи недієздатною можливе лише на підставі рішення суду. Суд, ухвалюючи рішення про визнання особи недієздатною, встановлює над нею опіку і за поданням органу опіки і піклування призначає їй опікуна. Фізична особа, визнана недієздатною не має права укладати будь-які правочини. Від її імені і в її інтересах правочини укладає її опікун. При прийнятті рішення про визнання особи недієздатною суд також встановлює опіку над фізичною особою і призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування. [3, с. 160]

Розглянувши положення про правоздатність і дієздатність, можна сказати, що в сукупності ці правові категорії визначають характер і зміст правосуб'єктності фізичної особи. Саме сукупність правосуб'єктності та наявного суб'єктивного права складає зміст цивільно-правового статусу фізичної особи як власника, письменника, винахідника, спадкоємця і як носія особистих немайнових прав.

Література:

1. Цивільний кодекс України: станом на 1 вересня 2016 р.-Х.: Право, 2016. - 440с.
2. Братель О.Г. Цивільне право України: навч. посіб./ О.Г. Братель. -К.: Ліпкан, 2017. - 256 с.
3. Шишка Р.Б. Цивільне право України: навч. посіб./ Р.Б. Шишка. – К.: Піра, 2018. – 736 с.

Анна Жернік
(Харків, Україна)

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ «КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ»:
УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР**

Український конституціоналізм має тривалу історію та традицію. На українських теренах відбувалися власні політичні процеси. Йдеться про козацтво як спосіб військово-політичної самоорганізації української спільноти. Норми звичаєвого права, якими керувалися козаки при виборах своєї старшини, з гетьманом включно, були кодифіковані в уславленій Конституції Пилипа Орлика. Але ще задовго до неї були здійснені спроби унормування життя Гетьманщини на рівні конституційних норм: хіба не були такими нормами «березневі статті» Богдана Хмельницького, внаслідок яких московський цар в межах України змушений був діяти не як самодержець, а як конституційний монарх? І хіба Гадяцький трактат, біля витоків якого стояли гетьман Іван Виговський та його канцлер Юрій Немирич, не був конституційним документом? Не зійшов на пси український конституціоналізм і після Орлика: хіба не в його річищі спроба останнього гетьмана Кирила Розумовського улаштувати в Гетьманщині правовий лад із шляхетсько-козацьким парламентом – Генеральними зборами? Не зникають ідеї конституціоналізму і в добу бездержавності. На початку XIX століття конституційні ідеї ширяться серед членів масонських лож України – «З'єднаних Слов'ян» у Києві, «Любові до Істини» в Полтаві та «Вмираючого Сфінкса» в Харкові. Масони Василь Лукашевич, Семен Кочубей, Семен Гамалія, Василь Тарновський та Іван Котляревський розробляли проект звільнення всіх слов'ян від самодержавства, знищення міжнаціональної неприязні і об'єднання слов'янських земель у федеративний союз на чолі з Україною. Свій проект Конституції під назвою «Начерки Конституції Республіки» розробив член Кирило-Мефодіївського братства Георгій Андрузький. Основою держави мала стати самоврядна громада; ці громади об'єднувалися в область, області – в округи, округи – у штати, а штати – у державу. Кожний штат мав би обирати своїх президента і сенат, народ держави обирав би спільного президента і Законодавчі Збори.

Найвидатнішим українським конституціоналістом XIX століття був Михайло Драгоманов, якому належить проект Статуту «Вільної Спілки», що її мали утворити українці на своїх землях з тим, аби побудувати спільноту асоційованих громад, яка фактично стала б державою українського народу у всеєвропейській федерації таких само асоціацій вільних громад. Під оглядом сьогодення концепція Драгоманова утопічна, але водночас вона гранично демократична, бо ґрунтується на неухильному дотриманні прав людини.

У революцію 1917-21 років українські політики створювали свої конституційні документи на основі не тільки кращих світових норм, а й вітчизняних традицій.

Далеко не всі з тих ідей та концепцій застаріли сьогодні, скажімо, настанови Драгоманова щодо ролі громади як основи суспільно-політичного життя чи прямий зв'язок кількості парламентаріїв із числом виборців, закріплений у Конституції УНР. А те, що не витримало випробування часом, теж становить чималий інтерес для конституційного розвитку України.

Саме права людини, демократія, парламентаризм та інші конституційні цінності протягом останніх століть стали невід'ємними в житті більшості європейських народів. Безпосередньо цим явищем відведено особливе місце в процесі, який прийнято називати «конституційним розвитком» [2, с. 42-51]. Початком даного процесу вважаються поява перших конституцій та реальне врегулювання ними найважливіших суспільних відносин. Вважається, що саме це призвело до зміни історичного типу держави з феодально-абсолютиської на державу конституційну, а вже успішне функціонування самої конституційної держави — зумовило виникнення модерного різновиду демократичного (політичного) режиму, названого згодом «конституціоналізмом».

Складовими елементами механізму функціонування «конституційного розвитку» як такого загалом незмінно виступають три суспільно-політичні явища, а саме — «конституція», «конституційна держава» та «конституціоналізм». Через об'єктивні причини, ці явища постійно еволюціонують, набувають нових ознак та характерних властивостей, намагаючись, водночас, адекватно «реагувати» на нові виклики часу та долати різного роду небезпеки. Все це зумовлено постійною потребою забезпечити незворотність самого процесу конституційного розвитку в сучасному світі, не допустити його згортання, а також зберегти саме в цій площині суспільних відносин кращих цивілізаційних досягнень сучасного демократичного світу [3, с. 108].

Історично першим елементом в механізмі функціонування процесу конституційного розвитку була конституція. Саме від епохи буржуазних революцій, від реальних спроб забезпечення прав людини та проведення розподілу влади в державі бере свій початок епоха конституції. Конституційна держава постійно еволюціонувала, удосконалюючись разом із явищем «конституція» та, певним чином, впливала

на змістовну характеристику «конституціоналізму» як такого загалом. Згодом концепція конституційної держави почала складатися із трьох базових елементів: (1) держава — це гарант впевненості і безпеки кожного її члена зокрема і всіх загалом; (2) конституційна держава — це держава правова; (3) в конституційній державі обов'язковим стає наявність демократичного порядку здійснення державної влади [4, с. 126]. У процесі розвитку «конституційної держави», перелік її основних характеристик постійно розширювався і на кінець минулого століття досягнув свого т. з. «класичного набору», за яким більшість держав старалися самоіндифікувати себе як держави суверенні, демократичні, соціальні та правові. Третя складова механізму функціонування процесу конституційного розвитку — «конституціоналізм» (як політико-правова категорія та доктринальне вчення) стає реальністю тільки після виникнення конституції держави та утвердження конституційної держави як такої. Його змістовну основу, саму сутність, іноді передають через своєрідну «формулу», за якою останній виступає як єдність конституційно-правових норм та практики їх реалізації. В ширшому розумінні «конституціоналізм» розглядають передусім як «політико-правову ідеологію, інтелектуальні узагальнення, притаманні певному етапу історичного розвитку. З одного боку, він є загальносвітовим явищем, породженим у свій час європейською політичною та правовою культурою, а з іншого — важливою загальнолюдською цінністю, цивілізаційним надбанням і, відповідно, носить до певної міри універсальний характер, але в будь-якій демократичній державі конституціоналізм може набувати певних особливостей (т. з. «національних рис»). Натомість факторами, які можуть впливати на особливості тієї чи іншої національної моделі конституціоналізму, часто можуть виступати історичні традиції народу в сфері державотворення, належність країни до тієї чи іншої системи права, рівень правової культури, стан розвитку демократії, особливості національного менталітету і т. д. Звідси, наприклад, категорію «сучасний український конституціоналізм» можна розглядати як певний різновид політико-правового режиму, в основу якого покладено органічну єдність у своїй взаємодії конституційної теорії, національного конституційного законодавства і практики його застосування в частині функціонування базових інститутів конституційної держави з метою забезпечення її гармонійного розвитку в Україні.

Водночас досягнення Україною поставленої мети щодо її перетворення в «суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу» (ст. 1 Конституції України) є неможливим поза повноцінним процесом сучасного конституційного розвитку. Останнє, як видається, найбільш продуктивно можна було б реалізувати в тісній взаємодії з іншими європейськими народами в рамках єдиного політико-правового та соціально-економічного простору (шлях України до ЄС). Труднощі, які об'єктивно виникли в останні роки для України у зв'язку з незаконною анексією Російською Федерацією Криму та здійснення нею ж військової агресії проти України в окремих районах донецької та луганської областей, — не повинні розглядатися такими, що можуть призупиняти чи сповільнювати конституційний розвиток України. Останнє, зокрема, стосується і питання організації та проведення в країні виборів. Адже, саме за допомогою «політичних виборів» фактично здійснюється публічне політичне відтворення самої держави. Саме вибори стають основою будь-якої демократичної політичної системи, забезпечуючи реальне представництво інтересів різних верств та груп населення в органах публічної влади, вони виступають також надійним засобом легітимації влади, відбору політичних лідерів і т. д.. Наступні конституційні зміни в Україні, які попередньо вже є анонсовані (зміни щодо децентралізації влади, зміни конституційного статусу народних депутатів України), як на нашу думку, не повинні жодним чином виходити за нормативні приписи положень статті 3 Конституції України, за якими саме «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». до того ж, власне держава відповідає перед людиною за свою діяльність, і утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Таким чином, світовий і український конституціоналізм виникнувши у період централізації влади в умовах феодалізму, набув класичного характеру в період розвитку буржуазного типу державності, активно розвивається в період демократизації світової спільноти, має універсальний і регіональний характер та особливості виникнення і розвитку у різних країнах, включаючи Україну.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Енгибарян Р. В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р. В. Енгибарян. – М.: Норма, 2007. – 496 с.
3. Стецюк П. Конституційний розвиток в сучасному світі (теоретико-методологічні засади) // Юридичний вісник. – 2015. – № 3. – С. 107-112.
4. Старосольський В. Політичне право. Курс лекцій / Український Техніко-Господарський Інститут. – Регенсбург-Новий Ульм, 1950. – 374 с.
5. Steinberg Rudolf. Der ökologische Verfassungsstaat. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998. – 480 s.

Науковий керівник:

викладач вищої категорії, «викладач-методист» Рудаченко Світлана Іванівна.

Перунова О.М., Істоміна Н.В.
(Харків, Україна)

КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ

Загальна організація кримінальної юстиції в рамках римської юридичної культури визначалася двома обставинами, що представляють як підсумок історичного розвитку римського права, так і початкові особливості ставлення римського правопорядку до предмету кримінального переслідування. Кримінальному переслідуванню (тобто правовому осуду з передбачуваним подальшим кримінальним же покаранням) підлягали тільки правопорушення, які розглядалися як тих, хто вагається порядок «публічних справ». Значний ряд безумовно небезпечних за своїми наслідками правопорушень (які сучасне право однозначно відносить до числа кримінальних злочинів - крадіжка особистого майна, образи словом або дією особистості, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) розглядався в римській юстиції як питання приватного права і тому підлягають розгляду не в порядку кримінального, а чисто цивільного судочинства, утворюючи спеціальну сферу деліктного права (див. VII.3). В результаті склалося так, що власне факт кримінального судового розгляду і тим більше його правова форма визначалися сукупністю обставин: і правовим змістом передбачуваної справи, і якістю суб'єкта злочину, і наявністю особливої підсудності, і передбачуваним можливим покаранням, і іншими умовами. Єдиної і загальнообов'язкової форми кримінального судочинства римська юстиція не виробила і не припустила.

Питання про критерії-що вважати як кримінальне покарання, що немає, відповідно, що є за своєю природою кримінальний злочин, а що ні, чи є в цьому правові підстави або тільки конкретна воля законодавця - належить до числа найбільш глобальних і невіршених в загальній формі питань юриспруденції, і не тільки римської.

Залежно від різного роду обставин склалися п'ять більш-менш типових і загальнопоширених, що спираються на відповідні вказівки римських законів форм кримінальної судового розгляду:

1) Чисто магістратський публічний процес - який вівся одноосібно уповноваженою посадовою особою (курульним магістратом) у разі спеціальних звинувачень проти особливих категорій осіб. У правовому сенсі судова влада магістрату спиралася на повноваження в рамках *imperium*. У цій формі велися справи по військовим злочинам, тобто досконалим римськими громадянами як спеціальними суб'єктами і в особливих обставинах, розглядалися звинувачення проти жінок-римлянок (якщо це не знаходилося в межах адміністративно-поліцейських повноважень едикта), проти іноземців і взагалі не римського громадян, в цій же формі йшов процес у кримінальних звинуваченнях рабів і взагалі (в феодалну епоху) стан неповноправних осіб. При розгляді справ одноосібно магістратом допускалася лише самозахист обвинуваченого, порядок розбору справи регулювався ніякими формальними процедури. Зберігалися також відмінності в юрисдикції магістрату поза і всередині міських стін (виражають відмінності в обов'язки повноважень *imperium* - см. II.5.3).

2) магістратного - коміціального процес - який вівся вищим магістратом (на основі повноважень *imperium*) за участю народних зборів в якості обов'язкової апеляційної інстанції. У правовому відношенні судові рішення, прийняте в ході такого розгляду, спиралося на верховні публічно-правові повноваження римського народу. У цій формі велися справи по найбільш важливим злочинів, скоєних римськими громадянами, особливо тим, які могли спричинити в якості покарання смертну кару. Ця форма розгляду передбачала кілька обов'язкових стадій судового ходу справи: запрошення до суду, вишукування обставин скоєного, вирок магістрату, звернення до громадського суду за твердженням вироку, рішення народних зборів; всі стадії проходили в точно регламентованих формальних процедурах. Пізніше апеляцію до народу замінило право оскарження магістратського (суддівського) вироку монарху як главі держави.

3) Приватний процес по приватним правопорушенням (в рамках деліктного права) в суді претора - який вирізнявся від розгляду інших справ на основі приватного права речового або зобов'язального змісту (див. Нижче, розділ IV).

4) Процес колегії присяжних - який проводився спеціально організованими колегіями присяжних суддів під головуванням магістрату (як правило, претора). У правовому відношенні судові рішення спиралося на делеговані повноваження представникам народу, в основному вищого стану. У цій формі велися розгляду посадових звинувачень, тяжких кримінальних злочинів, злочинів проти публічного правопорядку, скоєних римськими громадянами. У класичний період ця форма процесу стала найбільш поширеною, а згодом з неї розвинувся взагалі суд за участю присяжних засідателів з числа рівноправних громадян. Римська юриспруденція розробила також деякі загальні норми розгляду за участю присяжних: суд повинен відбуватися там, де присяжні можуть отримати краще зведення про справу, тобто за місцем скоєння злочину, а не за місцем походження або проживання обвинуваченого; суд вирішує питання права, присяжні - питання факту, тобто подія злочину і винність в ньому обвинуваченого вирішуються присяжними на основі розказаного в суді, закон же (за допомогою судді) тільки визначає правові наслідки рішення присяжних.

5) Муніципальний процес - який вівся одноосібно магістратом в провінції на основі його спеціальних там повноважень як стосовно римських громадян, так відносно взагалі всіх жителів провінції і зводився, як правило, до затвердження рішень і вироків існували там своїх органів обцинної юстиції.

Основні правові процедури, в загальних рамках кримінального судочинства, склалися при відправленні магістратські - міціального або магістратського за участю присяжних судового розгляду кримінальних справ.

Найбільш принциповою особливістю кримінального судочинства в римській юстиції, що виражала знову-таки початок індивідуалізму всієї римської правової системи, була вимога необхідності тільки приватного обвинувачення по всіх кримінальних справах. Ні посадові особи, ні офіційно виконували суддівські функції, ні хто б то не було в своєму якості не громадянина, а чиновника, військового, священнослужителя і т.д. не міг ні порушити кримінальної справи, ні підтримувати обвинувачення в суді, подавати докази і т.п. Для початку кримінального судочинства за римським правом необхідно було, щоб приватна особа (повноправний римський громадянин) звинуватив іншу особу в порушенні права з ознакою кримінального злочину, в приватному порядку звернувся у відповідну судову інстанцію і висловив рішучість у порядку приватної ініціативи підтримувати обвинувачення. Відповідно, така традиція передбачала наявність правових та політичних знань в даному громадянина, потрібні були деякий суспільну вагу і чимале громадянську мужність, щоб поставити питання про індивідуальному переслідуванні кого-небудь, особливо якщо мова йшла про посадових осіб, запеклих розбійників і т.д.

Зацікавлена в обвинуваченні обличчя зверталось до спеціального по даній категорії справ орган - кримінальну комісію (quaestio). Комісії було кілька (перша для розбору справ про хабарництво та хабарництві була заснована в сер. II ст. До н.е.; в період монархії поступово замінювалися спеціальними судами). Об'єднання всіх таких комісій вважалося як би верховним кримінальним судом. У складі їх було по кілька фахівців суддів з числа громадян вищих станів, присяжні судді обиралися за жеребом; головував спеціальний претор. До призначеного засідання суду громадянин-обвинувач повинен був виконати деякі формальності по засвідченню свого наміру і суті обвинувачення. Якщо обвинувачів було кілька претор призначав одного як *dominus litis*, додавши також, як правило, трьох помічників. Всі вони підписували звинувачувальний акт, в якому вказувалися: 1) місце слухання справи, 2) ім'я претора, 3) ім'я обвинувача, 4) ім'я обвинуваченого, 5) суть вчинялися злочини, 6) вказівки закону з цього приводу, 7) місце, рік і місяць скоєння злочину. Обвинувачений користувався правом перегляду акту звинувачення. (В разі більшості звинувачень громадянин залишався повністю вільним до суду і в ході суду; попереднім висновком піддавалися обвинувачені в батьковбивство і в спробі відновити царську владу в Римі.)

Обвинувач у відомому сенсі пов'язував себе фактом звинувачення. Тільки виграш справи не спричиняв ніяких можливих негативних наслідків, і навіть давав можливість отримати суспільну нагороду (крім популярності). При програві справи в суді, при недоведеності обвинувачення, обвинувачу міг бути в свою чергу подано позов з боку колишнього обвинуваченого з приводу наклепу на нього, а також будь-який римський громадянин міг звинуватити його в несумлінності, змові з обвинуваченим і порушити чергову справу.

Після визначення змісту звинувачення слідувала процедура призначення складу суду присяжних. Кожна сторона мала право відводити певну кількість призначених в списку присяжних; як правило, в слуханні справи брали участь від 35 до 75 присяжних (типовим було наявність 51 присяжного). Потім жеребом визначалися судді-фахівці. Суд збирався в спеціально організованому місці в строго певні дні та години, був відкритим і гласним: крім учасників процесу і їх запрошених не заборонялося участь публіки.

Судоговорінні починалося з мови обвинувача, в якій той зобов'язаний був слідувати чотирьом умовам: *Remutdefiniat*, *hominemutnotetargumentoprobet*, *testeconfirmat*. Звинувачення могло бути строго одиничним, тобто кого-небудь можна було звинуватити в ході процесу тільки по одній кримінальній злочину (одного типу). Головним елементом судоговорення були мови: обвинувачів і обвинуваченого (з його захисниками) - як правило, по 4 з кожного боку, але могло бути і до 12. Час промов не обмежувалася. Пізніше, щоб уникнути зловживань, встановилося правило, що обвинуваченому давався час на третину більше, ніж мова обвинувача. Допит свідків вівся особисто сторонами. Після завершального спору ораторів і напуття головуючого наступав момент рішення присяжних.

Присяжні виносили загальний вердикт голосуванням (*dixerunt...*). Рішення їх передбачалося трояким: «виправданий» (A. - *absolvo*), «засуджений» (C. - *condemno*), «істина не встановлена» (N.L. - *nonliquet*). Вирок вимагав голосів не менше 50% присяжних, за однакової кількості голосів «за» і «проти» підсудний виправдовувався. Слухання справи могло бути відновлено з тим же або з аналогічним змістом обвинувачення, але після певного часу. Приведення вироку у виконання залишалося під опікою обвинувачів з видачею їм спеціальних наказів на ім'я уповноважених магістратів міста.

В епоху монархічного ладу, тим більше рецепції римського права, значно зросла роль головуючого в суді. З'явилися платні обвинувачі-донощики, а потім і професійні слідчі-поліцейські. Справи про незначні злочини підлягали прискореному адміністративно-поліцейському розгляду зі спрощеними покараннями. Звинувачення могло бути вже не тільки приватним (*accusatio*), але і офіційним. Судоговорінні ставало закритим і зводилося практично до допиту обвинуваченого (*inquisitio*) з приводу звинувачення. Чи не допускалося більш угода сторін про зміст звинувачення, про необхідний покарання. Винесений і оформлений судовий вирок, якщо не виконувався негайно, вважався владним наказом для адміністрації і не вимагав ніяких додаткових судових дій.

При кримінальному судовому розгляді склався своє коло доказів, які могли використовуватися в процесі (відмінний від цивільного судоговорення). Першим і головним доказом були свідчення свідків. Свідчити у справі могли тільки повноправні римські громадяни; допускалося свідчення жінок, дітей, осіб

чужого громадянства, навіть рабів (в разі державних злочинів). Чи не допускалося в класичну епоху засвідчення висхідних родичів проти своїх низхідних (і навпаки), відпущеників проти своїх колишніх панів, засвідчення проти патрона. Засвідчення має бути особистим і мало бути зроблене в судовому засіданні. Допускалося примушування до давання показань свідків: вільних - під загрозою штрафу, рабів - тортури. Обов'язковою була дача свідчень під тортурами для бродяг; в разі тяжких, державних або релігійних злочинів пропонувалося катувати взагалі на власний розсуд суду (*Omnesomnioinmajestatedecrimine, sumgresexigit, torquentur*) всякого. Спочатку пропонувалося катувати тільки тих, хто вагається в своїх свідченнях свідків, пізніше від катування як свідка могли бути звільнені тільки в особливих випадках (відомі люди, священики і т.п.). Особливо регулювалося становище рабів, що дають свідчення проти свого пана: після допиту під тортурами вони вважалися вільними і більш належали колишньому власникові.

Таким чином, достатніми для звинувачень відповідного змісту визнавалися також докази, здобуті в ході обшуку будинку обвинуваченого (причому обшук повинен був проходити в точно встановленому законом процедурою, з тим щоб виключити можливість підкидання доказів), а також свідцтва, почерпнуті з паперів (виїмка паперів). Письмові докази враховувалися в кримінальному процесі тільки, якщо мова йшла про документах офіційного змісту і призначення (не про приватні документах): папери слід представляти в оригіналах безпосередньо суду (допускалася затримка не більше ніж на 3 дні).

Перунова О.М., Капустіна К.В.
(Харків, Україна)

ДОКУМЕНТУВАННЯ

Теоретичне дослідження будь-якого соціального явища, в тому числі і інформаційного документа, можна проводити в різних аспектах.

Виділити поняття документ можна тільки на основі загальнотеоретичних положень, розроблених у філософії, інформатиці, документалістиці.

Всі функції документа прийнято ділити на загальні і спеціальні. Виконання загальних функцій характерно для всіх без винятку документів, в той час як спеціальних – лише для обмеженої групи документів.

До загальних функцій варто віднести: 1) соціальну – документ є соціально значущим об'єктом, оскільки створений соціальною потребою і реалізує себе в соціальній системі; 2) інформаційну – документ виступає як засіб фіксації, збереження і передачі інформації; 3) комунікативну – документ виступає як засіб між громадськими структурами і інвалідами, він не просто інформує, а й інтегрує суспільну свідомість, сприяє створенню єдиної громадської думки, виробленні колективних реакцій, консолідації всього суспільства; 3) культурну – документ служить засобом закріплення і передачі соціального досвіду і культурних традицій.

До спеціальних функцій відносяться: 1) правова – документ є засобом закріплення і зміни правових норм і правовідносин у суспільстві. Крім того, даючи оцінку повідомляються відомості, подіям, документ сприяє формуванню правової свідомості, виробленню соціально схвалюваних моделей поведінки, засвоєнню морально-етичних норм. Крім того не слід забувати про процесуальне фіксування судового процесу. Фіксування судового процесу дозволяє розглянути його в якості особливої категорії, яка направлена на законне і обґрунтоване вирішення справи і яка невідривно зв'язана з процесуальною формою судового процесу.; 2) навчальна – фіксуючи накопичений соціальний досвід, документ сприяє передачі знань від покоління до покоління, бере участь у процесі формування особистості, її соціалізації; 3) пізнавальна – документ на основі фіксованого тексту дозволяє будувати найбільш узагальнені, абстрактні, теоретичні моделі реальності. Документування виступає як важливий елемент пізнання навколишнього світу, засіб фіксації його процесу і результати; 4) управлінська – документ є інструментом управління, сприяє плануванню, координації і регулюванню колективної діяльності членів суспільства з метою її оптимальної організації; 5) меморіальна – документ виступає як джерело історичних відомостей про розвиток суспільства, його окремих структур та особистостей. Документ є найбільш простою, зручною для відтворення та ефективною пам'яті людей; 6) облікова – супроводжуючи виробничу і господарську діяльність на всіх її етапах, документ сприяє здійсненню обліку її результатів; 7) естетична – фіксуючи в структурі матеріальних носіїв результати образно-художнього освоєння дійсності, документи тим самим накопичують, зберігають і передають узагальнений естетичний досвід.

В основі формування окремих видів документів лежить їх якісна своєрідність, яка характерна для цілої групи документів. І це якісна своєрідність дозволяє цій групі документів більш оптимально використовувати соціально необхідні функції.

Будь-який документ має безліч властивостей, притаманних його формі і змісту. Наявність ідентичних властивостей у інших документів дозволяє об'єднати їх у групу, вид. У подібній групі ці властивості виходять на перший план, у зв'язку з чим можливе їх вивчення і використання в практичній діяльності. До одного виду відносяться такі групи джерел, які мають стійкі ознаки, що виникають і закріплюються в силу спільності функцій даних джерел в житті суспільства.

Так, визначальними видоутворюючими моментами є:

- соціально-функціональне призначення документа, що обумовлює факт його виникнення;
- матеріальна конструкція;
- читацька адреса;
- знакова природа інформації;
- зв'язаність (не зв'язаність) з іншими виданнями;
- тимчасові особливості випуску.

Види документів з точки зору цільового призначення. Цільове призначення – це характеристика видання з точки зору виконуваної ним суспільної функції. В залежності від цільового призначення, обслуговуванні сфери діяльності документи поділяються на наукові, науково-популярні, навчальні, довідкові, виробничі, інформаційні, патентні, літературно-художні, судові.

Так, наукові документи містять результати теоретичних чи експериментальних досліджень, розкривають шляхи і характер наукових пошуків, описують методiku та хід ведення досліджень, простежують історію найважливіших відкриттів, а також науково підготовлені до опублікації пам'яток культури й історичні документи.

Для них характерна наявність описового фактичного матеріалу, отриманого з наукових спостережень і експериментів; теоретичного матеріалу, що включає гіпотези, наукові теорії і закони, а також світоглядне тлумачення наукових законів і теорій.

Орієнтовані такі документи на вчених, фахівців даної галузі. Тому їх текст найбільш складний для сприйняття. Для нього характерне використання численних наукових термінів без пояснень обсягу їх поняття. Порядок викладення матеріалу в подібного роду документах диктується логікою самого наукового дослідження.

Більша частина наукових документів є опублікованими, тобто виданнями. Серед них виділяються:

- повне зібрання творів класиків науки і техніки;
- вибрані праці видатних учених;
- монографії – наукові видання, що містять повне і всебічне дослідження однієї проблеми або теми і належать одному або декільком авторам;
- тематичні збірники, що складаються із статей різних авторів і присвячених викладу питань певної теми. На відміну від монографії такі видання не висвітлюють теми в цілому, а детально розглядають окремі її сторони, що є найбільш актуальними або особливо значущими;
- матеріали з'їздів, конференцій, симпозіумів, містять опубліковані до початку наукових форумів матеріали попереднього характеру (анотації, реферати, доповіді, тези, повідомлення), а також підводять їх підсумки (рекомендації, рішення.)

Велике число документів відноситься і до групи неопублікованих. Серед них особливе місце займають дисертації та автореферати.

Оскільки властивостей в документі безліч, це зумовлює можливість його багатовимірного дослідження, при якому документ може одночасно розглядатися з точки зору різних властивостей, зараховуватися до різних видів, входити в різні групи.

Види документів з точки зору *знакової природи інформації*, це ще одна ознака, що бере участь в видоутворенні документів. Вона визначається як форма знаків, за допомогою яких фіксується і передається основний матеріал видання (букви алфавіту, цифри і розділові знаки (для творів писемності), нотні знаки (для музичних творів), зображення графічні, художні та картографічні

По знаковій природі інформації виділяються:

- письмові документи, що містять інформацію у вигляді письмового тексту (словесного, цифрового, ієрогліфічного, формульного або змішаного);
- нотні документи, більшу частину обсягу яких займає нотний запис музичного твору;
- картографічні документи (карти, атласи, глобуси);
- образотворчі документи, більшу частину обсягу яких займають зображення. Під зображенням розуміється відтворення мальовничого, графічного, скульптурного твору, спеціальної або художньої фотографії й інших графічних робіт;
- аудіальні та аудіовізуальні документи, що містять запис звуку і рухомого зображення (магнітофонні записи, кінофільми, відеофільми, компактні диски).

Є ще група документів, які принципово не підлягають тиражуванню в силу їх функціонального призначення. Вони необхідні для прийняття конкретних управлінських рішень, містять вихідні фактичні відомості, показники, параметри, призначені для складання нових узагальнених документів управління (адміністративно-господарська, організаційно-розпорядча, планово-економічна. Фінансово-бухгалтерська, технологічна документація).

Аудіовізуальний документ – це документ, що містить текстову, образотворчу і (або) звукову інформацію, відтворення якої вимагає застосування відповідного обладнання.

Група аудіовізуальних документів включає: 1) фотодокумент – аудіовізуальний документ на стрічковому чи дисковому носії, який містить звукову інформацію; 2) відеодокумент – аудіовізуальний документ на стрічковому чи дисковому носії, який містить інформацію, зафіксованому на ньому за допомогою відеозапису; 3) кінодокументи – аудіовізуальний документ на плівковому носії, що містить

зафіксовані на ньому за допомогою кінематографічної техніки предмети у вигляді послідового розташованих фотографічних зображень (в звуковому фільмі – також звукову інформацію); 4) фотодокумент – аудіовізуальний документ, що містить інформацію на ньому за допомогою фотографічної техніки; предмети окремих фотозображень. Різновидом фотодокумента вважається документ на мікроформах – на плівковому або іншому носії, який для виготовлення і використання потребує відповідного збільшення за допомогою мікрографічної техніки.

Література:

1. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності: навч. посіб. / В.Г. Іванов, С.М. Іванов, В.В. Карасюк та ін.; за заг. ред. В.Г. Іванова. -4-те вид., змін.: допов. Х.: Право, 2014 – 240 с.
2. Венгеров А.Б. Право и информация в условиях автоматизации управления. М.: Юридическая литература, 1978, 208 с.

Перунова О.М., Кепещук Л.В.
(Харків, Україна)

ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Договори є основною правовою формою, за якою здійснювався величезний товарний і господарський обіг Стародавнього Риму. Римське договірне право класичного і після класичного періодів — результат тривалого розвитку, вдумливого аналізу і відбору практики преторів. Багато його положень були рецеповані більш пізніми правовими системами і збереглися в сучасному праві.

Договір — двостороння угода, в якій виражена воля двох сторін, спрямована на досягнення певного правового результату — виникнення, зміна або припинення прав і обов'язків. Іншими словами, договір є угодою двох або кількох осіб про здійснення певної правової дії або про утримання від здійснення певної дії.

Розрізняли два види договорів — контракти і пакти.

Контракти — це формальні угоди, що визнавалися цивільним правом і забезпечувалися позовним захистом. Система контрактів була замкнутою, внаслідок чого тривалий час не визнавалася сила за угодами, які не входили до цієї системи.

Пакти — це неформальні угоди, які були правовою формою ділового життя за межами кола контрактів. Вони не мали позовного захисту і їхні учасники поклалися на совість контрагентів, на їхні моральні якості, а не на припис норм права. Невиконання пакту не тягло юридичної відповідальності. Проте, з розвитком ремесел, торгівлі, сільського господарства цивільний обіг не міг вже задовольнитися замкнутим колом контрактів. Нові відносини вимагали нових договірних форм. Тому практика визнавала за деякими пактами силу контрактів, надаючи їм позовний захист [1, с. 160].

Контракти поділялись на види:

1. *Залежно від процедури укладення договорів* Гай розрізняв чотири види зобов'язань: 1) ті, що впливали з передачі речі — **res**; 2) ті, що виникали внаслідок проголошення певних слів (усні) — **verba**; 3) ті, що виникали внаслідок написання певних слів — **litterae**; 4) ті, що виникали внаслідок досягнення угоди — **consensum**. Це стало критерієм розмежування окремих видів контрактів: *вербальних, літеральних, реальних і консенсуальних*.

Кожен з контрактів мав своє місце і не міг переходити з одної групи до іншої. Відповідно кожен із чотирьох видів контрактів містив їх вичерпний перелік. Однак практика потребувала визначення юридичної чинності і за іншими договорами, які не ввійшли до цього переліку. Так утворилася *п'ята група (вид) контрактів*, яка вже в середні віки дістала назву **contractus in nominati** — *інномінальні або ж безіменні контракти*. За своєю юридичною природою вони наближалися до реальних контрактів.

2. Критерієм класифікації контрактів слугував також *ступінь вимог до їхньої «формалізації»*. У докласичному римському праві при пануванні формалізму у випадку укладення і тлумачення змісту договорів перевагу надавали букві договору, а не його суті.

За цим самим критерієм розрізнялися **negotia stricti iuris** — *правочини суворого права* і **negotia bonae fidei** — *правочини доброї совісті*. Перші були властиві докласичному праву, другі — праву класичному, коли при тлумаченні правових норм виникає тенденція більшого врахування змісту, надаючи йому перевагу перед буквою. Потім ця тенденція поширюється і на договори. Визначальним визнається не те, що сказано — **idquod dictum est** а те, що зроблено, до чого сторони прагнули насправді — **idquod actum est** [2, с. 201].

3. *Залежно від розподілу прав і обов'язків* розрізняли односторонні і двосторонні договори, так само як і зобов'язання, що виникали з них. Договори, в яких одна сторона має тільки право, а інша — тільки обов'язки, називалися *односторонніми* (наприклад, договір позики), а договори, в яких кожна із сторін мала права і обов'язки, — *двосторонніми*. Права і обов'язки розподілялися між сторонами не завжди рівномірно. Договори, у яких права і обов'язки однієї сторони відповідали обов'язкам і правам іншої, називалися *синалагматичними* (наприклад, договір купівлі-продажу). У свою чергу *синалагма була*

доконаною (якщо зобов'язання були взаємними від початку) або *недоконаною* (коли зобов'язання спочатку були односторонніми, а потім стали взаємними. Наприклад, безоплатний договір доручення породжував обов'язки довірителя компенсувати витрати повіреного, якщо такі мали місце).

4. За критерієм *оплатності* розрізнялися договори *платні*, коли майнову вигоду мають обидві сторони (наприклад, при купівлі-продажу), і *безоплатні*, коли вигоду має тільки одна сторона (наприклад, безпроцентна позика, позичка).

Римському праву були відомі також інші договори: абстрактні й казуальні, формальні й неформальні тощо.

Як зазначалося вище, для римської договірної системи характерний вичерпний перелік контрактів. Незважаючи на різне господарське призначення і правову специфіку контрактів, їх об'єднувала наявність позовного захисту. Кожний контракт захищався спеціальним позовом зі своєю власною назвою. Характер позову визначався змістом договору.

Юридичну чинність угода набувала лише за умови дотримання обов'язкових вимог: вільного волевиявлення сторін, правосуб'єктності сторін, відповідної форми волевиявлення, визначення предмета договору, реальності виконання дій, що становлять предмет договору. При недотриманні цих вимог договір міг бути визнаний недійсним.

Отже, розглянемо ці вимоги:

Вільне волевиявлення сторін. Воля сторін виражається в їхній згоді прийняти на себе певні обов'язки за договором. Вона має бути взаємною, двосторонньою і спрямованою на досягнення певної мети. Проте для укладення договору однієї внутрішньої волі недостатньо. Для договору необхідно її зовнішнє виявлення, притому в такий спосіб, що доступна для сприйняття і розуміння іншими особами. Без фіксації волі оточуючими особами неможливе виявлення зустрічної волі. Отже, воля укласти договір має бути виражена зовні в певній об'єктивній формі — у *волевиявленні*. Форми його можуть бути різноманітні (усна, письмова), проте достатньо чіткими, зрозумілими, здатними для сприйняття іншими особами.

Спосіб виявлення волі має важливе значення для правильного, тлумачення договору. Тому в деяких договорах було чітко визначено вимоги до способу виявлення волі (манципація, стипуляція та ін.).

Ідеальним є договір, в якому збігаються воля і її виявлення. Але трапляється, що внутрішня воля особи не збігається з її зовнішнім виявленням.

Неправильне уявлення однієї сторони в договорі про виявлену зовні волю іншої сторони, яка спонукала останню на певне волевиявлення, називається *помилкою* — **error**. Питання про юридичні наслідки помилки вирішуються залежно від вини особи, що неправильно виявила свою волю. За наявності вини особа вважалась зв'язаною зазначеним зобов'язанням, а за відсутності юридичних наслідків помилки не встановлювалось.

Розрізняли помилки істотні та неістотні. До *істотних* належали помилки: а) у характері правочину (**errorinnegotio**). Наприклад, особа передає річ на зберігання, а отримувач речі вважає, щоріч передана йому в тимчасове користування; б) у предметі (**errorincorpore**). Наприклад, продається один земельний наділ, а покупець думає, що інший; якщо помилка стосується властивостей предмета, то дійсність договору залежала від того, наскільки ця властивість вплинула на сутність предмета (наприклад, вазу купляли як золоту, а вона виявилася бронзовою); в) в особі контрагента (**errorinpersona**). Така помилка визнавалася істотною і договір визнавався недійсним, якщо особистість контрагента мала істотне значення для другої сторони.

Помилка у мотивах укладення договору вважалась *неістотною* і оспорювання договору в таких випадках не допускалося.

Волевиявлення сторін має бути вільним і усвідомленим. Вираження волі, сформованої під впливом обману, насильства, примусу, вважалось неналежним, а згадані обставини називалися *вадами волі*.

Правочин, здійснений під впливом обману, не визнавався абсолютно недійсним. Він мав певні юридичні наслідки, проте особі, що виявила волю під впливом обману, надавався позов (**actiodoli**) для визнання договору недійсним і стягнення заподіяних збитків, що настали внаслідок обману. Оскільки присудження за даним позовом тягло безчестям (**infamia**) для відповідача, то він майже не застосовувався проти осіб, що займали високе соціальне становище — його замінювали іншим позовом.

Волевиявлення однієї сторони може здійснитися під *примусом іншої*. Примус може виявлятися у фізичному насильстві або у психологічному впливі — погрозі (**metus**). Вада волі мала місце, якщо погроза була протиправною, реальною і «викликала страх перед великим злом», тому не мала значення, наприклад погроза застосувати санкції до несправного боржника.

Римське право визнавало правочин, здійснений під примусом, дійсним, пояснюючи це тим, що «хоча і під тиском, але ж волю виразив» — **Coactustamenvolui**. Пізніше правознавці дійшли висновку, що воля, виявлена під тиском, не є справжньою. Особі, чиє волевиявлення сформувалося під впливом погрози, надавався спеціальний позов — **actioquodmetuscausa**.

Той, хто застосував примус, присуджувався до відшкодування завданих збитків. При відмові добровільно виконати рішення суду він присуджувався до відшкодування заподіяних збитків у чотирикратному розмірі.

Правосуб'єктність сторін. Для укладення договору необхідна була здатність до волевиявлення, а її, як відомо, мали не всі. Правоздатності були позбавлені раби, а також підвладні особи, як нездатні укладати договори від свого імені. Істотно обмежувалися в цій здатності особи, що не мали статусу

римського громадянина. Для вільного волевиявлення вимагалась також і дієздатність, якої не мали малолітні і неповнолітні, психічнохворі та інші категорії вільного населення.

Дотримання форми волевиявлення — укладення договорів у формі, що приписувалась законом. Недотримання її тягло недійсність договору.

Визначеність предмета договору. Римське приватне право поділяло зобов'язання на *визначені* та *невизначені*. У *визначених* предмет вказувався ясно і чітко; у *невизначених* — предмет окреслювався загальними ознаками (наприклад, продаються речі зі спадкового майна Клавдія). Залежно від виду речей, які могли бути предметом договору, розрізнялися родові зобов'язання і зобов'язання, предмет яких визначався індивідуально. Практичне значення такого поділу полягало у тому, що у випадку загибелі родової речі без вини боржника останній не звільнявся від обов'язку виконати зобов'язання. Цей принцип виражався афоризмом: «Речі, визначені родовими ознаками, не гинуть» — **genus non perit**. Випадкова загибель індивідуально- визначеної речі припиняла зобов'язання.

Реальність виконання дій, що є предметом договору. Договір вважався дійсним, якщо його можна було виконати: немає зобов'язання, якщо його предмет неможливий — **impossibilium nulla obligatio**. Неможливість дії може бути *фізичною, юридичною і моральною*. Прикладом фізичної неможливості є договір про те, що боржник має випити море. Якщо предметом договору купівлі-продажу була річ, вилучена з обігу, це зумовлювало юридичну неможливість виконання договору. Моральна неможливість дії за договором мала місце, якщо він суперечить загальноприйнятій поведінці.

Література:

1. Гарридо М. Х. Г. Римское частное право. Казусы, иски, институты / М. Х. Г. Гарридо. – М.: Статут, 2005.
2. Гримм Д. Д. Лекции по догмеримского права / Д. Д. Гримм; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 496 с.

Богдан Костін
(Харків, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ШЛЯХОМ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СФЕРИ УПРАВЛІННЯ

На даний час питання впровадження демократичних принципів в Україні, її форм та методів реалізації демократичного політичного режиму є провідним, адже українська влада, опираючись на правові засади, реформує систему судових та правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, відроджує правову культуру населення та бореться з проявами правового нігілізму в складних економічних умовах та нестабільній політичній ситуації. Тому, молодому поколінню, а особливо студентам – правникам, на яких покладається обов'язок розбудови сучасної, правової, демократичної держави європейського рівня, необхідно знати проблеми, що виникають в процесі державотворення, з метою ефективного їх вирішення, тому, обрану тему вважаю актуальною на теперішній час.

Науковці визначають демократію як набір ідей та принципів, що стосуються свободи, власне, вона, на думку вчених – політологів, і являє собою інституціональну свободу. В літературі, при висвітленні даного питання, теоретики часто посилаються на вислів 16-го президента США Авраама Лінкольна: «...демократія — врядування ... іменем народу, силами народу і для народу...». Проте, я вважаю, що головною проблемою залишається суперечність між ідеєю демократії як повновладдям народу і неможливістю її практичного здійснення, адже демократія у прямому її розумінні неможлива навіть суто технічно, бо немає таких механізмів, які б забезпечували пряме народовладдя з будь-якого питання на всіх рівнях.

Працюючи над статтею, після аналізу існуючих думок науковців, я намагатимусь з'ясувати місце демократичних інститутів в політичному житті сучасних держав, можливість реалізації принципів демократії в повному обсязі на практиці та охарактеризувати Україну, як сучасну, правову, демократичну державу.

Що ж являє собою демократизація? Серед політологів немає єдності у визначенні цього терміна. Найчастіше в найзагальнішому сенсі демократизацію розглядають як перехід від недемократичних форм правління до демократичних. Важливо відзначити, що розширювальне використання цього поняття в цілях характеристики різних видів суспільних трансформацій, пов'язаних з демократичною хвилею, далеко не завжди виправдано: процес демократизації не завжди приводить до утвердження сучасної демократії. Деякі дослідники пропонують використовувати інше поняття - «демократичний транзит», яке не передбачає обов'язковий перехід до демократії, а вказує на той факт, що демократизація являє собою процес з невизначеними результатами. Тому ці дослідники виділяють власне демократизацію як процес появи демократичних інститутів і практик і консолідацію демократії як можливий підсумок демократизації, який передбачає перехід до сучасної демократії на основі укорінення демократичних інститутів, практик та цінностей [3, с. 78].

Сучасна модель демократії – плюралістична. Це система представницького правління, за якою парламентарі обираються народом і є відповідальними перед ним. Сучасною політичною наукою та всією

громадсько-політичною думкою сформовано чіткі засади демократичної політики: оптимальне поєднання класового й загальнолюдського, універсального й національного; гуманістична спрямованість, подолання технократизму, насильства, злочинності; демократизм і моральність у здійсненні політики; громадянськість і патріотизм.

Під час вироблення та реалізації політики важливо враховувати такі основні чинники: конкретно історичні умови розвитку соціуму, геополітичні умови й географічне розташування держави; рівень участі чи відчуження населення щодо влади й державно-суспільних справ; спрямованість національної ментальності, рівень розвитку політичної та правової свідомості; етнонаціональний і демографічний чинники суспільного розвитку; відповідність політичних ідеалів і завдань історичній традиції, політичним цінностям певного суспільства, а також принципам гуманізму й соціальної справедливості; реальна міжнародна ситуація і ставлення до держави світової громадськості. [7, с. 237]

Повноцінна демократія - країна, де громадянські свободи і основні політичні свободи не тільки поважаються, а також підкріплюються політичною культурою, що сприяє розвитку демократичних принципів. Ці народи мають діючу систему урядової влади, незалежність судової влади, чий рішення є обов'язковими до виконання, уряд, який адекватно функціонує і засоби масової інформації, які є незалежними і різноманітними. Ці країни мають лише незначні проблеми в демократичному функціонуванні.

Неповна демократія - країни, де вибори є справедливими і вільними, але можуть виникати проблеми (наприклад, порушення свободи ЗМІ), хоча основні громадянські свободи шануються. Тим не менше, ці країни мають істотні недоліки в інших демократичних аспектах, в тому числі нерозвиненість політичної культури, низький рівень участі в політиці, і проблеми у функціонуванні системи управління.

Авторитарний режим - країни, де політичний плюралізм відсутній або вкрай обмежений. Ці країни часто базуються на абсолютній диктатурі, можуть мати деякі традиційні інститути демократії - але мізерної значущості, порушення і утиски громадянських свобод є звичайним явищем, вибори, якщо вони проводяться - не є чесними і вільними, ЗМІ часто підпорядковані державі або контролюються організаціями, пов'язаними з правлячим режимом, судова система не є незалежною, наявна повсюдна цензура і придушення урядової критики [4, с. 379].

Україна посідає 92 місце за рівнем демократизації в світі і відноситься до країн в яких панує перехідний режим демократії. В такому режимі регулярно існують непрямі порушення на виборах, що перешкоджають визнанню їх чесними та вільними. В цих державах часто наявний уряд, який чинить тиск на політичних опонентів, відсутня незалежна судова система, широко розповсюджена корупція, переслідування та тиск на ЗМІ, відсутнє повноцінне верховенство права, і більш виражені недоліки, ніж у неповних демократіях у сферах розвитку політичної культури, низький рівень участі в політиці, і проблеми у функціонуванні системи управління [6].

Демократизація, яку проходить Україна, повинна не лише поповнюватися економічними змінами, які мають досить важливе значення в умовах перехідного стану суспільства, а й забезпечуватися відчутним соціально-правовим оновленням. Воно передбачає наповнення конституційних положень реальним змістом, реформування й підвищення ролі судової влади, реальний захист прав і свобод людини, демократизацію відносин влади і громадянина. До цього спонукає потреба правового реформування українського суспільства. Орієнтирами тут мають стати:

1) визнання прав людини найвищою цінністю, формування основ соціальної, правової державності й громадянського суспільства; усвідомлення гуманістичної ролі права, значення легітимності та демократичності, моральності та справедливості, гласності, поєднання інтересів особи й держави, відповідності високим міжнародним європейським стандартам;

2) підвищення ефективності державного управління, раціоналізація всієї системи бюрократії; удосконалення засад розвитку через конституційні та інші правові норми; правове забезпечення демократизації суспільного життя, здійснюваних реформ, стабільності й правопорядку в країні;

3) адекватне усвідомлення призначення і можливостей права відповідно до необхідності здійснення правової політики перехідного періоду; пошуки мирних, правових шляхів розв'язання різноманітних проблем і конфліктів суспільного розвитку [4, с. 381].

Визначальним чинником демократизму держави є встановлення рівноваги в суспільстві та гармонійних відносин між державою і громадянами. У перехідних державах особливого значення для успіху модернізаційних процесів набуває необхідність максимального наближення держави до людей, що забезпечується через підвищення довіри населення до діяльності держави. Це досягається шляхом інформованості населення щодо підготовки і здійснення соціально-економічних програм, розширення участі населення за посередництвом взаємних консультацій державних інститутів та структурних підрозділів громадянського суспільства. Я вважаю, що центральною проблемою пострадянських держав у питанні становлення та розвитку інститутів демократії, є недосконала організація роз'яснювальної роботи серед населення щодо свободи їх участі в політичному житті суспільства, доступу до роботи державних органів, в тому числі судових та правоохоронних, механізму захисту прав та свобод, підвищення рівня правової свідомості, адже динамізм демократичних процесів в Україні залежить від рівня політичної активності громадян; економічної, соціальної й політичної стабільності суспільства; співвідношення політичних сил; розвитку національної ідеї та правосвідомості.

В Україні для поєднання реформаторських зусиль держави і сприяння цьому процесові суспільства вирішального значення набуває створення децентралізованої політичної системи. Це дасть змогу підвищити якість управління й розширити представництво та реалізацію інтересів місцевих спільнот й окремих громадян. Несвоєчасне втілення політики децентралізації в Україні, за дослідженнями вчених, призвело до значної деградації централізованого механізму прийняття рішень.

Гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою дасть змогу поступово обмежити державне втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Розростання держави буде поступово зведене до мінімуму і дасть можливість останній посісти належне їй в умовах сучасного розвитку місце – бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем.

Наша держава, на жаль, не дуже багата демократичними традиціями. По суті, протягом всього періоду радянського тоталітаризму в Україні не розвивалися елементи особистих свобод і правової держави, демократичної свідомості суспільства та особистості. На сьогоднішньому етапі важливо не прискорювати штучними засобами процес демократизації суспільного життя, проте не варто і гальмувати його схожими методами. Демократія має визрівати на національному ґрунті поступово і послідовно.

Як свідчить політична практика європейських держав, Україні потрібна сильна влада, яка б забезпечила в суспільстві соціальну злагоду, застосовуючи різні форми роботи по зміцненню демократичних принципів: завершила процеси реформування та закріпила їх позитивні результати, визнала помилки та розробила новий курс, спрямований на покращення економічної, політичної ситуації в державі.

Демократизація суспільства вимагає такої політики, яка забезпечила б розумний компроміс між зростанням політичної активності людей, з одного боку, і збереженням порядку, дотриманням законності, виключенням насильства під час розв'язання виниклих конфліктів — з іншого. Лише тоді процес демократизації забезпечить формування правової держави і громадянського суспільства. Будь-які спроби стримати демократію або вдатися до її імітації означатимуть гальмування суспільного прогресу.

Основний Закон проголосив Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека були визначені найвищими цінностями, але визнання, на мою думку, замало, необхідно створити чіткий механізм захисту цих прав. Звичайно, за останні три роки, вищі органи народного представництва зробили багато кроків на шляху до демократичних перетворень, насамперед, це стосується прийняття нових нормативно-правових актів, регулюючих діяльність судових та правоохоронних органів, а саме: ЗУ «Про Національну поліцію», ЗУ «Про прокуратуру», ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», ЗУ «Про Конституційний суд України» тощо... І, якщо Україна продовжить рухатись зазначеним напрямком демократичних перетворень, гадаю, вже в найближчий час ми станемо провідною європейською державою.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України, 1996, №30.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170)
3. Осадчий Ю.Г. Політологія: Курс лекцій. - Суми, 2011.- 214 с.
4. Політологія для вчителя: навч. посібн. для студ. педагогічних ВНЗ / за заг. ред.: К.О. Ващенко, В.О. Корнієнко. – Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2011.- 406 с.
5. М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришин. Загальна теорія держави і права Харків «Право» 2002.- 584 с.
6. Соціологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refine.org.ua/pageid-4041-1.html>
7. Юрій М.Ф. Політологія Навчальний посібник / К.: Дакор КНТ, 2006.- 416 с.

Науковий керівник:

викладач, Глемботцька Олеся Павлівна.

Перунова О.М., Лисаченко Я.С.
(Харків, Україна)

АРМІЯ, ЯК МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ

Історію Римської імперії як правило починають висвітлювати з битви при Акції, коли Октавіан залишався єдиним правителем об'єднаної римської держави. Рим перетворився на столицю світової держави з населенням в 700-800 тис. чоловік. До його складу входили різноманітні верстви населення: від

Август Октавіан, як колишній солдатський вождь, що задовольнив потреби своїх воїнів, які забезпечили йому владу, тепер не міг допустити, щоб армія диктувала йому свої умови, а ще гірше, висувала своїх претендентів на владу. Він увів найсуворішу дисципліну в армії, яка мала перетворитися на потужну силу захисту інтересів імператора.

Масштаби імперії, неможливість сенатського уряду забезпечити управління державою, зростаюча роль армії все більше схилила до проведення реформ. Цю відповідальну й важливу функцію виконав Сервій Тулій, що заклав основи римського військового ладу. Він структурно поділив військо на дві громади: міську й плебейську. Створив у країні 20 округів (територіальних триб), залучивши в лави війська представників інших верств населення.

Це було зроблено з метою захисту державних і соціальних інтересів. Реформи Тулія дозволили створенню міцного римсько-плебейського війська, що відкривало нові можливості для ведення війн за межами своєї держави та успішного захисту від вторгнення зовнішніх ворогів, передусім етрусків.

Сервій Тулій встановив правила призову і несення служби. Неявка на військовий призов каралася: грошовим штрафом, конфіскацією майна, тілесним покаранням, продажем у рабство.

У створених правилах передбачалися й такі пункти як звільнення від військової служби фізично не здатних осіб, хто вже взяв участь у певній кількості військових походів, а також тих, які досягли граничного віку (46 - 60 років). Для нас є цікавий факт, що на той час передбачалися окремі пільги за особливі заслуги перед державою. За постановою сенату у вигляді нагороди за заслуги перед Римом передбачалося звільнення військового обов'язку. Наприклад в епоху Республіки надавалися тимчасові й безстрокові відпустки.

Сервій Тулій документально зафіксував відповідальність воїнів на службі. Коли набір до армії було закінчено, солдати присягали у тому, що їх можна вести на будь-яку війну, що вони не залишать значків та прапорів легіону, не вчинять нічого протизаконного і завжди будуть виконувати усі розпорядження і команди консула. В законодавчих військових актах, крім загальної присяги, були присяги спеціальні. Зокрема існували:

- присяга прапору;
- табірна присяга, коли всі особи — вільні й раби, що перебували в таборі — присягали нічого не викрадати, все захоплене доставляти трибунам;
- *coniuratio* — клятва не тікати, не залишати лав війська.

ІІ ст. до н. е. збройні сили Риму склалися з таких частин: легіони римських громадян (у кожному легіоні близько 4200 осіб), частини італійських союзників, допоміжні загони, укомплектовані жителями поза італійських областей.

Командування збройними силами покладалося на консулів. Процес формування постійного війська завершується за правління Октавіана Августа. Внаслідок необхідності спеціальної регламентації життя війська виникає особлива гілка публічного права - *jus militare* (*мілітарне*, або ж *військове право*).

Отже, статус воїнів: організація римського війська сприяла створенню сукупності норм, що регулюють різні аспекти відносин між воїнами. Наприклад:

- 1) при покараннях за правопорушення заборонялося віддавати їх на бій з дикими звірами, сікти різками, засилати у копальні і присуджувати до примусових робіт. До них не міг застосовуватися такий спосіб страти, як повішення, що вважалося ганебним. Не дозволялося катувати їх під час допитів;
- 2) воїни мали право на так званий «табірний пекулій» - майно, що формувалося за рахунок військової платні. Пекулій вважався власністю сина, і його батько не мав жодних прав на це «табірне майно»;
- 3) солдат під час походу не міг призначати собі спадкоємця;
- 4) ветеранам, що йшли у відставку, пенсії виплачувалися зі спеціальної військової каси;
- 5) ветерани платили податок з майна і несли корабельну повинність, але звільнялися від повинностей зі спорудження кораблів;
- 6) по завершенню служби ветерани отримували право на земельні ділянки.

Римські воїни мали відносні правові обмеження. Так, до моменту відставки солдат не мав права укладати законний шлюб. Якщо солдат був одружений до моменту зарахування в армію, то шлюб розривався, або, точніше, призупинявся на час військової служби. Частина правових обов'язків покладалася на офіцерів: " той, хто командує військом, має найсуворішим чином ставитися до надання відпусток, не посилати легіонерів на приватні роботи, на лов риби чи полювання ".

Статус воїна в Римі був тимчасовим. Відставка могла бути різних видів:

- 1) почесна, що надавалася після вислуги повного терміну служби;
- 2) з поважних причин (поранення, хвороба);
- 3) ганебна (скоєння злочину);

Головним принципом війська був рівень дисципліни, спеціальної підготовки воїнів у мирний та військовий час. Тому римляни приділяли особливу увагу засобам публічного права. Уже на першому етапі забезпечення боєздатності римського війська публічно-правові механізми були широко вживані [1, с. 234].

Із самого початку організації військової служби було вжито заходів щодо призову у військо виключно вільних громадян та недопущення проникнення в лави збройних сил осіб рабського походження. Вільні люди, які добровільно опинилися в служінні іншим особам також не мали права перебувати на військовій службі. Принцип суворого відбору кандидатів до війська підкреслювалося правилом, згідно з яким заборонялося служити: викуплених (з полону), звинувачених у вчиненні карного злочину.

З метою підтримки дисципліни було створено систему суворих покарань.

До них належали: страта, тілесні покарання, заслання на острови, направлення у штрафну частину, грошовий штраф, накладення особливих повинностей, розжарювання, ганебне вигнання з армії, позбавлення пенсії, яка належала воїну за військову вислугу.

Разом з тим у вигляді заходів покарання не могли притягуватись до відповідальності військовослужбовці:

- направлення на примусові роботи у каменоломні чи копальні;
- віддавання на розтерзання диким звірам;
- повішення

Також не допускають катування під час допитів.

Засоби боротьби з порушеннями у галузі військових відносин.

Дезертирство. Покарання за цей злочин було різним, зважаючи на те, чи чинний він у мирний чи воєнний час, однією особою чи групою, вперше чи повторно. Для піхотинців – переведення в іншу частину, кіннотник – підлягав розжарювання. Дезертирство вчинене під час війни каралося стратою. Звичайно, бралися до уваги: яку зброю мав дезертир, який був розмір його жалування, його чин, звідки він дезертирував, яка була поведінка на службі, які обов'язки, чи вчинене дезертирство однією особою чи групою, чи не було вчинено іншого злочину під час дезертирства, скільки часу пройшло з моменту дезертирування, чи з'явився з повинною чи був затриманий.

За групове дезертирство передбачалося посиленна відповідальність. Суворо карався перехід на бік ворога. За загальним правилом воїнів не могли піддавати катуванням і страті, але перебіжчики, навіть ті, що повернулися потім назад, підлягали жорстоким покаранням. Приділялася значна увага тому, що перехід на бік ворога був навмисним чи випадковим.

Окреме покарання встановлювалася для перебіжчиків, тобто полонених, який своєчасно не повернувся. Перебіжчика щадили у виняткових випадках, якщо він привів із собою декілька бандитів, або виявив інших перебіжчиків.

Тяжкими побічними деліктами вважалися:

- 1) розголошення військової таємниці, що прирівнювався до зради -каралося стратою;
- 2) заклик до повстання карався стратою. Незначні заворушення каралися розжалуванням;
- 3) втеча з поля бою каралася стратою у присутності свого легіону. Якщо з поля бою я тікав весь легіон, то страти підлягав кожен 10 легіонер за жеребом (децимація);
- 4) непокора начальнику і невиконання наказу завжди каралися смертю, навіть якщо порушення були незначні
- 5) неподання допомоги начальнику. Підлягали страти воїни, що навмисно відмовлялися захищати свого начальника під час бою, чи навмисно залишили його;
- 6) перелізання через вали, що оточували табір, або через стіну навколо міста каралося стратою. Таке суворе покарання основане на історичному минулому, римляни завжди особливо турбувалися про безпеку військового табору, щоб ні свої, ні чужі не порушували порядок доступу на огорожену територію;
- 7) Замах на особу начальника карався стратою. Навіть воїн який навмисно ламав жезл, що носив центуріон, засуджувалися до страти;
- 8) симуляція хвороби вважалася публічним деліктом високого ступеня суспільної небезпеки, оскільки свідчила про зловмисне ухилення від виконання військових обов'язків. Наприклад страх обтяжував провину, а сміливість і доблесть належали до числа римських чеснот і високо цінувалися в суспільстві. Тому легіонер, який зі страху перед ворогом стимулював хворобу, виснажився, тощо, мав бути страчений;
- 9) замах на самогубство був таким самим проявом слабкості;
- 10) продаж озброєння;
- 11) поранення товариша по заgonу диференціювалося як вид делікту, залежно від характеру дії, знаряддя, яким було завдано поранення, оскільки останнє свідчило про більшу чи меншу навмисність порушення. Наприклад, той, хто завдав рани каменем, підлягав ганебному вигнанню з війська. Якщо ж поранення було завдано мечем, то винний підлягав смертній карі; залишення місця в строю, за умови, що не було ознак більш тяжких порушень, вказаних вище, каралося законної сім'ї, не міг придбати власність у тій провінції, де служив [2, с. 354].

Але Август Октавіан ввів юридичне поняття «табірною пекулія»: все те, що солдат придбав завдяки своїй службі, належало йому, а не його батькові. Своє нове ставлення до армії Август підкреслював, звертаючись до легіонерів не як до «соратників», а як до солдатів і рекомендував членам своєї родини дотримуватись тієї ж практики.

Таким чином, армія із найбільш небезпечного і неспокійного елемента мала перетворитися на потужну слухняну зброю зміцнення влади нового режиму.

Література:

1. Юридический справочник для населения. – М.: «Юридическая литература» - 1988 с изменениями, 1990. – 621 с.
2. Основи римського приватного права: Навчальний посібник - Львів: Ред. -вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – 566 с.

Перунова О.М., Макачук Б.П.
(Харків, Україна)

РИМСЬКЕ ПРАВО. ЙОГО СИСТЕМА

Вивчаючи цю тему, можемо сказати, що Римське право - це не тільки власне право найбільшого держави античного світу. У Римі була створена абстрактна правова форма, яка успішно регулювала будь-які приватновласницькі відносини. Цим пояснюється той факт, що римське право пережило римську державність і набуло нове життя в рецепції.

Досвід і досягнення римського приватного права можна виявити в сучасних правових системах, в міжнародному торговельному, цивільному і судовому праві окремих країн. У вітчизняній правовій системі відтворюється класифікація засобів впливу на поведінку людей (веління, заборона, дозвіл, покарання), що склалися ще в римському праві. У цивільному праві використовуються виникли в Римі терміни і поняття: контракт, компенсація, реституція, виндикаційний позов та ін.

Виходячи з цього вивчення римського права представляє не тільки історичний інтерес, але і є основою для засвоєння сучасного права, базою для підготовки висококваліфікованого юриста.

Будучи фундаментом загальної теорії сучасного громадянського права, римське право формує юридичне мислення, розвиває здібності та навички правового аналізу, є прикладом того, як удосконалювати право на принципах справедливості і гуманізму.

Відрізняючись точністю і чіткістю юридичних формулювань, високою правовою технікою, римське право узагальнює багатий досвід, який може бути використаний юристами при здійсненні правотворчості і при застосуванні норм права.

Римське право - це навчальна дисципліна, яка входить в базову (загально професійну) частину професійного циклу федерального державного освітнього стандарту вищої професійної освіти (ФГОС ВПО) для бакалаврів.

Поняття римського права. Сучасне цивільне право виникло і розвивалося протягом тривалого часу. Свою історію воно почало ще з часів Стародавнього Риму. Тому і правова система України називається романо-германською. У римлян право було досить розвинене для тодішнього часу і містило дуже багато положень, які можуть застосовуватись і зараз. Більшість цих положень використовуються в сучасному цивільному праві. Звичайно, вони дещо трансформувались, але Римське право визнається найголовнішим витком цивільного права майже всіх країн Європи в тому числі і України. Цивільне право у стародавньому Римі складалося з трьох систем: *iuscivile* - цивільне право, *ius gentium* - право народів, *iuspraetorium* - преторське право. Цивільне право Стародавнього Риму відзначалося національною обмеженістю, обтяжливим формалізмом, консерватизмом. Цивільне право існувало лише на території міста-держави Рим, і тому мало замкнутий характер. Основним джерелом права були Закони XII таблиць. Цивільне право не могло регулювати майнові відносини між мешканцями Риму та мешканцями інших територій і тому воно постійно розвивалося. Згодом римське право визнало цивільні права і жителів навколишніх місць Рима які називалися переїзниками. В період III - I ст. до нашої ери Рим почав вести загарбницькі війни проти інших народів. Невелике місто поступово перетворилося в величезну державу. Виникла необхідність регулювати відносини в межах завойованих місцевостей між самими переїзниками. І тому вводиться нова посада претор для переїзників. Звичайно в підкорених місцевостях вже існували певні правові норми і дуже часто вони були більш розвинені і своєчасні ніж у римлян і тому претори для переїзників спиралися на місцеве право. Так виникла нова гілка права – право народів (*iusgentium*).

Дисципліна "Римське право" в ряду юридичних дисциплін є однією з основоположних теоретичних і методичних фундаментів для формування у студентів юридичного мислення, заснованого на розумінні суті римського права і права взагалі.

Вивчення дисципліни "Римське право" ґрунтується на сумі знань, отриманих студентами в ході освоєння курсу суспільство-знання і права.

Зародження римського права відноситься до того періоду, коли Рим був маленькою громадою серед багатьох інших подібних собі громад середньої Італії. На початковому етапі римське право являло собою нескладну і архаїчну систему, перейняту вузьконаціональним і патріархальним характером. Чи не розвиваючись і залишаючись на тій же стадії розвитку, римське право давно було б загублене в архівах історії.

В історії людства римським правом відводиться абсолютно виняткове місце: воно пережило створив його народ і двічі підкорило собі світ.

В історії людства римським правом відводиться абсолютно виняткове місце: воно пережило створив його народ і двічі підкорило собі світ.

Римське право надовго пережило свого творця - античне (рабовласницька) суспільство. Воно частково або в переробленому вигляді лягло в основу цивільного, частиною кримінального та державного прав багатьох феодальних, а потім буржуазних держав.

Періодизація римського права - це виділення в розвитку права етапів, що мають відповідні ознаки і часовий проміжок.

Найпоширенішою періодизацією є поділ еволюції приватного римського права на такі періоди:

1. Період стародавнього, цивільного права - 754 р. До н.е. е. У цей період основним джерелом права виступають Закони XII таблиць, закріпили основні інститути правової системи Риму.

2. Передкласичний період - 367 р. До н.е. е. Видаються закони, розвивається спадкове право, створюються такі способи створення правових норм, як формули претора. Змінюється форма судового процесу (з легісакційного на формулярний).

3. Класичний період - 27 р. До н.е. е. - 284 м н. е. З'являються сенатусконсульти, конституції принципів і відповіді юристів. З'являється екстраординарний процес.

4. Посткласичний - 284-565 м н. е. В кінці періоду виникає Кодекс Юстиніана [1, 37].

Предмет римського права. Норми римського приватного права регулювали широке коло суспільних відносин між приватними особами. До них належали:

1) комплекс особистих прав, правове становище суб'єктів у майнових відносинах, можливість суб'єктів здійснювати угоди майнового характеру;

2) шлюбно-сімейні відносини;

3) відносини, пов'язані з власністю та іншими правами на речі;

4) коло питань, що виникають з приводу спадкування майна померлих і інших осіб;

5) обов'язки суб'єктів, що виникають з різних підстав - договорів, правопорушень, подібності договорів, подібності правопорушень;

6) питання захисту приватних прав.

Визначення римського права. Римське право складається з публічного права і приватного права. Публічне право регулює стан Римської держави, а приватне право належить до майнових вигод окремих громадян [2, с. 49].

Публічне право висловлює й захищає інтереси держави, регулює відносини між державою і приватними особами. Норми публічного права є обов'язковими, окремими особами вони змінені бути не можуть.

Приватне право висловлює й захищає інтереси окремих приватних осіб. Норми приватного права можуть бути змінені угодою між приватними особами.

Приватне право містило норми, що регулюють відносини як між фізичними, так і між юридичними особами.

Приватне право включало в себе уповноважують і диспозитивні норми, так як було областю, в якій втручання держави було обмеженим, і яка надавала простір для приватних осіб.

Уповноважені норми надавали приватним особам можливість відмовитися від зазначеного в законі поведінки і самим визначити, як вчинити в конкретному випадку. Так, особі надавалася можливість вирішити, чи то захищати своє порушене право власності, то чи немає; пред'являти або не пред'являти позов.

Диспозитивні (умовно-обов'язкові) норми діяли тоді, коли особа не скористалася наданим йому правом. Наприклад, якщо померлий не залишив після себе заповіт, держава заповнювало цю прогалину. За допомогою диспозитивної норми воно визначало, кому і як переходить майно померлого (наступало спадкування за законом).

В даний час термін «приватне право» зберігся в ряді держав, особливо там, де є розрізнення цивільного і торгового права. У цих державах (наприклад, Франція, Німеччина) приватне право включає в себе головним чином: а) громадянське право, б) торгове право [3, с. 57].

Приватне право висловлює й захищає інтереси окремих приватних осіб. Норми приватного права можуть бути змінені угодою між приватними особами.

Приватне право містило норми, що регулюють відносини як між фізичними, так і між юридичними особами.

Приватне право включало в себе уповноважують і диспозитивні норми, так як було областю, в якій втручання держави було обмеженим, і яка надавала простір для приватних осіб.

Уповноважені норми надавали приватним особам можливість відмовитися від зазначеного в законі поведінки і самим визначити, як вчинити в конкретному випадку. Так, особі надавалася можливість вирішити, чи то захищати своє порушене право власності, то чи немає; пред'являти або не пред'являти позов.

Диспозитивні (умовно-обов'язкові) норми діяли тоді, коли особа не скористалася наданим йому правом. Наприклад, якщо померлий не залишив після себе заповіт, держава заповнювало цю прогалину. За допомогою диспозитивної норми воно визначало, кому і як переходить майно померлого (наступало спадкування за законом).

В даний час термін «приватне право» зберігся в ряді держав, особливо там, де є розрізнення цивільного і торгового права. У цих державах (наприклад, Франція, Німеччина) приватне право включає в себе головним чином: а) громадянське право, б) торгове право.

Цивільне право включає в себе норми, регулюючі майнові правовідносини автономних суб'єктів обороту, які не є торговими, а також сімейні правовідносини і деякі особисті права. В області торгового права - норми, що регулюють спеціальні взаємини купців і торгові угоди. У тих державах, в яких відсутнє торгове право, відносини в цій галузі регулювалися просто цивільним правом.

Цивільне право включає в себе норми, регулюючі майнові правовідносини автономних суб'єктів обороту, які не є торговими, а також сімейні правовідносини і деякі особисті права. В області торгового

права - норми, що регулюють спеціальні взаємини купців і торгові угоди. У тих державах, в яких відсутнє торгове право, відносини в цій галузі регулювалися просто цивільним правом.

А також, Рим був державою рабовласницькою. Класу рабовласників протистояв клас рабів. Раб був річчю, яка перебувала у власності пана, і ніяких прав не мав. Права надавалися лише вільним людям, і однією з основних завдань римського приватного права було закріплення за рабовласниками необмеженої можливості експлуатувати рабів. Корінне протиставлення вільних і рабів, безправ'я рабів було найважливішим принципом римського приватного права, що проходить через всю його історію.

Але не всі вільні люди були, особливо в найдавніший період Риму, суб'єктами приватного права. Спочатку повноправними людьми визнавалися лише римські громадяни. Все, що не входило в римську громаду, розглядалися в принципі як безправні. Вони вважалися "ворогами" (*Hostes*), які не мали ніякої захистом, які могли бути знищені або звернені в рабство. Таке становище характерне для замкнутого господарства давньої громади. Лише розвиток виробництва і обміну, розширення торгівлі з сусідніми державами тягло за собою, і притому вельми поступово, розширення кола осіб, які є суб'єктами приватного права в римській державі.

Отже, римське право надовго пережило свого творця - античне (рабовласницька) суспільство. Воно частково або в переробленому вигляді лягло в основу цивільного, частиною кримінального та державного прав багатьох феодальних, а потім буржуазних держав.

Література:

1. Орач Є.М. Римське приватне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2012. – 392 с. – Бібліогр.: с. 382 – 385.
2. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: (Посібник для підготовки до іспитів для зайнятих, розумних та допитливих). – Х.: Одиссей, 2013. – 352 с.
3. https://studme.com.ua/1368050515367/pravo/ponyatie_osnovnye_cherty_rimskogo_chastnogo_prava.htm

Перунова О.М., Мешалкіна Т.С.
(Харків, Україна)

КАРНЕ ПРАВО У ДРЕВНЬОМУ РИМІ

В Древнім Римі всяке порушення охоплювалося поняттям **delictum** (правопорушення) незалежно від того, які блага при цьому порушувалися, чиї інтереси воно зачіпало і в якому порядку переслідувалося.

Загострення класових та суспільних протиріч, падіння традиційної моральності наприкінці доби республіки змушують державу вжити низку заходів для жорсткішого захисту публічних і приватних інтересів. Певна річ, це вимагає створення більш чіткої системи норм, що регулюютьдані відносини та забезпечують виконання охоронної функції. Поступово конституюються інститути, які пізніше дістали назву карно-правових.

При цьому слід звернути увагу на те, що поняття карного права як галузі римська юриспруденція не виробляє, хоч засади карного права формуються та вдосконалюються досить активно. Йдеться про сукупність принципів та норм, що визначають покарання за правопорушення. Покарання бере на себе держава, визначаючи для цього коло найбільш небезпечних (з її погляду) правопорушень. Такі правопорушення можуть стосуватися не тільки сукупного (державного) інтересу, а й окремих (приватних) інтересів. Однак за ознакою серйозності правопорушення вони об'єднуються в одну групу, оскільки у кінцевому підсумку посягають на публічний правопорядок. Вони дістають назву **de-lictum publicum** (публічних деліктів), на відміну від правопорушень приватного права **delictum privatum**. Правопорушення, що стосувалися сфери публічних інтересів, називалися також **crimen** (злочин), чим підкреслювалася суспільна небезпечність таких деліктів.

Поступово формується система норм, що передбачають покарання за публічні делікти, визначаються умови застосування та критерії тяжкості покарання. Злочини класифікуються за різними ознаками. Зокрема, вони поділяються на ординарні (**crimen ordinaria**) і екстраординарні, або ж надзвичайні (**crimen extraordinaria**) [1, с. 51].

Ординарними вважалися злочини, які були передбачені нормами **jus vetus** («старим» правом), що містили точно визначений перелік найменувань правопорушень з суворо формалізованим визначенням змісту протиправних дій. Екстраординарні злочини передбачалися нормами, що були створені едиктами імператорів. Видаючи едикти, імператори не були обмежені суворими формальними вимогами і тому встановлювали перелік обставин, що тягли пом'якшення або обтяження відповідальності порушника, на свій розсуд.

При кваліфікації правопорушення з'ясовували сукупність обставин, однаково важливих для визнання дії злочином: **causa** (мета), **persona** (суб'єкт, особа), **loco** (місце), **tempore** (час), **qualitate** (властивість), **quantitate** (обсяг вчиненого), **evenni** (наслідок). При цьому «суб'єкт злочину» в загальному розумінні був поняттям дуже широким - ним не могли бути тільки боги. Отже, злочинцем не обов'язково мала бути людина: злочин міг бути здійснений тваринами, а у християнську епоху — дияволом, що діє через посередництво тварини або іншої матеріальної субстанції. Натомість оцінка суб'єкту злочину (особи

злочинця) у вузькому розумінні вимагала з'ясування того, «чи міг він вчинити злочин, чи не вчиняв злочинів у минулому, чи діяв свідомо і при здоровому глузді». Головна увага приділялася визначенню того, що фактично вчинено, і ставленню злочинця до вчиненого, а також тому, чи є злочинець суспільно небезпечним взагалі. Іноді висувалися також спеціальні вимоги до суб'єкта. Наприклад, жінка або дитина не були суб'єктами «замаху на величність», негромадянин Риму не міг бути суб'єктом посадових злочинів.

При визначенні засад карної відповідальності римська юриспруденція виходила з принципово важливого положення: «У кримінальних справах усуває чи пом'якшує відповідальність те, що не має такого значення у справах приватних». Цим, зокрема, обґрунтовувався важливий критерій провини (вини), як необхідної ознаки злочину й умови відповідальності за його вчинення. До того ж провина у галузі карного права розглядалася як обставина, що допомагала встановити причину злочину (захист від нападу, що спричинив смерть нападника; затримання зловмисника, палія тощо). Об'єктивний бік злочинної дії міг кваліфікуватися чисто формально: при більш тяжких злочинах визнавалося, що замах карається, навіть якщо результат правопорушення не настав і конкретної шкоди заподіяно не було. Отже, визнавалося, що шкідливі наслідки публічного делікту полягають в абстрактному зазіханні на публічний правопорядок.

Зосередження уваги римської юриспруденції на з'ясуванні мети і змісту публічного делікту сформувало ще одну важливу особливість оцінки злочину: практично не розрізнялися власне здійснення злочину і співучасть, підбурювання до злочину і його виконання, хоч різні відтінки злочинної поведінки було з'ясовано і проаналізовано. Результатом такого підходу була сентенція: «Хто дає згоду, має бути покараний як той, хто діє», що стала підґрунтям встановлення кримінальної відповідальності за неповідомлення про злочини проти римського народу чи принцепса. Навіть смерть злочинця не припиняла карного переслідування осіб, що мали у такий спосіб відношення до дійсного чи уявного злочину - «у справах про злочин проти громади кожен - не співучасник, а найголовніший виконавець» [1, с. 55].

З часів визнання християнства офіційною релігією під його впливом наявність провини (вини) визнається обов'язковою умовою карної відповідальності. «**Sine culpa non est aliquis punien-das**» (Без вини немає будь-якого покарання. Немає вини - немає покарання), - вважали римські юристи. Безвинне вчинення протиправної дії, очевидно, взагалі не давало підстави загальної кваліфікації її як злочину. Отже, історично склалося так, що і архаїчне, і пізніє римське право виходило з того, що для карності публічного делікту обов'язковою є його навмисність. Дії протиправні, але ненавмисні, тобто вчинені з необережності, недбалості тощо кваліфікації як злочини не підлягали (хоч розглядалися як приватноправові делікти). Через це у римському праві визнавалася єдина форма карної провини - **dolus** (злочинний намір, злий умисел).

У свою чергу «злий умисел» як форму вини поділяли на кілька видів, що слугували підставою спеціальної кваліфікації вчиненого і були критеріями ступеня осуду дій злочинця. Зокрема, варто згадати про такі види **dolus**: 1) власне **dolus** (злий намір, як такий) означав наявність прагнення вчинити саме те, що було вчинено. **Dolus** означав, що особа розуміла характер своїх дій, могла оцінити як можливі, так і бажані наслідки; 2) **lascivia** означала, що суб'єкт вчинив злочинні дії як витівку, необдуманий жарт, однак він визнавався таким, що розуміє, якими можуть бути наслідки; 3) **iuxuria** відображала негідне психічне ставлення особи до протиправних дій, зумовлене прагненням до чогось порочного; 4) **cupiditas** як мотив злочину, зумовлений жадібністю, пристрастю злочинця, що, однак, не є тотожним прагненням до особистого збагачення; 5) **petulantia** полягала у зухвалості, нахабності. Вона вважалася мотивом злочинної поведінки при непокорі військовій владі, магістрату, публічному правопорядку. Втім, усі названі види **dolus** рівною мірою були тяжкою провинною і на визначення міри відповідальності практично не впливали. Для визнання особи винною у вчиненні злочину не обов'язковим було усвідомлення нею протизаконності свого вчинку; від неї не вимагалось точне юридичне знання, що саме вона порушує. У загальній формі ця вимога виражалася у сентенції **ignorantia legis neminem excusat** (Незнання закону нікого не вибачає).

У римському праві класифікація публічних деліктів залежала, насамперед, від об'єкту, на який було вчинено замах, його місця у загальній ієрархії «публічних інтересів». З урахуванням цієї обставини можна виокремити такі види злочинів:

- 1) **versus rei publicae** - злочини проти громади у цілому («державні» злочини).
- 2) *військові злочини.*
- 3) *злочини проти релігії.*
- 4) *зловживання владою.*
- 5) *підкуп виборців.*
- 6) *вимагання.*
- 7) *підробка і брехня з правовими наслідками.*
- 8) *вбивство і прирівняні до нього злочини.*
- 9) *замах на недоторканність особи.*
- 10) *статеві злочини.*
- 11) *злочини проти власності.*
- 12) *злочини проти публічного правопорядку у галузі господарювання.*

Термін **poena**, яким позначалося покарання, був похідним від грецького **punitio** (очищення громади від злочинця і передача його на покарання богам). У ранньому римському праві карна відповідальність, що накладалася від імені народу, мала абстрактне значення. Конкретна форма покарання визначалася

окремо вищими магістратами. З розвитком карного права покарання почали відразу призначати конкретно з урахуванням виду, суб'єкту й обставин злочину [2, с. 76].

Конкретний вид і спосіб застосування покарання встановлювалися або законом, що передбачав той чи інший конкретний вид злочину, або правовою традицією, або суддівським розсудом. При цьому враховувалися характер злочину, особа злочинця і загальні засади покарання, вироблені римською правовою практикою. Головне місце відводилося покаранням, якими злочинець чи іншим способом піддавався громадському осуду з боку рівних йому громадян: позбавлення привілеїв, пов'язаних з належністю до римської громади; позбавлення можливості надалі зазіхати на публічні інтереси і публічний правопорядок.

Перелік конкретних видів покарань виглядав таким чином:

1) *страпа (poena capitis)*. Цей вид покарань призначався або при особливій небезпеці для римської громади через надзвичайну зухвалість злочину, або при зазіханні на священні підвалини римського суспільства. Звичайним способом страти в епоху класичного Риму було відсічення голови сокирою. Для військових чи у військових умовах зняттям страти слугував меч, що вважалося більш шляхетним способом.

2) *позбавлення римського громадянства*. Таке покарання застосовувалося за посадові злочини, порушення моральних підвалин співжиття у суспільстві тощо. Позбавлення римського громадянина **status civitatis** могло бути максимальним (позбавлення громадянства назавжди) або частковим. Часткове позбавлення римського громадянства наставало або після засудження до позбавлення прав у римській родині (злочин проти родичів, безчесні вчинки), або після спеціального позбавлення прав громадянства через засудження до вигнання (**deportatio**). Депортація не позбавляла колишнього римського громадянина статусу вільної людини і пов'язаного з цим права на захист.

(Вирок міг передбачати можливість повернення у Рим після закінчення певного терміну).

3) *примусові роботи*. До цього виду покарання засуджували, як правило, неримських громадян. Римські громадяни могли бути засуджені до примусових робіт за умови попереднього позбавлення їх громадянства.

4) *ув'язнення*. Вміщення до в'язниці як покарання за злочин практикувалося тільки щодо рабів - за дрібні делікти: непослух, відмову від свідчень тощо.

5) *тілесні покарання*. Тілесні покарання, що тягли каліцтво (відрубання рук, ніг, таврування тощо), у римському карному праві не застосовувалися.

6) *штрафи*. За дрібні злочини, що були дуже близькими до приватних деліктів, могло застосовуватися також стягнення певної кількості майна - штрафів. Штраф міг бути виражений у матеріальній формі (наприклад худобою) та у грошовій.

Література

1. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: (Посібник для підготовки до іспитів для зайнятих, розумних та допитливих). – Х.: Одиссей, 2013. – 352.
2. О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов Римське Право. – К. Юрінком Інтер, 2003. – 387.

Ліна Путятіна
(Харків, Україна)

100 РОКІВ АКТУ ЗЛУКИ – АКТУ ПРАВОВОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ЗГРУПОВАНOSTІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Сучасний стан державотворення та реформування політичної системи висуває певні вимоги критичного осмислення значення окремих подій і правових пам'яток, як от 100 річчя Акта злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, що є основою історичної та правової згрупованості української нації.

Процес становлення державницької ідеї, розвитку державотворчих процесів в Україні має тисячолітню традицію. Одним із значних в історичному та правовому плані є етап з кінця XVIII ст., який характеризується ліквідацією Гетьманщини, коли завершився козацький період державності. Український народ, втративши державність, опинився у межах двох імперій - Російської та Австрійської. Незважаючи на втрату самобутніх українських громадських і політичних інститутів, протягом XIX - на поч. XX ст. зароджується і розвивається український національний рух, який завершився національно-соціальною революцією 1917-1921 рр. та відродженням української державності (період існування УНР).

З моменту утворення УНР і ЗУНР як на західноукраїнських, так і на східноукраїнських землях відбулося багато подій, які вплинули на подальший історичний розвиток України. В Східній Україні 29 квітня 1918 року Центральна Рада була розпущена, а влада перейшла до гетьмана П.Скоропадського. Доба гетьманату тривала до 14 грудня того ж року, коли Скоропадський був вимушений бігти з Києва. На зміну гетьманату прийшла Директорія - надзвичайний колегіальний орган влади, який тимчасово до скликання Установчих зборів взяв на себе функції законодавчого та представницького органу держави. Найбільш гострою проблемою, яка постала перед як Гетьманатом так і Директорією стала боротьба з

більшовицькими військами. В Західній Україні після захоплення влади Українською Національною Радою почалася повномасштабна війна. Поляки, невдоволені відродженням української державності та тим, що ЗУНР намагалася загарбати землі, які поляки вважали своїми, спираючись на підтримку Антанти, почали війну з ЗУНР. 21 листопада 1918 року польські війська захопили Львів. Протягом грудня 1918 року - січня 1919 року точилися запеклі бої між поляками та військами ЗУНР.

В таких складних зовнішньополітичних умовах на перший план вийшло питання про об'єднання двох Республік, що мало неабияке історичне значення. Підготовчий етап об'єднання тривав близько двох місяців. Вже 5 листопада 1918 року до Києва прибула делегація із ЗУНР, яка мала обговорити з гетьманом питання об'єднання та військової допомоги гетьманським військам боротьбі з поляками. Гетьман пообіцяв допомогти, зокрема направити полк січових стрільців в якості військової підтримки та допомогти зброєю. Однак внутрішня ситуація, що склалася в Українській Державі, завадила виконати ці обіцянки.

Наступний етап переговорів відбувся вже між делегацією Західноукраїнської Республіки та Директорією. Результатом цього раунду переговорів стало укладання 1 грудня 1918 року Передвступного договору між УНР та ЗУНР про майбутню злуку обох Республік єдину державу. Умови цього договору передбачали наступне:

«1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою - значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народню Республіку.

...4. Західно-Українська Народня Республіка ... дістає територіальну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственными державними органами обох Республік, Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав...» [6, с. 213]

3 січня 1919 року в м. Станіславі відбулося засідання Української Центральної Ради з приводу цього об'єднання. За підсумками засідання УН Рада прийняла рішення, яким постановила:

«...Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно зєдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, однопільну, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує перед вступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізованя договору про злуку.

Акт злуки (соборності) урочисто відбувся 22 січня 1919 р. на Софійському майдані у Києві. Наступного дня його одноголосно ратифікував Конгрес трудового народу. Планувалося скликання парламенту об'єднаної України (Установчих зборів). В Універсалі, який було проголошено з цієї нагоди, говорилося: "Віднині вєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України — Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Велика Україна.

До скликання Конгресу ЗУНР, що офіційно мала називатися Західною областю Української Народної Республіки, зберігала автономію, власні органи державної влади, збройні сили, законодавство тощо. Фактично ж вона продовжувала діяти як окреме державне утворення. Об'єднання УНР і ЗУНР стало моделлю цивілізованого, демократичного, збирання територій у єдиній суверенній державі [5, с. 308].

Формальне об'єднання відбулося, але фактично обидва уряди й обидві держави, затиснені з усіх боків ворогами (Польща, Румунія та Чехословаччина), продовжували самотужки визвольні змагання. Через війну практичне злиття двох державних утворень відкладалося на майбутнє — до Всеукраїнських установчих зборів, обраних як Наддніпрянською, так і Наддністрянською Україною.

Цінність Акта Злуки полягає в тому, що він став продовженням двох важливих державотворчих документів українців Галичини: Статуту Української Національної Ради, прийнятого у Львові 18 жовтня 1918 р., та Звернення Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 р.

Фактично ж ЗУНР і надалі продовжувала діяти як окреме державне утворення. Подальші події знову розвели уряди ЗУНР і Директорії. Акт Злуки від 22 січня 1919 року так і залишився символом споконвічних прагнень українського народу до возз'єднання.

Головними причинами, які не дали можливості втілити злуку в життя, були соціально-політичний консерватизм, взаємна нетерпимість лідерів двох державних утворень, їх різні зовнішньополітичні орієнтири. А разом все це призвело до падіння як УНР, так і ЗУНР [2, с.193]. Незважаючи на це, день 22 січня 1919 р. назавжди залишиться в історії українського народу як свято Соборності України.

Однак, державно-правове значення Акта соборності, на думку науковців, полягає у тому, що: а) вперше на конституційному рівні заявлено про право українського народу мати єдину державу на всій території проживання; б) вчинено спробу реалізувати це право у конкретних державно-правових актах; в) подія стала правовим прецедентом для подальшої боротьби українців за власну державу [1, с. 64].

Проте, це національно-державне відродження було надто коротким, щоб у повній мірі мати вирішальний вплив на соціальну й економічну еволюцію української нації. 24.08.1991 р. Верховною Радою прийнято «Акт проголошення незалежності України». 01.12.1991 р. на всенародному референдумі народ

України величезною більшістю голосів підтвердив цей Акт і висловив своє бажання жити в самостійній Українській державі.

Злука УНР і ЗУНР, на нашу думку, стала піком розвитку усього процесу державотворення та розбудови української соборної держави. Цей процес розпочався тоді, коли України поділилася на Право - та Лівобережну (ще у XVII столітті). Саме з цього часу об'єднання в єдину країну стало нагальною проблемою українського суспільства. Пізніше до цього питання додалося ще питання створення незалежної держави, оскільки обидві частини України опинилися поневоленими. Але якщо, хоч і на невеликий строк, роз'єднаним частинам України вдалося здобути незалежність у вигляді двох самостійних Республік - УНР та ЗУНР, - то реального об'єднання держави, на мій погляд, тоді досягти не вдалося. Незважаючи на такий важливий крок як цей акт злуки, возз'єднання України в єдину соборну фактично залишилося лише на папері. В більшій мірі, на мій погляд, це відбулося через складні зовнішньополітичні умови. Війна з Польщею на Заході та більшовицькою Росією на Сході унеможливили втілення положень цього Універсалу у життя. Отже, хоча формально й була утворена нова об'єднана українська держава, але на практиці обидві Республіки – як ЗУНР, так і УНР - залишалися відокремленими державними утвореннями. Однак сам факт злуки – це вже велика історична подія, яка наочно показала прагнення українців до єднання.

Таким чином, історія української соборності є повчальною. Вона застерігає: прагнути до єдності, однак у становленні до Батьківщини – конституційний обов'язок кожного громадянина України. Національні інтереси набагато важливіші й живучіші за корпоративні, особистісні. Адже розбудова в Україні правової, соціальної, демократичної держави вимагає політичної й духовної єдності всіх громадян.

Література:

1. Єрмолаєв В.М. На шляху до Соборності України (до 90-річчя Акта Злуки УНР із ЗУНР). Загальнотеоретичні й історичні проблеми правової науки, 2009, № 100, С. 63 – 70.
2. Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т. За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, Київ, 2000, Т. 1.
3. Музиченко П.П. Історія держави і права України, Київ, 2006, 437с.
4. Політична історія України ХХ століття: У 6-ти т. Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920), Київ, 2003, 480 с.
5. Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.): Збірник, Київ, 1999, 406 с.
6. Хрестоматія з історії держави і права України за ред. В. Д. Гончаренка; [уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. – С.79-80
7. <https://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba/derzhavno-pravove-znachennya-zluki-unr-ta-zunr>

Науковий керівник:

викладач вищої категорії, Бородкіна Олена Олександрівна.

Перунова О.М., Трігуб О.А.
(Харків, Україна)

ОСОБИСТІ МАЙНОВІ ВІДНОСИНИ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ

Вивчаючи цю тему ми з'ясували, що при шлюбі *cum manu mariti* дружина надходила під владу чоловіка на однакових підставах з його дітьми; вона була *filiae loci* (у становищі дочки). Спочатку влада чоловіка була необмеженою, але в міру розвитку господарського життя і на її основі загального культурного розвитку владу чоловіка була введена у відомі рамки, наприклад, відпало право убити дружину, продати в кабалу і т.д. Але принцип верховенства чоловіка і підпорядкування дружини проводився послідовно протягом усього того часу, поки існувала практика шлюбів *cum manu*.

При шлюбі *sine manu* дружина залишається під владою свого батька, тобто залишається у складі колишньої родини, а якщо до шлюбу дружина була самостійна (*persona sui iuris*), вона зберігала самостійність і по вступі в шлюб. Проте верховенство чоловіка позначалося і при шлюбі *sine manu*. Дружина отримувала ім'я та станове становище чоловіка; місце проживання чоловіка було обов'язковим місцем проживання і для дружини; чоловік міг позовною порядком витребувати дружину від всякого третьої особи, у якого вона перебувала, і т.п. Подружжя були зобов'язані ставитися один до одного з повагою; тому, якщо один з подружжя мав підставу пред'явити до іншого позов, пов'язаний для відповідача зневажили, цей позов замінювався іншим, і т.п. Порухення подружньої вірності давало ображеному дружину підставу для розлучення, призводило до вирішення в його користь питання про повернення приданого (див. Нижче, п. 3) та ін.; при цьому наслідки порушення вірності були набагато важчі для дружини, ніж для чоловіка [1, с. 176].

Майнові відносини. При шлюбі *cum manu* все майно дружини надходило в повну власність чоловіка, зливаючись нероздільні з майном, що належали йому до шлюбу. Навіть у разі припинення шлюбу майно,

принесене дружиною, що не поверталось їй; вона отримувала лише відому частку в порядку спадкування у разі смерті чоловіка.

При шлюбі *sine manu* майно подружжя залишалося роздільним. Навіть просте управління майном дружини належало чоловікові при шлюбі *sine manu* тільки тоді, коли дружина сама передасть йому майно для цієї мети; в такому випадку відносини між подружжям визначалися на підставах договору доручення.

Придбання дружини під час шлюбу (*sine manu*) також надходять в її майно; втім, якщо стосовно будь-яких речей виникав спір між подружжям з питання про право власності, то застосовувалася презумпція, що кожна річ належить чоловікові, поки дружина не доведе, що право власності па дану річ належить еїі.

Посаг. Цим терміном позначаються речі або інші частини майна, що надаються чоловікові дружиною, її домовладки або третьою особою *ad onera matrimonii ferenda*, для полегшення матеріальних труднощів сімейного життя [2, 187].

У древнереспубліканській період, коли шлюби майже завжди були *cum manu*, спеціальної регламентації правового становища приданого не було. Тому, якщо не було особливого угоди з цього питання, то придане не виділялося з усього іншого майна, принесеного дружиною, придане повністю надходило у власність чоловіка.

Коли увійшли в практику шлюби *sine manu*, для приданого як майна, що передавався чоловікові, було встановлено особливий правовий режим. Приблизно за два століття до н. е. стало входити в правило укладати при встановленні приданого усну угоду з чоловіком (так звану *cautio rei uxoriae*), за яким чоловік приймав на себе зобов'язання повернути придане у випадку припинення шлюбу (внаслідок Чи розлучення або смерті чоловіка). При відсутності такої угоди придане юридично залишалося в майні чоловіка назавжди, але в силу побутових поглядів чоловік вважав себе зобов'язаним залишати його за заповітом на користь дружини. На випадок, якщо шлюб припиниться розлученням, претор став давати дружині позов про часткове повернення приданого в якості штрафу за необґрунтовану розлучення [2, 189].

У класичний період (перші три століття і. Е.) Придане отримує спеціальну регламентацію. Протягом шлюбу чоловік є власником приданого, принципово мають право розпорядження цим майном. Однак в огорожу інтересів дружини законом серпні було введено заборону чоловікові відчужувати принесені в придане земельні ділянки, якщо немає прямо вираженої згоди на те дружини. У разі припинення шлюбу придане підлягає поверненню. Якщо при встановленні шлюбу було укладено з цього приводу спеціальну угоду, на його основі і давався позов про повернення приданого: звичайно це була *actio ex stipulatu* (позов з угоди про повернення приданого), яка переходила і на спадкоємців дружини; це був позов суворого права, чоловік повертає придане безумовно і в повному розмірі. Якщо спеціальної угоди укладено не було, претор давав дружині позов, так звану *actio rei uxoriae*. Це був позов *bonae fidei*; він давався дружині, але не се спадкоємцям (так що, якщо шлюб припинявся смертю дружини, придане залишалося за чоловіком); повертаючи придане, чоловік мав право утримати відому його частку на утримання залишалися при ньому дітей, па покриття вироблених па детальне майно витрат, у вигляді штрафу, якщо розлучення наступав з вини дружини, і т.п.

При Юстиніані правила про повернення приданого були спрощені шляхом об'єднання двох названих позовів. Незалежно від того, чи було укладено угоду про повернення приданого чи ні, дружина і її спадкоємці отримують тепер *actio ex stipulatu*, по якій повертається придане повністю, але за вирахуванням суми необхідних витрат, понесених чоловіком.

У імператорський період склався звичай, за яким чоловік, отримуючи придане, зі свого боку робив відповідний внесок у сімейне майно у формі дарування на користь дружини. Спочатку це дарування відбувалося до шлюбу (так як дарування між подружжям заборонялися) і тому називалося предбрачна даром (*donatio ante nuptias*). Юстиніан дозволив здійснювати це дарування і під час шлюбу, чому його стали називати *donatio propter nuptias* (дарування зважаючи шлюбу). За розміром це майно відповідало посагу. Під час шлюбу воно залишалося у власності та управлінні чоловіка; у разі розірвання шлюбу з вини чоловіка воно переходило до дружини; в договорі звичайно передбачалося право дружини вимагати видачі цього майна також у разі смерті чоловіка.

Таким чином ми з'ясували як саме вдосконалювалися особисті майнові відносини у Стародавньому Римі та розглянули які саме види подружніх відносин були.

Не менш глибоко змінилися в шлюбі *sine manu* майнові відносини подружжя. Витрати спільної сімейному житті, утримання дітей і т. п. лежали на чоловіка. Але вже з часу появи шлюбу *sine manu* увійшло в звичай давати чоловікові особливу придане, *dos*, в цілях полегшення йому тягаря сімейних витрат, *ad matrimonii onera sublebanda*. *Dos* встановлювалася або *paterfamiliās* дружини (*dos profecticia*), або самою дружиною, якщо вона до шлюбу була *persona sui iuris*, або третьою особою (*dos adventicia*). Як би те ні було, але *dos* завжди повинна бути встановлена особливим актом: *dos aut datur aut dicitur aut promittitur*, і, встановлена так чи інакше, ставало власністю чоловіка.

Коли в кінці республіки сімейне життя сильно розхиталася, створювалася як би законна можливість спекуляції з *dos*: вступивши в шлюб тільки з метою отримання *dos*, чоловік міг потім, скориставшись необмеженою свободою розлучення, розірвати свій шлюб, зберігши *dos* за собою. Тому, для усунення цього положення, дружина і особи, що встановлювали *dos*, почали вимагати від чоловіка обіцянки, в силу якого він зобов'язувався забезпечити повернення *dos* дружині, або установителю *dos*, якщо шлюб буде припинений розлученням або смертю чоловіка. Забезпечення це називалося *cautio rei uxoriae*. У разі

неповернення *dos*, дружина або установник *dos* могли пред'явити позов. Іноді вдавалися до іншого прийому: *dos* при встановленні її оцінювалася у відомій сумі грошей і розглядалася як продана чоловікові за цю суму (*dos venditionis causa aestimata*), яку чоловік і зобов'язаний був у відповідних випадках повернути.

Коли звичай таких *cautiones* зміцнився, претор вважав справедливим давати жінці позов про повернення їй приданого навіть у тих випадках, коли *cautio* не була встановлена, якщо чоловік давав розлучення дружині без всяких з його сторони приводів. В ході розробки умов надання та суті цього позову юристи і створили те, що згодом стали називати римським легальним правом, окремі положення якого досі визначають правову долю приданого в деяких капіталістичних країнах (Франція, Бельгія, Італія та ін). Основні риси правового становища *dos* зводилися до наступного.

У разі припинення шлюбу смертю дружини, *dos* залишалася у чоловіка або поверталася ще знаходився в живих батькові дружини, якщо *dos* їм була встановлена. Якщо шлюб припинявся смертю чоловіка, *dos* поверталася дружині або їй разом з її батьком. *Dos* поверталася дружині і в тому разі, коли шлюб припинявся розлученням за почином чоловіка або з його вини. Навпаки, *dos* залишалася у чоловіка, якщо дружина брала на себе ініціативу розлучення або викликала розлучення своєю поведінкою. У праві Юстиніана це єдиний випадок, коли *dos* залишалася у чоловіка.

Таким чином *dos* стала служити знаряддям боротьби зі зловживаннями свободою розлучення і з неналежним ставленням до подружніх обов'язків.

Але ця роль *dos* значно послаблювалася тим, що чоловік під час існування шлюбу продовжував вважатися власником *dos* і, отже, міг її законно відчужити. Зрозуміло, що зобов'язальне вимога дружини про видачу їй грошового еквівалента відчуженої *dos* залишалося безрезультатним у випадку неспроможності чоловіка. Тому з метою охорони інтересів дружини *lex Iulia de adulteriis* в особливому розділі *de fundo dotali* заборонила відчуження без згоди дружини детальних не рухомостей.

Практика стала підводити під поняття відчуження будь-яку угоду, яка могла призвести до відчуження, наприклад, застава, а в праві Юстиніана дотальні нерухомості стали невідчужуваними навіть і з згоди дружини. Вимога дружини про повернення їй приданого задовольнялося вже у класичному праві переважно перед вимогами інших особистих кредиторів чоловіка. Це перевага перетворилося в праві Юстиніана законної іпотеки (в. 418) дружини па все майно чоловіка. Таким чином, хоча чоловік ще і в праві Юстиніана визнається власником приданого, однак, праві були римські юристи, коли говорили: "*quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est*", тобто хоча придане знаходиться в майні чоловіка, однак воно належить дружині. В сутності чоловік тільки користувався *dos* під час шлюбу і залишав її у себе у якості штрафу за неналежне ставлення дружини до витекавшим із шлюбу обов'язків.

Існували, однак, і інше майно, яке виконувало таку ж штрафну функцію, але вже в інтересах дружини. Це була *donatio ante nuptias*, предбрачний дар, який в праві Юстиніана міг встановлюватися також і під час шлюбу - *donatio propter nuptias*, і представляв собою не що інше, як суму, звичайно приблизно дорівнює сумі *dos*, яку чоловік зобов'язувався виплатити дружині у разі розлучення з його ініціативи чи вини. Таким чином у цих випадках дружина отримувала як подлежавшую поверненню *dos*, так і *donatio propter nuptias*. У цьому полягало і своєрідність цієї останньої, яка насправді зовсім не була даруванням: вона не позбавляла чоловіка вдачі власності на відповідне майно протягом шлюбу і не позбавляла його права власності взагалі, якщо шлюб припинявся розлученням за рішенням або з вини дружини.

Література:

1. https://stud.com.ua/35612/pravo/osobisti_maynovi_vidnosini_podruzzhzham
2. https://studme.com.ua/1891060515416/pravo/lichnye_imuschestvennye_otnosheniya_suprugov.htm

Перунова О.М., Холодова Ю.Л.
(Харків, Україна)

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ

Зобов'язання в Римі позначалися терміном *obligatio*. За визначенням римського права пізніших часів і за нашими теперішніми уявленнями **зобов'язання** це такі юридичні відносини між двома особами, коли одна особа - боржник - зобов'язана вчинити або утриматися від вчинення певної дії, а інша - кредитор - має право вимагати від першої виконання покладеного на неї обов'язку, що впливає з договору або з інших підстав на свою користь.

У житті кожного суспільства зобов'язання виконують різні функції: то вони виступають як юридичні форми майнового обороту, то як каральні заходи за певні порушення особистих і майнових прав. І все ж головна сфера зобов'язань - це майновий оборот, зокрема сфера виробництва, переміщення, розподілу і реалізації товарів, побутового обслуговування населення, охорони здоров'я, культури та освіти й багато іншого. У наш час кожна людина постійно і неодноразово вступає в зобов'язальні відносини.

Зобов'язання застосовуються і за межами зазначеної сфери. Особа, котра вчинила злочин, внаслідок якого завдала майнових збитків іншим особам або організаціям, зобов'язана їх відшкодувати;

особа, що здобула без підстав майно за рахунок іншого, зобов'язана його повернути. За негативні дії, які вони заподіяли комусь в шкоду, зобов'язані відповідати також організації, установи.

Усе це свідчить, що сфера застосування і впливу зобов'язань у цивільно-правовому обороті в будь-якому суспільстві і на будь-якій стадії його розвитку надзвичайно велика. Не дивно, що у Стародавньому Римі юристи детально розробили процес регулювання зобов'язально-правових відносин, договірну і позадоговірну системи. Глибокі й детальні розробки зобов'язальних відносин римських юристів надовго пережили своїх творців і були сприйняті пізнішими правовими системами. Основні положення римського зобов'язального права ще й досі зберігають свою життєдіяльність.

Однак саме поняття **зобов'язання** як загальна категорія, що охоплює всі випадки, коли одна особа несе юридичний обов'язок перед іншою і відповідає за невиконання зобов'язання, вироблялося римлянами поступово. Лише в Інституціях Юстиніана міститься загальне визначення зобов'язання - це правові пута, які змушують виконувати все те, що відповідає "праву нашої держави". Визначення зобов'язання як певних правових пут зв'язаності не було випадковим. У стародавній період ця обмеженість - пута - не була тільки фігуральним виразом. У Законах XII таблиць містилася норма, яка свідчить, що неспроможного боржника зв'язували шкурами або ланцюгами, вага яких прирівнювалась до ваги речей (срібла, золота та ін.), які він заборгував. Згодом пута, зв'язування, з фізичних перетворились в юридичні.

"Зв'язаність" починає виявлятися у майновій відповідальності боржника згідно із зобов'язаннями. Отже, зобов'язання розцінюються в римських джерелах як певний правовий зв'язок, який встановлюється у відносинах між двома особами. Одна з них називається кредитором, оскільки зобов'язання зв'язує її правом вимагати, інша сторона називається **боржником**, оскільки зв'язана не правом, а обов'язком. Становище кредитора і боржника щодо зобов'язань протилежні одне одному, проте відносини між ними не є відносинами субординації, обмеження або підпорядкування волі боржника волі кредитора, незважаючи на всю їхню невірноваженість. Як суб'єкти правовідносин кредитор і боржник, навіть коли мова йде про позику, рівноправні один одному - у праві, партнерстві, судовому захисті. Саме цього вимагає зобов'язання за цивільним правом. Зміст зобов'язання надзвичайно різноманітний. Він може полягати в обов'язку дати кредитору якусь річ (*dare*), щось робити або не робити (*facere* або *nonfacere*), щось надати (*praestare*), в обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду тощо. Усе те, що можливе і не суперечить закону, може бути предметом зобов'язань. Відомий римський юрист Павло з цього приводу писав: "Суть зобов'язання полягає в тому, щоб якийсь предмет зробити нашим... і водночас в тому, щоб зобов'язати іншого, щоб він щось дав нам, зробив для нас або надав нам".

Однак у чистому вигляді зобов'язань, де кредитор мав тільки права, а боржник тільки обов'язки, було небагато, і такі зобов'язання дістали назву односторонніх. Прикладом одностороннього зобов'язання може служити договір позики, коли кредитор має тільки право вимагати повернення грошей, а боржник несе тільки обов'язок повернути своєчасно борг. На практиці переважали зобов'язання, в яких кожна із сторін мала певні права і несла відповідні обов'язки. Прикладом двосторонніх зобов'язань можуть бути договори найму речей, купівлі-продажу, доручення та ін. У **двосторонніх зобов'язаннях** сторони можуть володіти рівними і нерівними правами і обов'язками. Якщо сторони володіють рівноцінними правами і обов'язками, то такі зобов'язання називаються **синалагматичними**.

Будучи правовим зв'язком зобов'язання у випадку добровільного його невиконання може бути реалізоване в примусовому порядку шляхом пред'явлення кредитором відповідного позову до боржника. Там же, де немає позовного захисту, немає і самого зобов'язання. Так формалізм і ретельність римського права вимагали, щоб договори укладалися в точно встановленій формі, яка часто супроводжувалася складною, з численними символічними жестами процедурою. Якщо порушувалася будь-яка з вказаних умов, право на позовний захист не набувався, а це означало, що зобов'язання не виникло.

Разом з тим спостерігалися деякі специфічні утворення, які римські джерела не визнавали як зобов'язання, але й повністю не відмовляли їм у такому визнанні. Наприклад, раб чи особа, підвладна домовладці, за загальним правилом, не були здатними до встановлення зобов'язання від імені свого володаря. Подібні зобов'язання у всіх випадках не забезпечувалися позовним захистом, за винятком пекулія, в рамках якого необхідний захист надавався. Проте, якщо зобов'язання добровільно виконані власником раба або батьком підвладної особи, то останні не мали права вимагати повернення виконаного. Отже, подібне зобов'язання не можна вважати юридично байдужим. Позбавлене позовного захисту, воно не могло бути віднесене до зобов'язань у точному розумінні цього слова. І тому, спираючись на загальний критерій природного права, римські юристи вивели з нього окреме поняття - **натуральне зобов'язання**. Це поняття набуло збірного значення як для зобов'язань, встановлених рабом або підвладним, так і для всіх інших зобов'язань, не наділених позовним захистом, але юридично захищених у межах їх добровільного виконання. У загальному розвитку історії римських зобов'язань розрізняють два історичних простори: старе цивільне право і систему пізнішого часу. Але і тут треба зауважити, що хронологічно ці простори не відокремлені один від одного різкою межею: початки нового простору постійно переплітаються з пережитками старого, внаслідок чого сам названий поділ має умовний характер.

Сторони у зобов'язанні:

Суб'єктами зобов'язальних відносин завжди є конкретно визначені особи, які іменуються сторонами зобов'язання.

Зобов'язання – це відношення, розраховане на майбутнє. Як правило, в момент його виникнення сторони не вчиняють жодних дій по виконанню зобов'язання. Управомочена особа лише покладається на обіцянку іншої виконати свій обов'язок у майбутньому [1, с. 167].

Таким чином, одна сторона зобов'язання виражає довіру іншій, покладаючись на її порядність і добросовісність. З моменту виникнення зобов'язання управомочена особа набуває право вимагати від зобов'язаної особи вчинити певну дію (утриматися від вчинення певної дії). У зобов'язанні сторона, яка має право вимоги, називається кредитором (лат. *credo* – вірю), а сторона, на якій лежить обов'язок виконати вимогу кредитора (борг), – боржник (*debitor*).

Як правило, кожна із сторін зобов'язання представлена однією особою, але кількість кредиторів та (або) боржників може бути і більшою. Наприклад, якщо неподільна річ (*resindivisibiles*) у процесі спадкування переходить у спільну власність (*communio*) двох братів, то всі договори щодо цієї речі укладаються ними спільно.

При наявності декількох осіб хоча б на одній із сторін у зобов'язанні говорять про множинність осіб у зобов'язанні. Множинність осіб може існувати на стороні кредитора (активна множинність), на стороні боржника (пасивна множинність), на обох сторонах (змішана множинність). Залежно від розподілу прав чи обов'язків відповідно між співкредиторами або співборжниками розрізняють часткові та солідарні зобов'язання.

Частковим вважається зобов'язання, в якому кредитори (при активній множинності) мають право вимоги до боржника тільки у своїй частці, а боржники (при пасивній множинності) зобов'язані виконати тільки певну частину обов'язку. Часткові зобов'язання мали місце при подільності предмету зобов'язання (*resdivisibiles*). Зобов'язання зі множинністю осіб вважається частковим, якщо інше не встановлено законом або договором.

У солідарному зобов'язанні кожний із кредиторів має право вимагати від боржника виконання у повному обсязі, а кожний із боржників зобов'язаний перед кредитором виконати обов'язок у повністю. При цьому, пред'явлення позову до одного (спів боржника) не звільняє іншого.

Римському праву була відома солідарність двох видів:

1) солідарність у власному (вузькому) розумінні цього слова;

2) кореальність. Критерієм розмежування вказаних видів солідарних зобов'язань вважається підстава їх встановлення. Солідарне зобов'язання у вузькому розумінні виникло всупереч волі його учасників на підставі спеціальної постанови закону. Таке зобов'язання встановлюється, наприклад, у разі вчинення декількома особами майнового злочину. Підставою ж виникнення кореального зобов'язання, як правило, був правочин, тобто цей вид солідарного зобов'язання встановлювався по волі його учасників. Кореальне зобов'язання переважно укладалося у формі стипуляції (*stipulatio*) [2, с. 143].

Отже, сучасні дослідження джерел римського права показали, що у римському праві не існувало принципової різниці між солідарними у власному розумінні та кореальними зобов'язаннями.

Незважаючи на майновий характер зобов'язання, тривалий час у римському праві воно розглядалося як особистий зв'язок між конкретно визначеними особами (сторонами). Виходячи з цього, суб'єкти могли вступати в зобов'язальні відносини лише особисто, а не через представника. Крім того протягом існування зобов'язання суб'єктний склад його сторін не міг змінюватися. Останнє означало, що кредитор та боржник не могли передати відповідно свої право вимоги чи обов'язок іншим особам.

Згодом розвиток товарного обороту та територіальне розширення римської держави призвело до пом'якшення правила про абсолютну непередаваність прав та обов'язків сторін за зобов'язанням. Законом були врегульовані випадки та порядок заміни осіб у зобов'язанні.

Найдавнішою підставою заміни осіб в зобов'язанні було універсальне правонаступництво в результаті спадкування. У зв'язку з тим, що майно, яке належало на праві власності *paterfamilias*, фактично задовольняло потреби усієї сім'ї, то у разі смерті домовладки (*paterfamilias*) його права та обов'язки переходили до підвладних членів сім'ї разом із правом власності. У Законах XII таблиць вказується, що права вимоги та борги спадкодавця розподіляються між його спадкоємцями пропорційно їх часткам у спадщині.

Однак, не тільки смерть особи, яка була стороною у зобов'язанні, викликала необхідність змінити кредитора чи боржника, тому поступово у римському праві з'являються інші конструкції, що дозволяли обійти правило про абсолютну неможливість заміни сторін в зобов'язанні.

Для заміни кредитора у зобов'язанні у Давньому Римі використовували такий інститут як новацію (лат. *novatio* – оновлення зобов'язання). Сутність новації полягала у тому, що в результаті встановлення нового тотожного за змістом зобов'язання між боржником та третьою особою припинялося існуюче зобов'язання між тим же боржником і кредитором. Таким чином, для здійснення передачі права вимоги кредитором іншій особі необхідна була згода й боржника. Крім того, якщо виконання первісного зобов'язання забезпечувалося порукою чи заставою, то для нового зобов'язання необхідно було знов укладати відповідно договір поруки чи застави. Безперечно, це ускладнювало процес уступки права вимоги за зобов'язанням.

Пряма уступка права вимоги називалася цесією (*cessio*). Для здійснення заміни кредитора шляхом цесії використовувався інститут процесуального представництва. У формулярному процесі дозволялося ведення справи не тільки безпосередньо позивачем або відповідачем, але й їх представниками. Кредитор, який доручав представляти свої інтереси в суді іншій особі, робив застереження, що цей представник

може залишити собі усе, що буде стягнуто за позовом. Процесуальний представник заявляв позов від власного імені, нібито саме він й є кредитором..

Таким чином, смерть цедента або його одностороння відмова від договору доручення позбавляла цесіонарія можливості реалізувати передане йому право вимоги. З часом цесія набула значення самостійного інституту права.

У разі заміни особи боржника у зобов'язанні мало місце переведення боргу на іншого суб'єкта. Зазвичай, особа боржника має істотне значення для кредитора, що може обумовлюватися професійними навичками, платоспроможністю, високим статусом або іншими його якостями. У зв'язку з цим заміна боржника у зобов'язанні завжди вимагала отримання попередньої згоди на це кредитора. Переведення боргу здійснювалося шляхом новації або процесуального представництва.

Література:

1. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: (Посібник для підготовки до іспитів для зайнятих, розумних та допитливих). – Х.: Одіссей, 2013. – 352.
2. О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов Римське Право. – К. Юрінком Інтер, 2003. – 387.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Ёркиной Таштанова
(Гулистан, Узбекистан)

**ҲОЗИРГИ ЗАМОН ПСИХОЛОГИЯСИ ФАНИДА ЁШ ДАВРЛАРИНИ ТАБАҚАЛАШ МУАММОЛАРИГА
ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР**

Инсон умри маълум даврларга бўлиб ўрганилар экан, унинг ҳар бир босқичи шахснинг ўзи ва яқинларига, атрофдагиларга бўлган муносабатлари ва қилган эзгу ишларининг қадр-қиммати билан баҳоланади. Шу боис, инсон шахси ўрганилганда, унинг тараққиётининг у ёки бу босқичидаги ёш хусусиятларини билиш таълим-тарбия жараёнида, муайян фаолият турини амалга ошириш палласида муҳим аҳамият касб этади.

Одамнинг ҳаётининг муқаддимаси, унинг камол топишининг негизи аслида Парвардигорнинг инояти билан дунёга келишига асос солинган дастлабки сониялардан бошланади. Кейинги тараққиёт босқичлари қатор ижтимоий, биологик, табиий, руҳий, жисмоний омилларга боғлиқ. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, шахс индивидуал тараққиётининг муҳим омилларидан бири унинг ёшига боғлиқ бўлган хусусиятларидир. Зеро, тараққиётнинг ҳар бир босқичи ўзининг ривожланиш омилларига, қонуният ва механизмларига, янгиликлари ва ўзгаришларига эга бўлиб, улар шахснинг характери, темпераменти, иқтидори, билиш жараёнларига ўзининг бевосита таъсирини кўрсатади.

Ёш тараққиёти даврларининг ҳам сифат, ҳам миқдор ўзгаришларига эга бўлган кўрсаткичлари борки, амалий психология ҳар бир ёш хусусиятларини ижтимоий ва генотипик кўрсаткичлари нуқтаи назардан ўрганиши ва шахс хулқини бошқариш, унга ижобий таъсир кўрсатишда уларга таянмоғи лозим. Умуман психологияда исбот қилинган далиллардан бири, турли даврлардаги инсон тараққиёти ўта мураккаб жараён бўлиб, ҳар бир даврнинг ўз қонуниятлари мавжуд. Ҳар бир босқичда шахснинг бирор бир хусусиятлари ўзининг етуклик босқичига эришади. Масалан, оламни сенсор жиҳатдан, яъни сезги ва идрок қилиш органлари билишнинг етуклик фазаси 18-25 ёшларда (Лазарев маълумотларига кўра), интеллектуал, ижодий етуклик – 35 ёшларда (Г. Леман маълумотлари), шахснинг етуклиги 50-60 ёшларга келиб энг юқори нуқтасига эришади. Шу сингари хусусиятлар инсоннинг бутун умри мобайнида муттасил камол етиб, ривожланиб боришини таъминлайди. Шуниси характерлики, ҳар бир ёшда бирор функцияларнинг ривожланиши бошқа функцияларнинг бирмунча сусайиши ҳисобига рўй беради.

Масалан, болаликнинг илк боғча ёшида фазога мослашув бирмунча кучайса, кейинчалик унинг ўрнини вақтни адекват идрок қилиш эгаллайди. Қарияларнинг бирор нарсалар хусусида билимдонлиги, маълумотларни яхши эсда сақлаб қолиб, улар хусусида фикрлай олиш қобилияти, психомоторик функциялар ва бевосита билиш жараёнларининг сусайиши ҳисобига рўй беради. Худди шундай боланинг 3-5 ёш даври тилни, унинг луғавий ва морфологик хусусиятларини ўзлаштиришга жуда мақбул бўлса, етуклик даври бўлмиш 45- 55 ёшларга келиб айни шу сифат деярли ўзини йўқотади (—тил қотиб қолади!).

Шу маънода, шахс тараққиётини даврларга бўлиб ўрганиш алоҳида аҳамият касб этиб келмоқда. Бу борада туркум қарашлар ва талқинлар, ўзига хос схемалар таклиф этиб келинмоқда. Таъкидлаш жоизки, мавжуд назариялар ўз моҳияти ва мазмунига кўра устуворлик қилишга даъво қилади, ва бу жараён маълум даражада ўринли ҳолатдир. Зеро, инсоннинг ҳаётининг йўли ва унинг асосий лаҳзалари тарихий тараққиёт мобайнида ўзгаришларга учрайди, бир авлоддан иккинчи авлод тараққиётига ўтишининг ўзи ҳам қатор ўзгаришларни келтириб чиқаради.

Даврларга бўлишга қаратилган классификацияларнинг ўзи ҳам шартли равишда икки турга бўлади:

- жузъий (алоҳида даврларни яна қўшимча даврларга бўлиш –даврлар ичидаги даврларII) ва, - умумий (инсон умрининг барча босқичларини ўз ичига олган). Масалан, жузъий классификацияга Ж. Пиаженинг интеллектнинг ривожланишини босқичларга бўлишини киритиш мумкин.

Олим мазкур тараққиётни уч босқичда тасаввур қилган:

– сенсомотор интеллект босқичи (0-2 ёш). Бунда асосан олти босқич фарқланади;

– конкрет операцияларни бажаришга тайёрлаш ва уни ташкил этиш босқичи (3-11 ёшлар);

– Формал операциялар босқичи (12-15 ёшлар).

Бу даврда бола нафақат бевосита кўриб турган нарсаси, балки мавҳум тушунчалар ва сўзлар воситасида ҳам фикр юритади.

Д.Б. Эльконин ёш даврлари босқичларини бўлиши Э.Эриксоннинг инсон тараққиётини даврларга бўлиш тамойилларига асосланади.

Бу классификацияларда болалик даврини ўзининг уч даври фарқланади: илк болалик, болалик ва ўсмирлик. Ҳар бир босқичнинг ўзига хос етакчи фаолияти, ўзгаришлари ва ривожланиши шарт-шароитлари мавжуд бўлади ва уларни билиш босқичида шахслар учун муҳим аҳамият касб этади. Ҳар бир босқичда фаолият мотивлари ҳам ўзгариб туради, уларнинг ўзгариши шахс эҳтиёжлари ва талаблари даражасининг ўзгаришига мос тарзда рўй беради.

Инсон ҳаётининг барча даврини яхлит тарзда қамраб олган классификациялардан бири бутун жаҳон олимларининг қарорига кўра, 1965 йили Халқаро Фанлар Академиясининг махсус симпозиумида қабул қилинган схема ҳисобланади. Мазкур схема Б.Г. Ананьев, Э. Эриксон ва Бирренларнинг таклиф этган классификацияга асосланган бўлиб, умумлаштирилган тоифалашдир. У қуйидаги кўринишга эга.

Биогенетик назарияда инсонларнинг биологик етилиши етакчи омил сифатида эътироф этилиб, қолган жараёнларнинг ривожланиши ихтиёрий тарзда, ана шу омил билан ўзаро боғлиқлиги таъкидланади. Мазкур назария тарафдорлари Ф. Мюллер ва Э. Геккелларнинг таъкидлашича, ривожлантиришнинг бош мақсади биологик детерминантларга (аниқловчиларга) қаратилади ва улардан ижтимоий-психологик хусусиятлар келиб чиқади.

Ривожланиш жараёнининг ўзи, дастлаб биологик етилишнинг универсиал босқичи сифатида талқин қилинади. Мазкур назариянинг яна бир намояндаси С. Холл —рекапитуляция қонуни (филогенезни қисқача такрорлашни) психологик ривожлантиришнинг бош қонуни деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, онтогенез филогенезнинг муҳим босқичларини такрорлашини айтади. Биогенетик концепциянинг немис —конституцион психологияси (инсоннинг тана тузилишига асосланган назария) намояндалари Э. Кречмер шахс типологиясининг негизига бир қанча биологик омилларни (масалан, тана тузилишининг типи ва бошқаларни) киритиб, инсоннинг жисмоний типи билан ўсишининг хусусиятлари ўртасида узвий боғлиқлик мавжудлигини фарз қилади. Э. Кречмер одамларни иккита йирик тоифага: циклоид (тез қўзғалувчи, ҳис-туйғуси ўта беқарор) ва шизоид (одамови, муносабатларга қийин киришувчи, ҳис-туйғуси чекланган)ларга ажратади. Бу тахминни ёш даврлари хусусиятларига ҳам тадбиқ этиб, ўсмирлар циклоид хусусияти, ўспиринлар эса шизоид хусусиятлигини таъкидлайди. Бироқ, инсонларнинг камол топишида биологик шартланган сифатлар доимо етакчи ва ҳал қилувчи роль ўйнамайди, зеро шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари бир-бирига айнан мос тушмайди. Биогенетик концепциянинг америкалик намояндалари А. Геззел ва С. Холл ривожланишнинг биологик моделига таяниб фаолият юритадилар, бу жараёнда мувозанат, интеграция ва янгиланиш цикллари ўзаро алмашиб туради, деган хулосага келдилар. Психология тарихида биологизмнинг энг яққол кўриниши З. Фрейднинг шахс талқинида ўз ифодасини топган. Унинг таълимотига кўра шахснинг барча ҳатти-ҳаракатлари, хулқи ва одоби онгсиз биологик майллар ёки инстинктлардан иборат, биринчи навбатда, жинсий, шахвоний майлларга боғлиқ. Бундай биологизаторлик омиллари инсон хулқини белгиловчи ягона ва бетакрор туртки ролини бажара олмайди. Биогенетик концепциянинг қарама-қарши кўриниши социогенетик концепциядир. Мазкур назарияда шахсда рўй берадиган ўзгаришларни жамиятнинг структураси, ижтимоийлашиш (социализация) усуллари, атрофдаги одамлар билан ўзаро муносабат воситалари асосида изоҳланади. Ижтимоийлашиш назариясига мувофиқ инсон биологик тур сифатида дунёга келиб, ҳаётдаги ижтимоий шарт-шароитларнинг бевосита таъсири остида шаклланади. Ҳарбда ривожланган энг муҳим назарияларидан бири – роллар назариясидир. Бу назарияга мувофиқ жамият ўзининг ҳар бир аъзосига статус (мавқеи, ҳақ-ҳуқуқи) деб номланган ҳатти-ҳаракатнинг барқарор усуллари мажмуасини яратади. Инсон ижтимоий муҳитда бажариши шарт бўлган махсус роллар унинг хулқ-атворида, бошқалар билан муносабатида сезиларли из қолдиради.

АҚШда индивидуал тажриба ва билимларни ўзлаштириш (кўникиш) назарияси кенг тарқалган. Мазкур назарияга биноан, шахснинг ҳаёти ва воқеликка муносабати, кўникмаларни эгаллаши ва билимларни ўзлаштириши қўзғатувчининг барқарорлигига боғлиқдир. К. Левин тавсия этган —фазовий зарурат майдони назарияси ўз даврида муҳим аҳамият касб этди. К. Левин назариясига кўра, шахснинг хулқи, ҳаттиҳаракатлари психологик куч вазифасини ўтовчи иштиёқ (интилиш), мақсад (ният) билан бошқариб борилади, бу кучлар фазовий зарурат майдонининг кўлами ва таянч нуқтасига йўналган бўладилар.

Психогенетик ёндашиш, биогенетик ва социогенетик концепциялар қимматини камситмайди, балки психик жараёнларнинг ривожланишини биринчи даражали аҳамиятга эга деб ҳисоблайди. Мазкур ёндашишни учта мустақил йўналишга ажратиб таҳлил қилиш мумкин ва бу йўналишлар ўз моҳияти, кечиши ва маҳсули жиҳатидан кескин фарқ қилади.

Барча қарашлар ва назариялар онтогенетик қонуниятларни ёритишга маълум даражада ўз ҳиссаларини қўшди, амалий ва назарий масалаларни ҳал этишда дастуриламал бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Бироқ, ҳозир онтогенезни тўлақонли ёритишга, ижтимоий, иқтисодий ва маданий – маърифий ўзгаришлар манзарасида ёш даврларини табақалаш чегараларида бирмунча ўзгаришларни кузатиш мумкин, шу сабаб мазкур ҳолат кун тартибидаги долзарб масалалардан бири бўлиб қолаверади.

Фойдаланилаётган адабиётлар:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.:1980
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.:1995
3. Альперович В. Социальная геронтология. – Ростов Н/Д, 1997
4. Андреева Г.М.. Социальная психология. – М.: 2003
5. Ананьев Б.Г. О принципах современного человекознания. – М., 1977
6. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.:1990
7. Божович А.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М., 1968

Володимир Шевченко
(Київ, Україна)

ПАТРУЛЬНА ПОЛІЦІЯ: ЕЛЕМЕНТ РЕФОРМИ МВС АБО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ?

За останні пару років в соціальних мережах та засобах масової інформації фахівці привертають увагу суспільства до проблем у реформуванні системи МВС, констатуючи, що повноцінної реформи, яка мала перетворити корумповану міліцію на правоохоронний орган західного типу, так і не було втілено в життя. Реформа з романтичною назвою «Моя нова поліція» задумувалась, як докорінна зміна української правоохоронної системи, куди мали прийти нові люди з іншими цінностями та підходами до роботи. Натомість після трьох років роботи Національної поліції України стало зрозуміло, що реформа не відбулася. Це демонструє рейтинг довіри населення до поліції, а особливо до патрульних. За три роки функціонування патрульної поліції рейтинг довіри населення до неї впав з 67% до 29% [1].

Особливого занепокоєння у суспільстві викликають факти корумпованості, некомпетентності та непрофесійності «нових» патрульних поліцейських, що мають ознаки системності. Більш того, громадськість та медіа експерти задаються питанням чому частішають факти беззаконня з боку патрульних.

Ряд авторів розпочали дослідження причин ситуації, що склалася, проте вона потребує глибокого дослідження та аналізу [2, 3, 4].

На ряду з відсутністю чіткої та єдиної системи відбору і вад професійної підготовки патрульних поліцейських, на наш погляд, слід врахувати ще цілий ряд чинників, які прогнозовано негативно впливають на якість кінцевого результату роботи патрульного поліцейського.

Наприклад, можемо розглянути факти маргінальної некомпетентності патрульних, як фахівців. На другий рік після створення нової поліції кількість ДТП на дорогах України збільшилася з 139 тисяч у 2016 році до 147 тисяч у 2017 році. Кількість автопригод з постраждалими також зросла на 5%. При цьому, 70% адміністративних постанов, що складено на водіїв патрульними, скасовуються у судовому порядку як незаконні. За 2016-2018 роки в Україні сталося 2059 аварій за участю поліцейських автомобілів [5, 6].

Як показав звіт Рахункової палати про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, виділених на забезпечення діяльності підрозділів, установ і закладів Нацполіції, що проводився із 7 грудня 2017 року по 1 березня 2018 року, протягом 2016-2017 років було пошкоджено 951 патрульну машину поліції. Кілька автомобілів управління патрульної поліції в м. Києві потрапляли у ДТП від 6 до 8 разів. Фахівці констатують, що кількість пошкоджених у ДТП у 2016-2018 роках патрульних автівок, перевищує чисельність пошкоджених автомобілів МВС за усі роки незалежності України [7, 8].

Відсутність системи науково обґрунтованого відбору та вади професійної підготовки патрульних призводять не тільки до різкого погіршення їх функціонального стану та передчасного погіршення професійного здоров'я, а й формують в них певні, часто деструктивні, стилі спілкування з громадянами. Це, на нашу думку, пов'язано з ефектом Даннінга-Крюгера, який полягає в тому, що люди із недостатньою кваліфікаційною підготовкою та вузьким кругозором не мають здібностей для того, щоб зрозуміти: рішення, які вони приймають, – помилкові, а якостей, якими вони себе наділяють, у них немає. Ось чому вони вважають, що мають рацію у всіх своїх діях і краще за більш досвідчених та інтелектуально розвинених розуміють поточну ситуацію. Згодом таке світовідчуття набуває в людини рис психологічного захисту і вона приймає рішення відстоювати свою позицію за будь яких умов у будь яких спірних (конфліктних) ситуаціях.

Такий ефект був експериментально підтверджено лауреатами Нобелівської премії працівниками кафедри психології Корнелльського університету (США) Девідом Даннінгом і Джастіном Крюгером на різних моделях міжособистісного спілкування [9, 10].

Ситуацію погіршує наявність високих рівнів стресу та емоційне вигорання в патрульних, що призводить до емоційної закритості, байдужості, соціальної відстороненості і негативно відбивається на професійній діяльності. Як наслідок, відмічається погіршення якості допомоги громадянам через формальну консервацію виконання певних технологічних процесів, регламентованих функціональними обов'язками, що зумовлює небажання розширювати спектр власних професійних навичок і знань та обмеження адекватної комунікації і соціальної взаємодії з громадянами. Такий внутрішній психологічний стан породжує феномен морально-емоційної дезорганізації особистості, який виявляється у тому, що в патрульних поліцейського емоції не спонукають або недостатньо стимулюють етичні відчуття. Проявляючи належного емоційного ставлення до суб'єкта комунікації (громадян), поліцейський захищає свою стратегію: виправдовується перед собою за припущену грубість або відсутність уваги до суб'єкта, раціоналізує свої негативні вчинки або проектує провину на суб'єкта конфліктної комунікації, замість того, що б адекватно визнати свою провину [3, С. 57-61].

Крім того, слід додати, що окрім форм неадекватної поведінки, які зумовлена ефектом Даннінга-Крюгера та емоційним вигоранням, негативні соціально-психологічні наслідки, зокрема ситуації жорстких конфліктів та прояви неконтрольованої агресії з боку «нових» поліцейських, також прогнозувалися спеціалістами в галузі психології.

І тут ми маємо справу з іншими психологічними феноменами, які виявлено під час ряду досліджень, зокрема, експерименту Мілґрема і Стенфордського тюремного експерименту [11, 12].

Стенфордський тюремний експеримент – психологічний експеримент, який у 1971 році здійснив американський психолог Філіп Зімбардо, досліджуючи як впливає обмеження свободи та тюремне оточення на психіку людини, а також як впливає нав'язана людині соціальна роль на її поведінку.

В результаті експерименту було встановлено, що в осіб з числа студентів, які виконували функції охоронців експериментальної в'язниці, тобто були людьми не підготовленими, але наділеними експериментатором повноваженнями здійснювати «правові» функції, вже протягом 6 днів експерименту з'явилися садистські схильності, бажання принижувати іншу людину, прояви неконтрольованої агресії.

Результати експерименту проілюстрували, як легко люди піддаються впливу «влади авторитетів», якщо в останніх присутня узаконювальна ідеологія, а також соціальна й інституціональна підтримка з боку «вищого керівництва». Також результати демонструють як ситуативні чинники поведінки людини створюють протизаконодавчий ефект.

Іншими словами, ситуація визначає поведінку людини більше, ніж її внутрішні особливості. У цьому результаті схожі на результати загальновідомого експерименту Мілгрема, в якому була показана готовність учасників підкорятися «керівнику» і виконувати накази, навіть якщо їхня совість протестує.

Слід додати, що під час нетривалої за часом підготовки нових поліцейських використовуються технології НЛП і тренінги, на яких подаються стилі поведінки поліцейського з північноамериканських країн, де у правовому полі визначена презумпція правоти поліцейського: виконуй його вимогу, потім оскаржуй. На тренінгах патрульних вчать під час спілкування з громадянином «вмикати» свій авторитет, що зумовлений статусом поліцейського, проводити дії, що спрямовані на пригнічення волі особи, змусити за будь-яких умов підкорятися вимогам поліцейського. Це нагадує ідеї Зімбардо, який на зборах перед початком експерименту запропонував для охоронців таку лінію поведінки: «Змусьте в'язнів відчувати тугу, страх, відчуття сваволі, що їхнє життя повністю контролюється системою, вами, мною, й у них немає жодного особистого простору... Ми різними способами забираємо в них індивідуальність. Усе це разом має викликати у них почуття безсилля. Себто, у цій ситуації в нас буде вся влада, а в них – жодної».

Формування таких сталей поведінки в патрульного поліцейського є деструктивним з огляду на велику різницю між законодавствами України та, скажімо, США.

Отже, при запуску проекту «Моя нова поліція» його негативні соціально-психологічні наслідки були цілком передбачувані.

Про негативні наслідки такої реформи не могли не знати і грузинські «легіонери», які очолили і здійснювали цю реформу. Як показав грузинський досвід реформування МВС, вже протягом декількох місяців після заміни «старих» охоронників в тюрмах Грузії на «нових» були виявлені такі ж самі наслідки як і в експерименті Філіпа Зімбардо: охоронники здійснювали акти тортур та садистські вчинки [13].

Таким чином, підсумовуючи викладене, залишається відкритим запитання чи є створення патрульної поліції в Україні елементом реформи МВС чи це реалізований соціально-психологічний експеримент, що здійснюється в чийсь інтересах.

Проте явним є те, що негативні наслідки цього експерименту породили у громадян недовіру до поліції і формують у суспільстві високий рівень соціального напруження.

Література:

1. Лілія Ржеутська. Три роки Нацполіції України: довіра падає, реальних змін немає / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.dw.com/uk/a-44526999>.
2. Кобзін Д., Черноусов А., Коренева К., Колоколова М. Моніторинг незаконного насильства в поліції України, Харків: Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). – 2017. – 97с.
3. Дробченко А. Особливості вираженості професійного стресу в патрульних поліцейських // Організаційна та економічна психологія: збірка наукових праць, Київ: КНТЕУ, 2017. – Ч 1. – С. 57-61.
4. Шевченко В.Є. Психологічний аналіз організаційних аспектів проблем в діяльності патрульної поліції: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. [«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»], (Переяслав-Хмельницький, 31 серп. 2018 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2018. – С.48-50.
5. Євген Крапивін. Сім міфів про реформу поліції // Дзеркало тижня, №42 (11 листопада – 17 листопада 2017 року) / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://goo.gl/xftbyk>.
6. Моя нова поліція: що змінилося за три роки реформи / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29336520.html>.
7. Статистика ДТП в Україні / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka>.
8. Поліцейські України розбили в ДТП кожну шосту патрульну автівку / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://nashigroshi.org/2018/07/26/politseyski-ukrajiny-rozbyly-v-dtp-kozhnu-shostu-patruľnu-avtívku-u-lvovi-zlamani-polovyna-vsih-avto>.
9. Kruger J. Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments // Journal of Personality and Social Psychology, December 1999. – Vol. 77 (6). – p. 1121–1134.
10. Hodges B. Difficulties in recognizing one's own incompetence: novice physicians who are unskilled and unaware of it // Academic Medicine, 2001. – Vol. 21. – p. 152-168.

11. Milgram Stanley. Behavioral Study of Obedience // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1963. – № 67. – С. 371-378.
12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 672 с.
13. Через відео з тортурами ще один міністр у Грузії подав у відставку/ [Електронний ресурс]. – режим доступу:
https://zaxid.net/chez_video_z_torturami_shhe_odin_ministr_u_gruziyi_podav_u_vidstavku_n1265720.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА

Наталія Герасименко
(Суми, Україна)

СТВОРЕННЯ ВІДЕОКОНТЕНТУ ТА ВИКОРИСТАННЯ СКРІНКАСТІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Щоб забезпечити якісний навчальний процес, який задовольнятиме сучасне покоління учнів та студентів, учитель та викладач має володіти та вміти формувати у своїх учнів компетентності XXI століття, а саме: навчальні та інноваційні (творчість і інноваційність, критичне мислення і вміння вирішувати проблеми, комунікативні навички та навички співробітництва); життєві та кар'єрні (гнучкість та пристосовуваність, ініціатива та самоспрямованість, соціальні навички та навички, пов'язані зі співіснуванням різних культур, продуктивність, лідерство та відповідальність); вміння працювати з даними, медіа та комп'ютерні компетентності (інформаційна грамотність, медіаграмотність).

Інформаційно-цифрові та комунікаційні технології є важливими інструментами в освітній діяльності. Впроваджується дистанційне навчання, відкриті електронні освітні ресурси, використовується змішане навчання. Інструментарій інформаційних, медіа- і комунікаційних технологій постійно розширюється. Навички в галузі цифрових технологій стають життєво необхідними для педагогів. Викладачі мають навчитися використовувати медіа-ресурси для навчання і медіа-інструменти для створення ефективних продуктів комунікації (відео/аудіо, веб-лекції, вебінари і т.ін).

Сьогодні демонструє, що в процесі навчання доцільним є використання навчального відео, оскільки слуховий та зоровий аналізатори є домінуючими каналами сприйняття навчального матеріалу. Використання відеоматеріалів значно покращує ефективність навчального процесу, спонукає до комунікативної діяльності та дозволяє засвоїти до 65% матеріалу. Існує велика кількість сучасних програмних продуктів для створення відео, які дозволяють урізноманітнити виклад матеріалу за допомогою анімованих презентацій, оригінальних сценаріїв, різноманітних сюжетних ліній [2].

Для створення якісного навчального відео доцільно дотримуватись таких рекомендацій:

1. Зацікавлення. Відео має починатись із емоції радості, сюрпризу, захоплення, мотивувати до подальшого перегляду.

2. Емоційні злети та падіння. У навчальному відео мають бути передбачені переходи від спокійного стану глядача до емоційного стрибка.

3. Дикція. Має бути чітке вимовлення звуків відповідно до фонетичних норм мови. Слідкуйте за диханням, паузами та темпоритмом. Робіть логічний і психологічний наголоси. Звертайте увагу на гучність викладу матеріалу, не переходьте на крик.

4. Жести. Жести повинні бути недовільні, вони не мають бути безперервними. Не кожна фраза потребує підкреслення жестом, надмірна жестикуляція може відволікати від змістовного навантаження.

5. Сюжет. Будь-яке відео має містити такі елементи, як зав'язка, розвиток, кульмінація, розв'язка. Для посилення ефекту від перегляду можна додати пролог та епілог.

6. Стиль. Дотримуйтесь єдиного стилю викладу. Якщо Ви використовуєте анімаційні ефекти, то вони мають підкреслювати основну думку, а не відволікати.

7. Тривалість. Навчальне відео має тривати не більше за 10-15 хвилин. Якщо робити його довшим, то глядач буде втомлюватись від великої кількості інформації, знизиться рівень засвоювання та зникне бажання до подальшого перегляду. Великий за тривалістю відеоролик бажано розділити на кілька частин.

Програми для запису екрану можуть бути корисні при створенні навчальних роликів, запису презентацій. У переліку програм, які надають такі можливості, можна знайти програми різної функціональності, причому як платні, так і безкоштовні. Робота з такими програмами, як правило, починається з налаштування параметрів: потрібно вказати папку для збереження файлів, якість відео, формат збереження файлу, відео кодеки і деякі інші. Крім того, паралельно із записом відео, програма може записувати звук, який можна використовувати для голосових коментарів. Втім, звук може бути записаний як і з мікрофона, так і з плеєра (можна запустити для фону).

При виборі програми потрібно звернути увагу на такі особливості, як підсвічування курсора мишки і позначення кліків - це може бути корисно при записі навчальних роликів [1].

Розглянемо дві програми, які досить зручні, функційні та доступні користувачам для створення відеоконтенту: **Screencast-O-Matic та QIP Shot.**

Основна інформація про програму Screencast-O-Matic. Зручний програмний продукт для запису різноманітних відеороликів. Ця програма дозволяє записувати все, що відбувається на екрані комп'ютера і потім опублікувати відео на YouTube каналі чи зберегти на комп'ютер. Користувачі Screencast-O-Matic можуть записувати відео з веб-камери і зберігати його в форматах MP4, AVI і FLV. При цьому сервіс, що надається розробниками програми, дозволяє публікувати відео на безкоштовному хостингу компанії (правда, при цьому діє обмеження в 15 хвилин відео на одне завантаження).

Інтерфейс Screencast-O-Matic інтуїтивно зрозумілий. Програма підтримує гарячі клавіші, дозволяє налаштувати розмір відео, додавати до нього коментарі, а при публікації на YouTube - постачати ролик усіма необхідними даними (заголовок, опис, теги, категорія і т.д.) [2].

Використовувати даний програмний продукт можна у 2-х варіантах:

1 варіант - використання on-line безпосередньо з офіційного сайту <https://screencast-o-matic.com>;

2 варіант - завантаживши додаток та встановивши на персональний комп'ютер, при цьому створення відео відбувається без наявності мережі Internet[6].

Ключові особливості та функції:

- Запис на відео дій користувача на екрані комп'ютера;
- Запис з веб-камери;
- Запис з веб-камери та дій з екрана комп'ютера (Рис.1);
- Збереження записаного відео в кілька форматів (MP4, AVI, FLV);
- Публікація відео на YouTube і безкоштовному хостингу Screencast-O-Matic. [1].

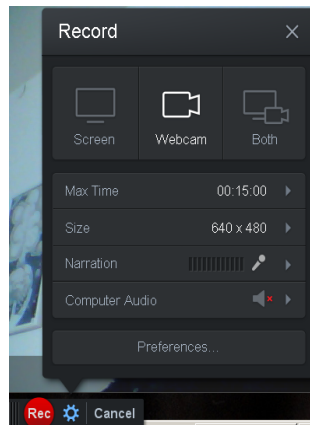

Рис.1. Ключові особливості та функції Screencast-O-Matic.

Обмеження безкоштовної версії:

- Водяний знак на записаному відео;
- 15 хвилин максимум на запис кожного відеоролика.

Інтеграція Screencast-O-Matic:

- Інтеграція зCanvas, Moodle, GoogleClasssroom.
- Єдиний вхід (SSO) від LMS з підтримкою облікового запису Google і SAML.
- Створення каналу для представлення завдань, навчальних матеріалів, оголошень тощо[3].

Основна інформація про програму QIP Shot.Є чимало програмних рішень для роботи зі скріншотами, але хочеться поговорити про одну з них – QIP Shot[4].Даний продукт має безліч переваг перед своїми конкурентами, що робить її особливою і незамінною для деяких користувачів.

Основні характеристики QIP Shot:

- Створення скріншотів будь-якої складності;
- Можливість створення скріншотів з прокруткою;
- Інструменти для редагування скріншотів;
- Завантаження скріншотів в інтернет;
- Налаштування FPS для запису відео;
- Публікація відео на офіційному сайті;
- Надсилання скріншотів в буфер обміну;
- Підтримка 10 мов;
- Автоматичне оновлення програми.

Захоплення відео. Варто відразу сказати, що робота з відео рідко зустрічається в додатках, які дозволяють робити скріншоти, тому QIP Shotвиділяється серед решти такою особливістю.

Знімати відео можна лише у двох варіантах: всього екрану або вибраної області (Рис.2). Але і цього буде достатньо користувачеві, який хоче швидко записати процес своєї роботи з новим додатком або документом.

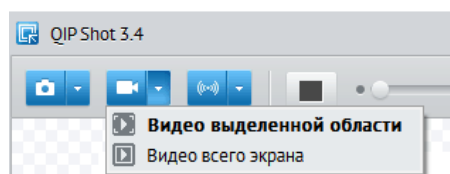

Рис.2. Варіанти зйомки відео у QIP Shot

Трансляція екрану.QIP Shot має в асортименті своїх функцій дуже зручну річ: трансляцію екрану через Internet. Для цієї дії треба буде додатково завантажувати програмне забезпечення і зробити налаштування, але після налаштувань можна спокійно транслювати частину екрану для показу своєї роботи, наприклад, для проведення якихось занять[5].

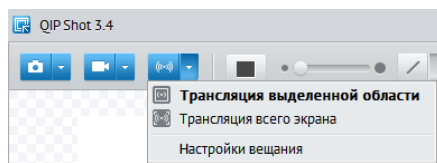

Рис.3. Трансляція екрану у QIP Shot.

Редагування зображень. QIP Shot дозволяє не тільки створювати скріншоти і записувати відео, але і редагувати всі зроблені зображення або додані самостійно. Така функція влаштує всіх, хто хоче працювати паралельно змінити щось в скріншоті, наприклад, акцентувати увагу виділенням певної області. У програмі QIP Shot немає великої кількості інструментів для редагування зображень, але їх набору вистачить, щоб зробити зміни, не використовуючи додаткові графічні редактори для обробки (Рис.4).

Рис.4. Набір інструментів редагування зображень у QIP Shot.

Публікація прямо з програми. Програма QIP Shot вмить може зробити скріншот і передати його комусь через електронну пошту або в соціальних мережах. Для цього лише треба захопити екран і вибрати будь-який тип передачі фотографії (Рис.5.) [5].

Рис.5. Публікація скріншоту з QIP Shot.

Переваги:

- Зручний інтерфейс і продумані налаштування, в яких можна повністю змінити всі гарячі клавіші і інші важливі речі;

- Російськомовний інтерфейс, що полегшує використання можливостей додатку;
- Програма надається абсолютно безкоштовно, користувач може завантажити з офіційного сайту;
- Можливість завантажувати фотографії з історії та редагувати їх прямо в додатку.

Недоліки:

- Занадто велика кількість функцій для простої роботи зі скріншотами;
- Необхідність завантаження додаткового ПЗ для повної роботи всіх функцій.

Сучасні здобувачі освіти мають низку характеристик, які кардинально змінюють традиційний навчальний процес. Розуміючи ці особливості, педагог може спростити сам процес навчання, змотивувати учнів, студентів, активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність і, як результат, покращити ефективність і результативність навчання. Педагогічний вплив має бути спрямований на досягнення освітніх цілей, які визначаються тим, кого навчають, – майбутнього члена суспільства. Педагог сучасності має вміти швидко реагувати на виклики сьогодення, буди фахівцем у своїй галузі знань та не боятись впроваджувати інновації в освітній процес. Відео - зручне для використання та відтворення в різних життєвих ситуаціях, будь то навчальна аудиторія, чи інше місце. Тенденційні зміни в суспільстві демонструють готовність сучасного покоління до розвитку свого розумового потенціалу. Інформаційно-цифрові технології оволодівають всіма сферами людського життя, так нехай освіта підтримає інтереси молоді до відео та направить їх у правильне русло. Відео перестане асоціюватись лише із серіалами та розвагами. Освітянам варто навчитися створювати та використовувати якісний та цікавий продукт для забезпечення навчальної діяльності в реаліях сучасності.

Література:

1. Аврамчук А.М., Щербина О.А. Огляд програмних засобів для створення мультимедійного контенту. [Електрон. ресурс]. - 2014. - URL: <http://2014.moodleoot.in.ua/course/view.php?id=32&lang=uk>.
2. Герасименко Н.В. «СТВОРЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПЕДАГОГА ЗАСОБАМИ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ» [Електронний ресурс]: електронний навч.-метод. посіб./[Автор: Н.В.Герасименко]– 361 Mb. – Суми: СОІППО, 2018. – 1 електрон. опт. диск (DVDROM). – Систем. вимоги: Pentium; 32 MbRAM; Windows 2000, XP, 2007; AcrobatReader, FoxitReader, VLCmediaplayer, InternetBrowser (GoogleChrome, Opera, MozillaFirefox– Назва з контейнера.
3. Освітній портал КНЛУ. Робота з програмою screencast-o-matic.[Електрон. ресурс]. - 2017. – URL: <http://m.knlu.edu.ua/mod/url/view.php?id=5555>.
4. [Електрон. ресурс]. - 2019. - URL: <http://welcome.qip.ru/shot>.
5. [Електрон. ресурс]. - 2018. - URL: https://biblprog.org.ua/ua/qip_shot.
6. [Електрон. ресурс]. - 2019. - URL: <https://screencast-o-matic.com/education>.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**Андрій Бардаков, Ольга Шевченко
(Покровськ, Україна)****ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРФЕЙСІВ ЗВ'ЯЗКУ ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ**

Сукупність функціональних пристроїв може розглядатися як єдина система, що призначена для рішення конкретного завдання, якщо: кожен пристрій виконує покладені на нього обов'язки згідно вимогам, що пред'являються до нього; пристрої функціонують злагоджено, «розуміючи» один одного. «Взаєморозуміння» забезпечується інтерфейсами зв'язку між пристроями, які підтримуються відповідними протоколами обміну та апаратною реалізацією.

Дана стаття присвячена огляду та аналізу різноманітних дротових та бездротових інтерфейсів зв'язку, які наприклад, можуть бути використані для обміну даними між персональним комп'ютером та мікроконтролером у складі систему управління.

Найбільшою перевагою дротових інтерфейсів можна назвати надійність та стабільність роботи, що досягається у тому числі завдяки високій поміхостійкості. Також, нещодавно вони надавали можливість передачі даних з більшою пропускну здатністю у порівнянні з бездротовими інтерфейсами. Недоліком даного типу інтерфейсів є постійна залежність від фізичного розташування пристроїв та потреба прокладання кабелю.

Наразі, стрімко набувають популярності бездротові інтерфейси зв'язку. Серед переваг тих систем, у яких використовуються бездротові інтерфейси, слід виділити мобільність (майже відсутня прив'язка до фізичного розташування пристроїв), легкість монтажу та розширення системи [1, с. 375]. Завдяки відсутності кабелів повністю виключено випадок виходу системи з ладу через їх пошкодження. Крім того, звільнення від інтерфейсних кабелів є привабливим для малогабаритної периферії.

Отже, до бездротових інтерфейсів зв'язку відносяться: інфрачервоний інтерфейс IrDA, радіо інтерфейси Bluetooth та Wi-Fi (WLAN).

Для здійснення бездротового зв'язку між парою пристроїв, що розташовані на відстані кількох метрів, доречно використовувати випромінювачі та приймачі інфрачервоного (ІЧ) діапазону. У якості випромінювача для ІЧ-зв'язку слугує світлодіод, пік спектральної характеристики якого відповідає довжині хвилі 880 нм. Конус ефективного випромінювання світлодіоду має кут, що приблизно дорівнює 30 градусів. Роль приймача виконують PIN-діоди, які ефективно приймають ІЧ-промені в конусі 15 градусів. Вони не проходять через стіни, тому зона прийому обмежується невеликим, легко контрольованим простором. Специфікація IrDA забезпечує рівень бітових помилок (BER – Bit Error Ratio) не більше 10^{-9} при дальності до 1 м і денному світлі (освітленість - до 10 люкс). Оскільки передавач майже неминуче викликає засвічення свого ж приймача, вводяться його в насичення, доводиться вдаватися до напів дуплексного зв'язку з певними часовими проміжками при зміні напрямку обміну. Для передачі сигналів використовують двійкову модуляцію (є світло - немає світла) і різні схеми кодування [2, с. 281].

Інфрачервоний зв'язок є повністю безпечним для здоров'я, не створює перешкод в радіочастотному діапазоні і забезпечує конфіденційність передачі. Інфрачервона технологія приваблива для зв'язку портативних комп'ютерів зі стаціонарними комп'ютерами або великими станціями. Дані інтерфейси мають деякі моделі принтерів, ним оснащують багато сучасних малогабаритних пристроїв: смартфони, цифрові фотокамери, телевізори та ін. Розрізняють інфрачервоні системи низької (до 115,2 Кбіт/с), середньої (1,152 Мбіт/с) і високої (4 Мбіт/с) швидкості. Швидкість передачі даних напряму залежить від варіанту їх кодування [2, с. 283]:

– RZI (Return-to-Zero-Inverted) – нульове значення біту позначається імпульсом, швидкість передачі 9.6-115.2 Кбіт/сек або 0.576 – 1.152 Мбіт/сек в залежності від типу передачі;

– 4PPM (Pulse Position Modulation) – кожні 2 біти, що поєднані у «символ даних», представлені у вигляді чотирьох «часових слотів» в оптичному сигналі, причому імпульс присутній тільки в одному з них, швидкість передачі 4 Мбіт/сек;

– NNN – забезпечує від 1 до 13 пустих «часових слотів» між імпульсами, швидкість передачі 16 Мбіт/сек.

Таким чином, вся інформація, що передається, є зашифрованою. Однак, аутентифікації та авторизації не передбачено. У разі потреби ці процедури можуть бути реалізовані на програмному рівні. Найбільшими недоліками при використанні інфрачервоного інтерфейсу для передачі даних є неможливість пересування пристроїв під час обміну даними та необхідність розташування приймача/передавача на лінії прямої видимості. Універсальним рішенням, повністю позбавленим перелічених рис, є використання радіо інтерфейсу Bluetooth.

Bluetooth (BT) – це фактично стандарт на мініатюрні недорогі засоби передачі інформації на невеликій відстані за допомогою радіозв'язку між комп'ютерами, мобільними телефонами та будь-якими іншими портативними пристроями. Стандарт було розроблено групою Bluetooth SIG (Bluetooth Special Interest Group), яку було організовано за ініціативою компанії Ericsson у 1998 році. До групи також входили такі компанії, як IBM, Intel, Nokia, Toshiba.

Кожен пристрій ВТ має радіопередавач і приймач, що працюють в частотному діапазоні 2,4 ГГц. Принцип кодування відносно простий – логічній одиниці відповідає збільшення частоти, нулю - зменшення. Передача ведеться з переходом несучої частоти з одного радіоканалу на інший, що допомагає в боротьбі з інтерференцією і завмираннями сигналу. Фізичний канал зв'язку представляється певною псевдовипадковою послідовністю використовуваних радіоканалів (79 або 23 можливих частот) [2, с. 255].

У технології Bluetooth використовується концепція пікомережі. Назва підкреслює невелику область покриття, від 10 до 100 м, в залежності від потужності випромінювання передавача пристрою. До пікомережі може входити до 255 пристроїв, але тільки 8 з них можуть у будь-який момент часу бути активними і обмінюватися даними. Один з пристроїв в пікомережі є головним, інші – підлеглі. Bluetooth підтримує широкий спектр різних типів пристроїв і моделей використання - від навушників для мобільних телефонів до синхронізації з кишеньковим персональним комп'ютером. Зазвичай різні моделі використання викликають різні частини стека протоколів Bluetooth. Профілі визначають конкретні й набір протоколів для вирішення тієї чи іншої задачі. Наприклад, існує профіль для взаємодії комп'ютера або мобільного телефону з бездротовими навушниками. Є також профіль для тих пристроїв, які можуть передавати файли, профіль емуляції послідовного порту RS-232 та інші [1, с. 393]. На початок 2019 року було розроблено 5 версій (специфікацій) технології Bluetooth.

Bluetooth 1.x – перша версія інтерфейсу, що з'явилася у 1998 році. Максимальна швидкість передачі даних дорівнює 1 Мбіт/сек при максимальному діапазоні покриття 10 метрів. Серед недоліків можна виділити проблеми із сумісністю та невисоку стабільність роботи.

Bluetooth 2.x – покращена версія інтерфейсу, яку було випущено в 2004 році. Ця версія використовується і зараз у бюджетних пристроях(гарнітурах). Було суттєво знижено енергоспоживання та збільшено максимальну швидкість передачі даних до 3 Мбіт/сек (максимальний діапазон 10 метрів).

Bluetooth 3.x дозволяє передавати дані зі швидкістю до 25 Мбіт/сек при максимальному діапазоні покриття 30 м. Специфікацію було випущено в 2009 році. Передача даних відбувається не через сам канал Bluetooth, а через альтернативний передавач (802.11), що використовується пристроями Wi-Fi. Канал Bluetooth використовується для узгодження та встановлення з'єднання.

Bluetooth 4.x (2010 рік) – вдосконалена версія Bluetooth 3.x. Було знижено енергоспоживання, вартість, реалізовано шифрування даних за алгоритмом AES-128, покращено стабільність роботи при з'єднанні пристроїв на великих відстанях. Максимальна швидкість передачі даних зросла до 30 Мбіт/сек при максимальному діапазоні покриття 50 м.

Bluetooth 5.0 – найновіша версія інтерфейсу, що з'явилася в 2016 році. Має майже в 2 рази більшу швидкість передачі даних (до 50 Мбіт/сек), в 4 рази більший діапазон покриття (200 м). Технологія є орієнтованою на використання в рамках концепції IoT (інтернет речей) [3, с. 5].

Безпека Bluetooth-з'єднання базується на 3-х ключових процедурах: аутентифікації, авторизації та шифруванні. Аутентифікація використовується для ідентифікації абонентів пікомережі. За результатом авторизації встановлюється рівень авторизації абонента. Кожне повідомлення під час обміну даними шифрується 128-ми розрядним симетричним шифром. Отже, система безпеки Bluetooth базується на побудові ланцюга подій, які повинні відбуватись у конкретно визначеному порядку. Будь-який обмін даними між пристроями починається з введення спільного PIN-коду, що застосовується для генерування 128-ми розрядних ключів. Однак, у другій половині 2018 року було виявлено критичну вразливість системи безпеки Bluetooth, що дозволяє зловмиснику, не проходячи процедуру аутентифікації, перехоплювати дані. На початок 2019 року вразливість було закрито після випуску спеціальних оновлень операційних систем.

WLAN (Wireless Local Area Network) являє собою вид локальної обчислювальної мережі, у якій для передачі даних використовується технологія Wi-Fi. Використовує радіочастоти 2,4 ГГц або 5 ГГц та потребує наявності точки доступу для збору та передачі даних між пристроями у мережі.

В таблиці 1 наведені стандарти передачі даних з використанням Wi-Fi, що з 1980-х років розробляються організацією IEEE [4, с. 64].

Таблиця 1- Стандарти передачі даних з використанням Wi-Fi.

Стандарт IEEE	Рік	Частота(ГГц)	Макс. швидкість	Макс. відстань у приміщ. (м)
802.11	1997	2,4	2 Мбіт/сек	20
802.11a\b	1999	5\2,4	54\11 Мбіт/сек	35
802.11g\n	2003\2009	2,4\2,4 або 5	54\450 Мбіт/сек	38\70
802.11ac wave1	2014	5	866,7 Мбіт/сек	35
802.11ac wave2	2016	5	1,73 Гбіт/сек	35
802.11ax	4кв. 2019 (в розробці)	2,4 або 5	2,4 Гбіт/сек	-

Захист сучасної бездротової мережі реалізовано за допомогою технології WPA (Wi-Fi Protected Access) версії 2 або 3. Протокол безпеки WPA2 було розроблено в 2004 році. Його особливістю, на відміну від першої версії протоколу, є індивідуальне шифрування даних кожного користувача мережі. У якості алгоритму шифрування використовується AES(симетричний шифр) [4, с. 438]. Однак, у жовтні 2017 року було виявлено критичну вразливість даного протоколу. Новітня атака KRACK (Key Reinstallation Attack) дозволяє зловмиснику перехопити та розшифрувати конфіденційну інформацію або розіслати шкідливе

програмне забезпечення. В середині 2018 року було розроблено новий протокол безпеки WPA3. Він базується на технологіях протоколу попередньої версії. Всі концептуальні помилки, що призвели до вразливості, було виправлено завдяки використанню більш надійного методу з'єднання.

Отже, огляд та аналіз характеристик розглянутих інтерфейсів зв'язку дозволяє зробити наступні висновки. Найбільшу швидкість передачі даних надає WLAN (Wi-Fi), крім того, маємо доволі велику дальність покриття та надійний захист даних у мережі. Недоліком цього інтерфейсу є обов'язкова наявність точки доступу між пристроями. Встановити бездротовий зв'язок без використання маршрутизатора дозволяє інтерфейс Bluetooth, при чому, дальність покриття специфікації 5.0 майже в 4 рази більша за дальність покриття Wi-Fi. Однак, маємо у багато разів меншу швидкість передачі даних в порівнянні з найсучаснішими стандартами Wi-Fi. Найнадійніший захист даних, що передаються, серед бездротових інтерфейсів надає інфрачервоний інтерфейс IrDA. У той же час у цього інтерфейсу найнижча швидкість обміну даними при дальності покриття, що складає декілька метрів за умови прямої видимості.

Таким чином, у разі необхідності передачі великих обсягів даних з мінімальною часовою затримкою, найбільш оптимальним інтерфейсом буде WLAN(Wi-Fi). У тих випадках, коли відсутня можливість розгортання бездротової мережі та швидкість передачі даних не є критично важливою характеристикою, доречно буде використати Bluetooth. Якщо критичним є показник безпеки, оптимальним рішенням є використання інфрачервоного інтерфейсу IrDA.

Література:

1. Олифер В.Г., Олифер Н.А. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы: Учебник для вузов. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2010. – 944с.
2. Steve Rackley Wireless Networking Technology From Principles to Successful Implementation. – UK: Elsevier, 2007. – 413p.
3. Martin Woolley Bluetooth 5 Go Faster. Go Further – Bluetooth SIG Proprietary and Confidential. – 25p.
4. Emmett Dulaney – CompTIA Network+ N10-007 Sixth Edition – USA: Exam Cram, 2018 – 668p.

Науковий керівник:

старший викладач, Шевченко Ольга Георгіївна.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Олександр Мейта
(Київ, Україна)

МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАТРОННОГО КОМПЛЕКСУ «ДРОБАРКА-КУЛЬОВИЙ МЛИН»

Вступ. Дроблення і подрібнювання твердих продуктів належать до механічних процесів, для яких закономірності перебігу визначаються як зовнішніми впливами, так і властивостями самого середовища. Якість процесу визначає його енергоємність і кількісно-якісні показники вихідного продукту. Для роботи автоматизованої системи керування технологічним процесом необхідне математичне забезпечення, яке адекватно описує процеси та роботу окремих видів обладнання, що використовуються в них.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розробка моделі дробильно-помольного комплексу. Для досягнення поставленої мети в роботі розв'язуються наступні завдання: вибір структури і параметрів нейронної мережі для відповідної багатофакторної задачі, визначення та опис факторів, які в найбільшій мірі впливають на електроспоживання.

Результати досліджень. Нехай дробильний комплекс складається з декількох подрібнюючих агрегатів, включених в послідовну роботу (рис. 1). Кожен агрегат, що входить до складу комплексу характеризується деякою величиною споживаної потужності або споживаної потужністю на тонну подрібненої речовини, величина якої залежить від ряду факторів (прийmemo до розгляду такі чинники, як маса тіл, які мелють M , продуктивність агрегату Q і крупність вихідної речовини T) та розміром готового продукту [1]. Крупність готового продукту визначається режимом роботи агрегату і часом подрібнення, що впливає на величину спожитої потужності. Відношення розміру продукту на вході до великої продукту на виході характеризує ступінь його подрібнення i . Для N послідовно включених об'єктів загальний ступінь подрібнення визначається добутком ступенів подрібнення на кожній стадії.

Тоді, задача оптимізації для дробильного комплексу з заданою продуктивністю запишеться у вигляді

$$W_{уд}(Q, i, k_N) \rightarrow \min$$

$$\begin{cases} Q = const \in [Q_{\min}, Q_{\max}] \\ i \geq i_{дон} \end{cases} \quad (1)$$

Для моделювання елементів дробильно-помольного комплексу приймається багат шаровий перцептрон (MLP). Мережа складається з довільної кількості шарів нейронів. Архітектура мережі багат шарового перцептрону була запропонована в роботі Румельхарта і МакКлеланда [2].

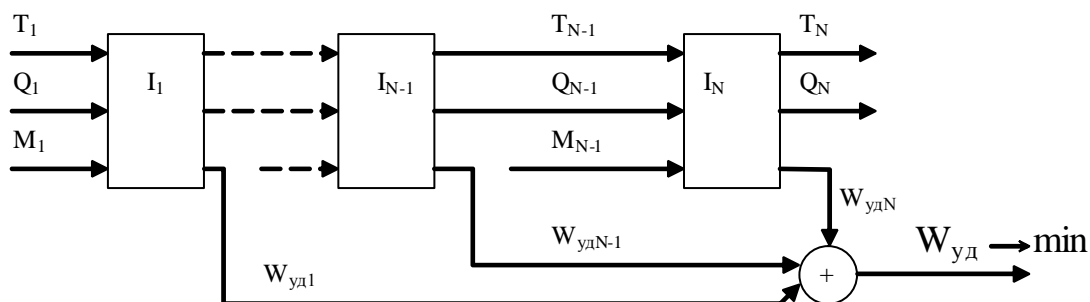

Рисунок 1 Модель послідовно працюючих дробильних агрегатів

Нейрони кожного шару з'єднуються з нейронами попереднього і наступного шарів за принципом «кожен з кожним». Кожен елемент мережі будує зважену суму своїх входів з поправкою у вигляді доданка, потім пропускає цю величину активації через передавальну функцію, і таким чином, виходить вихідне значення цього елемента. Елементи організовані в топологію з прямою передачею сигналу. Особлива увага при побудові багат шарового перцептрона приділяється визначенню кількості шарів і елементів [3]. Кількість вхідних і вихідних елементів визначається умовами завдання, але можливий і інтуїтивний вибір числа вхідних змінних.

Будується нейронна мережа з кількістю входів рівним максимально можливому числу факторів, що впливають і кількістю виходів рівною кількості цільових величин (рис. 2). Експертна оцінка враховує поточні пріоритети, а саме який з параметрів для виробництва вважати більш важливим. Параметри «властивості сировини» та «стан футерування» для однієї зміни роботи можна прийняти сталими і не враховувати при моделюванні.

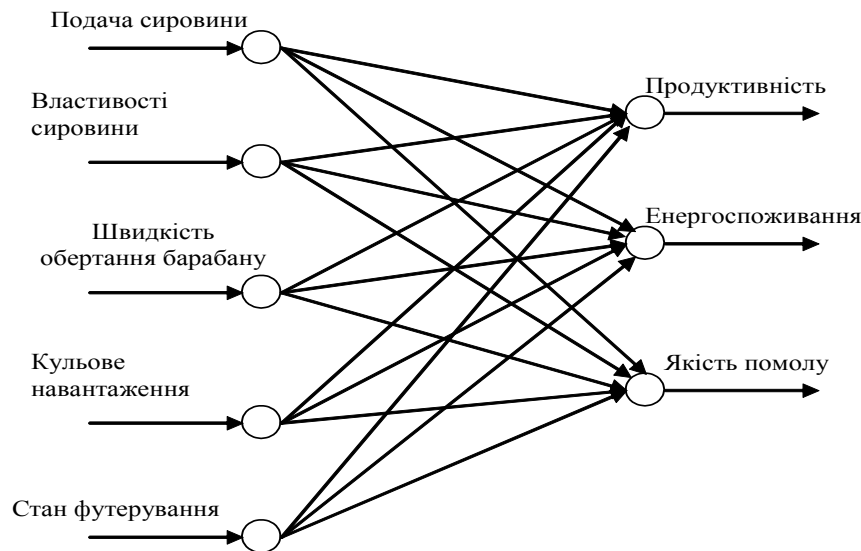

Рисунок 2 Реалізація зв'язків в системі кульового млина у вигляді штучної нейронної мережі.

Регулювання роботи кульового млина здійснюється, перш за все, за рахунок його завантаження матеріалом. Для млинів розімкненого циклу величина живлення, яке подається є основною величиною, що визначає продуктивність млина. Кількість речовини, що подається у поєднанні з кульовим завантаженням утворюють величину циркуляційного навантаження, яке впливає на витрати електроенергії об'єкта. Основним з параметрів, що найбільш впливають на характер графіка навантаження кульового млина, є вага куль, що знаходяться в млині [4]. Графік залежності споживаної потужності від кульової завантаження наведено на рис. 3 і характерний для млина будь-якого типу. На малюнку точки 1, 2 відповідають невірноваженому циркуляційному навантаженню (нестача куль); точка 3 - врівноважене навантаження, найбільш вигідний режим роботи млина; точки 4, 5 - циркуляційне навантаження невірноважене через надлишок куль і зменшення кінетичної енергії; P_{xx} - потужність, споживана млином без кульової завантаження і живлення матеріалом. Для кульового завантаження важливим є не тільки його маса, але і сортамент завантажених куль, оскільки розмір кулі визначає виконувану ним роботу подрібнення. Величина залишку куль найчастіше визначається по емпіричним залежностям зносу куль. При моделюванні умов роботи кульового млина необхідно мати можливість оцінити рівень кульової завантаження в будь-який момент часу.

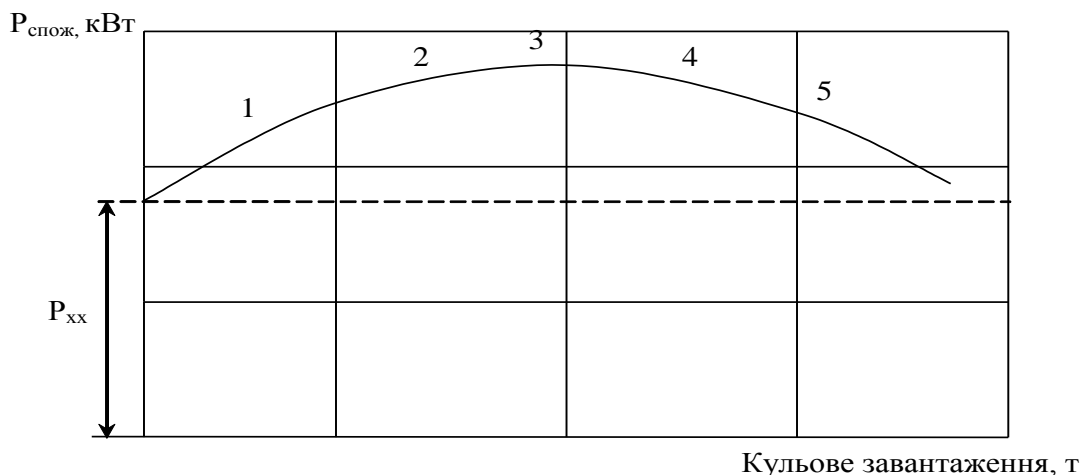

Рисунок 3. Залежність споживаної млином потужності від його кульового завантаження.

Оскільки довантаження тіл, що мелють здійснюється не щодоби, то інформація про кількість куль в млині в період між довантаження відсутня. Тому застосовується апроксимація за наявними даними для знаходження емпіричної формули залежності зміни маси куль в млині від часу і обчислення значень кульової завантаження для необхідних моментів часу. Дані про зміну кількості кульового завантаження наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 Зміна кількості кульового завантаження

t	0	10	25	35	60	95	130	180	210	260	300	350	400	435
%	100	93	86	83	76	66	58	52	48	42	40	36	34	33

Знос тіл, що мелють, у млині описується спадаючою степеневою функцією. Приймаємо для опису залежність виду $Y = a \cdot 10^{b \cdot X}$. Шукана залежність між степенем заповнення барабану тілами, що мелють P (% от норми) або вагою куль (тонни) і часом роботи млина t представлено у вигляді:

$$P = a \cdot 10^{b \cdot t} \quad (5)$$

або, після логарифмування виразу, отримуємо лінійну залежність між t та $\lg P$:

$$\lg P = \lg a + b \cdot t \quad (6)$$

Зазначивши, що при $t = 0$, знаходимо коефіцієнт $a = 100$.

Для знаходження коефіцієнта b об'єднуємо всі дослідні дані в одну групу, тоді

$$\sum \lg P = \sum \lg a + b \cdot \sum t, \quad (7)$$

звідки $b = -0,0141$.

Таким чином, емпірична залежність що, відображає знос куль в млині за експериментальними даними має вигляд: $P = 100 \cdot 10^{-0,00141t}$

Використовуючи чисельні показники швидкості обертання барабана, маси завантаженої речовини і розрахункові значення маси куль виконується тренування мережі. В результаті тренування мережі зв'язки між елементами набувають деякі значень, які і будуть відповідати мірі значущості кожного параметра. Знаючи чисельні значення, що визначають важливість параметрів, легко записати вираз для цільової функції, що враховує вимоги до всіх параметрів. У разі, якщо виникне необхідність оцінювати результат, віддаючи перевагу іншим факторам, то слід перетренувати мережу для нового режиму оцінки.

Проводиться аналіз мережі для виявлення елементів зв'язаних в мережі каналами з найбільшими ваговими коефіцієнтами. Елементи вхідного вектора, зв'язані з елементами вихідного вектора зв'язками з незначними ваговими коефіцієнтами визнаються факторами, що слабо впливають на процес і відкидаються. Побудувавши нейронну мережу у якій входи мережі будуть відображати фактори, які описують властивості речовини, а виходом будуть чисельні дані, що оцінюють процес подрібнення так само як і в попередньому випадку, після проведення тренування мережі на дослідних даних, можна отримати інформацію про ступінь важливості кожного з факторів за значенням його вагового коефіцієнта. Таким чином, мережу можна буде спростити, прибравши ті чинники, вплив яких на процес мінімальний.

Висновки. При автоматизації управління подрібнюючим мехатронним комплексом величина споживаної електричної енергії залежить від властивостей матеріалу, що подрібнюється речовини і технологічних змінних, таких як продуктивність, крупність вихідної речовини, кульового завантаження. При розробці моделі дробильно-помольного комплексу врахування найбільшого числа факторів і їх взаємного впливу можливий при застосуванні в якості базової моделі багат шарового перцептрона, вхідний та вихідний вектори якого задаються виходячи з умов оптимізаційної задачі, а параметри визначаються шляхом навчання на тестовій послідовності.

Література:

1. Розен В.П. Применение моделей на базе нейронных сетей для решения многокритериальной задачи управления дробильно-измельчительным комплексом/ Розен В.П., Калинин В. П., Мейта А.В. // Вісник НТУУ "КПІ", серія "Гірництво", 2003, вип. 8. – С. 134 – 141.
2. Нейронные сети. STATISTICA Neural Networks: Пер. с англ. – М.: Горячая линия – Телеком. 2000.- 182 с.
3. Каллан Р. Нейронные сети. Пер. с англ. [Текст]/ Каллан Р. – М.: Горячая линия – Телеком. 2000.- 280 с.
4. Белых Б.П. Электрические нагрузки и электропотребление на горнорудных предприятиях [Текст]/ Белых Б.П., Свердель И.С., Олейников В.К. – М., Недра, 1971, с. 248.

Сариева А.К., Мусатай С.С., Аубакиров Д.Б.
(Алматы, Қазақстан)

КҮН ЭНЕРГИЯСЫН ӨНДІРУ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ ЖҮЙЕЛЕРІН ДАМЫТУДА МРРТ ҚҰРЫЛҒЫСЫНЫҢ МАҢЫЗЫН ЗЕРТТЕУ

Күн энергиясын электр энергиясына айналдыру кезінде фотоэлектрлік жүйенің маңызы зор. Күн энергиясын электр энергиясына айналдыратын қондырғылардың бірі - күн батареялары. Күн батареясы - күн сәулесінің энергиясын электр энергиясына айналдыратын шала өткізгішті фотоэлектрлік түрлендіргіштен тұратын ток көзі болып табылады. Қазіргі таңда маңызды рөл атқаратын фотоэлектрлік жүйе үшін заряд контроллерін өңдеу және оны құрастыру өзекті тақырыптардың бірі болып табылады [1].

Күн энергиясын өндіру мен пайдалану жүйелерін дамытуда ток немесе кернеуді түрлендіруді, сүзгілеуді және түрлі жүктемелерді, соның ішінде электр желілерін, батареяларды немесе қозғалтқыштарды басқаратын электр энергиясын түрлендіргішке біріктіруді жүзеге асыратын құрылғылар

дүниеге келуде. Солардың бірі - фотомодульдардың, жел турбиналарының, магдидиндердің, регенеративті тежеу режимінде жұмыс істейтін электр қозғалтқыштарының барынша мүмкін шығу қуатын алу үшін қолданылатын максималды қуат нүктесін бақылау құрылғылары (ағыл. Maximum Power Point Tracking (MPPT)).

Фотоэлектрлік жүйе үшін басқару құрылғысы - бұл оңтайлы жұмыс жағдайында аккумуляторды зарядтауға және зарядталған энергияны қалыпты жағдайда сақтауға сондай-ақ, күн батареяларынан алынған энергияны басқару және авариялық қорғау функцияларын атқаратын көп функцияналды құрылғы. Жоғарыда айтылған дай ең тиімді басқару қондырғылары - MPPT контроллері, ФЭ-ке келген қуаттың максималды қуатын өндіріу үшін қолданады, мұндай модульдерде фотоконвертордан алынған қуат тиімді 10-15% үлестіріледі. Дегенмен, осы құрылғыны іске асыру үшін қадағалау алгоритмі және күрделі электронды компоненттер қажет, бұл басқару құрылғыларының құнын арттырады [2].

Әдетте MPPT-ты күн батареяларының және батареялардың аккумуляторлар жүйесінде 200 Вт-тан жоғары қуатында немесе фотоконвертордың стандартты емес параметрлері кездескен кезде пайдалану қажет [3].

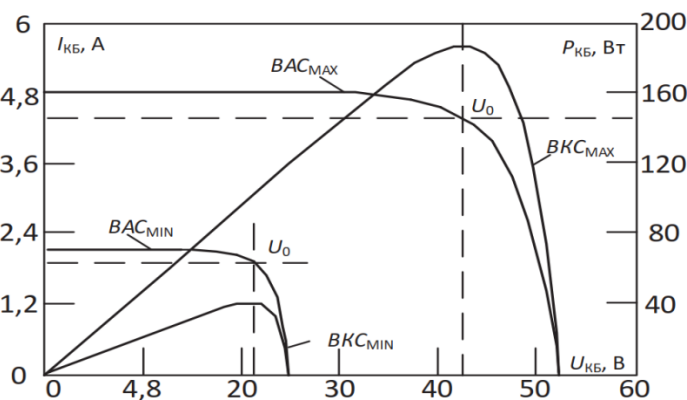
Фотоэлектрлік жүйелердің тиімділіктерін арттыру келесі факторларға тәуелді болып келеді:

1. фотоэлементтердің сапалық сипаттамаларын жақсарту;
2. жаңа фотоэлементтерді әзірлеу;
3. концентрациялау құралдарын қолдану;
4. фотоконверторлық конструкцияларды, құрылысты оңтайландыру
5. күнді қадағалайтын жүйелер;
6. батареяларды жақсарту;
7. басқару контроллерлердің құрылғысының тиімділігін арттыру.

Фотоэлектрлік жүйелерге арналған қайта зарядталатын батареялар (ФЭЖ) белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Атап айтқанда: төменгі деңгейдегі өзіндік ішкі разряды; терең разрядтау режимінде жұмыс істей білу, өте төмен дәрежедегі ток күшімен жұмыс істеу алу, теріс температурада жұмыс жасау (жыл бойы пайдалана алу үшін), ең аз техникалық қызмет көрсету талаптары.

Мұндай құрылғылар кең жолақты түрлендіргіш әдісімен жұмыс жасайды, бірақ күн батареясы бере алатын ең үлкен қуат шамасын ескере отырып нақты мәнін алады. Бұл шама әрқашан нақты анықталады және құжаттарға енгізіледі. 1- суретте MPPT типті заряд контроллерінің жалпылама сұлбасы көрсетілген.

Мысалы, 12 В гелиобатарея үшін максималды қуаттың жіберу нүктесі 17,5 В құрайды. Қарапайым PWM контроллер 14-14,5 В кернеуге жеткенде аккумуляторлы батареяны зарядтауды тоқтатады, ал MPPT технологиясында қосымша күн батареясы 17,5 В дейін энергия ала алады. Аккумуляторда разряд тереңдігі өскен жағдайда негізден энергия шығыны көбейеді. Кернеуді бақылау сипаттамасы күн батареясының максималды қуатты 80 Ватт қайтарымына сай орташа кестемен көрсетіледі. Осылайша, MPPT контроллерлар кең жолақты түрлендіргішті қолдана отырып аккумулятордың барлық заряд айналымында күн батареясының қайтарымын өсіреді. Өртүрлі факторларға байланысты 10 -30 % үнемді бола алады. Сондай-ақ, аккумулятордан шыққан ток күн батареясынан шыққан токтан асады

1-сурет. Максималды қуат нүктесін іздеу сұлбасы

Заряд контроллерінің негізгі параметрлеріне қарай отырып, күн батареясының параметрлері талданды. Құрылғының негізгі көрсеткіші мыналар: кіріс кернеу мәні, күн энергиясының жалпы қуат шамасы, қосылған жүктеменің сипаттамасы. Фотомодульдар қоршаған орта жағдайлары мен максималды шығыс қуаты арасындағы күрделі қарым-қатынасқа ие. Енді осы тәуелділікті сипаттайтын шаманы толтыру коэффициенті ($K_{\text{тол}}$) деп атайды. Ол фотоэлементтің сызықты емес электр сипаттамасын анықтайтын параметр болып табылады. Толтыру коэффициенті фотомодульдің максималды қуатының $U_{\text{бж}}$ -нің бос жүріс кернеуіне және $I_{\text{кт}}$ -ның қысқа тұйықталуына қатынасы ретінде анықталады. Анықтамалық мәліметтерде фотокелдің белгілі бір жағдайларда оңтайлы жүктемені қамтамасыз ететін максималды қуатты анықтау үшін жиі қолданылады:

$$P = K_{\text{тол}} \cdot U_{\text{БЖ}} \cdot I_{\text{КТ}} \quad (1)$$

Көптеген мақсаттар үшін $K_{\text{тол}}$, $U_{\text{бж}}$ және $I_{\text{кт}}$ типтік жағдайларда фотоэлементтердің электрлік сипаттамасын пайдалы үлгісін беруге жеткілікті түсінік береді.

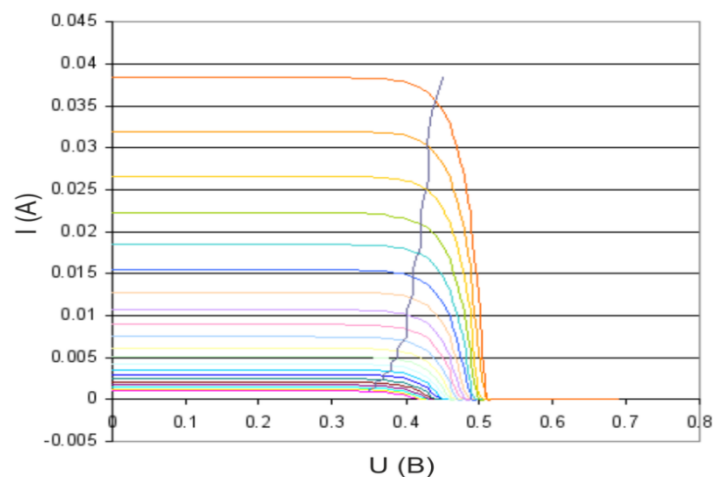
Фотоэлементтердің кез-келген жұмыс жағдайында лездік тогы (I) және лездік кернеуі (U) сәттегі мәндері кездегі операциялық нүктеде лездік қуаттын анықтайтын бір жұмыс нүктесіне ие болады. Енді осы қуаттың мәні Ом заңына байланысты белгілі бір жүктеменің мәніне сәйкес келеді, бұл мәндер (U/I) эквивалентті болады, ал P қуаты бәріне белгілі келесі формуламен анықталады:

$$P = U \cdot I, \quad (2)$$

Тұйық кернеу сипаттамасының пайдалы бөлігінде фотоэлементтің тікелей ток көзі ретінде жұмыс істейді. Вольт-амперлік сипаттамасының максималды қуатында фотоэлементтің ток пен кернеу арасындағы кері экспоненталық байланысқа ие. Электротехниканың теориялық негіздерінен қуат көзі (құрылғыдан немесе құрылғыға) $\frac{dI}{dU}$ функциясының туындысы (графикалық - көлбеу) ВАС –да $\frac{I}{U}$ қатынасына тең және керісінше болатын нүктеде оңтайландырылған болады.

$$\frac{dI}{dU} = -\frac{I}{U}, \quad (3)$$

(мұндағы $dP/dV = 0$). Бұл ток кернеуінің сипаттамасында ең жоғары қуат нүктесі болып табылады және қисық сызыққа сәйкес келеді (2-сурет).

2-сурет. Инсоляцияның өзгеруіне байланысты фотоэлементтің вольт-ампер сипаттамасы

Максималды қуат көзі фотоэлементтің вольт-амперлік сипаттамасының сызықтар қиылысында орналасады

$$R = \frac{U}{I}, \quad (4)$$

Бұл фотоэлементтік кедергі сипаттамалық деп аталады және инсоляция деңгейіне, температураға, фотоэлементтің жасына және басқа факторларға байланысты динамикалық мән болып табылады. Егер кедергісі осы мәннен көп немесе аз болса, шығыс қуаты максималды қол жетімді қуаттан аз болады, демек, фотоэлемент барлық тиімділікпен қолданылмайды. Максималды қуат нүктесін бақылау құрылғылары бұл нүктені фотоэлементтерден барынша қол жетімді қуат алу үшін басқару схемаларының әртүрлі түрлерін қолданады [4].

Сонымен, келешекте балама энергия көздерімен жабдықталған немесе салынып қойылған ғимараттарда күн энергиясына арналған құрылғыларды орнатудың маңызы зор. Күн энергиясын электр энергиясына айналдыру қондырғылардың бірі - күн батареялары. Қазіргі таңда маңызды рөл атқаратын фотоэлектрлік жүйе үшін заряд контроллерін өңдеу және оны құрастыру өзекті тақырыптардың бірі және бұл технологияның қазіргі жағдайы оларды үнемі жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Қолданылған әдебиет:

1. Solar Energy: Trends and Enabling Technologies / V. Devabhaktuni, M. Alam, S.S.S. Reddy Depuru, II R.C. Green, D. Nims, C. Near // Renewable and Sustainable Energy Reviews. – 2013. – V. 19. – Iss. 3. – P. 555–556.

2. Manimekalai P., Harikumar R., Raghavan S. A Hybrid Maximum Power Point Tracking with Interleaved Converter for Standalone Photovoltaic Power Generation System // International Energy Journal. – 2014. – V. 14. – Iss. 12. – P. 143–154.
3. Виссарионов В. И., Дерюгина Г. В., Кузнецова В. А., Малинин Н.К., Солнечная энергетика: Учебное пособие для вузов / Под ред. В.И. Виссарионова. – М.: Издательский дом МЭИ, 2008. – 320 с.
4. Review of the maximum power point tracking algorithms for standalone photovoltaic systems / V. Salas, E. Olias, A. Barrado, A. Lazaro // Solar Energy Materials and Solar Cells. – 2006. – V. 90. – Iss. 11. – P. 1555–1578.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

**Моисеева Н.А., Сидорова Р.В, Лиховец И.И.
(Астана, Казахстан)**

ПРИМЕНЕНИЕ ТИБЕТСКОЙ ГОРМОНАЛЬНОЙ ГИМНАСТИКИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ СО СТУДЕНТАМИ СПЕЦИАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ГРУПП.

Ежегодно в ВУЗы страны поступает определенный процент студентов, имеющих отклонения в состоянии здоровья. По нашим данным, а так же по данным ряда авторов, количество студентов, имеющих хронические заболевания, возрастает[1].

Анализ данных физического развития и состояния здоровья юношей и девушек показал, что в 2014 году из общего числа студентов, поступающих на первый курс в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, количество занимающихся в специальной медицинской группе составило 23,8 %, освобожденные - 12,8%; в 2015 году –25,1 % освобожденные – 22,4%, в 2016 году этот показатель увеличивается до 26,9 %, а количество освобожденных увеличивается до 31,7%, в 2018 году – 27,2%, освобожденных – 31,8%. Оценивая эти показатели, становится очевидно, что число студентов, имеющих отклонения в состоянии здоровья, особенно освобожденных на длительные сроки, значительно увеличивается год от года.

В процессе анализа данных справок ВКК по заболеваниям за 2018год было выявлено, что одно из лидирующих мест в списке наиболее распространенных форм патологий занимают нарушение осанки, опорно-двигательного аппарата (сколиоз, плоскостопие, межпозвоночные грыжи и др.), которые отмечены у 33,6 % занимающихся в специальной медицинской группе. У 30,7% студентов этой группы выявлены заболевания органов зрения (миопия, астигматизм и др.) Также наиболее распространенными являются нарушения сердечно-сосудистой системы (гипо- и гипертония, вегето-сосудистая дистония и др.) -28%, патологии связанные с дыхательной (пневмония, бронхиальная астма и даже туберкулез.), желудочно-кишечной (гастрит, язвенная болезнь и др.) и мочеполовой (цистит, пиелонефрит, аднексит и др.) систем.

Состояние здоровья студентов напрямую влияет на успеваемость в учебном процессе, из анкетирования студентов 1 курса специального учебного отделения (СУО) Евразийского национального университета мы выявили, что пропуски учебных занятий, связанные с основными и сопутствующими заболеваниями составили - 40%, с ОРВИ, ОРЗ и другими вирусными заболеваниями составили - 42%.

На работоспособность студентов особое влияние оказывает продолжительность и качество сна. Проведенное нами анкетирование студентов СУО показало, что продолжительность сна студентов колеблется в следующих величинах: от 4 до 5 часов - 13,3%, от 5 до 6 часов – 13,3%, от 6 до 7 часов - 40 %, 7 часов – 6,8%, 8 часов – 20 % и до 11 часов – 6,6 %. Поверхностный сон был выявлен у 20 % студентов, в то же время как глубокий у 80 %.

По продолжительности засыпания студенты разделились на 2 группы: первую составили учащиеся, которые засыпают достаточно быстро и вторую, сон которых приходит в течение долгого времени. В первую группу вошло 66, 7 % студентов, во вторую 33, 3 %.

Помимо основных и сопутствующих заболеваний, студентов беспокоят ОРВИ, ОРЗ и другие вирусные заболевания, в частности грипп. Студентов часто подверженных заболеванию ОРВИ, грипп составило 40%, редко подверженных – 26, 7 %, а редко беспокоящих всего лишь 33, 33 %.

Тенденция увеличения количества больных студентов, их низкая работоспособность, слабая сопротивляемость инфекционным заболеваниям ставят перед кафедрами физической культуры вузов главней задачи - поиск новых форм и средств учебных, а для студентов освобожденных от практических занятий на длительные сроки, самостоятельных занятий физическими упражнениями.

Основной задачей учебных занятий со студентами, отнесенными по состоянию здоровья в специальное учебное отделение, следует считать постепенную и последовательную общую тренировку к повышению жизнедеятельности организма, разносторонней физической подготовленности и приспособляемости к физическим нагрузкам, а также профилактика заболеваний средствами физической культуры и спорта [2]. Такая тренировка не только укрепляет мышечную систему, но и упорядочивает деятельность сердечно-сосудистой и дыхательной систем, улучшает обмен веществ, содействует повышению жизненного тонуса.

Одной из современных результативных методик является тибетская гормональная гимнастика, которая оказывает ряд следующих положительных эффектов на организм занимающихся:

- помогает привести к норме состояние сердечно-сосудистой системы: стабилизирует работу сердца и сосудов, избавляет от перепадов давления;
- улучшает работу желудочно-кишечного тракта: предотвращает возникновение запоров, помогает организму выводить скопившиеся внутри шлаки с токсинами;
- благоприятно влияет на состояние глаз: избавляет от глазного давления, постепенно восстанавливает зрение, борется с усталостью глаз;
- стимулирует работу головного мозга, в частности гипофиза;
- обеспечивает правильное движение лимфы в организме;
- обладает подтягивающим эффектом, устраняя второй подбородок и образование брылей;

- благоприятно сказывается на слухе и ликвидирует заболевания ушей;
- помогает избавиться от болей в суставах ног, избавляет от отечности и усталости в ногах;
- проясняет сознание и разум, улучшает память и положительно сказывается на всех психических механизмах;
- стимулирует работу щитовидной железы;
- укрепляет иммунную систему организма;
- улучшает сон, помогает бороться с проблемами засыпания или с бессонницей;
- поддерживает нормальное функционирование всех систем организма;
- приводит в порядок гормональный фон;
- замедляет процессы старения в организме;
- помогает предотвратить заболевания верхних дыхательных путей;
- укрепляет сосуды;
- избавляет от целлюлита и «апельсиновой корки»;
- стимулирует приток жизненных сил, энергии, бодрости, улучшает настроение, дарит на весь день неиссякаемую энергию и бодрость;

- гормональная гимнастика воздействует на все железы эндокринной системы, вырабатывающие гормоны от которых во многом зависит наше здоровье, молодость, активность, качество жизни [3].

Кроме эндокринных желез, гормональная гимнастика воздействует на наш самый большой орган – кожу. Мягкое активизирующее воздействие тибетских упражнений идет сверху вниз: начиная от шишковидной железы и гипофиза, далее спускается к щитовидной и паращитовидной железам, затем еще ниже к вилочковой железе, расположенной за грудиной, поджелудочной железе, находящейся в верхней части живота, затем надпочечникам, расположенным на спине, далее половым железам в нижней части живота, доходя до копчика.

Все воздействия направлены на нормализацию работы всех желез внутренней секреции и поддержку выработки гормонов на уровне молодого организма. Завершается тибетская гимнастика упражнениями на мелкие капилляры, улучшающими циркуляцию крови и упражнениями, позволяющими поддерживать суставы в здоровом состоянии.

Особенности:

1. Гимнастику нужно делать ежедневно.
2. Время выполнения — обязательно до 6 или 8 часов утра
3. Нельзя сочетать гимнастику с употреблением наркотиков, алкогольных напитков, табака.
4. Подходит для любого возраста.
5. Гимнастика выполняется лёжа на спине на твёрдой поверхности: можно на полу, постелив на него ковёр или жёсткий матрац. Также после пробуждения на кровати.
6. Каждое упражнение состоит из 30 одинаковых движений, которые нужно выполнять методично: 1 движение = 1 секунда.
7. После гимнастики рекомендуется выпить стакан тёплой воды, который поможет активизировать лимфатическую систему и промоет стенки пищеварительного тракта.

На практических занятиях обучение упражнениям гормональной гимнастике проходило с применением раздаточного и видео материала. Этот метод обучения помогает в дальнейшем выполнении упражнений при самостоятельной работе студентов. Контроль за эффективностью данной методики проводился по тесту Н. Амосова (подъем на 4-й этаж с измерением ЧСС на 1-м и 4-м этажах) проводился по опросу студентов.

Тибетская гормональная гимнастика помогает студентам с ослабленным здоровьем нормализовать режим дня, позволяет ликвидировать причины вызванных заболеваний, тем самым обеспечивая выздоровление организма в целом. Она доступна и не требует больших физических усилий. Упражнения тибетской гормональной гимнастики используются как в целях профилактики, так и для непосредственного лечения многих заболеваний.

Регулярное выполнение упражнений данной гимнастики значительно снизит заболеваемость студентов, увеличит запас жизненных сил на целый день, повышая работоспособность и посещаемость учебных занятий.

Литература

1. Бондарев В.А., Багин Н.А., Липовка В.П., Койпиш С.В.// Динамика показателей здоровья, физического развития, функционального состояния и развития физических качеств студентов специальной учебной группы, занимающихся по существующей программе физической культуры/ Физическая культура в системе образования: Материалы научно-практич. конф. / Краснояр. Гос. Ун-т. Красноярск, 2003. 345 с.
2. Московченко О.Н., Шубина Т.А., Шубин Д.А., Герцог Г.Е.// Проблема оздоровительной направленности на учебных занятиях по физической культуре в вузе/ Физическая культура в системе образования: Материалы научно-практич. конф. / Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2000. 129 с.
3. Питер Кэлдер // Око возрождения – древний секрет тибетских лам. - М.: «София», 1994.- 34с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

E'zoza Daliyeva
(Tashkent, Uzbekistan)

LEARNING A SECOND LANGUAGE. AGE AND SECOND LANGUAGE LEARNING

It has long been hypothesised that children learn a second language better than adults, and this is often used to support the early introduction of foreign language teaching. The Critical Period Hypothesis is the name given to the idea that young children can learn a second language particularly effectively before puberty because their brains are still able to use the mechanisms that assisted first language acquisition. The Critical Period Hypothesis holds that older learners will learn language differently after this stage and, particularly for accent, can never achieve the same levels of proficiency. While some empirical studies offer support for the Critical Period Hypothesis, other studies provide evidence that there is no such cut-off point for language learning. Lightbown and Spada present some of the evidence for and against the Critical Period Hypothesis, and remind us to attend to the different needs, motivations and contexts of different groups of learners. They suggest that where native-like proficiency in a second language is the goal, then learning benefits from an early start, but when the goal is communicative ability in a foreign language, the benefits of an early start are much less clear:

Further support for making this key distinction comes from a recent study into brain activity during language processing. This study discovered, that the brain activity patterns of early bilinguals, who learn two languages at the same time from infancy, differ from those of learners who begin learning a language after about 7 or 8 years of age; different parts of the brain are used for language recall and activation. Foreign language learning of the sort we are concerned with is thus an essentially different mental activity from early simultaneous bilingualism and from L1 acquisition.

The influence of the first language on the second. The 'Competition Model' of linguistic performance is a theory that explains how first language learning may affect subsequent second or foreign language development. In this model, different languages have different ways of carrying meaning, and the particular ways in which a language encodes meaning act as 'cues' to interpreting the meaning of what is said. For example, word order in English is a very reliable and helpful cue that helps listeners identify Subject and Object, i.e. who is acting and on what. In a sentence like the cat ate the snake, the cat and the snake do not have endings that show which is the 'eater' (the agent or Subject of the verb) and which is the eaten (acted-on or Object). It is their position in the sentence, or the word order, that reveals this; we can tell that the cat is the Subject and does the eating because it comes before the verb, while the snake, which comes after the verb, has to be the Object.

Other languages, such as Italian, do not have restrictions on word order in sentences, and so the order of the words does not offer as much information about meaning as in English; word order is a stronger cue in English than in Italian. All levels of language can provide cues, including lexis, morphology (word endings or prefixes) and phonology (the sound system of a language). Sometimes one source of information reinforces another, and sometimes they conflict, or are in competition, in which case the most reliable cue wins out. Studies carried out across different languages have led to the important conclusion that children become sensitive to the reliability of cues in their first language from early infancy (Bates et al 1984). As babies, they learn to pay attention to particular cues which hold useful information for meaning. Later, if faced with trying to understand a second language, they will transfer these first language strategies to make sense of L2 sentences, trying to find information in familiar places. "Where two languages make use of very different types of cues, the transfer of strategies from L1 to L2 may not be very fruitful. Learners may need to be helped to notice and pay attention to the salient cues of the new language. In the case of English, word order is most salient, but so too are word endings that show tense (e.g. walk - ed) and plurality (shop ~ s).

Age and first language. The cue effect is compounded by an effect of age* In studies of immersion language learning, younger children (7-8 years) seem to pay more attention to sound and prosody (the 'music' of an utterance), whereas older children (12-14 years) are more attentive to cues of word order.

Children are generally less able to give selective and prolonged attention to features of learning tasks than adults, and are more easily diverted and distracted by other pupils. When faced with talk in the new language, they try to understand it in terms of the grammar and salient cues of their first language and also pay particular attention to items of L2 vocabulary that they are familiar with. These findings will not surprise experienced primary teachers, but they give further empirical support to the idea that teachers can help learners by focusing their attention on useful sources of information in the new language, as also suggested by Bruner's scaffolding studies (section 1.4 above). Which cues need explicit attention will vary with the first language of the learners. How to help pupils do this will be considered in more detail in later chapters, but here I present directing attention as a key principle with many applications in the young learner classroom.

The competition model of understanding a second language, and empirical findings that support the view that first language experience influences second language use, remind us that in learning a foreign language, students are learning both the whole and the parts. In this case, the 'parts' are tiny aspects of grammar or phonology that are crucial in reaching a 'whole' interpretation.

Influence of teaching on second language learning There is mounting evidence from foreign language learning contexts of the influence of teaching method on what is learnt. The range of language experiences that

children get in their foreign language lessons is likely to influence how their language develops; for example, if lessons provide opportunities to participate in question and answer type talk then they will be good at that but not necessarily at other, more extended, types of talk. Mitchell and Martin [8] document the different teaching styles and beliefs of teachers of French to 1 x year old children (English Li), and show how this seems to result in children producing certain types of language rather than others. Weinert (1994) details how 11-13 year old learners of German (English Li) reproduce in their talk the language types used by their teachers.

Further research is needed into the extent of this teaching effect on language learning, and at what levels of specificity it operates. Current knowledge reinforces an intuitively obvious notion: foreign language learners who depend on their teachers and texts for most of their exposure and input, will not, if this is restricted in type, develop across the full range of the foreign language. A particular aspect of this concerns extended discourse, i.e. talking at length, and later, writing at length. If, as seems to be the case from the first language research reported above, conversational skills develop independently of extended discourse skills, then we cannot assume that teaching children conversational language will lead to them being able to speak at length in the foreign language, but rather must work on the principle that if we want children to tell stories or recount events, they need to have experience of how this is done in the foreign language. Modelling of language use by teachers, already seen as an important step in scaffolding, needs further to be genre-specific.

The previous chapter was concerned with children using the foreign language as discourse in the classroom and how such use might work to promote learning. This chapter deals with the development of vocabulary as a language resource.

Building up a useful vocabulary is central to the learning of a foreign language at primary level. While opinions differ as to how much grammar of the foreign language can be taught, children are clearly capable of learning foreign language words through participating in the discourse of classroom activities. Vocabulary has moved to centre stage in foreign language teaching in recent years, backed by substantial and increasing research. Alongside the growing importance of vocabulary, there are fascinating and, I suspect, very significant, changes taking place in how we think about the relative nature and roles of vocabulary and grammar. The more we find out about how words work in language and how vocabulary is learnt, stored and used, the more difficult it becomes to uphold the traditional split between vocabulary and grammar. Much important grammatical information is tied into words, and learning words can take students a long way into grammar. This suggests that if we give a high priority to vocabulary development, we are not thereby abandoning grammar. Rather, vocabulary learning can serve as a stepping stone to learning and using grammar. The interrelation of vocabulary and grammar in language learning will be taken farther in the next chapter.

The chapter begins with an overview of vocabulary development. Children are still building up their first language vocabulary, and this development is intimately tied up with conceptual development. In planning and teaching a foreign language, we need to take account of this first language background to know what will work and what may be too difficult for children. It also becomes quickly apparent that learning a new word is not a simple task that is done once and then completed.

The second part of the chapter covers the many different aspects of vocabulary knowledge pies for teaching that can help learners build up these different aspects and make links between them. The third section applies these principles to activities for vocabulary learning. The final section of the chapter draws on strategy research to consider how children can be helped to develop their autonomy as self-directed vocabulary learners.

List of used literature:

1. Жалолов Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи. 2012. – 356 б.
2. Ҳошимов Ў., Ёқубов И. Инглиз тили ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи. 2006. – 245 б.
3. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – Москва: Просвещение. 1991. – 221 с.
4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва: Просвещение. 1991. – 323 с.
5. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку. – Л.: Просвещение. 1975. – 312 с.
6. Blatchford, Peter., Kutnick

Aida Sariyeva
(Kazakhstan)

INFORMATION TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Traditional teaching of language is being changed with the appearance of computer technology. The use of computer technology in teaching in the 21st century is of great importance, thanks to its new possibilities. The introduction of new information and communication technology expands access to education, forming an open education system, and changes the idea of the qualifications needed by modern graduate students.

In recent years, the issue of the application of modern technologies in the educational process has been increasingly raised. This is not only new technical means, but also new forms and methods of teaching, a new approach to the learning process. The main goal that I set for myself by applying modern technologies in teaching

a foreign language is to show how technologies can be effectively used to improve the quality of teaching foreign languages to students, to form and develop their communicative culture, and to learn how to master a foreign language.

Active learning is based on the fact that the student is increasingly confronted in real life with the need to solve problem situations. This method is aimed at self-organization and self-development of the individual. The basic principle is that the student himself is the creator of his knowledge. Active learning is certainly a priority at the present stage of teaching a foreign language. It is necessary to give preference to active teaching methods, which are aimed at developing a student's independence, flexibility, critical thinking. The object of studying a foreign language is foreign language speech activity as the most important means of intercultural interaction in general.

Intercultural interaction is possible only if students have all the components of foreign language communicative competence: learning, language, speech, socio-cultural and compensatory. The modern approach to teaching is to build it on a technological basis. The general principles and rules of teaching technology are seen in the following: setting goals; the transformation of the activity of the student in his independent activities; specification of educational and developmental goals and methods; thematic planning, which includes a brief description of the end results and the construction of the whole chain of separate occupations connected by one logic; control at each stage of the student's educational and cognitive activity; stimulation of his creative activity, orientation towards the student not only knowledgeable, but also able; a variety of forms and methods of teaching, preventing the universalization of a particular tool or form. An important factor for the selection of methods is the principle of continuity of different levels of education, ensuring continuity of education. The optimal way to form foreign language communicative competence and ensure the continuity of secondary vocational education is the integration of traditional modern foreign language teaching methods into the traditional learning process, such as learning in collaboration, using the Internet and multimedia.

Information and communication technologies are innovative technologies in education, which linked with the use of computerized education. Let us turn to the consideration of some modern, innovative technologies of teaching a foreign language, aimed at more effective personal development and adaptation within the framework of a modern, rapidly changing society. Active learning is based on the fact that the student is increasingly confronted in real life with the need to solve problem situations. This method is aimed at self-organization and self-development of the individual. The basic principle is that the student himself is the creator of his knowledge. Active learning is certainly a priority at the present stage of teaching a foreign language. It is necessary to give preference to active teaching methods, which are aimed at developing a student's independence, flexibility, critical thinking. The object of learning a foreign language is foreign language speech activity as the most important means of intercultural interaction in general.

Intercultural interaction is possible only if students have all the components of foreign language communicative competence: educational, linguistic, verbal, sociocultural and compensatory. The modern approach to teaching is to build it on a technological basis. The general principles and rules of teaching technology are the following: setting goals; the transformation of the activity of the student in his independent activities; specification of educational and developmental goals and methods; thematic planning, which includes a brief description of the end results and the construction of the whole chain of separate occupations connected by one logic; control at each stage of the student's educational and cognitive activity; a variety of forms and methods of teaching.

The best way to form a foreign language communicative competence and ensure the continuity of secondary vocational education is the integration into the traditional educational process of such modern methods of teaching foreign languages as learning in collaboration, using the Internet and multimedia. Innovative technologies in education are, above all, information and communication technologies, which are inextricably linked with the use of computerized education. The introduction of information and communication technologies in the learning process began not so long ago. However, the pace of its spread is incredibly rapid. The use of Internet technologies in the classroom in a foreign language is an effective factor for the development of students' motivation. In most cases, when the pupils work with a computer, they are usually given freedom of action, and some of them can "shine" with their knowledge in the field of information and communication technologies.

Prospects for the use of Internet technologies today are quite broad, it may be:

1. Correspondence with residents of the countries of the studied languages through e-mail;

2. Participation in international Internet conferences, seminars and other network projects of this kind;

3. Creating and placing on the network sites and presentations (They can be created together with the teacher and the student. In addition, the exchange of presentations between teachers from different countries is possible). As the pedagogical experience shows, the work on the creation of Internet resources is interesting for students in their novelty, relevance, creativity. The organization of cognitive activity of students in small groups makes it possible for each student to be active. The World Wide Web represents a unique opportunity for foreign language learners to use authentic texts, communicate with native speakers, creating a natural language environment and shaping the ability for intercultural interaction.

Purposeful use of Internet materials in the classroom in a foreign language allows you to effectively solve a number of didactic tasks, namely:

- 1) improve reading skills;

- 2) enlarge your vocabulary with the lexis in modern foreign language;

3) improve monological and dialogical skills, discussing the materials of the network;

4) to form a sustainable motivation for foreign language activities in the process of discussing problems that interest everyone and everyone.

Exceptional opportunities in the process of learning a foreign language are represented by the Internet for mastering the means of communication in writing, providing an opportunity to implement a communicative approach to learning written types of speech activity. For the purposes of learning a foreign language, both free communication in the network and e-mail communication are used. To achieve the maximum effect, it is necessary to use a wide range of innovative, including, of course, diverse media educational technologies in the learning process.

In the modern technique of "multimedia" is considered as one of the many technical means of learning (TML), which is able to solve a range of tasks, determined by the didactic properties and functions of this TML. From this point of view, multimedia is a TML that integrates different types of information — sound, visual, and provides interactive interaction with the student. The properties of interactivity, i.e. the ability to control the process of presenting information, involves the learner in an active learning process, stimulates his cognitive activity, and contributes to maintaining a stable motivation for learning. This training tool (multimedia) allows you to: integrate different types of information in one container object (text, sound, video) and present it by acting on different organs of human senses;

a) develop skills for working with large volumes of information of various types;

b) develop critical thinking;

c) stimulate the cognitive process;

d) interact interactively with students;

e) adapt to the requests of the latter;

f) organize group work in multimedia environments;

g) develop sustainable learning motivation;

h) to create conditions that are as close to reality as possible for the development of educational and professional skills.

Multimedia, as a learning tool, differs from other learning tools, first of all, by two main didactic properties: an integrative approach in presenting information in various forms (text, sound, video, etc.) and interactive interaction with the learner, which allow solving many modern didactic tasks, namely to form the key competencies identified by the regulatory documents as the basis of the content of modern education:

1. Competence in the field of independent cognitive activity;

2. Competence in civil and social activities;

3. Competence in the field of social and labor activities;

4. Competence in the domestic sphere;

5. Competence in the field of cultural and on-line activities.

Modern computer tools allow you to create new computer programs like teaching, training, and controlling. Such programs are created for special educational purposes and are widely used in the process of independent and homework when learning a foreign language. With self-study material using a computer provides:

1) free mode of operation

2) unlimited work time

3) exclusion of subjective factors,

4) maximum support in mastering a foreign language.

Computer controls increase the efficiency of independent work, efficiency in obtaining results, increase the objectivity of the assessment by 20-25%. The introduction of modern methods and techniques into the learning process makes it possible to realize the goals of learning based on new approaches to education:

1) Strengthen the practical orientation of education focusing on the development of personality qualities capable of effective life in a rapidly changing world;

2) To ensure the continuity of general and vocational education;

3) Having provided a functional knowledge of a foreign language, to encourage the learner to continue language education;

4) To develop students' independent work skills and their awareness of the need for continuous education and self-improvement;

5) Strengthen the individualization and differentiation of the process of learning foreign languages based on the student's personal experience;

6) To promote the professional growth of teachers, creating a community of creative teachers.

The choice of technology by each specific teacher is based on an analysis of the pedagogical situation. The definition of the technology of teaching a foreign language will have an impact, for example, the amount of time allotted for an academic subject, a separate topic; the level of preparedness of students, their age characteristics; material equipment of an educational institution; level of preparedness of the teacher.

The use of multimedia technology in the learning process allows for improvements in the process of organic combination of traditional and innovative forms and methods of education; implementation of training, information, games, modeling, design and analysis functions; performance of such general didactic principles as visibility and accessibility; feasibility of systematic transition from education to self-education; a positive emotional background for training; and linking theory to practice. In addition, multimedia technology is supported by

multimedia programs, encyclopedias, dictionaries, and a special information educational environment created for holistic knowledge of the world in the context of computer-aided design and modeling.

Along with the use of traditional technology learning, opportunities for new information technology can help teachers in the selection of more interesting and varied educational materials to carry out a differentiated approach for each student, and thereby contribute to better assimilation of necessary knowledge and skills.

References:

1. Kondratyev DK, Guschina L.N. Innovative approach to teaching foreign languages // Journal of Graduate and State Medical University. 2008. No1 (21) S. 128-130.
2. Yang L. R. Cambridge Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition.: Cambridge University Press, 2001. — 173–193 p.
3. Nikeeva.M. M. Modern information and communication technologies of teaching foreign languages // Fundamental and applied research: problems and results. 2013. No5 P. 23-29.
4. Polat ES New teaching and information technology in the education system.— Moscow, Education, 2000.- 45–46 p.
5. Chekun OA, Lushnikova I.I. Modern technologies in teaching foreign languages to the digital generation of students. Vestnik MGGU im. M.A. Sholokhov. Pedagogy and psychology. 2015. No1 P. 69-73

Мафтуна Раимкулова
(Ташкент, Узбекистан)

НОВЫЙ ТАКСЕМНЫЙ ПОДХОД К ПАРАДИГМЕ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ВОПРОС ОБ ИХ МЕТАЯЗЫКЕ

Развивается язык – развивается и наука о языке (лингвистика). Лингвистика не может существовать без существования языка, так как именно развитие языка вызывает потребность в составлении совершенно нового метаязыка новых явлений, которые появляются в процессе развития грамматической, то есть синтаксической теории.

Как правильно отмечал Г.М. Хошимов в своей значительной монографии «Типология сложных предложений разнo системных языков», современное состояние науки о языке показывает, что вопросы синтаксиса нуждаются в глубоком осмыслении с учетом появления качественно новых типов его единиц — новых качеств в языках. С этой точки зрения синтаксис представляет значительный интерес как в частном и сопоставительном, так и в типологическом и обще языковедческом планах. При этом принципиально важное значение имеет разработка унифицированного терминологического аппарата, способствующего адекватному сопоставительно-типологическому изучению однотипных синтаксических единиц коммуникативного назначения, что может служить прочной базой для установления их общелингвистического статуса.

В европейском языкознании встречаются такие термины, как сложное предложение, (сложносочиненное, сложноподчиненное, бессоюзное, сложноспаянное, многочленное, гиперсложное) предложение, главное и придаточное в русском языкознании; Composite (Compound, Complex) в английском для обозначения сложного предложения и его типов; и «сложное синтаксическое целое», «абзац», «сверхфразовая единица», «текст» для обозначения более крупных синтаксических единиц, чем сложное предложение, свидетельствует о том, что современная лингвистика изобилует наличием унифицированных терминов для обозначения вышеприведенных единиц синтаксиса (сложного предложения и более крупных синтаксических единиц, чем сложное предложение).

Необходимо отметить, что на сегодняшний день в современной лингвистике существует новый таксемный подход к парадигме сложных предложений, разработанный профессором Г.М. Хошимовым. Таксемный подход лингвиста, сегодня является ответом на все вопросы на счет недостатка универсальных определений и унифицированных терминов для обозначения таких синтаксических единиц, как сложного предложения и более крупных, чем сложное предложение.

В своём таксемном подходе к парадигме сложных предложений, Г.М. Хошимов условно обозначая «предложение» термином «таксема», соответственно в синтаксисе выделяет уровень «таксис», за которым закрепляется на эмическом уровне термин «таксема» как его единица.

Также выделяет следующие подуровни таксиса, которые характерны для каждого языка:

- 1) монотаксисом (подуровень простого предложения);
- 2) политаксисом (подуровень сложного предложения).

Подуровень сложного предложения, то есть политаксис подразделяет на следующие подуровни:

- а) паратаксис (подуровень сложносочиненного предложения);
- б) гипотаксис (подуровень сложноподчиненного предложения);
- в) коллотаксис (подуровень сложнокolloкoированного предложения);
- г) парентаксис (подуровень сложнопарентезного предложения);

д) гипертаксис (подуровень сложномешанного (сложносочиненного и сложноподчиненного) предложения;

- г) супертаксис (подуровень многочленносложного предложения);
- е) ультратаксис (подуровень сверхсложного предложения);
- ж) архитаксис (подуровень архисложного предложения).

За этими подуровнями закрепляет, соответственно, такие эмические единицы, как монотаксема (monotaxeme), политаксема (polytaxeme), паратаксема (parataxeme), гипотаксема (hypotaxeme), коллотаксема (collotaxeme), парентаксема (parentaxeme), гипертаксема (hypertaxeme), супертаксема (supertaxeme), ультратаксема (ultrataxeme) и архитаксема (architaxeme), а также единицы этические: монотакс, политакс, паратакс, гипо-такс, коллотакс, парентакс, гипертакс, супертакс, ультратакс и архитакс — как их конкретные речевые реализации.

Профессор Г.М. Хошимов, работая над разработкой унифицированных терминов для обозначения сложных предложений и более крупных, чем сложное предложение синтаксических единиц, также работает над универсальными определениями для того, чтобы раскрыть сущность разработанных терминов.

Языковед, понимая под термином «таксема» единицу синтаксиса, представленную крупным лингвистическим знаком, состоящим из, как минимум одной субъектно-предикатной структуры (S + PVf(N)), даёт следующие определения для эмических единиц синтаксиса разработанных им:

1) Монотаксема (МТ) — единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящим из одной субъектно-предикатной структуры, редко претерпевающей эллиптирование, которая направлена на реализацию определенной синтаксической семантики, выражаемой строго через финитную форму глагола.

Например: I work at school.

2) Политаксема (ПТ) — это единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящим из последовательности синдетически/асиндетически координированных или субординированных (минимум двух) негомогенных монотаксем (полной, эллиптированной, силлептированной, гибридной или парцеллированной структуры), призванных актуализировать между собой определенные структурно-семантические отношения.

3) Паратаксема (ПРТ) есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящим из последовательности двух синдетически/асиндетически координированных, функционально-негомогенных монотаксем, призванных актуализировать между собой определенные структурно-семантические отношения ради единой для всей паратаксеммы коммуникативной интенции.

Например: You are working there, and we are studying here.

4) Гипотаксема есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящая из последовательности двух синдетически/асиндетически субординированных, функционально негомогенных монотаксем (полной, эллиптированной, гибридной и парцеллированной структуры), призванных актуализировать определенные структурно-семантические отношения ради единой для всей гипотаксеммы коммуникативной интенции.

Например: If you come, we shall go to the theatre together.

5) Коллотаксема (КЛТ) есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящая из последовательности двух асиндетически коллокированных (т. е. примкнувших друг к другу), функционально-негомогенных монотаксем, призванных актуализировать определенные структурно-семантические отношения ради единой для всей коллотаксеммы коммуникативной интенции.

Например: I am a teacher, he is a doctor.

6) Парентаксема (ПРНТ) есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящая из последовательности двух асиндетически/синдетически парентезированных, функционально негомогенных монотаксем, призванных актуализировать определенные структурно-семантические отношения ради единой для всей парентаксеммы коммуникативной интенции.

Например: As you know, we are foreigners

7) Гипертаксема (ГПРТ) есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящая из последовательности трех синдетически/асиндетически гипертрофированных функционально негомогенных (обычно двух координированных и одной субординированной или двух субординированных и одной координированной) монотаксем, призванных актуализировать между собой определенные структурно-семантические отношения ради единой для всей гипертаксеммы коммуникативной интенции.

Например: Cars kept going by and we would pull out to the side until they were past.

8) Супертаксема (СПРТ) есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящая из последовательности четырех функционально негомогенных монотаксем (обычно двух координированных и двух субординированных или же двух субординированных и двух координированных, порядок следования которых нерелевантен), связанных синдетически/асиндетически и призванных актуализировать между собой определенные структурно-семантические отношения ради единой для всей СПРТ коммуникативной интенции.

Например: It was a high snowy mountain and it dominated the valley, but it was so far away that it did not make a shadow.

9) Архитаксема (АРХТ) есть единица синтаксиса, репрезентированная крупным лингвистическим знаком пропозитивно-номинативного назначения, состоящая из последовательности минимум шести функционально негомогенных моноксем (обычно трех субординированных и трех координированных или же трех координированных и трех субординированных, порядок следования которых нерелевантен), связанных синдетически/асиндетически и призванных актуализировать между собой определенные структурносемантические отношения ради единой для всех АРХТ коммуникативной интенции.

Например: They would not let us go out together when I was off crutches because it was unseemly for a nurse to be seen unchaperoned with a patient who did not look as though he needed attendance, so we were not together much in the afternoon.

Среди изложенных выше подтипов политаксемы, за исключением паратаксемы и гипотаксемы, все остальные разновидности представляют новое качество, возникшее в результате длительного процесса развития и усовершенствования элементарных типов синтаксических единиц.

Литература:

1. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. - М.: 1977.
2. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. - М.: 1959.
3. Валгина Н.С. Современный русский язык, синтаксис. - М.: Из-во «Высшая школа», 2003.
4. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. - М.: 1975.

Мафтуна Раимкулова
(Ташкент, Узбекистан)

ТЕОРИЯ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ВОПРОС ОБ ИХ КЛАССИФИКАЦИИ

Известно, что в лингвистике, грамматика каждого существующего языка подразделяется на морфологию и синтаксис, где морфология, как часть грамматического строя языка, изучает грамматические классы слов (части речи), принадлежащие этим классам грамматические (морфологические) категории и формы слов, и где синтаксис является разделом грамматики, изучающий синтаксический строй языка.

Продолжая речь о синтаксисе, надо отметить, что существует самые различные определения синтаксиса, но все они, несмотря на то, что они не совпадают в тех или иных частностях и деталях, достаточно ясно обнаруживают следующие два понимания синтаксиса: согласно первому определению синтаксис представляет собой учение о словосочетании, а согласно второму определению синтаксис является учением о предложении. Однако ни одно из этих определений, взятое в отдельности, не является достаточно полным.

Обратим внимание на следующие словосочетания, как to read a book, to write a sentence, to pay attention. Они, являясь словосочетаниями, так же могут иметь характер законченных высказываний: Read a book!, Write a sentence!, Pay attention!. Из этих примеров вытекает, что в качестве предмета синтаксиса следует выделить и словосочетания и предложения, ни то, ни другое, взятое в отдельности не составляет предмета синтаксиса в целом.

Соответственно, синтаксис как раздел грамматики изучает и словосочетания (грамматическое соединение слов), и предложения (способы их построения, структуру и модели).

Известно, что основной единицей традиционного синтаксиса является предложение. Потребности мышления и общения создали в языке особые синтаксические образования, состоящие из объединения нескольких предложений. Эти синтаксические образования называются сложными предложениями.

В истории лингвистики, над определением сложного предложения работали множество учёных-лингвистов, которые в своей продолжительной научной деятельности создали много трудов и выдвигали свои теории о предложении, особенно о сложных конструкциях.

Лингвисты И.П. Иванова, В.В. Бурлакова и Г.Г. Почепцов определяя сложное предложение как несколько отражаемых ситуаций, думают, что каждая из входящих в сложное предложение предикативных единиц, описывающая отдельную ситуацию, обладает предикативностью. Через них и сложное предложение в целом оказывается не лишённым этого признака, но некоторой общей для всего сложного предложения предикативности нет, и в сложном предложении предикативность — необходимое свойство его составляющих.

Таким образом, они останавливаются на следующем определении: «сложное предложение — это структурное и семантическое единство двух или более синтаксических конструкций, каждая со своим предикативным центром, складывающееся на основе синтаксической связи и используемое в речевой коммуникации как единица одного порядковая с простым предложением».

Развивая теорию полупредикативных конструкций, М. Черемисина пишет: «Сложное предложение обычно определяется как полупредикативная конструкция», опираясь, на что даёт следующее определение сложного предложения: «Сложным предложением единодушно признается построение, которое состоит из двух полноценных предикативных единиц, то есть таких, сказуемое которых имеет финитную форму, и, если оно не безличное, при нем есть свое подлежащее».

Сохраняя термин «сложное предложение» и систематизировав понятия этого термина, мы в данной диссертационной работе под сложным предложением подразумеваем, сложное предложение как синтаксическую единицу, состоящее из простых предложений (как минимум из двух), имеющих в своём составе подлежащно-сказуемую структуру и характеризующийся синтетически/асинденитически координированной или субординированной связью.

На современном этапе развития языкознания, когда определены и уточнены основные понятия, в центре разногласий лингвистов до сих пор остаются вопросы классификации сложных предложений разноструктурных языков.

Вопрос классификации сложноподчиненных предложений имеет более сложную историю. Как известно, первоначально объектом классификации были не сложноподчиненные предложения как целостные единицы, а придаточные предложения, которые осознавались как средство выражения тех же смысловых отношений, какие выражаются и членами простого предложения. Основы этой классификации были заложены в первой половине XIX в. лингвистами, представляющими логико-грамматическое направление в синтаксисе.

Относительно законченную форму эта классификация получила в трудах Ф.И. Буслаева, который отметил, что «каждый из членов главного предложения, кроме сказуемого, может быть выражен предложением придаточным», однако эта оговорка распространяется автором на простые глагольные сказуемые. Что же касается составных, то Ф.И. Буслаев считает, что «эти речения могут заменяться и объясняться придаточным предложением».

Необходимо отметить, что большинство типов придаточных (12 из 15) оценивалось по соотносительности с членами простого предложения, то есть по тем вопросам, какие использовались при дифференциации членов предложения. В результате были выделены придаточные подлежащие, сказуемые, определительные, дополнительные и обстоятельственные (места, времени, образа действия, меры и степени/счета, причины, уступки, условия, цели).

В современной синтаксической теории существует токосъёмный подход изучения синтаксиса, предложенный Г.М. Хашимовым, кто соответственно работал над универсальными терминами и понятиями сложного предложения.

Таким образом, он предлагает следующее:

- 1) моноксема – Она обозначает предложение с одной подлежащносказуемой структурой – I live by sight drafts.
- 2) политаксема – сложное предложение - Nancy stooped below the shutters and Oliver heard the sound of a bell.
- 3) коллотаксема – бессоюзное сложное предложение - I am a teacher, he is a doctor.
- 4) паратаксема – сложносочиненное предложение с союзом - The travel paths were moist and the grass was wet with dew.
- 5) гипотаксема – сложноподчиненное предложение с союзом - I was one of those things that gave you a false feeling of soldiering.
- 6) парентаксема – союзное/бессоюзное сложное предложение:
  - a) с вводной частью – As you know, we are foreigners.
  - b) с вставной частью – The old widower Samsonov, a man of large fortune, was stingy and merciless.
- 7) гипертаксема – сложносмешанное предложение (сложносочиненное и сложноподчиненное) - Cars kept going by and we would pull out to the side until they were past.
- 8) супертаксема – сложное предложение с 4 компонентом - It was a high snowy mountain and it dominated the valley, but it was so far away that it did not make a shadow.
- 9) ультратаксема – сложное предложение с 5 компонентом - I had my head on one of the musettes and my arms around the other and I could feel the pack and they could all walk over me if they wouldn't step on me.
- 10) архитаксема – сложное предложение с 6 компонентом - They would not let us go out together when I was off crutches because it was unseemly for a nurse to be seen chaperoned with a patient who did not look as though he needed attendance, so we were not together much in the afternoon.

Литература:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Из-во «Советская энциклопедия», 1966.
2. Балахов В.П. Коммуникативно-прагматический аспект изучения полипредикативных сложных предложений в публицистических текстах. 2011.
3. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. - М.: Из-во литературы на иностранных языках, 1960.
4. Белошапкина В. А. Современный русский язык. - М.: Из-во «Высшая школа», 1989.

Шахзада Базарбаева
(Ташкент, Узбекистан)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТАКСЕМ С КОННЕКТОРОМ «AS» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Согласно функции, именно союзы, являются связывающим элементом между частями предложения или нескольких предложений в тексте. Как определяет Русская грамматика, «союз - это служебная часть речи, при помощи которой оформляется связь между частями сложного предложения, между отдельными предложениями в тексте, а также (это относится лишь к некоторым союзам) связь между словоформами в составе простого предложения».

Именно тот факт, что в основе установления связи между частями монотаксемы, политаксемы и его подуровней, а также наивысшей синтаксической единицы – текста, лежит оформление связи с помощью союзов, приводящий на практике к тому, что, многие союзы способны функционировать как коннекторы (связывающие), т.е. связывать не только предложения в составе сложного (однородные члены предложения), но и фрагменты текста (предложения в тексте).

В первой главе мы уже отметили, в таксемном подходе к парадигме сложных предложений, профессор Г.М. Хошимов, условно обозначая «предложение» термином «таксема», соответственно в синтаксисе выделяет уровень «таксис», за которым закрепляется на эмическом уровне термин «таксема» как его единица.

Также выделил следующие подуровни таксиса, которые характерны для каждого языка:

1. монотаксис (подуровень простого предложения);
2. политаксис (подуровень сложного предложения).

Подуровень сложного предложения, то есть политаксис подразделяет на следующие подуровни:

- 1) паратаксис (подуровень сложносочиненного предложения);
- 2) гипотаксис (подуровень сложноподчиненного предложения);
- 3) коллотаксис (подуровень сложноколлокированного предложения);
- 4) парентаксис (подуровень сложнопарентезного предложения);

5) гипертаксис (подуровень сложносмешанного (сложносочиненного и сложноподчиненного) предложения);

- 6) супертаксис (подуровень многочисленного предложения);
- 7) ультратаксис (подуровень сверхсложного предложения);
- 8) архитаксис (подуровень архисложного предложения).

За этими подуровнями закрепил, соответственно, такие эмические единицы, как монотаксема (monotaxeme), политаксема (polytaxeme), паратаксема (parataxeme), гипотаксема (hypotaxeme), коллотаксема (collotaxeme), парентаксема (parentaxeme), гипертаксема (hypertaxeme), супертаксема (supertaxeme), ультратаксема (ultrataxeme) и архитаксема (architaxeme), а также единицы этические: монотакс, политакс, паратакс, гипотакс, коллотакс, парентакс, гипертакс, супертакс, ультратакс и архитакс — как их конкретные речевые реализации.

Опираясь на научные исследования профессора Г.М. Хашимова, особенно на его таксемную модель исследования синтаксиса языков мира, мы собираемся провести анализ на счет наличия политаксем английского языка с коннектором «as» и его подуровней.

«As» мы будем рассматривать в качестве коннектора между двумя и более простыми предложениями, которые связаны между собой субординированной связью. При этом необходимо подчеркнуть, что в политаксемах с тремя и более простыми предложениями (гипертаксема, супертаксема, ультратаксема, архитаксема), не все части могут быть соединены с помощью коннектора «as». Они могут также образовывать связь при помощи других союзов, и соответственно та часть, в которой осуществляется связь при помощи настоящего коннектора является субординированной.

The drops fell very slowly, as they fall from an icicle after the sun has gone.

В примере связь между всеми простыми предложениями субординированная, так как использованы подчинительные коннекторы «as» и «after».

Выше нами было отмечено, что английские политаксемы с тремя и более простыми предложениями могут иметь и координационную, и субординационную связь. Итак, рассмотрим следующий пример:

They lifted me and the blanket-flap went across my face as we went out.

Как мы видим, этот пример является гипертаксемой и в его составе участвуют три простых предложения, а связь между ними является гипертаксемой, и подчинительная. Союз «and», который является сочинительным союзом, соединяет первые два простых предложения, и при этом образует сочинительную связь, а «as» соединяет третье предложение, образуя подчинительную связь.

Из вышеуказанных подуровней политаксемы, в английском языке невозможно встретить коллотаксему в нашем случае, так как этот подтип является сложным предложением в структуре которого отсутствует рассматриваемый нами коннектор.

I am a teacher, he is a doctor.

Паратаксема, т.е. сложносочиненное предложение с коннектором «as» встречается в английском языке, но здесь необходимо отметить, что моноксеммы в составе паратаксеммы соединяются с помощью *as well as*.

And I explained that to him as well as I could.

Следующий подуровень политаксиса, который мы рассмотрим далее, гипотаксис, т.е. подуровень сложноподчиненное предложение с союзом. Именно этот вид сложных предложений с союзом «as» является самым активным, так как наличие этого вида довольно большая.

I watched the lights of the station and the yards as we went out.

Последний подуровень политаксиса, которого может встретить в современном английском языке – парентаксема. Этот подуровень политаксиса, как определяет профессор Г. Хашимов, бывает двух видов:

- 1) с вводной частью;
- 2) с вставной частью.

Касательно нашего исследования, это значит, что «as» в составе сложных предложений с вводной или вставной частью может служить для того чтобы вводить или вставлять информацию.

Объединение предложений внутри сложного и установление между ними различных отношений, по мнению А.Н. Гвоздева, осуществляется рядом синтаксических средств. К ним относятся: интонация, союзы, союзные слова, соотносительные местоименные слова, порядок предложений, употребление времен и наклонений, лексические и фразеологические элементы.

Профессор М.Н. Петерсон считал, что «союзы вместе со связкой, предлогами и частицами относятся к разряду служебных (несамостоятельных) слов, которые противопоставляются знаменательным (самостоятельным) словам - частям речи: существительным, прилагательным, числительным, местоимениям, глаголам, наречиям.

Главное различие между этими категориями слов заключается в том, что знаменательные части речи могут быть словами-предложениями и членами предложения. Служебные слова употребляются в речи только в соединении со знаменательными словами».

Эту точку зрения разделяет и другие ученые: «Союзы - это слова, служащие для соединения между собой членов предложения и целых предложений. Связи между членами предложения и между предложениями могут быть различного характера. Соответственно различными по характеру могут быть и союзы».

Связи между членами предложения и между предложениями могут быть различного характера. Союзы, соединяющие между собой целые предложения, могут связывать их и на началах равноправия - в таком случае это будут сочинительные союзы - и на началах подчинения одного предложения другому - в таком случае это будут подчинительные союзы. Как уже было отмечено выше, под подчинительной связью принято понимать несимметричные отношения между частями сложного предложения, когда одно предложение зависит от другого и является его неотъемлемой частью. Первое предложение обычно называют главным, второе – подчинительным.

Следовательно, сложноподчиненным называется сложное предложение, в котором один из членов (главный или второстепенный) выражен в свою очередь предложением.

Парентаксеммы в конечной позиции в интеллективных текстах встречаются реже, но их роль в создании текста очень важна. С помощью таких предложений возможно выделение достаточно важной итоговой информации. Обычно авторы заканчивают ими абзацы в тексте, что доказывает их обобщающую функцию.

... This isn't a matter of the way these works use language in a memorial way — the «quotability», as some say. (D. Crystal)

Как видно из приведенных примеров, выше представленные парентаксеммы обладают достаточной степенью парентетичности. Практическое присутствие парентетических свойств у парентаксем, находящихся в препозиции к главному предложению, объясняется проминантностью начального положения. Как мы видим из примеров, наиболее сильно комментирующее значение проявляется в предложениях, находящихся в препозиции к главному, а для того, чтобы особенно проявилось свойство парентетичности, требуется ослабление значения комментирования — тогда возможно возникновение различных дополнительных значений, сопутствующих свойству парентетичности.

Следует отметить тот факт, что достаточно бывает поставить одно слово или несколько слов перед парентаксеммой, чтобы это предложение перестало находиться в абсолютном начале предложения, и мы получаем как результат усиление его парентетического свойства.

Hence, too, as already observed, there is no harm in giving at an early period pieces of simple poetry. (H. Sweet)

В конечном положении также встречаются парентаксеммы, которые обладают в меньшей степени парентетическими свойствами.

Regionally modified speech seems ready to make a come-back in educated British society. In Victorian times, regional accents were heavily stigmatized, and this attitude is still to be found, as we have seen.

(D. Crystal)

Литература:

1. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч-2: Синтаксис. – М.: 1958.
2. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе.– М.: 1982.
3. Джесперсен О. Философия грамматики. - М.: 1958.
4. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. - М.:Из-во «Высшая школа», 1981.
5. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов.-2-е изд. - Л.: Просвещение, 1971.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Sariyeva Aida – English teacher of ACC at Kazakh American University.

Алдабергенова Айгуль Оналбековна – кандидат педагогических наук, и.о.ассоциированного профессора кафедры Информационных технологий Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.

Аубакиров Д.Б. – Жылуэнергетикасы мамандығы 1 курс магистранты Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті.

Базарбаева Шахзада Аллияр кизи – студентка Узбекского государственного университета мировых языков.

Бардаков Андрій Сергійович – магістрант Кафедра КІ, ФКНТ, ДонНТУ.

Башан Айгерім – магістрант Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Борисюк Вікторія Вячеславівна – магістр факультету культури і мистецтв імені Олександра Ростовського Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

Галиева Салтанат – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы.

Гарафон Сергій Геннадійович – ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет».

Грамащук Руслан Сергійович – Одеський державний екологічний університет.

Далиева Эъзола Зокир кизи – студентка Узбекского государственного университета мировых языков.

Дишлевич Юлія – магістр Національної металургійної академії України

Дмитрук Зоя Анатоліївна – аспірант ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Жайлау Ерасыл – Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.

Жанатбекова Назым Жанатбекқызы – п.ғ к.доцент І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы.

Жернік Анна Дмитрівна – студент Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу.

Зоріна Галина Петрівна – асистент кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Істоміна Н.В. – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Капустіна К.В. – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Кепещук Л.В. – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Кічук Антоніна Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Кондратьєва Альона Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедр дошкільної та початкової освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР».

Костін Богдан Олександрович – студент Харківський державний автомобільно-дорожній коледж.

Куліда Оксана Олександрівна – асистент кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Кутовая Ольга Вячеславовна – к.т.н., доцент НФаУ.

Лабудько Степан Пилипович – старший викладач кафедри освітніх та інформаційних технологій КЗ Сумський ОІППО.

Лисаченко Я.С. – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Лиховец И.И. – старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин, Казахстанского филиала МГУ имени М.В. Ломоносова.

Лучанінова О.П. – доктор педагогічних наук, професор кафедри інженерної педагогіки, доцент НМетАУ.

Макарчук Б.П. – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

- Матай Жансая Ерланқызы** – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы.
- Мейта Олександр Вячеславович** – к.т.н, доцент кафедри Електромеханічного обладнання енергоємних виробництв Національного Технічного Університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».
- Мешалкіна Т.С.** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.
- Минлишев Рафик Зильевич** – начальник кафедри Ташкентского института инженеров ирригации механизации сельского хозяйства.
- Митрохіна Марина Олександрівна** – викладач вищої категорії, викладач-методист, Голова циклової комісії «Будівництво мостів та інших штучних споруд». Харківський державний автомобільно-дорожній коледж.
- Моисеева Н.А.** – старший преподаватель кафедри физической культуры и спорта, ЕНУ им. Л. Гумилева.
- Мусатай С.С.** – Сениор-лектор, Сәтбаев университеті, Алматы қ., Қазақстан.
- Острікова Марина** – магістр Національної металургійної академії.
- Павленко Ірина Миколаївна** – старший викладач кафедри освітніх та інформаційних технологій Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.
- Перунова О.М.** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.
- Петренко Марина Андріївна** – магістратур ДВНЗ «Донецький національний технічний університет».
- Путятіна Ліна Сергіївна** – студент Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу.
- Ражабова Лола Рахматуллаевна** – ассистент. Каршинский государственный университет.
- Раимкулова Мафтуна Абдуманнон кизи** – студентка Узбекского государственного университета мировых языков.
- Рацлав Володимир Вікторович** – кандидат технічних наук, докторант. Донбаська Державна машинобудівна академії.
- Романенко Марія** – студентка Національної металургійної академії України.
- Сагайдак-Никитюк Р.В.** – д.ф.н., проф. НФаУ.
- Сариева А.К.** – п.ғ.к., жылуфизикасы және техникалық физика кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті.
- Сатторова Мохира Аминкуловна** – ассистент. Каршинский государственный университет.
- Сердешева Қуаныш** – Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова.
- Сидорова Р.В.** – старший преподаватель кафедри физической культуры и спорта, ЕНУ им. Л. Гумилева.
- Слуцька Наталья Олександрівна** – викладач мистецьких дисциплін КВНЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж».
- Слуцький Максим Валерійович** – студент КВНЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж».
- Смиренський Володимир Миколайович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики і хореографії ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».
- Таштанова Ёркиной Дилшод кизи** – студентка Гулистанского государственного университета.
- Трігуб О.А.** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.
- Устьяновська Тетяна Ігорівна** – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
- Фронт Максим Олександрович** – магістрант Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- Холодова Ю.Л.** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

- Чепенець Ольга Олександрівна** – магістр Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Чуприна Юлія Юріївна** – асистент кафедри екології та біотехнології Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва.
- Шаповалов Александр Васильевич** – к.т.н., доцент НФаУ.
- Шатохин Владимир Михайлович** – д.т.н., проф. ХНУБА.
- Шевченко Володимир Євгенович** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету.
- Яценко Єлизавета Ігорівна** – студентка Донецького національного технічного університету.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,
молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что 31 мая 2019 г. проводится XVI Международная научно-практическая интернет-конференция
«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.

9. Экономическая география.**III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ**

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallurgy.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотековедение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 30 травня 2019 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційний збірник – 10 USD США або 10 Євро (переклад в гривні – 500 гривень). (в організаційний збірник входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою перекладом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл., г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 34, к. 908. **РЕКОМЕНДУЕМ поштовою перекладом!**

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА MEEST Transfer Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційний збірник)

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Sigue Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційний збірник)

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА RIA Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційний збірник)

5. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційний збірник)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.:
Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 31.05.2019 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибка не отправления** отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 34, к. 908.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Виктрович

Контактные телефоны: **+38 (097) 923 16 58:**

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що 31 травня 2019 р. проводиться XVI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економіки.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розмішувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 30 травня 2019 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 100 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів, електронний сертифікат). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку 5168 7456 0127 4365 (одержувач – Бобровнік Юрій Вікторович) та відправити SMS підтвердження про оплату на моб. 097 923 16 58 у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або на карту картку **MONOBANK 5375 4141 0434 5920** (одержувач – Бобровнік Юрій Вікторович) (переказ через термінали **IBOX БЕЗ КОМІСІЇ**, для цього потрібно вибрати в меню **MONOBANK вказати номер карти та номер телефону 097 923 16 58**) після переказу орг. внеску потрібно відправити **SMS** підтвердження про оплату на цей же номер, у повідомленні вказати **ЛИШЕ** прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком Іван Петренко
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються відомості про авторів (П.І.П. (повністю) телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: neasmo@gmail.com (тема повідомлення: **31 травня 2019 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу neasmo@ukr.net)) або на CD-дискі (**дискети не приймаються**) із додаванням друківаних матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друківані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це. І ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактний телефон: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ **менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!**

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Діана Скалозуб (Одеса, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ІСНУВАННЯ CANDIDA ALBICANS ЗА УМОВ РОЗВИТКУ МІКОТИЧНОЇ ІНФЕКЦІЇ.....	6
Юлія Чуприна (Харків, Україна) АГРОЦЕНОЗИ ЯРОЇ ПШЕНИЦІ (TRITICUM. L.) ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА ЗА ВЕГЕТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД.....	8

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Галина Зоріна (Івано-Франківськ, Україна) ТУРИЗМ ЯК СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ.....	12
--	----

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Сергій Гарафон (Херсон, Україна) СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ.....	14
Антоніна Кічук (Ізмаїл, Україна) ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ.....	15
Володимир Рацлав (Краматорськ, Україна) СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ БАСЕЙНА РІЧКИ СІВЕРСЬКИЙ ДІНЕЦЬ.....	17
Тетяна Устяновська (Івано-Франківськ, Україна) АНАЛІЗ НАРОДЖУВАНOSTІ І СМЕРТНОСТІ В СЕЛІ ВОЙНИЛІВ КАЛУСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	21

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Марина Петренко (Покровськ, Україна) СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	25
Єлизавета Яценко (Покровськ, Україна) ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ СУТНОСТІ ПОДАТКУ.....	27

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Тетяна Відрай, Богдан Відрай (Чернівці, Україна) ДЕРЖАВОТВОРЧІСЬ У ДІЯЛЬНОСТІ КНЯГИНИ ОЛЬГИ.....	29
Руслан Грамащук (Одеса, Україна) ЧОРНОБІЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ.....	31

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Александр Шаповалов, Владимир Шатохин, Ольга Кутовая, Р.В. Сагайдак-Никитюк (Харьков, Украина) О РЕДУКЦИИ РАСЧЕТНЫХ МОДЕЛЕЙ СИЛОВЫХ ПЕРЕДАЧ ТРАНСПОРТНЫХ МАШИН.....	33
---	----

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Вікторія Борисюк (Ніжин, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХОРОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ.....	37
--	----

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Алдабергенова А.О., Қуаныш Сердешева (Талдықорған, Қазақстан Республикасы) МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ ОҚЫТУ ҚОСЫМШАЛАРЫН БІЛІМ БЕРУДІ АҚПАРАТТАНДЫРУ КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	40
Айгуль Алдабергенова, Ерасыл Жайлау (Талдықорған, Қазақстан Республикасы) БІЛІМ БЕРУДЕ ОҚЫТУШЫ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	41
Айгерім Башан (Алматы, Казахстан) СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.....	43
Юлія Дишлевич, Ольга Лучанінова (Дніпро, Україна) РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ГРУПОВОЇ РОБОТИ...	45
Зоя Дмитрук (Одеса, Україна) ПРОЕКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ.....	47
Юлія Донченко (Біла Церква, Україна) ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	50

Альона Кондратьєва (Дніпро, Україна) НОВІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	52
Оксана Кулида (Мелітополь, Україна) ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ.....	54
Степан Лабудько (Суми, Україна) ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ.....	56
Ольга Лучанінова, Марія Романенко (Дніпро, Україна) ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ТІМ-БІЛДІНГУ.....	58
Рафик Минлишев (Ташкент, Узбекистан) ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВОЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ВУЗА НА ВОЕННОЙ КАФЕДРЕ.....	60
Марина Митрохіна (Харків, Україна) СПІВПРАЦЯ ВИКЛАДАЧІВ ВИПУСКАЮЧОЇ ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ «БУДІВНИЦТВО МОСТІВ ТА ІНШИХ ШТУЧНИХ СПОРУД» В ХАРКІВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОМУ КОЛЕДЖІ З ПІДПРИЄМСТВАМИ ТА УСТАНОВАМИ МОСТОБУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	62
Ольга Лучанінова, Марина Острікова (Дніпро, Україна) ІННОВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ, МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ, ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ЛЕКЦІЇ.....	65
Ірина Павленко (Суми, Україна) ТЕХНОЛОГІЇ РОЗШИРЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	67
Лола Ражабова (Карши, Узбекистан) СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ.....	69
Мохира Сатторова (Карши, Узбекистан) ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	71
Максим Слуцький, Наталія Слуцька (Біла Церква, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОДУКТИВНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ... ..	73
Володимир Смиреньський (Слов'янськ, Україна) ОСНОВНІ ВИМОГИ ЩОДО ГІГІЄНИ ТА ОХОРОНИ СПІВАЦЬКОГО ГОЛОСУ.....	75
Назым Жанатбекова, Жансая Матай, Салтанат Галиева (Талдықорған, Қазақстан Республикасы) ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ 7 СЫНЫПТЫҢ ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	77
Максим Фронт (Ізмаїл, Україна) СУТНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ.....	80
Ольга Чепенець (Київ, Україна) ПРИЧИНИ МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ В МОЛОДИХ СІМ'ЯХ.....	82
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТА МЕДІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА.....	85
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	87

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Тетяна Гусак (Боярка, Україна) ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОЗДАТНОСТІ І ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ.....	90
Анна Жернік (Харків, Україна) ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ «КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ»: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР.....	92
Перунова О.М., Істоміна Н.В. (Харків, Україна) КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ.....	94
Перунова О.М., Капустіна К.В. (Харків, Україна) ДОКУМЕНТУВАННЯ.....	96
Перунова О.М., Кепещук Л.В. (Харків, Україна) ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	98
Богдан Костін (Харків, Україна) СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ШЛЯХОМ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СФЕРИ УПРАВЛІННЯ.....	100

Перунова О.М., Лисаченко Я.С. (Харків, Україна) АРМІЯ, ЯК МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ.....	102
Перунова О.М., Макарчук Б.П. (Харків, Україна) РИМСЬКЕ ПРАВО. ЙОГО СИСТЕМА.....	105
Перунова О.М., Мешалкіна Т.С. (Харків, Україна) КАРНЕ ПРАВО У ДРЕВНЬОМУ РИМІ.....	107
Ліна Путятіна (Харків, Україна) 100 РОКІВ АКТУ ЗЛУКИ – АКТУ ПРАВОВОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ЗГРУПОВАНOSTІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ.....	109
Перунова О.М., Трігуб О.А. (Харків, Україна) ОСОБИСТІ МАЙНОВІ ВІДНОСИНИ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ.....	111
Перунова О.М., Холодова Ю.Л. (Харків, Україна) ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ.....	113

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Ёркиной Таштанова (Гулистан, Узбекистан) ҲОЗИРГИ ЗАМОН ПСИХОЛОГИЯСИ ФАНИДА ЁШ ДАВРЛАРИНИ ТАБАҚАЛАШ МУАММОЛАРИГА ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР.....	117
Володимир Шевченко (Київ, Україна) ПАТРУЛЬНА ПОЛІЦІЯ: ЕЛЕМЕНТ РЕФОРМИ МВС АБО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ?.....	119

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА

Наталія Герасименко (Суми, Україна) СТВОРЕННЯ ВІДЕОКОНТЕНТУ ТА ВИКОРИСТАННЯ СКРІНКАСТІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	122
---	-----

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Андрій Бардаков, Ольга Шевченко (Покровськ, Україна) ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРФЕЙСІВ ЗВ'ЯЗКУ ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ.....	125
--	-----

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Олександр Мейта (Київ, Україна) МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАТРОННОГО КОМПЛЕКСУ «ДРОБАРКА-КУЛЬОВИЙ МЛИН».....	128
Сариева А.К., Мусатай С.С., Аубакиров Д.Б. (Алматы, Қазақстан) КҮН ЕНЕРГИЯСЫН ӨНДІРУ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАҢУ ЖҮЙЕЛЕРІН ДАМУДА МРРТ ҚҰРЫЛҒЫСЫНЫҢ МАҢЫЗЫН ЗЕРТТЕУ.....	130

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Моисеева Н.А., Сидорова Р.В., Лиховец И.И. (Астана, Казахстан) ПРИМЕНЕНИЕ ТИБЕТСКОЙ ГОРМОНАЛЬНОЙ ГИМНАСТИКИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ СО СТУДЕНТАМИ СПЕЦИАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ГРУПП.....	134
--	-----

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

E'zoza Daliyeva (Tashkent, Uzbekistan) LEARNING A SECOND LANGUAGE. AGE AND SECOND LANGUAGE LEARNING.....	136
Aida Sariyeva (Kazakhstan) INFORMATION TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	137
Мафтуна Раимкулова (Ташкент, Узбекистан) НОВЫЙ ТАКСЕМНЫЙ ПОДХОД К ПАРАДИГМЕ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ВОПРОС ОБ ИХ МЕТАЯЗЫКЕ.....	140
Мафтуна Раимкулова (Ташкент, Узбекистан) ТЕОРИЯ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ВОПРОС ОБ ИХ КЛАССИФИКАЦИИ.....	142
Шахзада Базарбаева (Ташкент, Узбекистан) СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТАКСЕМ С КОННЕКТОРОМ «AS» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	144

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	147
---	-----

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Информация для участников из зарубежных стран.....	150
Інформація для учасників з України.....	153

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019 р. – 158 с.

Материалы XV Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2019 г. – 158 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

